

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXIV

București
2012

Colegiul de redacție:

Academician **DINU C. GIURESCU** Academician **GHEORGHE MIHĂILĂ**

Profesor univ. dr. **ION BULEI**

Prof. univ. dr. **MIHAIL IONESCU**

MIHAI LANCUZOV

Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**

OANA ILIE redactor șef

ALEXANDRA MĂRĂȘOIU secretar de redacție

Tehnoredactare:

CRISTINA JOIȚA

Anuar editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București,
Calea Victoriei, nr. 12, tel. 3.15.82.07; tel./ fax: 3.11.33.56

CUPRINS

Ginel LAZĂR

Aspecte ale organizării ecclesiastice în Țaratul Asăneștilor.

Aspects relevant de l'organisation ecclésiastique dans le Tsarat des Assanides

7-25

Vasile MĂRCULEȚ

Considerații privind datarea și contextul în care și-a încetat existența mitropolia Severinului.

Considerations concernant la datation et le contexte en qui a casse sa existence la metropolie de Severin.

27-37

Irina ENE

Instituțiile, sentimentul și practicile religioase în mentalitatea medieval.

Les institutions, le sentiment et les pratiques religieuses dans la mentalité médiévale.

39-51

Maria Venera RĂDULESCU

Portretul voievodului Petru Cercel (1583-1585) și portretul unei prințese cahle medievale descoperite la Cerbureni, jud. Argeș.

The portrait of the prince Peter Earring (1583-1385) and the portrait of a princess the stove tiles found at Cerbureni, Argeș county.

53-72

Gheorghe CANTACUZINO, Aristide ȘTEFĂNESCU, Mariana LAZĂR

antacuzinii și Cotrocenii.

The Cantacuzino family and Cotroceny monastery.

73-82

Alexandra MĂRĂȘOIU

Prima lucrare despre obstetrică scrisă în Țările Române.

The first book on obstetrics written in the Romanian Principalities.

83-90

Sorin OANE

Vasile Roman, Vasile Oltean și imnul național. Lecturi paralele.

Vasile Roman, Vasile Oltean and the national anthem. Parallel readings.

91-100

Dorina TOMESCU, Raluca VELICU	
<i>Constantin D. Aricescu. O viață închinată culturii românești.</i>	
<i>Constantin D. Aricescu. A life devoted to romanian culture.</i>	101-108
Cornel Constantin ILIE, Mihai BOZGAN	
<i>Fotografii de Carol Popp de Szathmari în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României.</i>	
<i>Photographs by Carol Popp de Szathmari in the patrimony of the National Museum of Romanian History.</i>	109-120
Adrian Irvin ROZEI	
<i>Languedoc et Roumanie: du felibrige aux «rencontres en mediterranee».</i>	121-134
George TROHANI	
<i>Nicolae Filipescu și relațiile sale cu ziaristul Timoleon Pisani. Pagini din scrisori.</i>	
<i>Nicolae Filipesco et ses relations avec le journaliste Timoleon Pisani. Pages de lettres.</i>	135-182
Liliana BEU	
<i>Un proces de răsunet la început de secol. Doi înalți ierarhi în fața justiției laice.</i>	
<i>A famous trial at the beginning of the century. Two high clergymen brought to secular justice.</i>	183-195
Marius HRISCU	
<i>Discursul profesorului S. G. Longinescu de la Universitatea din București referitor la jubileul Universității din Iași – septembrie 1911.</i>	
<i>The speech delivered by S. G. Longinescu, professor at the Bucharest University, about the jubilee of the Iași University - September 1911.</i>	197-201
Cristian Andrei SCĂICEANU	
<i>Holera, inamicul campaniei din 1913.</i>	
<i>Cholera, the enemy of the 1913 military campaign.</i>	203-212
Manuela TĂBĂCILĂ	
<i>O scrisoare a Reginei Maria către Loïe Fuller.</i>	
<i>A letter sent by Queen Mary to Loïe Fuller.</i>	213-219

Diana MANDACHE	
<i>Mignon. The Queen of Yugoslavia.</i>	221-230
Raluca VELICU	
<i>La Peleş, pe aripile muzicii. Amintiri despre George Enescu.</i>	
<i>At Peleş castle, on the wings of music. Recollections about George Enescu.</i>	231-246
Lavinia POPICĂ	
<i>Altă lume, alt fason: interwar Romanian travel narratives in the united states.</i>	
Ioan OPRIŞ	
<i>Despre problematica preoţilor români refugiaţi din teritoriile cedate (1940-1941).</i>	
<i>About the problem of Romanian priests who took refuge from the ceded territories (1940-1941).</i>	247-278
Oana ILIE	
<i>Impactul propagandei. România reală. Anul 1945.</i>	
<i>The impact of propaganda. Real Romania.</i>	279-304
Tănase TIBERIU	
<i>Prefectura politiei capitale in anul 1945.</i>	
<i>The capital's police prefecture in 1945.</i>	305-317
Florin GEORGESCU	
<i>Pamfil Şeicaru - gazetar şi inculpat în contumacie - 30 mai – 4 iunie 1945.</i>	
<i>Pamfil Şeicaru - journalist and defendant tried in absentia 30 may – 4 june 1945.</i>	319-324
Mihai LANCUZOV	
<i>Un interviu acordat de primul ministru Petru Groza ziarului „Christian Science Monitor” la 7 februarie 1946.</i>	
<i>An interview given by prime minister Petru Groza to the Cchristian Science Monitor" on the 7th of February 1946.</i>	325-334
Remus Iustin NICĂ	
<i>Reflectarea principalelor evenimente ale anului 1962 în presa vremii.</i>	
<i>The main events of 1962 reflected in the contemporary press.</i>	335-341

Cornel Constantin ILIE

Les «Thèses de Juillet» et les Musées d'Historie.

The „July Theses” and the History Museums.

343-355

Adam BURAKOVSKI

Când s-a sfârșit comunismul în țările din Europa centrală și de est.

When did the communism end in the central and eastern European countries?

357-363

Mihai I. A. LUPU, Ileana CREȚU

Patrimoniul textil al Putnei: specificul organizării muzeale.

The textile patrimony of Putna: the characteristics of museum configuration.

365-367

Elena PLOȘNIȚĂ

O viziune realistă asupra muzeului contemporan.

A realistic vision of the contemporary museum.

369-393

Tudor Stăvilă

Muzeul național de artă din Chișinău

The national art museum in Chișinău

395-414

Abrevieri

**ASPECTE ALE ORGANIZĂRII ECCLESIASTICE ÎN
ȚARATUL ASĂNEȘTILOR**
**ASPECTS RELEVANT DE L'ORGANISATION ECCLÉSIASTIQUE
DANS LE TSARAT DES ASSANIDES**

Ginel Lazăr*

Résumé

L'église valaque-bulgare fut créée grâce à des nécessités conjoncturelles, après la révolte des habitants des montagnes Haemus et la constitution du Tsarat des Assanides; progressivement, elle s'est érigée dans un organe institutionnel ayant comme mission de donner au nouvel état créé dans les montagnes des Haemus, la légitimité et la reconnaissance internationale que celui-ci avait besoin pour s'affirmer.

L'organisation de l'Eglise bulgare, du point de vue du territoire et de l'administration, au XIIIème siècle, suit l'ordre établie par les coutumes du Premier Tsarat Bulgare.

Le rôle des centres ecclésiastiques est mis en évidence par la politique des libertés que les souverains balkaniques les offraient, dans le cadre des immunités spécifiques à l'époque. Selon le modèle du Byzance, chez les Assanides aussi, nous rencontrons une série de grands monastères, avec des privilèges élargis, inaliénables, et avec un rôle extrêmement important dans le territoire mis sous leur contrôle canonique.

Les nombreux monastères protégés, les donations généreuses et la dotation des lieux de culte avec des grands fortunes, font partie d'un program qui vise également d'accroître l'influence des souverains et de contrôler l'institution de l'église. Les richesses des monastères ont tellement crues que l'Eglise deviendra un important propriétaire foncier, surtout que les donations faites au bénéfice de l'Eglise avaient un caractère permanent. De même, les revenus obtenus suite à des donations faites et confirmés par les souverains ou par les boyards ont considérablement grandi la richesse de l'église, en lui permettant d'améliorer son système d'organisation. Conformément aux réglementations religieuses et à l'élargissement des immunités juridiques accordées et confirmées dans plusieurs occasions, les disputes de tout sort qui avaient lieu sur les domaines ecclésiastiques, étaient jugées par les hauts hiérarques, comme on le sait pour de nombreux cas.

* Ginel Lazăr - Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național pentru Cercetare și Documentare în Domeniul Muzeologiei; doctor în istorie.

L'immunité représentait un droit exclusif de l'église d'imposer ses propres conditions d'organisation dans le territoire qu'elle contrôlait. Cela signifiait qu'une telle immunité était contrôlée seulement par l'Eglise, c'est-à-dire que le système administratif central n'avait aucune juridiction sur le domaine de l'église. Ainsi, les documents de l'époque nous relèvent que Eglise bulgare des Assanides avait une immunité totale du point de vue administratif, financier, et, peut-être même juridique.

Mots-clés: Tsarat des Assanides, L'église valaque-bulgare, centres ecclésiastiques, propriétaire foncier, réglementations religieuses, des immunités juridiques, le système administratif central.

Instituția bisericii a avut un rol esențial în cadrul Țaratului Asăneștilor. Ea a legitimat începutul răscoalei antibizantine (1185) și înființarea statalității vlaho-bulgare a Asăneștilor. Deopotrivă, biserica a slujit interesele unor țari puternici și afirmarea unei ideologii imperiale, atunci când contextul internațional a permis acest lucru.

Organizarea ecclesiastică și ierarhică a Țaratului, mai ales post Lampsakos (1235), rămâne în linii generale aceeași din vremea Primului Țarat bulgar¹. În fruntea bisericii primilor Asănești² se afla arhiepiscopul primat de Tărnovo, iar din 1235, odată ce alianța dintre Țaratul Asăneștilor și Imperiul de Niceea a fost parafată, arhiepiscopia de Tărnovo a fost înălțată la rangul de patriarhie autocefală – conducătorul ei luând titlul de patriarh.

¹ *Istorijska na Bălgarija*, III, *Vtora Bălgarska Dăržava*, Sofija, 1982, p. 263. Fundamentala operă de organizare bisericească a început în Bulgaria în timpul cnezului Boris-Mihail I și a fost dezvoltată odată cu noua ideologie imperială a țarului Simeon Veliki. Biserica a avut un rol esențial, fiind chemată să armonizeze cutuma strămoșească cu legislația creștină sub care trăiau populații eterogene, situate pe diferite niveluri de dezvoltare culturală, precum: protobulgari, slavi, romanici (vlahi) etc. Tot prin biserică, conducătorii bulgari căutau să obțină o poziție externă favorabilă statului lor, fapt demonstrat de lunga pendulare între Roma și Constantinopol. Opțiunea pentru intrarea în orbita civilizației bizantine a fost speculată într-o manieră ideologică imperială de Simeon Veliki, care, după încercările eșuate de cucerire a Bizanțului, s-a orientat cu resemnare spre transpunerea ideologiei bizantine în cadrul Țaratului bulgar, cu tot ceea ce însemna binomul țar-patriarh, fapt totuși fără valoare în concepția suveranului bulgar, în raport cu valorile sale ideologice bizantine. Biserica bulgară va fi recunoscută ca patriarhie, după ce primise, în prealabil, titlul de arhiepiscopie autocefală, în vremea țarului Petăr, succesorul lui Simeon, prin numirea mitropolitului Damian de Dărsta (Silistra) ca patriarh al Bulgariei. Biserica bulgară a cunoscut mai multe sedii în decursul secolelor IX-XII, acestea fiind cel mai probabil următoarele: Pliska, Preslav, Dărsta, Vidin și Ohrida. Importantele centre de la Dărsta și Vidin își aveau jurisdicția probabil și în regiunile nord-dunărene, la fel ca și episcopia de Branicevo, cu autoritate în Banat, cum de altfel știm și de centrul de la Ohrida, ce, prin însușirea moștenirii Justiniane Prima, își intră în drepturile canonice ale acesteia.

² Vezi, G. Lazăr, *Scurtă privire asupra strategiilor și tacticilor militare ale fraților Asănești (1185-1207)*, în „Muzeul Național“, XXII/2011, n. 5, p. 6-7, în special pentru lămurirea sintagmei în cauză.

Conform modelului imperial bizantin, după care se conducea și Țaratul Asăneștilor, patriarhul se situează în urma suveranului, „locotenentul lui Hristos“, cu funcția sacră de „monarh civil și religios“. Patriarhul, cu prerogativele sale sacerdotale, se distingea ca un veritabil și de necontestat șef suprem al vieții religioase, păstorul ce putea da unitate statului. El se îngrijea de buna orânduială a bisericii, având un curat cuget ortodox și fără abateri de la dogmele și canoanele oficiale³. Patriarhul era prin excelență statornic în a păstra nealterată ideologia statului și politica feudalo-bisericească, pe a căror fundamente se sprijinea regimul politic al Țaratului Asăneștilor⁴.

Patriarhul participa alături de marii boieri, ca membru cu drepturi depline în Consiliul țarului, exprimându-și părerea vis à vis de dezbaterile ce se consumau sub atenta supraveghere a suveranului⁵. În Consiliul țarului intrau și membrii înaltului cler, episcopi și stareți, poziția lor fiind superioară aceleia a boierilor de Dietă, lucru ce demonstra privilegiabilitatea cinului preoțesc, chiar dacă era mai redus numeric. Înaltul cler se bucura de mari privilegii și avantaje precum imunitățile lărgite și scutirea de taxe.

Sub directă conducere a patriarhului, supușii ce se dovedeau buni slujitori ai credinței erau promovați la gradul de funcționari ai cancelariei patriarhale, îndeplinind diverse slujbe în acord cu specificul lor⁶.

Un funcționar bisericesc de rang foarte important era acela de *econom*. Acesta superviza buna administrare și ocrotire a averii patriarhiei și se ocupa de dreapta gospodărire a veniturilor bisericii, fiind totodată colaborator apropiat al *marelui sachelar*⁷, împreună îngrijindu-se de bunurile din proprietatea mănăstirilor.

O mare răspundere revenea pe umerii unui însemnat slujbaş bisericesc; acesta era *велик скевофилакс*⁸, membru marcant al cancelariei patriarhale, având și obligația de a păzi toate obiectele de cult ce aparțineau inventarului catedralei patriarhiei (cărțile rare, aparat arhivistic, odăjdii și vase scumpe, diverse daruri etc.).

Dintre apropiații colaboratori ai înaltului patriarh, de o specială influență se bucura și *велик хартофилакс*⁹. Potrivit cuvintelor lui Theodor Valsamon, jurist bizantin, purtătorul acestui înalt rang bisericesc trebuia să fie un mare înțelept și erudit fiindcă era „purtătorul de cuvânt și mâna dreaptă a patriarhului“. Deopotrivă, acesta îndeplinea, datorită caracterului său polivalent, și alte noi funcții. Cea mai însemnată sarcină era de a face conexiunea între cancelaria patriarhiei și celelalte instituții ale statului; totodată, răspundea în numele patriarhului la orice întrebare

³ *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 263.

⁴ *Ibidem*.

⁵ G. Bakalov, P. Angelov, *Istoriia na srednite vekove*, Sofija, 1993, p. 180-181.

⁶ D. Tuhlev, *Istoriia na bălgarskata țărkvă, tom 1, pârvi period (864-1186 g)*, Sofija, 1910, p. 488.

⁷ Șeful visteriei catedralei patriarhiei.

⁸ *Marele Schevofilax* (marele trezorier al catedralei patriarhiei).

⁹ *Marele Hartofilax* (șeful bibliotecii patriarhiei).

ce făcea obiectul muncii sale¹⁰. Acest înalt prelat juca și rolul unui „ministru de externe“, în cadrul instituțional arhieresc, iar activitatea sa era determinantă în ceea ce privește gestionarea intereselor bisericii pe care o reprezenta¹¹. Concomitent, el îndeplinea funcțiile de „supraveghetor suprem“ al celui mai înalt cin preoțesc, al mitropoliților și episcopilor, mai întâi al celor ce se găseau în capitala statului, pentru ca apoi să guverneze diferite eparhii provinciale.

La administrarea bisericii participau, alături de slujitorii cancelariei patriarhale, și reprezentanții Sinodului arhieresc, din cadrul căruia făceau parte mitropoliții și episcopii, precum și reprezentanții diferitelor parohii din ținuturile țării. La adunările Sinodului, prezidate de patriarh, participau câteodată și împuterniciții autorității laice. Competențele acestui înalt organ ecclesiastic erau, în esență, ca o principală sarcină, de a analiza sub toate aspectele procese contra persoanelor acuzate de abateri sau de grave devieri canonice de la dreapta credință¹². Tradiția permitea ca înaintea adunărilor Sinodului să se îngăduie a se pune în discuție diferite probleme ce nu suferă amânare și care vor fi dezbătute și recomandabil rezolvate de către cele două tabere, laică și clerică. În ciuda principiului de reprezentativitate, atât partida laicilor, cât și a clericilor nu se substituiau sub nici o formă intereselor statului.

Una dintre principalele atribuții ale Sinodului era organizarea bisericii. Adică, înființarea de noi eparhii, suspendarea altora, acolo unde era cazul, mutarea unor episcopi dintr-o eparhie în cealaltă, dar și întărirea aparatului legislativ în administrație și, foarte necesar, în activitatea judiciară, care era un imperativ pentru epoca Asăneștilor.

În legătură cu alegerea unui nou patriarh, membrii Sinodului selecționau și propuneau țarului trei candidați, iar acesta, conform tradiției, confirma pe unul dintre ei, considerat cel mai potrivit pentru a gestiona situațiile de criză și a conduce destinele bisericii bulgare. Chiar dacă în opinia suveranului „chestiunea“ alegerii patriarhului era un episod încheiat, membrii Sinodului, posibil nemulțumiți de alegerea țarului, se puteau aduna de urgență pentru a indica un alt candidat, intrând astfel în dezacord cu puterea laică. În acest caz, dreptul conducătorului laic determina înaltele fețe bisericești să adere la decizia țarului și să nu se împotrivescă prin nici un fel de imixtiune în hotărârea autorității laice de a-și supune biserica¹³.

Acest fenomen este caracteristic nu numai evului mediu bulgăresc, ci și unor state balcanice precum Serbia și Bosnia, influențate la rândul-le de modelul politic bizantin. Stăpânitorul are o poziție mai mare decât patriarhul, având dreptul de a trage la răspundere biserica și legislația ei. Cu alte cuvinte, primează

¹⁰ D. Tuhlev, *op.cit.*, p. 491.

¹¹ *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 263.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 264; G. Bakalov, P. Angelov, *op.cit.*, p. 180-181.

principiul clasic al *cezaropapismului*, adică supremația statului asupra bisericii¹⁴. Poziția exprimată prin *cezaropapism* nu este întotdeauna în măsură să ne prezinte adevărata realitate, deoarece puterea temporală și cea spirituală își au fiecare rolul său, de autoritate supremă. Suveranul, teoretic, imitând modelul bizantin, unde absolutismul politic și religios al basileilor era o condiție fără de care nu se putea guverna, se putea amesteca în treburile bisericii. Totuși, tradiția creștină, de sorginte balcanică, nu îi permitea suveranului să se poate substitui șefului bisericii, altfel spus, țarul fiind creștin depindea de patriarh, iar acesta depindea la rândul său de suveran, fiindcă îi era supus ierarhic.

Organizarea teritorial-administrativă a bisericii bulgare din secolul al XIII-lea păstra ordinea stabilită de cutumele din timpul Primului Țarat bulgar. Întreg teritoriul Bulgariei fusese împărțit în diverse eparhii, conduse de împuterniciții cinului preotesc, mitropoliți și episcopi. În fiecare eparhie exista un centru principal, în mod obișnuit situat într-un oraș reprezentativ – ales pe criterii demografice și economice, dar nu în ultimul rând politice – unde se găsea reședința înaltului arhieru¹⁵.

Biserica bulgară din timpul Asăneștilor a fost reorganizată mai ușor datorită puternicului suport spiritual care dăinuia în Macedonia, acolo unde Sf. Kliment, episcopul Ohridei, a izbutit să facă un centru bisericesc și cultural important. Dar vârsta și funcția sacerdotală nu-i mai permiteau să fie misionarul de altădată și nu se putea întinde cu autoritatea sa arhierască departe de eparhie, unde avea și așa destul de furcă cu mișcarea bogomililor, adversari atât ai ceremonialului, cât și ai ierarhiei bisericești. Biserica era neputincioasă în această privință, dar credincioșii credeau că pot ieși din această încurcătură prin ascetism. Cel care va institui ascetismul în Bulgaria va fi Ioan de Rila¹⁶, întemeietorul

¹⁴ *Istorijska na Bălgarija*, III, p. 264.

¹⁵ I. Snegarov, *Kratka istorija na săvremennite pravoslavni țarkvi*, 2, Sofija, 1946, p. 43 și urm.

¹⁶ Pentru înțelegerea moștenirii tradiției epocii Asăneștilor, privită prin importanța școlii artistice de la Trjavna, aflată sub înrudirea mai multor stiluri artistice balcanice, de unde și particularitatea compozițiilor artistice, vom încerca să evidențiem un aspect deosebit de important pentru spiritualitatea bulgărească. Ivan Rilski, fondatorul monahismului bulgăresc, adus postum la Tărnovo în epoca Asăneștilor, spre a fi venerat, s-a întors la mănăstirea Rila, în cadrul unei procesiuni speciale, în anul 1469. Acest moment, dar și altele din viața sfântului, încadrează portretul său iconografic zugrăvit cu mult profesionalism de meșterul Țaniu Zahariiev de la Trjavna în anul 1821. Din vastul tablou deducem o serie de elemente ce reprezintă fundamentul credinței ortodoxe bulgărești medievale de sub stăpânirea otomană. Înfățișarea tradițională a sfântului, scenele exemplare din viața sa, imaginea grandioasă a mănăstirii, ctitoria sa, devenită *citadela spiritului bulgar*, și descrierea procesiunii cu întoarcerea moaștelor sfântului la locul lor de origine simbolizează trăirile și speranțele spirituale ale oamenilor. Ce poate fi mai drept, mai justițiar și mai sfânt decât credința poporului în sfântul național și în simbolurile ortodoxe, considerate, în situația unui popor ocupat și asuprit, fundamentale și sacre. Vezi, A. Bojkov, *Școala de pictură de la Trjavna*, București, 1973, p. 66.

mănăstirii din munții omonimi ai Bulgariei¹⁷. Datorită acestui curent se populează munții și pădurile Bulgariei cu credincioși. Monahismul se dezvoltă în Bulgaria¹⁸.

Mănăstirile erau comunități riguros organizate și centralizate, membrii acestora trăiau împreună, fără averi personale, se supuneau unor reguli draconice, se rugau, munceau și mâncau împreună, fiind sub ascultarea unui stareț¹⁹. Regulamentul unei mănăstiri bulgărești era inspirat din cel al mănăstirii Studios din Constantinopol, care simplu poate fi redus la următoarea frază: „regula cea mai bună și cea mai nobilă care să evite atât excesul, cât și insuficiența”²⁰. Una din mănăstirile de la Sf. Munte Athos era cea bulgărească de la Zographou, atestată încă de la jumătatea secolului al X-lea. Această mănăstire a reprezentat un centru literar important, unde scrierile religioase bizantine au fost traduse în mediu-bulgară, iar ulterior aceste scrieri alese urmau să ajungă în statul bulgar și nu numai, ducând la răspândirea creștinismului cult în rândul maselor.

În Bulgaria, mănăstirile erau în majoritate comunități izolate și închise, adesea întemeiate în munți sau în locuri retrase, unele erau situate lângă reședința țarului sau a unor importanți boieri, având un rol vital pentru societate. Ele erau bogat înzestrate cu pământuri și proprietăți, iar unii dintre stareți s-au bucurat de toată încrederea suveranilor, fiindu-le acestora sfătuitori de taină. Adeseori mănăstirile aveau legături cu viața publică. Mănăstirile se bucurau de autonomie, adică aveau dreptul, de la stăpânire, de a se organiza independent, călugării putându-și alege singuri egumenul, fără amestecul țarului sau al înaltului ierarh local, conform principiului autonom bizantin („autodespota monasteria”).

Rezultatele politicii culturale inițiate de Boris-Mihail I și continuate de urmașii acestuia vor fi vizibile în toate privințele, mai ales acolo unde biserica își exercita monopolul asupra culturii scrise. Sub direcția bisericii se creează o adevărată sinteză culturală de factură slavo-bizantină, menirea bisericii fiind aceea de a organiza în puternicele centre bisericești o vie activitate cărturărească și artistică.

În condițiile în care, după anul 1204, era necesară reșezarea în mai toate compartimentele vieții din Țaratul Asăneștilor, o chestiune stringentă s-a arătat a fi reforma în domeniul bisericesc. În acest cadru, un rol deosebit l-a jucat arhiepiscopul primat Vasile I, primul arhieru de frunte, de origine vlahă, care a păstorit peste o biserică ce își trage seva din moștenirea „apostolică slavă”. Încă din

¹⁷ *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 374 și urm.

¹⁸ În regiunile muntoase aflate în centrul Peninsulei Balcanice au fost înființate mănăstiri organizate după sfaturile lui Ioan de Rila, patronul spiritual al Bulgariei. De aici s-a răspândit în tot sud-estul Europei renumele și cultul său ce a jucat un mare rol pentru organizarea bisericii bulgare, mai ales pentru mănăstirile din Macedonia, care, deși erau întemeiate în locuri îndepărtate, s-au dovedit a fi adevărate focare de cultură și evlavie populară.

¹⁹ D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanț: Europa de Răsărit: 500 - 1453*, București, 2002, p. 321.

²⁰ *Ibidem*.

timpul Sinodului lui Boril din 1211, într-o adunare a clerului bisericesc ce a avut loc la Tărnovo, a fost constatat faptul că biserica Asăneștilor era recunoscută prin legi și astfel era egala centrului tradițional de la Ohrida – o frază care suna firesc în acel context, însă a cărei transpunere în viață va mai dura până în anul 1235.

Patriarhia bulgară a avut o jurisdicție destul de întinsă, iar acest lucru este dovedit într-o listă aflată în *Sinodikonul* țarului Boril, când, în timpul lui Ioan Asan al II-lea²¹, teritoriul Bulgariei era împărțit în 15 eparhii²², aparent fără Ohrida, întrucât aceasta avea jurisdicția ei ca arhiepiscopie greco-bulgară independentă. Centrul tradițional de la Ohrida încă mai controla un ținut lărgit, în ciuda restrângerilor jurisdicționale, însă era totuși, formal, subordonat patriarhului de Tărnovo²³.

Într-un document slavon²⁴, datat 1235-1410, se menționa restaurarea Patriarhiei bulgare din 1235, sub „țarul Bulgariei” Ioan Asan al II-lea, dar totodată și despre o eternă amintire a clerului înalt al bisericii bulgărești. Sunt amintiți patriarhii de Preslav și Tărnovo (în frunte cu Vasile I²⁵), mitropoliții, episcopii și arhimandriții din toată Bulgaria. În fruntea listei se găsește patriarhia de Preslav, urmată de cea din Tărnovo, apoi mitropoliile de Preslav, Cerven, Loveci, Serdica, Silistra și episcopiile sufragane printre care menționăm: Sereș, Velbujd, Ohrida²⁶, Branicevo, Belgrad, Niș, Philippopolis.

În mediul rural s-au instituit horepiscopi care aveau hirotonie de episcopi. Aceștia hirotoneau preoți și diaconi sau hirotoneau grade inferioare, cercetau bisericile existente și pe preoți, instalau preoți, săvârșeau diferite slujbe, pregăteau catehumenii pentru botez, predicau acelor care nu cunoșteau încă învățătura creștină, în special cumanilor.

După moartea lui Ioan Asan al II-lea, datorită situației politice de criză, numărul eparhiilor s-a redus.

Arhiepiscopia de Ohrida va intra într-un moment de regres, întrucât Macedonia a fost ocupată de bizantini și ulterior de sârbi. Eparhiile de Belgrad și Branicevo au fost slăbite, ca structură religioasă, ca și celelalte eparhii din Thracia,

²¹ P. Nikov, *Țarkovnata politika na Ivan Asenija*, II, în „Bălgarska istoriceska biblioteka” (BIB), 3, Sofija, 1931, 3, p. 65-111.

²² Vezi, M. G. Poprujenko, *Sinodik țarija Borila*, în *Bălgarski starini*, vol. VIII, Sofija, 1928, p. 91-93; E. Golubinski, *Kpatkii ocerk istorii pravoslavneh țerkvei: Balgarskoi, Serbskoi I Rumânskoi*, Moskova, 1871, p. 91-100.

²³ *Istoriia na Bălgarija*, III, p. 264.

²⁴ E. de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, ediție N. Densușianu, vol. I, part. 2 (1346-1450), cu două appendice, documente slavone (1199-1469), București, 1890, p. 805-812.

²⁵ *Ibidem*, p. 810.

²⁶ *Ibidem*, p. 811. Arhiepiscopia de Ohrida este amintită în legătură cu cei doi arhiepiscopi bulgari, Ioan și Sergius, intrați în istoria acestei arhiepiscopii.

care la rândul-le vor fi atrase în universul spiritual al patriarhiei ecumenice grecești²⁷.

Deși despre patriarhii Târnovei²⁸ se știu puține lucruri, vom încerca să dăm câteva informații, în limita materialului documentar pe care îl avem.

În legătură cu Ioachim trebuie să spunem că abia în anul 1954, I. Snegarov a descoperit și i-a publicat *Viața*, pe scurt²⁹. Ioachim era bulgar de origine, fiind la începuturile vieții monah, de găsit într-o mănăstire din Sfântul Munte. Când a ajuns la o bună maturizare duhovnicească s-a mutat la Krasen (Cerven), lângă Dunăre, unde a săpat în stânci chilii și o biserică cu hramul „Schimbarea la față”. Acolo și-a continuat nevoițele sale, împreună cu trei ucenici: Diomid, Athanasie și Theodosie. Auzind despre el, Ioan Asan al II-lea l-a vizitat, a primit blagoslovenie de la el și i-a dăruit aur cu care acesta a angajat lucrători, care au săpat în stânci o mănăstire mare, dându-i hramul „Sfântul Arhanghel Mihail”, adunând acolo mulți călugări, care trăiau sub conducerea și povățuirea lui ca stareț. În jurul anului 1227, în locul arhiepiscopului-primat Vasile I de Târnovo, a fost recunoscut Ioachim I, ulterior patriarh al Bulgariei³⁰ acceptat de către patriarhul ecumenic și de ceilalți patriarhi răsăriteni³¹. Ioachim I, după cum mărturisesc datele din viața lui, s-a distins prin asceză și milostenie, orfanilor și săracilor dându-le cele de trebuință³². După Ioachim I, mort probabil în anul 1239, urmează Vasile al II-lea, apoi Ioachim al II-lea³³.

În vremuri tulburi pentru biserica ortodoxă, a apărut pe scaunul patriarhal din Târnovo Ignathie, numit „stâlp al ortodoxiei”, care s-a împotrivit unirii cu latinii de la Lyon din 1274. Pentru aceste merite a fost lăudat de apărătorii Ortodoxiei³⁴. Cu el se încheie practic perioada de glorie a bisericii bulgare din secolul al XIII-lea și, în mod cert, epoca Asăneștilor reprezintă cântecul de lebadă

²⁷ E. de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, p. 811.

²⁸ Textul documentului, din varianta I. Palauzov, conținând printre altele o listă a patriarhilor bulgari de la 1235 la 1410, este prezentat în E. de Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, p. 805-808. Vezi și I. Crăciunaș, *Patriarhia Bulgară*, în (MMS), XXXVI, nr. 3-4, 1960, p. 274-286.

²⁹ I. Snegarov, *Neizdadeni starobălgarski jitiia (Jitie na târnovskia patriarh Ioachim)* în „Anuarul Academiei Duhovnicești”, tom III, XXIX, Sofija, 1954, p. 164.

³⁰ Ioachim a fost ridicat în mod solemn în scaunul patriarhal din Târnovo de către o mulțime de arhieriei, după ce în prealabil fusese validat de țar. Catedrala patriarhală, situată pe cea mai înaltă colină din Tareveț, se numea *biserica cea mare*, la fel ca și catedrala *Sf. Sophia* din Constantinopol. Vezi, M. G. Poprujenko, *op.cit.*, p. 86-87; I. Snegarov, *op.cit.*, p. 165-167.

³¹ I. Snegarov, *op. cit.*, p. 165-167; V. Zlätarski, *Istoriia na bălgarskata dărjava prez srednite vekove*, vol. III, *Bălgarija pri Asenevți (1187-1280)*, Sofija, 1940, p. 368. În 1235, la soborul religios de la Lampsakos este recunoscută patriarhia de Târnovo printr-un act întărit de patriarhul ecumenic rezident la Niceea și semnat de patriarhii răsăriteni: al Alexandriei, al Antiohiei și al Ierusalimului. De acum înainte, pentru o perioadă de timp, scaunul religios de la Târnovo va fi în practică al doilea ca importanță în comunitatea ortodoxă balcanică.

³² I. Snegarov, *op.cit.*, p. 168.

³³ E. Golubinski, *op.cit.*, p. 82.

³⁴ V. Zlätarski, *op.cit.*, III, p. 535.

al conducătorilor duhovnicești care au slujit cu o pioasă credință, inițiată de Vasile I, construcția statală din Haemus.

După moartea lui Ioan Asan al II-lea și intrarea în declin a Țaratului, poziția dominantă în peninsulă este acaparată de Imperiul de la Niceea. Acesta, din dorința de refacere a autorității bizantine în Balcani, inițiază o nouă politică religioasă în Balcani și supune patriarhia autonomă a Asăneștilor jurisdicției canonice a tradiționalului centru de la Ohrida. Puterea armelor, dar și susținerea uniunii de la Lyon din 1274 i-au atras împăratului de Niceea dezaprobară și opoziția statelor balcanice și a bisericilor acestora³⁵. Chiar dacă nu avea forța politică de a se opune statului niceean, Țaratul bulgar rămâne atașat valorilor creștin ortodoxe, acest lucru traducându-se de fapt prin primatul și triumful tradiției bizantine în biserica bulgară.

Rolul centrelor ecclesiastice este evidențiat de politica de libertăți oferită în cadrul imunităților de suveranii balcanici³⁶. Ca și în Bizanț, în Țaratul Asăneștilor găsim o serie de mari mănăstiri, cu imunități largite, depline și cu un rol determinant pentru arealul pe care îl controlează³⁷. Din păcate, relativitatea informațiilor nu ne ajută pe deplin în demersul nostru de reconstituire a sistemului de organizare ecclesiastic. De asemenea, nu știm care a fost importanța unor centre bisericești sau a unor mănăstiri de tradiție, în spațiu și timp, decât în baza unor informații sporadice, culese din cronicile și documentele vremii. Ceea ce ne mai ajută este gradul ridicat și generalizat „la care ajunseseră imunitățile în Peninsula Balcanică“, asemănarea mare dintre structurile bisericești bizantine și cele ale

³⁵ D. Obolensky, *op.cit.*, p. 269.

³⁶ *Istorijska Bălgarija*, III, p. 199-202.

³⁷ Sursele de redacție medio-bulgară, puse în raport cu izvoarele bizantine, mai numeroase, precum și cu unele izvoare sârbești, scot în evidență „remarcabile asemănări de conținut, precum și de formă“. Pentru o mai bună ilustrare a construcției frazeologice anterioare este necesar de urmărit relatarea profesorului T. Teoteoi, ce face obiectul analizei discutate. „Între asemănările de conținut am menționa în primul rând imunitățile considerabile de care se bucurau proprietățile mănăstirești atât în Bizanț, cât și în țaratul Asăneștilor. Evident că atari imunități au existat și pentru proprietățile laice, dar sub acest aspect suntem mai puțin informați, atât în Bizanț, cât și în Bulgaria, dacă în ambele cazuri raportăm proprietatea laică la cea ecclesiastică. Sigur că și în privința acestui raport știm mai multe lucruri despre Bizanț decât despre Țaratul bulgar. Suntem însă în măsură a transpune situația din Bizanț și în statul Asăneștilor, ținând seama de faptul că acesta din urmă a înglobat o seamă de teritorii bizantine, în care nu știm să fi fost introduse schimbări structurale; nu avem cunoștință nici de schimbări mai importante de persoane, deși acestea trebuie să se fi produs în oarecare măsură. Alte surse vorbesc însă expres despre o înlocuire a prelaților greci, ca și latini, prin prelații proprii, măsură inițiată de țarul bulgar în teritoriile anexate după Klokotnitsa. Situația cea mai importantă care trebuie luată în considerare este aceea că în linii mari întregul teritoriu al celui de-al Doilea Țarat bulgar se aflate sub stăpânire și administrare bizantină directă vreme de mai bine de 150 de ani. Realitățile din statul Asăneștilor nu puteau fi deci esențial diferite de cele moștenite de la stăpânirea bizantină, cu sistemul ei de structuri sociale și instituționale, inclusiv juridice. Rolul dreptului cutumiar trebuie să se manifestat însă în mod diferit față de cel din Bizanț, unde dreptul scris deținea întâietate absolută“. Vezi, T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 72.

Asăneștilor, și nu numai, la care se adaugă unitatea în diversitate, altfel spus, evoluția clară a modelului bizantin în toate compartimentele civilizației balcanice, dar cu seamă în cel bisericesc.

Un alt aspect interesant, cu privire la organizarea religioasă, se referea la religiozitatea suveranilor și a marilor boieri, aceștia demonstrând prin ajutorul necondiționat acordat bisericii că sunt în slujba divinității, puterea lor fiind acordată de sus. Ctitoriile nenumărate, daniile generoase³⁸ și înzestrarea cu averi a lăcașelor de cult făceau parte din programul de sporire a influenței suverane dar și de control a instituției bisericii. Averile mănăstirești au crescut așa de mult, încât biserica va ajunge să devină un important deținător de pământuri și proprietăți, mai ales că daniile ce se făceau în folosul bisericii aveau un caracter permanent³⁹. De asemenea, veniturile din donațiile făcute și întărite de suverani sau boieri au sporit considerabil averea bisericii, permițându-i acesteia să își perfecționeze sistemul de organizare.

În privința proprietății feudale bisericești se poate observa un caracter de apanaj necondiționat și veșnic, în proprietatea mănăstirilor intrând bunuri variate ce nu puteau fi înstrăinate. Forma acestor bunuri se referea la dreptul asupra pământului și a recoltei sale, dar și asupra populației din satele ce făceau obiectul unor dani. Locuitorii satelor din proprietatea mănăstirilor constituiau mână de lucru permanentă și un contribuabil sigur, fiindcă populația dependentă plătea dări, sub diverse forme, mănăstirilor⁴⁰.

Folosirea dependențelor din cadrul proprietăților mănăstirești (râurile, bălțile, iezele, pădurile, morile etc.) se făcea sub reguli stricte, legiferate prin hrisoavele epocii⁴¹ și pentru folosirea cărora se percepeau anumite taxe. Aceste feluri de obligații sunt grupate sub categoria monopolului bisericesc, stipulat în instituția imunității. În cazul nostru, imunitatea reprezenta un drept exclusiv al bisericii de a-și impune propriile condiții de organizare în teritoriul controlat categoric de aceasta. Acest lucru însemna că imunitatea de acest tip trebuia să fie controlată doar de biserică, adică aparatul administrativ central nu avea jurisdicție pe domeniul bisericesc⁴². „Imunitatea feudală a mănăstirilor din Bulgaria din secolele XIII-XIV consta, după cum arată hrisoavele, pe de o parte în dreptul de a percepe dări și taxe de la oamenii dependenți și de a-i obliga la diferite prestații, iar

³⁸ Exemplul daniilor acordate de suveranii bulgari și sârbi, la care s-au adăugat cele ale marilor boieri, au sporit considerabil proprietățile și averile mănăstirilor de la muntele Athos. Acest model a fost preluat și dezvoltat de domnii din Țările Românești, adevărați protectori ai mănăstirilor de la muntele Athos.

³⁹ D. Angelov, Ș. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social - economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII-XIV*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. I, București, 1971, p. 71.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 79.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 80.

pe de altă parte în dreptul ce-l aveau de a exercita asupra lor o anumită putere juridică, de a le impune amenzi și alte pedepse în cazul unor infracțiuni din punct de vedere al dreptului feudal. Existența acestei duble imunități, administrativ-fiscale și judecătorești, era legată de interzicerea organelor puterii centrale de a intra pe domeniul mănăstirii și de a-și exercita acolo funcțiile lor. Această interzicere este subliniată în mod expres în toate hrisoavele țărilor bulgari, câte s-au păstrat⁴³.

Un caz concret de acordare permanentă și deplină a imunității este deja amintit document emis de Ioan Asan al II-lea pentru mănăstirea de la Vatopedi⁴⁴. Se menționează interzicerea funcționarilor fiscalului, „numiți cu termenul bizantin de <<practori>> (практори – sl.)“, să perceapă orice fel de impozite din veniturile mănăstirii, provenite din satul Semalto⁴⁵. Mai mult, termenul de funcționari, cu interdicție, „nici să calce cineva <acolo>“, se răsfrânge asupra tuturor reprezentanților aparatului de stat central sau local, precum „sevaști“, „duci“, „catepani“, „desetari“ etc.⁴⁶. Singurul în măsură a percepe orice fel de dare era egumenul mănăstirii, „pe nume Dosithei“, cât despre funcționarii fiscalului sau orice alt funcționar sau dregător, indiferent de natura funcției sale, aceștia nu aveau voie nici măcar să pună piciorul pe proprietatea mănăstirii⁴⁷.

Un alt caz similar este presupusul act acordat de Constantin Tich Asan mănăstirii de pe dealul Virgino Brdo, din zona Skoplje, unde se acordă drepturi depline mănăstirii pentru satele din stăpânirea sa. La fel ca în cazul precedent, funcționarii statului ori dregătorii aveau interdicție de „a-și însuși din veniturile mănăstirii ori de a o impune la vreo dare...“⁴⁸ sau de a pune piciorul în satele mănăstirii, unde numai egumenul avea acest drept⁴⁹.

Din crisele amintite reiese că cele două mari mănăstiri aveau o deplină imunitate administrativă, financiară, poate chiar și juridică, dacă ar fi să-i dăm crezare lui M. Andreev care conchide că și judecătorii aveau interdicție de a intra pe proprietățile mănăstirilor⁵⁰. În această privință ne păstrăm marja de reținere, deoarece nu avem suficiente date despre autoritatea judecătorească la Asănești, mai ales că insuficiența informațională persistă și pentru perioada ulterioară Asăneștilor. Mai mult, conform reglementărilor religioase și lărgirii imunității

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, Sofija, 1931 p. 576.

⁴⁵ T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 73.

⁴⁶ I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, p. 576; D. Angelov, Ș. Ștefănescu, *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social - economică a Bulgariei și Țării Românești în secolele XIII-XIV*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor*, vol. I, p. 80.

⁴⁷ T. Teoteoi, *Civilizația statului Asăneștilor între Roma și Bizanț*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 73; I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, p. 576.

⁴⁸ T. Teoteoi, *op.cit.*, p. 73.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 74.

⁵⁰ *Ibidem*.

juducătorești, acordate și întărite cu varii ocazii, pricinile de tot felul ivite pe domeniile bisericești erau judecate de înalții ierarhi, așa cum știm din atâtea cazuri⁵¹.

Referitor la dreptul de judecată pe care îl avea egumenul mănăstirii Virgino Brdo, ridicat la gradul de arhimandrit, cu o jurisdicție independentă de episcopia locală, profesorul T. Teoteoi este de părere că această realitate depășește raportările la cazurile din Bizanț și s-ar apropia, prin prisma complexității ei, mai degrabă de Occident⁵².

Ceea ce conferă o nuanță aparte, dar poate nu surprinde, este tocmai înălțarea mănăstirii Theotokos Spelaioțissa din Melnik, ctitorie a puternicului despot Slav⁵³, rudă cu țarul Boril, dar cunoscut pentru independența sa față de autoritatea de la Tărnovo. Acest despot ridică în apanajul său teritorial o mănăstire, căreia îi închină total „satul numit Katunitza” și pe care o înzestrează cu cele necesare pentru traiul monahilor și pentru oficierea serviciului divin⁵⁴. Puterea lui Slav este atât de mare în regiune, încât le confirmă călugărilor, la cererea acestora, independența față de autoritățile religioase locale, dar și față de puterea centrală, reprezentată de funcționarul fiscalului⁵⁵. Din cuprinsul documentului, de redacție greacă, emis de Slav pentru ctitoria sa, observăm că mănăstirea era catalogată ca imperială, fapt care lasă o umbră de suspiciune asupra autorității imperiale sub paza căreia este pusă mănăstirea. Limba actului și independența față de funcționarul fiscalului probează disocierea față de Țaratul de Tărnovo, dar și față de Imperiul latin de Constantinopol, obedient Scaunului Pontifical, cât și față de Epir⁵⁶. De Niceea nu poate fi vorba, datorită depărtării acesteia, însă poate fi vorba chiar de Slav, un despot puternic, la fel de puternic ca și despotul din Epir. Despotul Slav și-a păstrat independența pe valea Strumei, cu centrul la Melnik, în vremea lui Boril și parțial în a lui Ioan Asan al II-lea, influența sa scăzând odată cu creșterea puterii despotului epirot, devenit împărat de Thessalonice în 1223, ale cărui posesiuni vor intra, după lupta de la Klokotnitza, câștigată de Asănești, sub stăpânirea acestora.

•

Din anul 971 Biserica bulgară va fi condusă din centrul de la Ohrida. După înfrângerea bulgarilor în 1018 de către bizantini, conduși de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, Patriarhia bulgară de la Ohrida a fost desființată.

Prin decrete imperiale, emise în prima parte a secolului al XI-lea, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul stabilește ca întinderea Arhiepiscopiei de Ohrida să

⁵¹ Vezi, I. Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonija*, p. 599 și urm.

⁵² T. Teoteoi, *op.cit.*, p. 74.

⁵³ J. B. Papadopoulos, A. Vatopedinos, *Un acte officiel du despote Sthlavos au sujet du couvent de Spéléotissa près de Méléonicon*, în „Spisanie BAN”, XLV, 22, 1933, p. 1-6.

⁵⁴ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 163.

⁵⁵ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 202; T. Teoteoi, *op.cit.*, p. 76.

⁵⁶ *Istoriya na Bălgarija*, III, p. 163.

fie aceeași ca pe vremea țarului Simeon Veliki, patriarhul David fiind înlocuit cu arhiepiscopul Ioan de Debăr, ultimul ierarh bulgar, deoarece după acesta centrul de la Ohrida va fi păstorit de arhierii greci. Totodată, se mai stabilește o nouă organizare religioasă a teritoriilor anexate. Hrisovul imperial subordonează pe vlahii din thema Bulgaria arhiepiscopiei de Ohrida, menționând, alături de cele 31 de episcopii ce țineau de scaunul de Ohrida, și pe „vlahii care sunt în toată Bulgaria/.../ câți sunt în Munții Bulgariei“. Astfel, Arhiepiscopia Justiniana Prima va renaște datorită puternicului centru spiritual de la Ohrida, care se legitimează ca moștenitoare și continuatoare a tradiției glorioase a Justinianei Prima.

Biserica vlaho-bulgară a luat ființă datorită unor necesități conjuncturale, după revolta locuitorilor din Haemus și constituirea Țaratului Asăneștilor, erijându-se treptat într-un organ instituțional, care avea menirea de a da noului stat creat în Haemus legitimitatea și recunoașterea necesare afirmării. Deopotrivă, biserica Asăneștilor s-a substituit arhiepiscopiei de Ohrida, aflată într-o stare de penurie duhovnicească, luând conducerea lumii vlaho-bulgare printr-o raportare la tradiția bisericii din timpul Primului Țarat bulgar. Arhiepiscopia vlaho-bulgară și-a atins scopul ca urmare a unirii cu Roma, din 1204, când conducătorul spiritual, Vasile I, este uns arhiepiscop-primat de legatul papal, cardinalul Leon⁵⁷. Totuși, în ciuda relațiilor cordiale cu Sfântul Scaun, consumate pe timpul păstoririi lui Vasile I de Târnovo, biserica vlaho-bulgară – continuatoare a tradiției ecclesiastice bulgărești – a rămas eminamente marcată de moștenirea culturală slavo-bulgară, ce avea la bază un puternic substrat livresc de sorginte bizantină.

Consecințele civilizației vechi bulgărești își vor arăta roadele încă din vremea țarului Boril, care, în 1211, convoacă un mare sinod ortodox, ce avea drept țel reprimarea curentului eretic bogomilic⁵⁸ și dezavuarea unirii cu Scaunul Pontifical. Biserica și societatea bulgară dispuneau de propria lor tradiție culturală, ca și de liturghia slavă, apărute și dezvoltate în veacurile anterioare, ca urmare a misiunii Kyrillo-methodiene⁵⁹. Iar amintirea Primului Țarat bulgar reprezenta un puternic ferment cu valoare politică în evoluția Statului Asăneștilor, care, în căutarea legitimității, era adus tot mai aproape de esența sa politică și spirituală, diferită sub aspectul limbii atât de Roma, cât și de Constantinopol. Ea era totuși

⁵⁷ P. Petrov, *Unijata mejdu Bălgarija i Rimskata țarkva prez 1204 g. i cetvārtijat crāstonosen pohod*, în „Istoriceski pregled“ (IP), nr. 2, Sofija, 1955, p. 35-37.

⁵⁸ G. Lazăr, Aurelia E. Murat, *Relations fēodales et alliances militaires dans L' Empire des Asēnides du point de vue de la religion (1207-1241)*, în „Muzeul Național“, nr. XIX/2007, București, în special p. 41-46; Nadejda Dragova, *Starobălgarskata kultura*, a VII-a ediție, Sofija, 2005, p. 241-260.

⁵⁹ Sub Mihail al III-lea (856-867) a început expediția de creștinare și culturalizare a slavilor din Moravia Mare și Pannonia, condusă de frații Constantin (Kyrill) și Methodie. Vezi, G. Mihailă, *Introducere la slava veche și slavona românească* (coord. P. Olteanu), București, 1975, p. 15-37; D. Anghelov, *Obrazuvane na Bălgarskata Narodnost*, Sofija, 1971, p. 265 și urm.; S. Brezeanu, *Romanitatea orientală în evul mediu*, București, 1999, p. 66-74; P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, 2002, p. 27-35.

mai aproape de centrul bizantin, de lumea și de cultura greco-bizantină, la ale cărei izvoare îi era mai firesc să revină.

Unirea cu Roma se va menține, cu mari sincope, până în 1235, când țarul Ioan Asan al II-lea, de origine vlahă, va sustrage Biserica bulgară de sub orbita romană, primind în schimb privilegiul și recunoștința Patriarhiei ecumenice, aflată în exil la Niceea, prin înălțarea arhiepiscopiei bulgare la statutul de Patriarhie autocefală. Astfel, Biserica bulgară, funcționând pe coordonatele inițiate de ideologia bisericească a Primului Țarat bulgar, va îndepărta pas cu pas influența elitei etnice vlahă, exilându-l și pe arhiepiscopul primat Vasile I, obedient Romei. Cu acest prilej s-au creat premisele transformării clerului arhieresc într-unul bulgăresc, iar patriarhii bulgari vor administra de acum o Biserică ortodoxă bulgărească.

Rolul centrelor ecclesiastice este evidențiat de politica de libertăți oferită în cadrul imunităților de suveranii balcanici. Ca și în Bizanț, în Țaratul Asăneștilor găsim o serie de mari mănăstiri, cu imunități largite, depline și cu un rol extrem de important în jurisdicția canonică controlată.

Ctitoriile nenumărate, daniile generoase și înzestrarea cu averi a lăcașelor de cult făceau parte din programul de sporire a influenței suverane, dar și de control a instituției bisericii. Averile mănăstirești au crescut așa de mult, încât biserica va ajunge să devină un important deținător de pământuri și proprietăți, mai ales că daniile ce se făceau în folosul bisericii aveau un caracter permanent. De asemenea, veniturile din donațiile făcute și întărite de suverani sau boieri au sporit considerabil averea bisericii, permițându-i acesteia să își perfecționeze sistemul de organizare. Conform reglementărilor religioase și largirii imunității judecătorești, acordate și întărite cu varii ocazii, pricinile de tot felul ivite pe domeniile bisericești erau judecate de înalții ierarhi. În cazul nostru, imunitatea reprezenta un drept exclusiv al bisericii de a-și impune propriile condiții de organizare în teritoriul controlat categoric de aceasta. Acest lucru însemna ca imunitatea de acest tip să fie controlată doar de biserică, adică aparatul administrativ central nu avea jurisdicție pe domeniul bisericesc. Așadar, din documentele epocii reiese că biserica bulgară a Asăneștilor avea o deplină imunitate administrativă, financiară, poate chiar și juridică.

Fig. 1. Clădirea restaurată a patriarhiei bulgare din secolele XIII-XIV. Se găsește amplasată pe cea mai ridicată colină din complexul Țareveț, simbolizând supremația puterii ecclesiastice asupra puterii laice. Veliko-Tărnovo, Bulgaria. *Foto: Ginel Lazăr. Colecție personal.*

Le Siège restauré de la Patriarchie Bulgare du XIII - XIVème siècle. L'emplacement de la construction, sur la plus haute colline du complexe Tsarevets, symbolise la suprématie du pouvoir ecclésiastique sur celui laïc. Veliko-Tărnovo, Bulgarie. *Photo: Ginel Lazăr. Collection personnelle.*

Fig. 2. În plan îndepărtat se poate observa aspectul basilical al mănăstirii *Stânca Execuției*, situată pe versantul de nord de la Țareveț. Conform legendei, pe stânca din apropiere erau executați condamnații pentru înaltă trădare. Veliko-Tărnovo, Bulgaria. Foto: Ginel Lazăr. Colecție personal.

En arrière-plan on peut observer l'aspect basilical du monastère *Le rocher de l'exécution*, situé sur le versant du nord, au Tsarevets. Selon la légende, sur ce rocher étaient exécutés les condamnés pour haute trahison. Veliko-Tărnovo, Bulgarie. Photo: Ginel Lazăr: Collection personnelle.

Fig. 3. Biserica *Sf. Petru și Pavel* din Tărnovo. Biserica a fost construită, probabil, la începutul secolului al XIII-lea. În secolele XVI-XVII a fost extinsă în sud-vest cu pronaos. După supunerea metropolei Tărnovo de către turci, biblioteca și conducerea patriarhiei bulgare din complexul Țareveț au fost mutate în biserica *Sf. Petru și Pavel*. În acest sfânt lăcaș a ținut slujbe timp de doi ani ultimul patriarh bulgar, pe nume Eftimie. Veliko-Tărnovo, Bulgaria. *Foto: Ginel Lazăr. Colecție personal.*

L'église Saints Pierre et Paul de Tărnovo. L'église fut probablement construite au début du XIIIème siècle. Au XVI-XVIIème siècle elle fut étendue vers le sud-ouest, avec un pronaos. Après la conquête ottomane, la bibliothèque et la direction de la Patriarchie Bulgare, se trouvant au complexe Tsarevets, ont été transférées dans l'église Saints Pierre et Paul. Dans ce saint lieu Eftimios - le dernier des Patriarches bulgares - a tenu les offices ecclésiastiques pendant deux ans. Veliko-Tărnovo, Bulgarie. *Photo: Ginel Lazăr. Collection personnelle.*

Fig. 4. Interior din complexul mănăstiresc de la Rusenski Lom (Localitatea Ivanovo). Ruse, Bulgaria. Foto: Ginel Lazăr. Colecție personal.

Intérieur du complexe monacal de Rusenski Lom (à Ivanovo), Roussé [Ruse], Bulgarie. Photo: Ginel Lazăr. Collection personnelle.

Fig. 5. Pecete din plumb a patriarhului Visarion din Tărnovo. A fost descoperită în localitatea Belene din regiunea Veliko Tărnovo. Secolul al XIII-lea. Muzeul Național de Arheologie din Sofija. *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 265.

Sceau en plomb du Patriarche Visarion de Tărnovo. Il fut découvert à Belene, dans la région de Veliko Tărnovo. XIIIème siècle, Musée National d'Archéologie, Sofia, *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 265.

Fig. 6. Biserica Sf. Ioan Teologul a mănăstirii Zemen, valea Strumei. Secolul al XIV-lea. *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 209.

Eglise de Saint Jean le Théologien, monastère Zemen, dans la vallée de Struma. XIVème siècle. *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 209

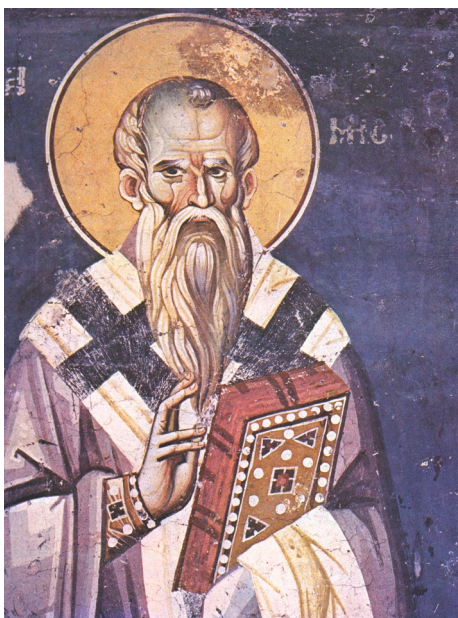

Fig. 7. Reprezentarea lui Kliment Ohridski, pictură murală din 1295. Biserica Sf. Kliment din Ohrida. *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 252.
Représentation de Kliment Ohridski, peinture murale de 1295. Eglise de Saint Kliment d'Ohrid, *Istoriya na Bălgariya*, III, p. 252.

Fig. 8. Icoana ce îl reprezintă pe Ioan din Rila. Secolele XIII-XIV. Muzeul Național al mănăstirii Rila. *Istoriya na Bălgariya*, II, p. 373.

Îcône qui représentent Saint Jean de Rila, XIII-XIVème siècle. Musée National du monastère Rila, *Istoriya na Bălgariya*, II, p. 373.

**CONSIDERAȚII PRIVIND DATAREA ȘI CONTEXTUL ÎN CARE
ȘI-A ÎNCETAT EXISTENȚA MITROPOLIA SEVERINULUI**
**CONSIDERATIONS CONCERNANT LA DATATION ET LE
CONTEXTE EN QUI A CASSE SA EXISTENCE LA METROPOLIE
DE SEVERIN**

Vasile Mărculeț*

Résumé

La Métropole de Séverin constitué par la Patriarchie Oecuménique de Constantinople en août-octobre 1370, a cessé sa existence à une date contenu dans l'intervalle post août 1409-ante mai 1412. La fin de la Métropole de Séverin s'a produit dans le contexte de intenses tensions politiques survenues en relations byzantines-roumaines générées de la situation de l'Empire Byzantin et de la Vallachie en alliances hostiles en période d'interregnum de l'Empire Ottoman entre 1403 et 1413.

Mots-clef: la Métropole de Séverin, la Hongrois-vallachie, Mircea le Vieux, Matteos I, Athanasios, Yakinthos, Euthymios.

La sfârșitul deceniului 7 al secolului al XIV-lea, Biserica Țării Românești suferea, prin acțiunea directă a Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol, o modificare radicală din punct de vedere organizatoric și jurisdicțional: în august-octombrie 1370 Mitropolia „a toată Ungrovlahia” era ruptă în două eparhii cu statut identic: *Mitropolia Ungrovlahiei*, care-și exercita jurisdicția religioasă în regiunile de la răsărit de Olt, și *Mitropolia Severinului*, a cărei arie de jurisdicție se exercita asupra teritoriilor de la vest de Olt. În fruntea noii mitropolii, sinodul patriarhal îl numea, în august 1370, pe dikaiophylax-ul patriarhal Daniel Kritopoulos călugărit sub numele de Antimos, căruia, în octombrie același an, patriarhul ecumenic Philotheos Kokkinos, îi acorda investirea oficială în funcție¹.

Cu privire la datarea sfârșitului Mitropoliei Severinului. După cum se poate constata, dacă momentul de început al funcționării Mitropoliei Severinului poate fi datat, cu certitudine, în august-octombrie 1370, nu același lucru se poate afirma și despre momentul în care această a doua eparhie a Țării Românești și-a

* Profesor de Istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș; doctor în istorie.

¹ Fr. Miklosich, Ios. Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani MCCCXV-MCCCCII*, vol. I-II, Vindobonae, 1860-1862., p. 532, 535-536, doc. CCLXXVIII; CCLXXXI.

încetat existența. Penuria de informații referitoare la acest aspect face ca momentul de sfârșit al Mitropoliei Severinului să fie într-o deplină obscuritate. Acest lucru i-a determinat pe specialiștii care au abordat această problemă să se limiteze la a data sfârșitul Mitropoliei Severinului, destul de larg și cu mare aproximație, la începutul secolului al XIV-lea, respectiv între 1401, dată de la care mitropolitul Severinului nu mai apare în actele patriarhale, și 1418-1419, sfârșitul domniei lui Mircea cel Bătrân și restabilirea stăpânirii maghiare asupra Severinului².

Parcursul și analiza atentă și obiectivă a puținelor surse de care dispunem, indirecte în exclusivitate, ne permite însă, dacă nu o datare mai exactă, cel puțin, o restrângere semnificativă a intervalului de timp în care Mitropolia Severinului și-a încetat existența. Din categoria acestor surse reținem, în primul rând, acele documente externe și interne care fac referiri la mitropoliiile celor două eparhii muntene sau care fac referire la mitropoliiile Severinului și Ungrovlahiei, pe baza cărora poate fi stabilită aria de jurisdicție teritorială a acestora și implicit confirmarea funcționării celor două Mitropolii ale Țării Românești.

Ultimul mitropolit cunoscut al Severinului, instalat în funcție înainte de iulie 1389, Athanasios, apare menționat în actele patriarhale până în primii anii ai secolului al XV-lea, ca angrenat puternic în disputele religioase de la Constantinopol. Așa cum se știe, între 1403 și 1405, Biserica bizantină a fost zguduită de așa-numitul *proces de trisepiscopat*, intentat de o serie de arhiepiscopi orientali, în frunte cu mitropolitul Makarios de Ancyra, patriarhului ecumenic Mattheos I. În prezent, este cunoscut faptul că mitropolitul Severinului a avut o implicare activă și controversată în aceste dispute³. Conform însemnărilor mitropolitului Makarios de Ancyra, în iunie-iulie 1403 mitropolitul Severinului participă la lucrările sinodului patriarhal, numărându-se printre aliații săi și adversarii patriarhului⁴. Pe de altă parte, actele procesului de trisepiscopat confirmă participarea mitropolitului de Severin la lucrările sinodului patriarhal care l-a repus în funcție pe patriarhul Mattheos I, în pofida opoziției lui Makarios de Ancyra și a susținătorilor săi⁵.

² C. Auner, *Câteva momente din începuturile Bisericii Române*, Blaj, Tipografia Seminarului Archid. Gr. Cat., 1902, p. 104; N. Dobrescu, *Înființarea mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1907, p. 56; N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, Editura Ministerului de Culte, 1928, p. 49; V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine avec l'église roumaine au début du XVe siècle*, în ARBSH, XXVI, 1945, 2, p. 179; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991, p. 271; I. Vicovan, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, Editura Trinitas, 2002, p. 118.

³ V. Laurent, *Le trisepiscopat du patriarche Matthieu Ier (1397-1410). Un grand procès canonique à Byzance au début du XVe siècle*, în REB, XXX, 1972, p. 5-166.

⁴ *Ibidem*, p. 156; Cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae* (Izvoarele istoriei României), vol. IV, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1982, p. 328-329. (în continuare FHDR, IV).

⁵ *Ibidem*, p. 119; Cf. FHDR, IV, p. 330-331.

Pentru demersul nostru, atitudinea mitropolitului de Severin în timpul procesului de trisepiscopat are puțină importanță. Însemnătatea deosebită a acestor informații este aceea că ele confirmă faptul că în iulie 1403 Mitropolia Severinului continua să funcționeze.

După iulie 1403 nu mai întâlnim nicio știre directă cu privire la activitatea mitropolitului Severinului și la situația eparhiei sale. Acest lucru i-a determinat pe unii istorici să vadă în absența acestor informații un indiciu în sensul încetării funcționării Mitropolitului Severinului⁶.

În ceea ce ne privește, nu împărtășim această concluzie. În opinia noastră, absența acestor informații nu înseamnă implicit că după această dată mitropolitul Severinului și-ar fi încheiat păstorirea, iar eparhia sa și-ar fi încetat existența.

Dacă știrile directe referitoare la arhieriei și la Mitropolia Severinului încetează după iulie 1403, nu același lucru se întâmplă cu știrile indirecte. Principala categorie de știri care ne oferă asemenea informații indirecte o reprezintă titlurile folosite de mitropoliții Ungrovlahiei, rezidenți la Argeș. Însemnătatea lor constă în aceea că ele permit stabilirea cu exactitate a ariei geografice asupra căreia aceștia și-au exercitat jurisdicția ecleziastică și, implicit, dacă în paralel a funcționat și cea de-a doua eparhie munteană. Pe baza informațiilor transmise de acestea, intervalul de timp în care și-a încetat existența Mitropolia Severinului poate fi mult mai bine aproximat.

În mai 1359, la solicitările domnului Țării Românești, Nicolae Alexandru (1351/1352-1364), „*mare voievod și domn singur stăpânitor a toată Ungrovlahia*”, Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol acordă consacrarea canonică nou-înființatei Mitropolii a Ungrovlahiei, în fruntea căreia era numit mitropolitul Yakinthos de la Vicina. Cu acest prilej, primul arhieriu al Bisericii muntene devenea „*mitropolit a toată Ungrovlahia*”⁷.

Formula „*a toată Ungrovlahia*” din titlul mitropolitului, identică cu cea din titlul domnului, reprezintă confirmarea certă a faptului că întâistătătorul Bisericii muntene își exercita fără nicio limitare jurisdicția ecleziastică asupra întregului teritoriu al Țării Românești, respectiv asupra întregii arii geografice asupra căreia se exercita jurisdicția politică și administrativă a domnului. Formula mitropolit „*a toată Ungrovlahia*”, ca expresie a ariei de jurisdicție religioasă exercitată de arhieriu, se va regăsi în titlul mitropolitului muntean până în august-octombrie 1370, când în regiunile de la vest de Olt era constituită Mitropolia Severinului, în frunte cu propriul său arhieriu. Din acest moment, din titulatura mitropolitului Ungrovlahiei dispare formula „*a toată*”, el purtând titlul

⁶ C. Auner, *op.cit.*, p. 104; N. Dobrescu, *op.cit.*, p. 56; N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești...*, p. 49; V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine...*, p. 179; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1991, p. 271; I. Vicovan, *op.cit.*, p. 118.

⁷ Fr. Miklosich, Ios. Müller, *op.cit.*, p. 383-388, doc. CLXX/I-II.

de „mitropolit al Ungrovlahiei”, iar cel de Severin devine „mitropolit al unei părți din Ungrovlahia, adică al unei jumătăți”⁸. La rândul lor, actele patriarhale emise după octombrie 1370 fac distincție clară între cei doi arhieri ai Bisericii Țării Românești, fie nominalizându-i, fie folosind pentru a-i desemna formule de tipul „cei doi ai Ungrovlahiei”, respectiv „cel al Ungrovlahiei”, pentru mitropolitul de la Argeș, și „celălalt al Ungrovlahiei”, pentru cel de Severin⁹. Deosebirea dintre cei doi arhieri munteni este făcută și în alte surse. Spre exemplu, manualul de diplomatică bizantin, *Ekthesis Nea*, precizează clar că „au fost creați și în Ungrovlahia doi mitropoliți; dintre care unul are locul celui de Nicomedia și se cheamă exarh a toată partea ungurească și al plaiurilor, iar celălalt se cheamă mitropolit al unei părți a Ungrovlahiei”¹⁰. La rândul lor, însemnările mitropolitului Isidoros Glabas al Thessalonikului, cele ale mitropolitului Makarios de Ancyra, actele procesului de trisepiscopat, redactate de ultimul, fac aceeași deosebire între „cel al Ungrovlahiei” și „cel al Severinului”¹¹.

Plecând de la aceste constatări, suntem în măsură să afirmăm că analiza titlurilor mitropoliților Ungrovlahiei ne permite o datare mai exactă a momentului în care s-a consumat sfârșitul Mitropoliei Severinului. Astfel, în perioada funcționării celor două mitropolii muntene, titlurile mitropoliților de la Argeș reflectă fără dubii restrângerea ariei lor de jurisdicție ecleziastică. Câteva exemple sunt edificatoare din acest punct de vedere. Din octombrie 1370, arhiepiscopul Yakinthos, până atunci mitropolit „a toată Ungrovlahia”, devine „mitropolit al unei părți a Ungrovlahiei, anume jumătate”¹². În iulie 1378, Hariton, cel de-al doilea mitropolit muntean, se intitula într-un act intern „smeritul mitropolit al Ungrovlahiei, preacinstit și ținând locul celui de Amasia și protosul Sfântului Munte Athos”¹³, iar într-un act de la Mănăstirea Zographou, „mitropolit al Ungrovlahiei și protos”¹⁴. În mai 1401, celui de-al treilea arhiepiscop muntean, Antimos, o scrisoare patriarhală îi acorda titlul de „mitropolit al Ungrovlahiei, hypertimos și exarh al întregii regiuni ungurești și plaiurilor”¹⁵. În sfârșit, Tomos-

⁸ *Ibidem*, p. 535, doc. CCLXXXI.

⁹ Müller Miklosich, *op.cit.*, 1862, p. 6, 10, 19, doc. CCCXXXII, CCCXXXV, CCCXXXVIII.

¹⁰ Darrouzès 1969, p. 46; Cf. FHDR, IV, p. 312-313.

¹¹ FHDR, IV, p. 316-319; 322-329; 331-335; V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine...*, p. 167; Laurent, *Le trisepiscopat du patriarche Matthieu Ier (1397-1410)...*, p. 119, 123-124;

¹² Fr. Miklosich, Ios. Müller, *op.cit.*, p. 535, doc. CCLXXXI; FHDR, IV, p. 208-209; DIR, B, p. 26, doc. 19.

¹³ *Documente privitoare la istoria României. Veacul XIII, XIV și XV*, B. Țara Românească (1247-1500), București, Editura Republicii Populare Române, 1953, p. 28, doc. 21.

¹⁴ FHDR, IV, p. 306-307.

¹⁵ Miklosich, Müller, *op.cit.*, p. 494, doc. DCXLVII.

ul *sinodal* de condamnare a mitropoliților ostili patriarhului ecumenic Mattheos I, din septembrie 1405, este semnat între alți arhieri și de „*cel al Ungrovlahiei*”¹⁶.

Dacă acel mitropolit „*al Ungrovlahiei*”, menționat în *Tomos-ul sinodal* din septembrie 1405, a fost cel de la Argeș, cum susțin unii specialiști, sau cel de la Severin, cum susțin alții, are puțină însemnătate. Important pentru demersul nostru este faptul că, prin absența formulei „*a toată*” din titlul său, este permisă formularea concluziei că în septembrie 1405 pe teritoriul Țării Românești continuau să funcționeze ambele mitropolii.

Concluzia noastră este întărită și de o însemnare din voluminosul dosar de acuzații de trisepiscopat redactat de mitropolitul Makarios de Ancyra împotriva patriarhului ecumenic Mattheos I, semnalată de istoricul francez Vitalian Laurent, care îl menționează pe „*mitropolitul de Melitene, în prezent mitropolit al Ungrovlahiei*”¹⁷. Conform opiniei specialistului francez, mitropolitul de Melitene a fost investit în fruntea eparhiei Ungrovlahiei la o dată cuprinsă între 1403 și 1409, iar Makarios de Ancyra și-a redactat acuzațiile împotriva lui Mattheos I după septembrie 1405 și înainte de august 1409¹⁸.

Din însemnarea prezentată, constatăm că arhiereul Țării Românești poartă titlul de „*mitropolit al Ungrovlahiei*”, asemenea predecesorilor săi din epoca în care funcționau două mitropolii. Această constatare ne permite concluzia că, în perioada redactării dosarului de acuzații la adresa patriarhului ecumenic Mattheos I de către mitropolitul Makarios de Ancyra, respectiv între post septembrie 1405 și ante august 1409, în Țara Românească au continuat să funcționeze atât Mitropolia Ungrovlahiei, cât și Mitropolia Severinului.

Identificarea acestui mitropolit al Ungrovlahiei este dificil de precizat cu exactitate din cauza penuriei de informații¹⁹. Ceea ce putem însă afirma cu certitudine este faptul că și el și-a exercitat jurisdicția religioasă numai asupra unei părți a teritoriului Țării Românești, întrucât asupra celeilalte jumătăți își exercita autoritatea omologul său de la Severin.

Următorul arhiereu al Țării Românești a fost Euthymios. De la el ne-au parvenit două scrisori, din mai și octombrie 1412, păstrate într-o mănăstire de la Meteora, din Grecia. Scrisorile în discuție sunt semnate de întâistătătorul Bisericii

¹⁶ V. Laurent, *Le trisépiscopat du patriarche Matthieu Ier (1397-1410)...*, p. 124; Cf. FHDR, IV, p. 334-335.

¹⁷ V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine...*, p. 167.

¹⁸ *Ibidem*, p. 169.

¹⁹ *Ibidem*; Cf. N. Șerbănescu, N. Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386-1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987, p. 740, îl propune pe un anume Theodoros, menționat în pomelnicul mitropoliei imediat după Antimos și Athanasios. Identificarea a fost acceptată și de M. Păcurariu, *op.cit.*, p. 338.

muntene în limba greacă cu titlul „*din mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahia*”²⁰.

Din semnătura arhierului muntean, constatăm o revenire la formula din titlul mitropolitan folosit anterior divizării Bisericii Țării Românești în două mitropolii. Informația analizată ne permite constatarea că, anterior lunii mai 1412, mitropolitul Ungrovlahiei își extinsese jurisdicția ecleziastică asupra întregului teritoriu al Țării Românești, fapt datorat, fără îndoială, încetării funcționării Mitropoliei Severinului.

Când și-a încetat existența Mitropolia Severinului nu putem preciza cu certitudine. Pe baza informațiilor deținute, considerăm că putem propune luna mai 1412 drept un *terminus ante quem* al sfârșitului Mitropoliei Severinului. Aceleași informații ne permit să afirmăm că sfârșitul păstoririi arhierului de Melitene, ca „*mitropolit al Ungrovlahiei*”, respectiv debutul celei a lui Euthymios, în calitate de „*arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahia*”, pot fi date între august 1409 și înainte de mai 1412. În consecință, considerăm că putem propune luna august 1409 drept un *terminus post quem* al sfârșitului eparhiei Severinului. În concluzie, în acest punct al demersului nostru suntem în măsură să conchidem că sfârșitul Mitropoliei Severinului poate fi datat în intervalul ***post august 1409-ante mai 1412***.

Contextul în care și-a încetat existența Mitropolia Severinului. Condițiile în care s-a produs sfârșitul Mitropoliei Severinului rămân complet obscure datorită absenței oricăror informații referitoare la acest aspect din istoria eparhiei muntene. Acest fapt a determinat, de altfel, și rezervele specialiștilor cu privire la formularea unui răspuns categoric la această problemă.

Absența totală a respectivelor informații a făcut ca răspunsurile oferite de istorici problemei amintite să fie ambigue sau cu un grad extrem de ridicat de generalitate. Câteva exemple sunt edificatoare din acest punct de vedere.

Christian Auner ne oferă o explicație, pe cât de interesantă, pe tot atât de neverosimilă, în lumina surselor de care dispunem. În opinia sa, „*murind deci mitropolitul Iacint (Yakinthos, n.n.) la 1380, Radu-Negru Basarab, voievodul Munteniei, așeză în locul lui pe episcopul de Făgăraș, Chariton, care se subordinează iarăși Ohridei. Mitropolitul Severinului însă, Daniil (în călugărie, Antim) Kritopol, frate cu mitropolitul decedat, se vede că nu primise condițiunea impusă de domnitor, și de aceea nu obținu scaunul rămas vacant de la frate său, cu toate că fusese hirotonit cu drept de succesiune. Atâta i-a fost tot rostul, că numai dânsul era recunoscut de patriarhia bizantină ca mitropolit «al Ungro-Vlahiei», și că este trecut în toate cataloagele la capul seriei acestor mitropoliți, parcă ar fi fost întâiul. Această stare de lucruri pare să fi durat până la 1401, căci până atunci figurează în actele patriarhiei grecești numai mitropolitul Severinului*”²¹.

²⁰ *Ibidem*, p. 170; *Ibidem*.

²¹ C. Auner, *op.cit.*, p. 103-104.

În opinia lui Nicolae Dobrescu, sfârșitul Mitropoliei Severinului s-a produs după anul 1401, dată după care arhiereul acesteia nu mai apare în actele patriarhale. În absența oricăror informații referitoare la acest fapt, conchide istoricul român, condițiile în care Mitropolia Severinului și-a încetat existența rămân necunoscute²².

În ceea ce-l privește pe Nicolae Iorga, acesta datează sfârșitul Mitropoliei Severinului după moartea lui Mircea cel Bătrân, în condițiile pierderii de către Țara Românească a stăpânirii asupra Banatului de Severin. În opinia sa, „*până în 1401 găsim în actele patriarhale un episcop al «Severinului», al «Ungrovlahiei de către Severin», care stă la Constantinopol și iscălește în josul tuturor hotărârilor sinodale. [...] Firește însă că pierderea Banatului, îndată după Mircea, încheie și rostul acestor mitropoliți ai cuprinsului muntean*”²³.

La rândul său, Vitalien Laurent pune de asemenea sfârșitul Mitropoliei Severinului după moartea lui Mircea cel Bătrân. Indirect, istoricul francez pune dispariția eparhiei muntene pe seama restaurării stăpânirii Regatului Ungariei asupra Banatului de Severin. Fără a încerca o explicație a acestui eveniment, el se limitează doar să constate că „*singurul fapt constatat este acela că în 1419, când ungurii se înstăpâniră asupra regiunii, scaunul Severinului fusese suprimat sau el nu mai avea titular*”²⁴.

După părerea lui Mircea Păcurariu, sfârșitul Mitropoliei Severinului a avut loc la începutul secolului al XV-lea, probabil după 1403, când ultimul mitropolit cunoscut al eparhiei, Athanasios, opozantul patriarhului ecumenic Mattheos I, nu mai apare menționat în documente. Ca urmare, conchide el, acceptând concluzia lui Vitalien Laurent, Athanasios „*ori s-a stins din viață, ori a fost caterisit pentru purtarea sa, ori – dacă s-a bucurat de protecția lui Mircea – s-a reîntors la scaunul său în Țara Românească. [...] Documentar, după Atanasie nu întâlnim alți mitropoliți de Severin*”²⁵.

Nu insistăm asupra părerilor exprimate de diferiți alți cercetători. Precizăm doar faptul că, cu anumite nuanțări, aceștia se raliază, într-un fel sau în altul, opiniilor consacrate și înregistrate de noi.

În ceea ce ne privește, considerăm că, fără îndoială, opoziția ireconciliabilă arătată de mitropolitul Athanasios patriarhului ecumenic Mattheos I a putut conduce la caterisirea lui. Acest lucru nu presupune însă în mod obligatoriu și desființarea Mitropoliei Severinului, întrucât, în locul arhiereului depus, patriarhul putea numi un mitropolit favorabil lui. Concluzia noastră cu privire la intervalul de timp în care această a doua eparhie munteană și-a încetat activitatea conferă consistență acestei opinii.

²² N. Dobrescu, *op.cit.*, p. 56.

²³ N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești...*, p. 49.

²⁴ V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine...*, p. 180.

²⁵ M. Păcurariu, *op.cit.*, p. 271.

Pe baza constatărilor făcute, conchidem că sfârșitul Mitropoliei Severinului se cuvine a fi abordat într-un context istorico-politic mult mai complex. Din punctul nostru de vedere, în centrul acestuia se situează relațiile politice bizantino-muntene de la cumpăna deceniilor 1-2 ale secolului al XV-lea.

Înfrângerea și capturarea lui Bayezî I la Ankara de către emirul mongol Tamerlan (28 iulie 1402), urmate de moartea fostului sultan în captivitatea mongolă (martie 1403) au aruncat Imperiul Otoman într-o criză politică profundă, caracterizată printr-o acerbă luptă pentru putere între fiii defunctului suveran, ce se va prelungi timp de un deceniu, până în 1413. În această perioadă, evoluția raporturilor politice munteano-bizantine a fost decisiv determinată de poziționarea celor două state față de diferiții pretendenți la tronul otoman în perioada *interregnum*-ului ce a urmat captivității și morții lui Bayezî I.

După dispariția lui Bayezî I, asupra Rumeliei și-a instaurat stăpânirea fiul mai mare al fostului sultan, Süleymân. În ceea ce-l privește pe Mircea, încă din 1403, domnul muntean se angajează într-o coaliție central-est-europeană, opusă lui Süleymân din care mai făceau parte la data respectivă Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, Manuel II, împăratul Bizanțului, Ștefan Lazarević, despotul Serbiei și Ștefan Ostoja, regele Bosniei²⁶. Referindu-se la raporturile dintre aliați și la succesele înregistrate de aceștia, într-o scrisoare adresată ducelui Philippe de Burgundia, Sigismund de Luxemburg preciza: „*me cum Ostoja, Rege Bosnae, pacem ac foedus inisse, Stephanum, Ducem Rasciae, mihi se subiecisse; et contra Turcos magna potentia profectum, victorias aliquas reportasse, Constantinopolitanum Imperatorem ac Vaiuodam Valachiae contra eosdem Turcos pulchra facinora genere, meque illis magna misisse auxilia*”²⁷.

Favorizat de contextul politico-militar din regiune, între 1403 și 1406, domnul muntean își reinstaura stăpânirea asupra teritoriilor dintre Dunăre și Marea Neagră. Acțiunea sa avea să conducă la instaurarea stării de război cu noul stăpânitor de la Edirne (Adrianopol). Ca urmare, confruntări violente, încheiate cu succesul lui Mircea, au avut loc, se pare, la Silistra prin 1407-1408, fapt confirmat de o inscripție descoperită aici²⁸.

Noul stăpân al părții europene a Imperiului Otoman s-a orientat spre alianța cu Bizanțul. Conform relatării cronicarului bizantin Doukas, în schimbul ajutorului bizantin, Süleymân se angaja față de basileul Manuel II Paleologos ca,

²⁶ Cf. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2: *De la mijlocul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVII*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 78-79; Cf. N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrân*, București, Editura Militară, 1981, p. 142; Cf. Șerbănescu, Stoicescu, *op.cit.*, p. 335.

²⁷ *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I, partea 2, București, Editura Socec, 1890, p. 429, doc. CCCLIII.

²⁸ N. Iorga, *Deux inscriptions grecques inédites de Silistrie*, în RHSEE, VIII, 1931, p. 226-227; P. Ș. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien sur les Turcs devant Silistra*, în SAO, I, 1958, p. 239-247; Șerbănescu, Stoicescu *op.cit.*, p. 338.

printre altele, să-i dea toată regiunea „*până la intrarea Bosphorului în Marea Neagră și de acolo până la Varna toate cetățile așezate pe țărmul Mării Negre*”²⁹. Foarte probabil, între cetățile pontice promise de Süleymân lui Manuel II se vor fi numărat și unele aflate în componența fostului Despotat Dobrogean, stăpânite apoi de Mircea cel Bătrân după dispariția acestuia, ceea ce nu era în măsură să contribuie la dezvoltarea unor bune relații între Țara Românească și Imperiul Bizantin.

Ostilității arătate de turci Țării Românești i s-a adăugat în noul context politic și cea a Imperiului Bizantin, devenit aliatul lui Süleymân. Referindu-se la relațiile tensionate munteano-bizantine din această perioadă, cronicarul Laonikos Chalkokondylas consemnează în lucrarea sa că domnul muntean „*cu elinii stătea în relații dușmănoase deoarece aici în Bizanț primiseră un băiat al lui Mircea și-i făgăduiră să-l aducă la domnie, în colaborare cu prietenul Musulman* (Süleymân, n.n.)”³⁰. În replică, Mircea îl susține împotriva lui Süleymân pe fratele său, Musa Çelebi. Unii cronicari otomani – Mehmed Neşri, Mustafa Ali – precum și umanistul german Johannes Leunclavius, inspirat din lucrarea primului autor otoman, susțin că Mircea cel Bătrân nu numai că i-a acordat ajutor militar lui Musa, ci și-a căsătorit chiar fiica, sau una din fiice, cu emirul turc³¹.

Alianța politică și matrimonială a lui Mircea cel Bătrân cu Musa Çelebi a contribuit la adâncirea tensiunilor dintre Țara Românească și Imperiul Bizantin. Ostilitatea autorităților bizantine la adresa domnului muntean se va reflecta și la nivelul relațiilor religioase. Într-o scrisoare din 1411, adresată unui potentat rus, patriarhul ecumenic critica virulent decizia domnului Țării Românești de a-și da fiica în haremul emirului otoman³². „*Dojana patriarhului* – preciza P. P. Panaitescu – *nu era însă izvorâtă numai din spirit curat creștin*”, ci în ea „*era un motiv politic în nemulțumirea bizantinilor împotriva lui Mircea; ei erau aliații lui Soliman, iar domnul Țării Românești era sprijinitorul lui Musa*”³³.

În condițiile arătate, considerăm că s-a consumat și ruptura dintre Biserica Țării Românești și Biserica Bizantină. O relevare a acestei realități o reprezintă, în opinia noastră, însușirea de către mitropolitul Euthymios a titlului de *arhiepiscop*, care, conform concluziei lui Vitalien Laurent, nu a fost purtat în cadrul Patriarhiei

²⁹ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ediție critică de Vasile Grecu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, XVIII, 2.

³⁰ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, în românește de Vasile Grecu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 114.

³¹ *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase, vol. I. *Sec. XV - mijlocul sec. XVII*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 115, 341; Johannes Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum, de monumentis ipsorum exscriptae, libri XVIII*, Francofurti, 1591, col. 433.

³² P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, Editura Corint, 2000, p. 374.

³³ *Ibidem*.

Ecumenice de la Constantinopol de niciun alt mitropolit, fiindu-i rezervat exclusiv patriarhului ecumenic³⁴.

Ruptura de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol este admisă și de Petre P. Panaitescu, care o datează după 1401, conchizând că „*la un moment dat se produce o schimbare radicală în situația bisericii române: mitropoliții Ungro-Vlahiei nu se mai duc la Constantinopol să ia parte la sinod, nici măcar să fie hirotonisiți acolo, ci sunt unși în țară. Mai mult decât atât: nu mai sunt numiți de către patriarh, ci de către domn și de ceilalți ierarhi ai țării și anume nu dintre greci, ci dintre români. [...]. Fără a avea izvoare precise, credem totuși că cel care a făcut această reformă și a obținut de la patriarh recunoașterea ei este Mircea cel Bătrân*”³⁵.

În ceea ce ne privește, considerăm că ruptura de Constantinopol a însemnat, foarte probabil, o orientare a Bisericii Țării Românești spre Arhiepiscopia de la Ochrida. O scrisoare, considerată falsă de editorii săi, din octombrie 1456, a arhiepiscopului Dorotheos, adresată unui „*Ștefan voievod a toată țara Moldovlahiei*” (la data respectivă în Moldova domnea Petru Aron), îl menționează pe „*mitropolitul Ungrovlahiei, fratele și împreună slujitorul nostru kyr Macarie, fiindcă și acesta este sub stăpânirea noastră*”³⁶.

Admițând ca absolut justificate argumentele aduse de editorii scrisorii în favoarea falsității sale, considerăm însă că referirile la adresa subordonării Bisericii muntene față de Arhiepiscopia de Ochrida au un grad ridicat de veridicitate, ele reprezentând, din punctul nostru de vedere, confirmarea tardivă a noii orientări a Bisericii muntene, instaurate în prima jumătate a secolului al XV-lea. În opinia noastră, orientarea religioasă a Țării Românești spre Arhiepiscopia de la Ochrida reprezintă reflectarea în plan religios a relațiilor politice ale Țării Românești, aflată în conflict cu Imperiul Bizantin și în alianță cu statele slave din Peninsula Balcanică.

Totodată, derularea evenimentelor interne ne determină să considerăm că noua orientare religioasă a Țării Românești de la începutul secolului al XV-lea a avut urmări în planul organizării administrative a Bisericii muntene. În contextul politico-militar prezentat, în intervalul post august 1409 - ante mai 1412, își înceta existența și Mitropolia Severinului. Titlul mitropolitului Euthymios din mai și octombrie 1412, cel de „*mitropolit a toată Ungrovlahia*”, reprezintă, așa cum am arătat mai sus, confirmarea acestei realități.

³⁴ V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'église byzantine...*, p. 170, n. 1.

³⁵ P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 175.

³⁶ *Documente privitoare la istoria României. Veacul XIV, XV, A. Moldova*, vol. I (1384-1475), București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954, p. 20, doc. 11.

*CONSIDERAȚII PRIVIND DATAREA ȘI CONTEXTUL ÎN CARE ȘI-A ÎNCETAT EXISTENȚA
MITROPOLIA SEVERINULUI*

Finalizarea prezentului demers ne permite formularea următoarelor **concluzii**:

1. Mitropolia Severinului, înființată de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol în august-octombrie 1370, exercitându-și jurisdicția religioasă în teritoriile Țării Românești de la vest de Olt, și-a încetat existența la o dată cuprinsă în intervalul *post august 1409-ante mai 1412*.

2. Sfârșitul Mitropoliei Severinului s-a produs în contextul puternicelor tensiuni politice survenite în relațiile bizantino-muntene generate de situarea Imperiului Bizantin și a Țării Românești în tabere ostile în perioada interregnum-ului din Imperiul Otoman dintre 1403 și 1413.

INSTITUȚIILE, SENTIMENTUL ȘI PRACTICILE RELIGIOASE ÎN MENTALITATEA MEDIEVALĂ

LES INSTITUTIONS, LE SENTIMENT ET LES PRATIQUES RELIGIEUSES DANS LA MENTALITÉ MÉDIÉVALE

Irina Ene*

Résumé

Durant la période médiévale des Pays Roumains, le sentiment religieux a été nourri par le lien étroit qui unit institutions religieuses et politiques: d'une part, le rituel et les coutumes de l'Eglise orthodoxe, réglementés par le droit régulier et canonique; d'autre part, le droit séculaire et les actes pieux ordinaires. Parmi ces derniers, on peut souligner les gestes fondateurs (fondations religieuses, inscriptions et peintures religieuses, gestes de donation).

Les élites politiques et religieuses de Valachie et Moldavie ont suivi, après 1453, le modèle des empereurs et patriarches byzantins et, en conséquence, la culture orthodoxe a assuré la continuité de cette tradition byzantine en réitérant le même idéal politique et religieux. „La Grande Eglise” de Constantinople a survécu également grâce aux institutions hiérarchiques et ecclésiastiques des Pays Roumains. Le salut de l'âme et le prestige politique restent indissociables des expressions religieuses médiévales.

Mots-clés: institutions religieuses, le sentiment religieux, pratiques religieuses, la fois, fondations religieuses, portraits votifs, tradition byzantine.

Biserica a avut rolul de a stabili și impune credința creștină în viața omului medieval, prin tainele religioase pe care le îndeplinea: botezul, cununia, înmormântarea. Rugăciunea, slujba religioasă, postul, spovedania și împărtășania au trasat principiile morale ale vieții omului medieval. Cu siguranță mentalitatea societății este una profund religioasă, fie că este vorba despre dogma ecleziastică, sau de o împlinire între aceasta și tradițiile specifice unui spațiu cu rădăcini în epoca anterioară Creștinismului¹. Grijă față de lăcașele de cult, pictura interioară și exterioară, tabloul votiv, inscripții și pietre funerare constituie principalele filtre prin care domnia și elitele își vor manifesta sentimentele de pietate. Această

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, secția Arheologie; doctor în istorie.

¹ Alexandru-Florin Platon, *Mentalul colectiv medieval: o lume pe care am pierdut-o. Structuri definitorii*, în **CI**, XVIII-XX, Iași, 2002, p. 222-223.

analiză urmează a fi completată de documentele de danie prin care edificiile religioase erau înzestrate cu obiecte de cult, bani, ȋigani, privilegii, dar mai ales proprietăți.

O altă direcție de analiză privește izvoarele literare, cronicile interne, contemporane sau mai târzii, relatările călătorilor străini, pentru percepția pe care domnitorii au avut-o asupra Ortodoxiei, ca singura religie a statului, alte lucrări ale epocii, precum „Viața Sfântului Nifon” sau „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie”. De asemenea, și textele de danie de pe tipărituri sau obiecte de cult sunt în măsură să aducă informații suplimentare despre scopul, comanditarul și sentimentele religioase care l-au determinat să facă gestul pios². Tipăriturile erau traduceri din nomocanoanele bizantine, împletiri de canoane bisericești cu legiuri laice și care au circulat în Țările Române fie în limba greacă, fie în traduceri slave din porunca domnilor și ierarhilor și în final în traduceri românești, așa numitele Pravile³.

În ansamblu, acestea ar putea fi criteriile care conturau ideea de credință, respectarea tuturor preceptelor religioase, dar mai ales manifestarea publică a lor prin acțiuni, care aveau menirea de a-L slăvi pe Dumnezeu. În acest sens, cea mai uzitată formulă rămâne acțiunea de a ridica, înzestra și întreține așezăminte religioase, respectiv ctitorirea. Scopul principal era acela de a-și asigura mântuirea, dar și de a dobândi prestigiu public. Nu în ultimul rând, ctitoriile, devenite importante centre de cultură, singurele de altfel, se transformau într-o carte deschisă credincioșilor, în marea lor majoritate analfabetă, lecția de credință fiind începută de pictura interioară. În secolul al XVI-lea aceasta se continuă cu pictura exterioară, născută din ideea de a glorifica dogmele și de a sublinia importanța religiei în viața oamenilor, precum și de a lămuri din punct de vedere ideologic și de a impresiona în același timp pe orice credincios, știutor sau neștiutor de carte.

Din punct de vedere instituțional, societatea era organizată după principii conjuncturale, fără o coerență conceptuală, care funcționa totuși după norme bazate pe tradiție. Dacă pentru instituțiile laice, creații ale statului medieval, istoricii au clarificat principiile care au dus la coeziunea factorilor politici și au explicat maniera în care funcționau, istoricii religiei au beneficiat de existența unor instituții care nu s-au format în acest spațiu, nu în acest secol, ci de-a lungul istoriei Bisericii, în Bizanț⁴. Evident, și aceste instituții ecleziastice au fost preluate în mod direct sau indirect și adaptate situației specifice spațiului românesc, dar principiile generale au rămas valabile în întreaga lume ortodoxă.

² Doru Radosav, *Sentimentul religios la români, o perspectivă istorică (sec. XVII-XX)*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 69.

³ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei 1646*, în „Studii”, 5, XI, 1958, p. 33.

⁴ Gh. Pungă, Alexandru Florin Platon, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene și românești*, în CI, XVII, 1998, 2, p. 11-46.

Într-un anumit sens, instituțiile sunt o creație a statului în atribuțiile acestuia de a controla mecanismele sociale. În Europa de vest, instituțiile sunt independente de Stat, chiar anterioare lui. În Răsăritul european, Statul le-a folosit ca instrumente de control asupra tuturor palierelor vieții cotidiene. Aspectele simbolice și de ritual sunt mai importante într-o societate puternic formalizată, gesturile deținând puterea de sugestie a unor formule sacre. Astfel, această societate are nevoie de imagini clare, care să reflecte realitatea, pentru a-și putea vizualiza conceptele. Practica vieții sociale a creat norme, raporturile din viața socială fiind cele care le instituționalizează⁵.

Căderea Constantinopolului și regrouparea lumii creștine răsăritene sub umbrela Bisericii Ortodoxe a determinat și o acuratețe în păstrarea formelor instituționale bizantine, moștenirea acestora intrând în datoria statelor care, din punct de vedere politic, fie au fost cucerite de turci, fie s-au aflat sub directa lor suzeranitate. Cu toate acestea, nu se poate afirma faptul că această Biserică tradițională nu a suferit unele inovații, dar ele au privit mai mult forma decât conținutul dogmatic. Astfel, secolul al XVI-lea, activ la nivelul mentalului ca și la nivel social, economic și politic a pus Biserica Ortodoxă în fața a cel puțin două provocări majore din punct de vedere religios și anume Reforma lutherană și Calendarul gregorian.

După anul 1453, când patriarhul ecumenic devenise conducătorul religios și politic al supușilor creștini din Imperiul Otoman⁶, Biserica de Constantinopol nu a mai avut susținerea financiară oferită de către împărații bizantini, creștini, prin definiție. Totuși, pentru a răspunde necesităților spirituale ale enoriașilor săi, are nevoie de sprijin material necesar, spre exemplu, ridicarea edificiilor religioase, miluirea săracilor, dotarea edificiilor cu obiecte de cult, care trebuiau să fie deosebite, pentru că serveau pe Dumnezeu și credința revelată de și prin Iisus Hristos.

La începutul secolului al XVI-lea, au fost reluate legăturile dintre Biserica de la Constantinopol și Țările Române, deteriorate în urma conciliului florentin, prin aducerea fostului patriarh Nifon în Țara Românească de către domnitorul Radu cel Mare, ce dorea o reșezare pe baze doctrinare solide specifice lumii ortodoxe a întregului sistem religios muntean. Existența unei ierarhii eclesiastice proprii, dependente din punct de vedere canonic de Bizanț, se conforma tradiției prin care era cerută binecuvântarea Patriarhiei ecumenice, cu care se păstra astfel, omogenitatea dogmatică, cu puține excepții⁷. În Moldova consolidarea instituțiilor eclesiastice s-a efectuat treptat prin preluarea modelului muntenească. Practic,

⁵ Violeta Barbu, *Privilegiul mezinului: între realitatea juridică și funcțiunea basmului*, în AG, V (X), 1998, 1-2, p. 66.

⁶ Nestor Vornicescu, *Legăturile Patriarhiei din Constantinopol cu Biserica românească în veacul al XVI-lea*, în *Biruit-au gândul. Studii de teologie istorică românească*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1990, p. 146.

⁷ Vasile V. Muntean, *Statul și biserica la români*, în RI, 7, 1996, nr. 5-6, p. 440.

apropierea instituțională dintre cele două țări românești extra-carpătice este evidentă la mai multe niveluri. Astfel, vom trece în revistă principalele instituții și mai ales existența unei unități la acest nivel, în special a acelor domenii care relevă o coordonată spirituală.

Fiecare politică domnească de ctitorire, implicațiile spirituale și etice pe care acestea le-au presupus, prin invocarea grației divine, care au devenit rațiunea actului de construire, act pios în esența lui. Printre motivațiile care au stat la baza actului ctitoricesc la nivelul instituției centrale a statului medieval enumerăm: comemorarea unor acte de vitejie victorioase prin voința Divinității, dar și a strămoșilor, mântuirea sufletului celui care era autorul, dar și a familiei și neamului său care a fost și care va să vie, în condițiile în care unele dintre ctitorii devin-necropole domnești. Astfel, era legitimată și moștenirea pe care o deținea și asigurarea tronului în cadrul familiei sale prin faptul că fiii erau făcuți părtași ai actului ctitoricesc.

De asemenea, dreptul de ctitorie, deținut în perioadele înfloritoare ale istoriei Bizanțului de către patriarh și împărat sunt translatate acum acestor principii creștini, continuatori ai basileilor, în obligația și dreptul de a proteja Biserica⁸. Domnul este principalul donator al marilor lăcașe de cult, dar nu singurul, este un model imitat, ceea ce denotă o putere economică deosebită, necesară susținerii materiale⁹. Evident, cele mai multe biserici sunt cele mănăstirești, dar acestea se ocupau și de nevoile spirituale ale comunității care locuia pe domeniile ei de danie, explicabil prin numărul mic de biserici parohiale. Aceste biserici au avut și rolul de necropole domnești și aici se afla clerul înalt, implicat direct în chestiunile de stat sau de natură religioasă, creându-se coeziunea între domnie și elita clericală.

Inscripțiile oferă informații despre motivația actului ctitoricesc: mântuirea, responsabilitatea pentru strămoși și familie. Deși nu s-au păstrat actele de fundație, în spațiul românesc, există alte documente istorice care pot aduce lămuriri cu privire la ctitor și biserica sa, cum sunt actele de înzestrare, pisanile, imaginile votive¹⁰. Analiza fenomenului de ctitorire trebuie să aibă în vedere atât studiul inscripțiilor, cât și al pisanilor și imaginilor votive. Unele dintre inscripții au fost așezate la refacerea edificiului sau în situația unor completări arhitecturale (pridvor, turnuri, pictura interioară sau exterioară), dar ele menționează și ctitorul inițial sau anul în care a fost ridicat primul lăcaș. Din analiza inscripțiilor, specialiștii au constatat că bisericile în care nu este afirmat explicit hramul, au fost închinare Sfintei Treimi, ceea ce marchează o creștere a importanței intercesorilor

⁸ Radu G. Păun, *Încoronarea în Țara Românească și Moldova, în secolul al XVIII-lea. Principii, atitudini, simboluri*, în RI, t. V, nr. 7-8, p. 758.

⁹ Iolanda Țighilui, *Aspecte ale economiei domaniale. Privilegiile asupra apelor interne în Țara Românească XIV-XVI*, în RI, t. 42, 1989, nr. 12, p. 1258.

¹⁰ Maria Crăciun, *Semnificațiile ctitoririi în Moldova medievală. O istorie socială a religiei, în Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, autori: Paul Cernovodeanu, Andrei Pippidi, Violeta Barbu [et.al.], București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 143.

între laici și Divinitate¹¹. Se remarcă o importanță deosebită acordată elementelor specifice Ortodoxiei, prin exprimarea credinței în Hristos, ca principal intercesor, și în Treime, elemente care trebuiau evidențiate mai ales în fața Reformaților și a armenilor.

Ctitorii sunt domni, boieri și clerici, dar și laici, orășeni sau boieri mici, chiar și simpli călugări. La nivelul elitelor a funcționat principiul *imitatio princeps*¹², ceea ce a făcut ca, în comparație cu secolul anterior, unde predominau ctitoriile domnești, în secolul al XVI-lea numărul lăcașelor de cult boierești să depășească cu mult pe cel al autorității centrale, remarcându-se o concurență în actul pios al ctitoririi. Acestea din urmă marcau creșterea autorității domniei în secolul al XV-lea, iar scăderea numărului lor în secolul următor semnifică o dezvoltare a puterii boierilor care vor avea un rol proeminent în acest domeniu ca și în cel al daniilor. În Moldova ctitoriile boierești au avut același regim ca oricare altă proprietate, fiind ridicate pe domeniul personal al ctitorului și au beneficiat de înzestrări din averile acestuia. Din acest motiv ele au putut fi vândute și cumpărate ca oricare alt bun¹³. Este evident că și la alte paliere boierii din secolul al XVI-lea au devenit parteneri și chiar opozanți ai domniei, ceea ce înseamnă pe de o parte o maturizare a clasei politice, dar și o descentralizare indirectă. Nu trebuie să oitem rolul acestei elite în alegerea domnitorului, putere care îi este dată în principal din situația financiară, răsplătită la rândul ei din domeniul domnesc.

De asemenea, secolul al XVI-lea marchează începutul solidarității dintre elementele alogene, în special grecești, cu păstrarea identității lor specifice. Gestul donației funcționa ca un instrument de asimilare și ca o cale de comunicare între două aspecte culturale diferite. „Domnul bun”, mai ales în viziunea cronicarilor, clerici la rândul lor, nu poate avea decât o conotație religioasă, atitudinile individuale față de Biserică determinând acest apelativ.

Calitatea de ctitor însemna și o imagine publică deosebită după criteriile și percepțiile societății medievale. Fenomenul celui de-al doilea sau al treilea ctitor, care nu sunt contemporani, pentru un edificiu este determinat de intervenții ulterioare considerabile asupra lăcașului, pictarea sau re-pictarea lui. Reconstruirea din temelii a unui locaș pe aproximativ același loc, căzut în paragină, marca păstrarea memoriei strămoșilor, dar și legitimarea apartenenței la aceeași familie cu drepturi la tronul domnesc¹⁴.

Pictura le permite să afirme continuitatea și dreptul la moștenirea patrimonială, fie ea domnească sau boierească. În cazurile претенdenților la tron

¹¹ *Ibidem*, 158.

¹² Radu G. Păun, *Dévotion et solidarités communautaires dans le principauté de Moldavie au XVIIe siècle*, în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, editori Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj Napoca, European Foundation Publishing House, 1998, p. 270.

¹³ Maria Crăciun, *op.cit.*, p. 163.

¹⁴ *Ibidem*, p. 166.

din rândul boierilor, pictura se dovedește a fi cea mai clară genealogie. În plus, accesarea unor boieri în rândul familiei domnitoare prin înrudiri matrimoniale explică prezența în tablourile votive din ctitoriile domnești a unor boieri, dar și în cele boierești a unor domni, care sunt prezenți nu numai în calitatea lor voievodală, ci și în cea familială.

Programul iconografic urmărește pe de o parte respectarea viziunii oficiale a Bisericii, prin intermediul clerului înalt, dar permite în același timp intervenții personale ale ctitorului sau chiar ale zugravului, fără a intra în contradicție cu dogmele¹⁵. Așadar, este vorba de un model de pietate și de religiozitate promovat de Biserică, prin reprezentanții acesteia, și de elitele politice, iar pe de altă parte se poate remarca și gustul popular, edificiile religioase și obiectele de dăruire constituindu-se în adevărate opere de artă¹⁶.

Dacă tabloul votiv semnifică indirect autorul și scopul ridicării lăcașului, ideea Mântuirii reprezentată de ctitor care închină ruga sa lui Iisus Mântuitorul, tabloul funerar, prezent în gropniță, marchează unul dintre drepturile ctitorului, acela de a fi îngropat în ctitoria sa¹⁷. Considerăm cele două tipuri de pictură ca fiind complementare unul celuilalt, în tabloul votiv fiind reprezentat ctitorul, care a îndeplinit obligația sa creștinească și punctează un prestigiu social, iar cel de-al doilea marchează obligația Bisericii de a recompensa actul său: înmormântarea în cadrul lăcașului de cult.

Portretele votive marcau astfel descendența și ascendența, practic reafirmarea genealogiei, adevărate istorii religioase și laice ale epocii. Pictura exterioară moldovenească, precum și cea interioară specifică Ortodoxiei, apropiere pe laici de Dumnezeu și de realitate, puțin cunoscători ai învățăturii creștine și ai evenimentelor politice. Este vorba de cunoașterea prin imagini, specifică poveștilor ilustrate pentru „cei mici”, necunoscători ai scrisului, așa cum era marea masă a populației, chiar și clericii de la sate. Totuși nu trebuie să exagerăm comparația, întrucât, deși programul de ctitorire, de sprijinire a Bisericii, nu este unul coerent, acesta se bazează pe tradiție și este determinat de frica de Dumnezeu, urmând Sfintele Canoane. Despre moldoveni, Cantemir spune că nu sunt eretici, deși învățătura religioasă au preluat-o din „orbele simple ale Evangheliei și învățătura sfinților părinți și nu din teologia scolastică”¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*, p. 144-148.

¹⁶ Violeta Barbu, *Systèmes de représentations populaires du culte marial dans le pays roumains (les XVII-e- XVIII-e siècles)*, în *Church and Society in Central and Eastern Europe*, editori Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj Napoca, 1998, p. 390.

¹⁷ Maria Crăciun, *op.cit.*, p. 149.

¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, Editura Academiei Române, București, 1973, p. 339.

La baza operelor de binefacere au stat motive politice și spirituale, între acestea din urmă numărându-se: iertarea păcatelor, mântuirea sufletului său și al membrilor familiei sale, donații pentru sănătatea donatorilor și apropiaților, danii în semn de recunoștință. În schimbul acestor acte primeau înscrierea numelui în pomelnic sau pe o placă comemorativă, zugrăvirea chipului în biserică, menționarea numelui în timpul slujbelor și chiar înmormântarea în lăcaș¹⁹. Astfel, noile ctitorii s-au înconjurat de case, prăvălii, hanuri, ateliere, mori, băi publice, care erau în esență surse de venituri²⁰. Începând din secolul al XIV-lea și mai ales în secolul al XVI-lea domnii români au acordat cel mai larg sprijin ortodoxismului de la Athos²¹.

Femeile s-au remarcat în calitate de ctitor, în special, soții de domni, fiice, dar și jupanițe înstărite, o parte intrând în monahism, după ce au rămas văduve: Elena, Ruxandra, Maria, căsătorită cu Zotu Tzigara, Ana lui Ion Golai și altele. Prezența lor în tablourile votive în calitate de soție sau fiică a ctitorului este frecventă, dar rolul lor este unul minor. Există și situațiile în care domnul și doamna împreună sunt ctitori, uneori cu patroni diferiți, marcându-se astfel distanța dintre masculin și feminin.

În ceea ce privește elitele ecleziastice, este evident rolul acestora de intercesori în relația cu Divinitatea. Dacă rugăciunea poate fi o opțiune individuală, liturghia reprezintă momentul în care se realizează comuniunea cu Dumnezeu a întregii comunități. „Domn bun”, elite pioase, cler responsabil de misiunea sa sunt elementele principale care vor fi supuse unei analize punctuale. Subliniem evlavia femeilor, care par a fi mai apropiate de domeniul religios, mai ales practica ritualurilor bisericești, dar și în acțiunile de ctitorie și de danie²².

Sentimentul religios cuprinde manifestări precum serviciul divin cu Tainele (botezul, cununia, împărtășania), ceremoniile și sărbătorile cu caracter religios și laic (numirile în funcții, monahismul, ctitorirea, gesturile caritabile, miluirea) devoțiunea individuală (rugăciunea) și, nu în ultimul rând, devoțiunea colectivă (participarea la slujbe, cultul sfinților și icoanelor, procesiunile religioase). Sensibilitățile religioase ale oamenilor de rând au rămas necunoscute până spre secolul al XVII-lea, când au început să aibă o mai largă circulație cărțile religioase tipărite, pe marginea cărora oamenii acelor vremuri au notat trăirile lor

¹⁹ Lydia Cotovanu, *Țara Românească, Moldova și Locurile Sfinte (a doua jumătate a sec. XIV-începutul sec. XIX)*, în *România și Sfântul Munte Athos*, Atena, Ambelos Cultural Center (2008), p. 225.

²⁰ *Ibidem*, p. 227.

²¹ Marcu Berza, *Despre daniile românești la Athos* în AR, t. VI, 1941, p. 263; Grigore Nandriș, *Documente românești în limba slavă din Mănăstirile Muntelui Athos 1372-1658*, București, 1937, p. 38-74.

²² Maria Crăciun, *Piety and individual options in Moldavian donation deeds 14-th to 16-th centuries*, în *Church and society in central and Eastern Europe*, editori Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj Napoca, 1998, p. 320-324.

spirituale²³. Pentru secolul al XVI-lea acestea pot fi desprinse din alte surse, cum sunt inscripțiile din cadrul lăcașelor de cult, pictura și întreaga iconografie religioasă, pomelnicele și chiar însemnările din secolele următoare, care ne permit conturarea imaginii a ceea ce credeau oamenii medievali despre propria credință.

Rugăciunea reprezintă principală formă de manifestare a sentimentului religios, individual sau colectiv, a identității creștine, ca o stare de pietate, o religie trăită. Sensibilitatea religioasă a rugăciunii, începând din secolul al XVI-lea, este întărită de pictura murală exterioară a bisericilor mănăstirești, prin temele pictate: *Imnul Acatist, Asediul Constantinopolului, Arborele lui Ieseu*²⁴.

Sentimentul religios evidențiat prin Taine, desfășurate între naștere și moarte, respectiv botez și ultima împărtășanie, individul intrând în relații cu Divinitatea, în cadrul unor ceremonii, practicile religioase fiind manifestările exterioare ale trăirilor religioase interne. Serviciul divin e public și particular și cuprinde taine, rugăciuni, ceremonii și învățături²⁵. Sunt recunoscute șapte Taine, așa cum Casa Înțelepciunii divine are șapte stâlpi, conform Sfintei Scripturi și Sfintei Tradiții. Botezul este principală Taină a Bisericii, prin care este înlăturat păcatul strămoșesc prin harul ungerii cu Sfântul Mir, sigiliu ce întărește viața spiritului celor aleși. Împărtășania este Taina prin care este reînnoit periodic acest legământ cu Dumnezeu.

Primul cadru de manifestare a pietății colective îl reprezintă biserica, locul în care se întâlnesc cele două lumi, divină și terestră, oferindu-i acestuia un atribut de sfințenie absolută. Interpretarea bisericii ca spațiu liturgic, fiind promotoarea mesajului biblic către comunitate presupune participarea comunității la ritualizarea Sfintei Scripturi²⁶.

Sărbătorile și posturile compun viața religioasă și devoțiunea colectivă, ca succesiune de momente în cadrul vieții cotidiene. Respectarea cu sfințenie a posturilor a fost menționată și de Dimitrie Cantemir, care povestește că la masa domnească nu sunt servite alimente de dulce mitropolitului și ierarhilor, restul mesenilor putând beneficia de orice fel de mâncare²⁷. Zilele de lucru, de sărbătoare și de post au fost strict reglementate de către Biserică. În ceea ce privește zilele de sărbătoare și de lucru, acestea aveau rolul de a consolida controlul autorității eclesiastice asupra unor posibile manifestări populare, eretice, și pentru o raționalizare a timpului de lucru și de odihnă. Posturile sunt momente de intensitate a pietății colective, constituindu-se într-un reper important în calificarea drept viață exemplară a unui creștin, fapt remarcat în special de către călătorii străini.

²³ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 8-9.

²⁴ *Ibidem*, p. 98-99.

²⁵ G. Ionescu, *Serviciul divin*, în BOR, II, 1875-1876, nr. 1, p. 32.

²⁶ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 196-197.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *op.cit.*, p. 231, 341.

Viziunea specifică a lumii europene este una puternic religioasă, ca o trăsătură dominantă a sensibilității acesteia ritmurile vieții cotidiene fiind marcate de calendarul religios, sărbătorile marcând momentele vieții. Cele mai mari petreceri aveau loc de Crăciun, Bobotează și de Paște când, după serviciul religios și procesiuni, se întindeau mari ospete la curte, la care participa, pe lângă domn și boieri, în afara spațiului lor direct, și mulțimea care era astfel miluită²⁸. Procesiunile sunt forme clasice ale devoțiunii colective datorită sentimentelor care le generează și prin gradul de participare a comunității. În general, procesiunile sunt asociate alaiului domnesc și au loc cu ocazia unor evenimente sau serbarea hramului unui lăcaș de cult²⁹. De asemenea, o atenție deosebită era acordată momentului morții, în strânsă legătură cu Judecata divină, la care toți devin egali, contrar principiului ierarhic pe care era organizată societatea terestră³⁰.

Cultul moaștelor este legat de cultul sfinților, oamenii medievali arătând o venerație deosebită față de acestea, fiind totodată puternic impregnat de emoție și superstiție³¹. Prezența moaștelor în lăcașe de cult, al căror patron erau, a determinat o serie de practici religioase. Venerarea lor presupunea mutarea acestora în lăcașul de cult (*translatio*), procesiunea cu scop taumaturgic, împodobirea moaștelor (cu puteri miraculoase) și a sicriului. Crucea reprezintă în viața creștinilor un simbol în jurul căruia se desfășoară un fenomen religios cu trei funcțiuni: de sfințire, de binecuvântare și de închinare.

Domeniul sacrului poate fi dedus din realitatea cotidiană prin manifestările sociale care definesc legătura omului cu Divinitatea prin rugăciuni, spovedanie, post. Acestea din urmă parcurg o traiectorie de la planul public spre cel personal, ceea ce denotă o individualizare a practicilor religioase. Ideologia bizantină nu a cuprins ideea de profan, ceea ce înseamnă că în afara sferei religioase nu se întâmpla nimic. Ideea existenței spațiului laic a luat naștere în epoca Renașterii, astfel intimitatea omului și sentimentele personale conturând lumea interioară a individului, cea exterioară suprapunându-se naturii și societății. În Europa de sud-est experiența religioasă continuă în linii generale să se desfășoare în coordonate colective datorită predominării oralității și participării la slujbe în raport cu lectura, nu cu studiul individual³².

Mobilitatea culturii bizantine și acceptarea unor influențe sunt vizibile în artă și ceremonial, existând o întrepătrundere a realului cu imaginarul. În ceea ce privește ceremoniile, în special cele cu conotații sacrale, acestea rămân

²⁸ Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 74; Iolanda Țighiliu, *Viața românilor între Eros și Thanatos (secolele XV-XVII)*, în RI, VII, 1996, nr. 11-12, p. 848-850.

²⁹ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 225-226.

³⁰ Iolanda Țighiliu, *Viața românilor...*, p. 862.

³¹ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 258.

³² Alexandru Duțu, *Sacru și profan în sud-estul european în secolele XVII-XIX*, în AIIAC, XXXI, 1993, p. 39-42.

conservatoare, mai ales că pretențiile de conducere a orientului ortodox trec de la Statul Bizantin la Biserica Ortodoxă³³. Puterea temporală este lipsită de puterea unei autorități laice și depindea de bunăvoința unui stăpân străin și păgân. Soluția în această situație a fost acordarea încrederii principilor creștini din sfera vechii lumi bizantine, care s-au considerat moștenitorii împăraților bizantini. Acest lucru este reflectat în pictura religioasă care denotă o serie de elemente de mentalitate politică. Preluarea virtuților imperiale este vizibilă în funcția charismatică, dubla funcțiune militară și autocratică, suveranitatea și caracterul sacru al puterii³⁴, la care se adaugă funcția sacerdotală, misionarismul, dreptul de ctitorire și filantropia (milostenia)³⁵. Valența sacră a puterii domnești o reprezintă crucea cu semnificațiile sale profunde³⁶.

La nivelul propagandei domnești planul sacru și cel profan s-au întrepătruns³⁷. Hirotonirea reprezintă ungerea unui arhiepiscop, dar termenul este utilizat în textele mai târzii de secolul al XVI-lea și la încoronarea domnilor, împletindu-se practic funcția sacerdotală și cea misionară. Domnul era uns cu Sfântul Mir de două ori, la Patriarhia din Constantinopol și la Mitropolie. Acesta avea obligația să numească la rândul său pe mitropolit, fiind astfel, după patriarhul ecumenic, al doilea arhiepiscop al Bisericii Ortodoxe. Tot un simbol al funcțiunii sacerdotale și misionare a domnului este crucea, care îi oferă dreptul de a împlini și funcțiunii de arhiepiscop în spiritul tradiției bizantine de care se îngrijea să fie respectat chiar de Poartă. În același timp, Domnul a reprezentat sursa legii și dreptății, ca instanță supremă în plan laic, celelalte simboluri (coroana, spada, sceptrul) dispărând în planul real în timpul dominației otomane, dar ele continuând să fie prezente în spațiul imaginar, aici reprezentările picturale fiind elocvente³⁸. În secolul al XVI-lea, un moment marchează stăruința păstrării simbolului coroanei în plan real, ceea ce nu corespundea realității propriu-zise a unui stat vasal Imperiului Otoman, cum a fost purtarea coroanei de către Despot³⁹.

Blândețea domnului era importantă pentru obținerea devotamentului și supunerii din partea elitei politice, care era rezultatul iertării și milei autorității laice. Acordarea dreptății de către domn era un procedeu de stingere a conflictelor într-o manieră individualizată, în condițiile în care legea, cutuma prevedeau în mod obligatoriu și pedepse. Iertarea domnească are acum un caracter de *dar* oferit în

³³ Radu G. Păun, *Încoronarea...*, p. 743.

³⁴ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, ed. revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2001, p. 20, 35, 38.

³⁵ Radu G. Păun, *Încoronarea...*, p. 744.

³⁶ Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 42.

³⁷ Radu G. Păun, *Încoronarea...*, p. 748.

³⁸ *Ibidem*, p. 754-757.

³⁹ P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și Moldova*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 1, p. 64.

larga bunătațe domnească, caracteristică, dar și principală sursă a legii, *lex animata*⁴⁰.

În secolul al XVI-lea se constată o atitudine individualizată asupra religiei și prin faptul că tema *Judecata de Apoi* este mult mai prezentă în reprezentările artistice, mântuirea fiind o opțiune personală, iar viața pe pământ văzută ca fiind mai puțin importantă decât salvarea sufletului⁴¹. Noua mentalitate face ca distincția dintre sacru și profan să nu mai fie foarte clară, religia apropiindu-se mai mult de om, conform principiului *mântuirii prin credință*, nu prin norme. În schimb, se face clar diferența între lumea materială și cea spirituală: „Banii rămân pe pământ dar cinstea faptelor tale merge cu sine” (Luca XII, 19-20, Matei, VI, 20)⁴².

Prezența sacralului în cadrul religiei creștine a fost susținută de către Biserică prin existența miracolelor și puterea exemplului lor. Miracolele nu erau întâmplătoare și erau în strânsă legătură cu sfinții, care prin viața lor exemplară dobândeau privilegiul acestora, prin grația divină, singura care deținea puterea absolută⁴³. În aceeași coordonată a supranaturalului intrau și visele premonitorii, așa cum a fost cel care l-a îndemnat pe Neagoe Basarab să aducă în țară moaștele lui Nifon, fostul patriarh de Constantinopol⁴⁴.

Spiritul religios medieval era perceput în strânsă legătură cu sacralul și compunea o viață cotidiană în care educația era supusă acestor percepțe, constituindu-se și prin intermediul lui o societate puternic ierarhizată, deși, la prima vedere, credința în supranatural ar determina mai degrabă o lume unitară și supusă unei singure forțe. Totuși, prin religie s-a găsit o formă de definire a ordinii terestre după un model arhetipal, acela al ordinii celeste.

Adevărul religios era perceput ca unul absolut și, alături de sentimente personale și colective puternice generate de acesta, contura o credință specifică⁴⁵. Aceasta se manifesta ca o cultură, ca o identitate colectivă, nu neapărat ca un principiu de viață⁴⁶. Privilegiul, ierarhia și sentimentul religios au format un ansamblu de reguli sub care a evoluat întreaga viață socială în evul mediu⁴⁷.

Ridicarea unor noi familii boierești al căror rol crește în viața economică și politică necesită și o afirmare în plan socio-religios, ceea ce constituie una din

⁴⁰ Daniel Barbu, *Iertarea și dreptatea sau despre economia socială a darului*, în *O arheologie constituțională românească. Studii și documente*, București, Editura Universității din București, 2000, p. 53-57.

⁴¹ Maria Crăciun, *Piety and...*, p. 331.

⁴² Florentina Căzan, *Aspecte ideologice, realități materiale în secolul al XVI-lea european*, în RdI, t. 38, 1985, nr. 1, p. 60-66.

⁴³ Alexandru-Florin Platon, *op.cit.*, p. 201-203.

⁴⁴ Iolanda Țighiliu, *Viața românilor...*, p. 860.

⁴⁵ Teodor M. P., *Confesionalism și obiectivitate în istoria bisericească*, în RIB, I, 1943, nr. 1, p. 21.

⁴⁶ Daniel Barbu, *Monde byzantin ou monde orthodoxe*, în *Byzance, Rome et les Roumains. Essai sur la production politique de la foi au Moyen Age*, București, Editions Babel, 1998, p. 88-89.

⁴⁷ Iolanda Țighiliu, *Aspecte ale economiei...*, p. 1256.

motivațiile gestului ctitoricesc la nivelul elitei. Totuși, coordonata esențială a evului mediu este cea religioasă, iar în acest context iertarea păcatelor și obținerea mântuirii devin obiective urmărite de către laici, ceea ce se poate atinge prin fapte bune, destinate în special Bisericii, respectiv ridicarea și înzestrarea lăcașelor de cult⁴⁸.

Practic, a fi un bun creștin, dar mai ales un „domn bun creștin”, însemna să participi în mod activ la viața religioasă și să te îngrijești de Biserică, prin aceasta îngrijindu-te de propria mântuire. Inițiativele culturale ale domniei și ale elitei politice și ecleziastice aveau astfel o finalitate spirituală, ilustrând faptul că, în Evul Mediu, orice tip de cunoaștere, de cultură urmărea realizarea unui scop pios.

Secolul al XVI-lea se caracterizează prin *oameni noi*⁴⁹, o schimbare a tradiției prin tradiție, boieri care devin domni, boieri care se implică în politica ctitoricească devenind ei înșiși ctitori. Programul iconografic a cunoscut elemente noi, menite să răspundă năzuințelor acestor oameni. Pictura post-bizantină îi reprezintă pe ctitori după modelul aulic bizantin. În aceste condiții suntem de acord că „Biserica bizantină nu a creat o artă, ci a pictat sfinți și icoane; nu a scris poezie, ci imnuri religioase; nu a citit romane, ci vieți de sfinți”⁵⁰. Astfel, Bizanțul și Ortodoxia s-au suprapus ca înțelesuri și s-au completat în evoluția istorică de la credința împăratului la profesiunea de credință a Bisericii⁵¹.

⁴⁸ Maria Crăciun, *Semnificațiile ctitoririi...*, p. 141-142.

⁴⁹ Răzvan Theodorescu, *Despre câțiva „oameni noi” ctitori medievali*, în SCIA, 1977, p. 82.

⁵⁰ Dan Zamfirescu, *Ortodoxie și romano-catolicism în specificul existenței lor istorice*, București, Editura Roza vânturilor, 1992, p. 258.

⁵¹ Daniel Barbu, *Byzance, Rome et les Roumains...*, p. 75, 84.

Abrevieri

- AG „Arhiva Genealogică”, București
- AIAC „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj”, revista Institutului de Istorie și arheologie din Cluj
- AR „Arhiva românească” editată de Fundația culturală Mihail Kogălniceanu, București, Cartea Românească SA
- BOR „Biserica Ortodoxă Română”, Buletinul Oficial al Patriarhiei Române, București, 1874-2010
- CI „Cercetări istorice”, revista Institutului de istorie din Iași
- RA „Revista Arhivelor”, București
- RdI „Revista de istorie”. Revista de Istorie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1974–1990), București
- RdI Revista de Istorie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1974–1990), București
- RI „Revista Istorică”, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” (1915-1947 1990/2011)
- RIB Revista de istorie bisericească, Craiova
- SCIA „Studii și Cercetări de Istoria Artei”. Seria Artă Plastică, București
- Studii „Studii. Revista de Istorie”, revista Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” în perioada 1948-1955, București

**PORTRETUL VOIEVODULUI PETRU CERCEL (1583-1585) ȘI
PORTRETUL UNEI PRINȚESE. CAHLE MEDIEVALE
DESCOPERITE LA CERBURENI, JUD. ARGEȘ**

**THE PORTRAIT OF THE PRINCE PETER EARRING (1583-1585)
AND THE PORTRAIT OF A PRINCESS. THE STOVE TILES
FOUND AT CERBURENI, ARGEȘ COUNTY**

Maria Venera Rădulescu*

Abstract

This study brings evidence in favour of identifying the two portraits from the stove tiles found at Cerbureni, Argeș County, as representing Prince Peter Earring (1583-1585) and, respectively, Griselda, the sister of Sigismund Báthory, the Prince of Transylvania. The male character is portrayed with all the symbols of the royal authority. He holds in his hand the sceptre and wears on his head the *tichia* made of golden brocade with precious stones, which was an enthronement gift from the Sultan. The Prince's vestments are held by the large brooch on his shoulder, while his hair is tied up with a ribbon into a ponytail. He wears a pearl earring in his right ear, according to the specific customs of the French Royal Court of Henry the 3rd. The female character, a very young princess wearing a crown and a beautiful necklace, is identified with the help of Franco Sivori from Genoa who wrote about the planned wedding of Peter Earring, that had never materialized.

The stove tiles ordered by the prince were meant to decorate one of the stoves at Târgoviște Royal Palace. However, the dethroning of Peter Earring in the spring of 1585 hindered both his planned wedding as well as the stove completion.

The iconography of the stove tiles makes these terracotta fascinating and valuable documents of that time.

Keywords: prince, princess, stove tiles, crown, scepter, pearl earring, enthronement, dethroning, necklace, brocade.

Frescele bisericilor medievale, miniaturile, broderiile religioase și icoanele redau adesea chipurile voievozilor ctitori sau donatori. Înfațișarea suveranilor ne

* Istoric.

este cunoscută alteori din efigiile sigiliilor, monedelor sau medaliilor. În cazuri cu totul izolate, piesele de ceramică se adaugă acestor informații.

Cahle medievale descoperite la Cerbureni

În urmă cu aproape un secol, în ograda unui țăran din localitatea Cerbureni, în apropierea orașului Curtea de Argeș, erau descoperite, întâmplător, mai multe plăci de sobă, acoperite cu smalt policrom, unele ornamentate cu portrete iar altele cu figuri de oșteni ecveștri. Piesele, așa cum s-a dovedit atunci, făceau parte din șarja unui cuptor medieval de olar, fiind abandonate.

Barbu Slătineanu, apreciat cercetător al ceramicii românești, considera teracotele ca fiind o creație a secolului al XVII-lea și lansa, cu ocazia publicării lor, unele ipoteze privind identitatea a două dintre portrete: „*Placa cea mai interesantă este fără îndoială reprezentarea destul de naivă a figurei unui împărat roman în togă, cu fibula pe umăr și cu cununa de laur care îi încinge capul (...). Împăratul roman este probabil o înfățișare a lui Traian, după concepția epocii, ceea ce îi dă tot farmecul și toată însemnătatea, căci ar fi cea dintâi reprezentare cunoscută de acest fel la noi*”¹ și „*O altă placă de aceeași origină, din păcate incompletă, reprezintă figura unui voievod cu coroană și plete. Ea ar putea reprezenta și figura unei domnițe ținând seama de lungimea pletelor și de lipsa barbei*”². Aceste interpretări erau urmate de concluzii forțate: „*Apropierea acestor două plăci, a împăratului roman și a voievodului român, în același loc, la același meșter olar, ne dovedește că ideea descendenței noastre din neamul „râmlean” era mai răspândită decât s-ar fi putut crede. Probabil că meșterul să nu fi fost decât un executant al dorinței unor amatori mai luminați, dar faptul, prin el însuși, este îndeajuns de elocvent pentru a ne arăta că pe timpul acela conștiința națională exista nu numai în scrierile cronicarilor*”³.

Importanța iconografiei acestor teracote precum și tehnica specială folosită în executare (smalt policrom) au făcut necesară o nouă cercetare a lor. Analiza critică și justa interpretare a reprezentărilor plastice, evidențierea influențelor stilistice primite de compoziții, ne-au impus un studiu comparativ al pieselor amintite cu teracote create în mediul central european, în cel de al XVI-lea secol⁴. În acest context, personajele rediate pe teracote, așa cum le vom identifica, vor fi puse în relație, pe baza informațiilor scrise, cu momente de istorie medievală

¹ B. Slătineanu, *Plăci de ceramică românească din secolul al XVII-lea*, în „*Revista Istorică Română*” (R.I.R.), VIII, 1938, p. 57-70; *Ibidem* (extras), p. 10, fig. 5.

² *Ibidem*, fig. 6.

³ *Ibidem*, p. 11.

⁴ Iconografia acestor piese a fost influențată de teracotele cu portrete din arta *renașterii*, vezi: Rosemarie Franz, *Der Kachelofen*, Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1969, fig. 213; 221-226; 232-239.

românească și continentală. Încercăm, astfel, a lămuri conjunctura confectionării lor.

Datarea cahlelor - Analogii

La Cerbureni, în același cuptor de olar, a fost descoperită și o teracotă ce își găsește analogie la exemplare descoperite la Palatul domnesc de la Târgoviște, fapt ce ne-a ajutat la datarea precisă a întregului lot. Ne referim la cahla de formă pătrată, cu chenar perimetral compus din nervuri succesive care coboară spre mijlocul circular, concav, ornat cu un medalion ce redă figura unui oștean, văzut din profil, spre stânga, purtând coif⁵. La Palatul domnesc de la Târgoviște, în timpul săpăturilor arheologice efectuate în perioada anilor 1934-1938, sub conducerea lui Virgiliu Drăghiceanu, au fost descoperite două cahle⁶ similare, ca iconografie, tipologie a formei și rezolvare tehnică, cu teracota deja menționată. Singura deosebire față de piesa de la Cerbureni este că la Târgoviște orientarea profilului de oștean este spre dreapta.

Cahlele sobelor medievale de la palatul domnesc din Târgoviște beneficiază astăzi de un studiu comparativ ce vizează repertoriul iconografic, tipologia formelor, precum și rezolvările tehnice ale acestor artefacte. S-a putut stabili astfel succesiunea cronologică (sf. sec. XIV - sec. XVII) a producerii și întrebuințării pieselor descoperite până în prezent în acest perimetru⁷. Teracotele ce redau în medalion chipul oșteanului cu coif sunt databile, fără echivoc, în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea⁸. Ele împodobeau unele dintre instalațiile de încălzit din palatul lui Petru Cercel⁹. Deducem astfel că întregul lot de teracote descoperit în atelierul olarului de la Cerbureni se datează în aceeași perioadă istorică cu piesele de la palatul domnesc târgoviștean și a avut, în mod cert, același comanditar și aceeași destinație. După executarea teracotelor, olarul argeșean nu le

⁵ Piesă în colecția Muzeului Național de Artă al României (MNAR), nr. inv. 3396 (GR. 10 105). Exemplarul provine din Colecția Comisiunii Monumentelor Istorice, vezi: Maria Venera Rădulescu, *Cahlele din Țara Românească, secolele XIV-XVII* (teză de doctorat, 2002, fig. 47/ 1).

⁶ O piesă se află în colecția MNAR, nr. inv. 1361, iar alta în colecția Muzeului Municipal Curtea de Argeș, nr. inv. 11264 (provine din Colecția B. Slătineanu), vezi: Barbu Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, Fig. 127. Din lipsa informațiilor arheologice, Slătineanu a datat piesele în secolul al XVII-lea.

⁷ N. Constantinescu, arh. C. Ionescu, P. Diaconescu, V. Rădulescu, *Târgoviște. Reședința voievodală, 1400-1700. Cercetări arheologice (1961-1986)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2009, vezi capitolul: *Instalații de încălzit. Teracote de sobă*, p. 130-138.

⁸ Pentru analogii vezi: R. Franz, *op.cit.*, fig. 182 - Medaillonkachel mit dem Bildnis des Kaiser Claudius. Nürnberg oder Salzburg. Mitte 16. Jh. Wien, Österreichisches Museum für angewandte Kunst.

⁹ N. Constantinescu, arh. C. Ionescu, P. Diaconescu, V. Rădulescu, *op.cit.*, cap. *Sobele din Palatul lui Petru Cercel*, p. 133-135, fig. 86 a, fig. 99.

mai expediază comanditarului, din motive pe care vom încerca a le lămuri în continuare.

Palatul de la Târgoviște

Petru Cercel și-a petrecut primele luni de domnie la Curtea domnească din București¹⁰, timp în care, la Târgoviște, va reface, va mări cu o nouă aripă și va moderniza palatul, va ridica marea biserică domnească¹¹ (**fig. 8**). „*Palatul principelui, clădit de strămoșii săi, este de proporții mari și de o arhitectură îngrijită; a fost de îndată mărit de către înălțimea sa care i-a adăugat camere frumoase și mândre*”¹². Încăperile, *frumoase și mândre*, trebuie să fi fost înzestrate cu sobe decorate după gustul rafinatului principe. În acea perioadă, la Curtea de la Târgoviște se simțea din plin influența civilizației occidentale. În preajma principelui se aflau italieni, francezi și raguzani, oameni de cultură, artiști sau negustori, dintre care îi amintim pe Francesco Pugiella, poet, secretarul domnului¹³, pe Francesco Vincenti, pe negustorii Tommaso și Giacomo Alberti, pe Berthier din Lyon¹⁴, devenit mai târziu agent al regelui Franței la Constantinopol, în locul lui Germigny, apoi pe Mellier de la Constance, pe François Ponthus de la Planche, „*nobil de mare virtute*”¹⁵, pe Dominique Perot și alții.

Arhitectura aulică și materialele de construcție folosite¹⁶, confortul interioarelor, arta în înțelesul ei larg, luxul vestimentației, bijuteriile, banchetele¹⁷ sau partidele de vânatoare, amenajarea spațiului exterior cu fântâni, *mândre*

¹⁰ Primul document emis din cancelaria de la București a lui Petru Cercel poartă data de 1583 (7091) septembrie 5, Vezi: DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. V, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952, doc. 139, p. 132-133.

¹¹ Primul document emis din cancelaria de la Târgoviște este datat 1584 (7092) ianuarie 27, vezi: DIR, B. Țara Românească, veacul XVI, vol. V, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952, doc. 156, p. 148.

¹² Franco Sivori, *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia parteza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*, în *Călători străini despre Țările române* (CSTR), III, București, Editura Științifică, 1971, p. 12.

¹³ Stefano Guazzo, *Dialoghi piacevoli del Sig. Stefano Guazzo, gentil'huomo di casale di Monferrato*, Piacenza, 1587, p. 39 (o altă ediție Veneția, 1586); I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, București, Noua Tipografie Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1914, doc. XXXV, p. 34-35.

¹⁴ Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, în *Revista istorică*, XXI, 7-9, 1935, extras, p. 7.

¹⁵ Francesco Pontus della Planza, vezi: Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 45.

¹⁶ N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra Curții Domnești din Târgoviște (sec. XIV-XVII)*, SCIV, XV, 1964, 2, p. 230, 237; N. Constantinescu, Cr. Moisesescu, *Curtea domnească din Târgoviște*, București, Editura Meridiane, 1965, p. 30-31; N. Constantinescu, arh. C. Ionescu, P. Diaconescu, V. Rădulescu, *op.cit.*, p. 52-53, 64-66, fig. 17, 18.

¹⁷ Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 18: „*principele obișnuia să mănânce totdeauna feluri gătite italienește și ținea în acest scop servitori italieni și francezi foarte iscusiți*”.

*grădini italienești, cuști nespuse de mari și de frumoase pentru a ține sălbăticiuni*¹⁸, în toate acestea se simțea interesul pentru civilizația occidentală¹⁹.

Voievodul, om de înaltă cultură, sensibil la manifestările artei renașterii pe care o admirase la Curțile regale sau nobiliare din Cracovia, Viena, Genova, Roma, Ferrara, Savoia, Paris, Mantova, Torino, Veneția, Ragusa sau în varii locuri pe unde a umblat, își dorea, desigur, să dea palatului său strălucire. În decorarea interioarelor, alături de mobilier, țesături scumpe, frumoase piese de ceramică sau de metal prețios, instalațiile de încălzit, atât de necesare în asigurarea confortului, jucau un rol important și prin repertoriul iconografic al teracotelor, ales în așa fel încât să corespundă atât personalității comanditarului, cât și stilului epocii.

Cahlele descoperite la Cerbureni, comandate, după părerea noastră, de Petru Cerceș, pentru una dintre sobele palatului de la Târgoviște, se înscriu în moda timpului, întâlnită în țările central europene. Analiza detaliată a celor două portrete redată pe teracote, a fizionomiei, a vestimentației, a pieselor de podoabă, a atributelor princiare sau a însemnelor puterii domnești, unele dintre aceste elemente nesesizate până acum în literatura de specialitate, ne-au permis, odată cu identificarea personajelor, înțelegerea momentului istoric propriu comandării și confecționării pieselor amintite.

Portretul voievodului Petru Cerceș

Pe două dintre teracote²⁰ este înfățișat bustul unui bărbat, văzut din profil, spre dreapta. (**fig. 1, 2**). Piesele au dimensiunea de 22,5 x 23,5 cm și respectiv 23 x 23,5 cm, grosimea plăcii fiind de 0,9 cm, iar lățimea rumpei (rama de fixare la sobă, prinsă perimetral pe revers) de 4,5 cm, respectiv 5 cm. Micile diferențe de dimensiuni dintre plăci erau în mod obișnuit ajustate de meșter în momentul montării sobei. Pasta de lut din care au fost confecționate este omogenă, fină, în amestec cu nisip și mică. Decorul este imprimat în pasta crudă cu ajutorul unui tipar de lemn iar coacerea ceramicii este completă. Smalțul este aplicat peste un strat de angobă.

Personajul are în jur de patruzeci de ani. Poartă mustață subțire și barbă scurtă, cu cioc. Trăsăturile feței sunt rafinate. Ochii bine marcați, cu o privire

¹⁸ *Ibidem*, p. 12.

¹⁹ M. V. Rădulescu, *Viața cotidiană la Curtea principelui Peru Cerceș (1583-1585)*, în Argesis, XIX, Pitești, 2010, Seria Istorie, p. 93-108.

²⁰ Exemplarele se păstrează, unul în colecția MNAR, nr. inv. 1360 (provine din colecția Comisiunii Monumentelor Istorice), iar celălalt, în colecția Muzeului Municipal Curtea de Argeș, nr. inv. 11 265 (provine din colecția Barbu Slătineanu). Mulțumim directorilor acestor instituții de cultură pentru permisiunea de a studia și publica materialul. Vezi și B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească și originile ei*, București, 1958, fig. 128.

fermă, precum și conturul buzelor, definesc un om hotărât, sigur pe sine. Veșmântul, redat doar prin câteva falduri, ne sugerează o hlamidă, prinsă pe umărul drept cu o agrafă mare, o bijuterie valoroasă. Pe cap personajul poartă un gen de *tichie* bogat ornamentată. Părul este strâns la spate cu un șnur sau cu o panglică. De urechea dreaptă este prins un cercel cu pandantiv, împodobit cu o piatră albă. În fața bustului, ținut probabil în mâna dreaptă, este redat sceptrul, simbolul autorității domnești²¹. Acest detaliu definește încă de la început caracterul portretului, cel al unui suveran.

Figura este încadrată de o arcadă ce se descarcă pe câte o coloană. Colțurile superioare ale cahleii sunt decorate cu lujere înfrunzite.

Teracota este acoperită cu smalt policrom: alb cu ușoare întrepătrunderi de verde pal, pentru carnație, verde pentru fond și decorul vegetal din colțuri, brun pentru îmbrăcăminte, bonetă, păr și arcadă.

Personajul redat este identificat de noi drept *principele renașcentist* Petru Cercel. Vârsta pe care voievodul o avea în momentul ocupării tronului, în jur de patruzeci de ani, se cunoaște din înseși informațiile pe care el le furnizează cu diverse ocazii. În scrisoarea pe care o trimite la începutul anului 1579 regelui Franței declara că a fost trimis la Poartă, drept garant al domniei tatălui său, Pătrașcu cel Bun (1554-1557), „*quando non più che anni dieci in circa haveva*”²². Afirmația că la Constantinopol și mai apoi în insula Rodos a petrecut paisprezece ani „*sub assidua custodia*” a sultanului, făcută în scrisoarea amintită, o găsim, în același an, în memoriul înaintat Papei Grigore XIII²³, iar un an mai târziu, în memoriul ce-l trimite reginei Elisabeta a Angliei, prin Saint-Bonnet²⁴. În anul 1581, în Senatul Veneției, principele declara că „*in età di X anni, fu mandato dal padre al Gran Signore dove fu raccolto et tenuto alla sua corte in quel agrdo - che conveniva tenersi l'Eccellenza Sua cher per lunga et continuata pregonie di Principi descende (...)*”²⁵.

²¹ În secolul al XVI-lea, la biserica episcopală de la mănăstirea Curtea de Argeș, pe piatra de mormânt a lui Neagoe Basarab, sceptrul apare reprezentat alături de steag, iar pe piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați, voievodul este redat ecvestru ținând în mână un sceptru - buzduhan, vezi: Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, Editura Corint, 1983, p. 40-42 și notele 176-186.

²² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1895, p. 29.

²³ I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, București, Editura Socec, 1914, II, doc. XXXI, p. 29.

²⁴ N. Iorga, *Rătăcirile în Apus ale unui pretendent român, Ioan Bogdan, în secolul al XVI-lea*, în „*Analele Academiei Române*”. Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, t.VIII, București, 1928, p. 280-298.

²⁵ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, partea I (1576-1599), București, 1880, Apendice - Documente descoperite de D-I Esarcu în Arhivele din Italia, doc. IV, p. 440 (Dare de seamă detaliată despre cele zise și petrecute în sânul excel. Colegiu din Veneția, cu ocazia primirii lui Petru Cercel).

Menționarea, fie chiar sumară, a câtorva episoade din viața principelui valah ne ajută a creiona, imaginar, portretul unui personaj cu trăsături ferme, care își urmărește hotărât și cu multă abilitate țelul.

În lungii ani de peregrinări, principele Petru învățase mai multe limbi străine, utilizate frecvent în acea pestriță lume a Asiei Mici și a Mediteranei sau în importante țări europene: „*nu voi lipsi de a arăta minunata inteligență a principelui, care vorbea minunat și scria limba latină, italiană, franceză, greacă, turcă, sârbă, polonă și română*”²⁶. Acum își formase o educație deosebită, dobândise un înalt grad de cultură, își definise puternica personalitate ce avea să îmbine armonios sensibilitatea poetului cu autoritatea suveranului.

Dorința legitimă de a obține tronul Țării Românești îl poartă pe *Petrus Demetrius* din Siria, de unde evadase prin anii 1568 -1569, înapoi în țară, prin anii 1571. În Transilvania, la Brașov, primește găzduire de la principele Ioan Sigismund, dar nu și de la urmașul acestuia, Ștefan Báthory. În Polonia, în 1572, este primit de regele Sigismund Augustus care îi promite sprijin pentru obținerea tronului, „*alla ricuperation del stado*”²⁷. Noul suveran polon, Ștefan Báthory, va fi, însă, mai puțin favorabil²⁸. Petru Cerceș a căutat apoi sprijin la Curtea împăratului Maximilian (1575-1577), dar, după moartea acestuia, Rudolf al II-lea nu va onora promisiunile făcute de tatăl său.

Pribegia continuă în Italia. Aflat la Genova, Petru intenționa inițial să se îndrepte spre Malta pentru a se înrola în armata creștină. Sorții îl vor purta însă pe un alt drum. Deși încercase să treacă drept un om obișnuit, îmbrăcat umil, frumosul său aspect fizic, precum și regala sa prezență atrăsese atenția. Franco Sivori ne-a lăsat o sugestivă imagine a viitorului voievod: „*Se ne passò in tanto il Principe Petro in Italia et arrivò in Genova molto necessitoso, asspetando passaggio di galere per andar in Sicilia et de indi a Malta, non si dando a conoscere per Principe, ma standosene come gentil' homo privato. Era all' hora di ettà di trentasei anni, di bellissima dispositione di vita, e di bella e real presenza, la quale non si poteva, benchè sotto humili panni, ricoprire; portava poi una longa capigliatura che li arrivava sopra le spalle, e lo rendeva tanto più maestevole, per maniera che causò curiosità in alcuni di investigare cui fussi*”²⁹.

²⁶ Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 19.

²⁷ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XI, București, Editura Socec, 1900, doc. CCXXII, p. 133 (21 iulie 1582, Constantinopol, Germigny către Catherina de Medicis, despre zăbava numirii lui Cerceș și intrigile lui Ștefan Báthory).

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Fr. Sivori, *op.cit.*, apud Șt. Pascu, *Petru Cerceș și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, Tipografia „Cartea românească din Cluj”, 1944, p. 140. În acel moment Petru Cerceș avea 32 sau 33 de ani și nu 36 cum aprecia Sivori.

Puternica personalitate a principelui român va fi recunoscută la timpul respectiv atât de suveranii europeni, cât și de Sfântul părinte de la Vatican. Din Genova, pașii săi se vor îndrepta spre Roma, unde va găsi sprijinul papei Grigore XIII. Acesta îl va recomanda nunțului apostolic de la Paris, pentru a-l prezenta regelui Franței. Îl aflăm la începutul anului 1579 la Paris³⁰, unde sosise poate chiar la sfârșitul anului anterior. Introdus la Curtea lui Henric al III-lea, pretendentul la tronul Valahiei se va bucura, în egală măsură, atât de protecția regelui, care îl numea „*nostre très-cher et bien-ami le prince de la grand Vallachie, vray et legitime Seigneur et Prince*”³¹, cât și de bunăvoința reginei-mamă, Catherina de Medicis³². În cei doi ani petrecuți în Franța, Petru Cercel, căutând să-și lărgască sprijinul diplomatic al suveranilor europeni, trimisese prin solii săi memorii către regele Spaniei, Filip II³³, și către regina Angliei, Elisabeta³⁴, memorii rămase însă fără răspuns. Mult mai receptive s-au dovedit unele ducate italiene³⁵. La insistențele Franței³⁶, sultanul va accepta, în septembrie 1580, venirea lui Petru Cercel la Constantinopol, în vederea unei viitoare investiții ca domn³⁷. În drumul său spre capitala Imperiului Otoman, Petru Cercel ajunge la Veneția în martie 1581. Serenissima Republică, fermecată de prezența inteligentului și rafinatului principe, îi va acorda o subvenție și o galeră care să-l transporte până la Ragusa. Sosirea la Constantinopol a avut loc în mai, dar investirea se va petrece după alți doi ani de așteptare.

³⁰ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, București, Editura Militară, 1895, p. 29-30.

³¹ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, Supliment I, vol. I, București, 1886, doc. XC, p. 46 (21 mai 1579, Scrisoarea regelui Henric III către sultanul Amurat privitoare la restabilirea lui Petru Cercel pe tronul Țării Românești).

³² *Ibidem*, doc. XCIV, p. 50-51 (8 decembrie 1579, Scrisoarea lui De Germigny către regina Catherina de Medicis în legătură cu susținerea la Constantinopol a numirii lui Petru Cercel, ca domn în Valahia); doc. CI, p. 54 (6 ianuarie 1581, Scrisoarea Catherinei de Medicis către Ferrier, în favoarea lui Petru Cercel care urma să sosească la Veneția); vol. XI, doc. CLXVI-CLXIX, CLXXX, CLXXXII, CLXXXVII, CLXXXIX, CCLXVII. Politica Casei de Valois în răsăritul continentului a fost analizată și de Cristian Luca, *Petru Cercel, un domn umanist în Țara Românească*, București, 2000.

³³ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, doc. CLV, p. 78-79, doc. CLVII, p. 80-81.

³⁴ N. Iorga, *Rătăcirile în apus ale unui pretendent român, Ioan Bogdan, în secolul al XVI-lea* (extras), *loc.cit.*; I. Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cu legenda în limba română*, în „Magazin Istoric”, februarie 1980.

³⁵ O. Drâmba, *Trei scrisori inedite de la Petru Cercel*, în „Magazin Istoric”, martie 1990, p. 30-32.

³⁶ Ampla corespondență dintre regele Henric III și Jacques de Germigny, ambasadorul francez la Constantinopol, privind intervențiile către sultan pentru numirea lui Petru Cercel ca domn în Valahia, în: Hurmuzaki, *op.cit.*, Supliment I, vol. I, București, 1886, doc. LXXXIX - XCIII, XCV, XCVIII, CIV; vol. XI, doc. CLIX, CLX, CLXIV, CLXXVII, CLXXIX, CLXXXI, CLXXXIII-CLXXXV.

³⁷ Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XI, București, 1900, doc. CLXIII, p. 102 (Constantinopol, 1580, 6 septembrie, Pașaport acordat de sultan lui Petru Cercel, pentru a veni la Constantinopol).

Numit de sultan ca domn al Valahiei, în vara lui 1583, Petru Cercele era condus în țară de un impresionant alai și înscăunat în primele zile ale lunii septembrie³⁸: „*Accompagnata che fu Sua Altezza al Pallazzo, ogn'uno se ne andò al suo allogiamento a riposarsi, e poi subito all'indomani, senilo il Principe nel suo trono sotto il baldachino, si fece la cerimonia del la incoronatione che fu molto sontuosa a l'usanza de quei paesi. E dappoi il Scudiero del Gran Turco che lo haveva accompagnato, facce un breve raggionamento alli baroni et al popolo che era radunato sopra la piazza avanti al Palazzo, comandandogli che per quanto havevan cara la gratia del Gran Signore, dovessero obbedire et essere fedeli al loro Principe naturale, al quale il Gran Signore haveva restituito il Dominio di quel Regno; e messo poi in capo a Sua Altezza una beretta di brocato d'oro, alla usanza di Valachia, lavorata con gioie a guisa di corona* (subl. ns.), *vènero de mano in mano li prelati e baroni principali, con tutti li gentil'homini che alla Corte erano, a bacciar li piedi di Sua Altezza, in segno d'obbedienza, e fra quindici o vinti giorni, comparvero tutti gli altri gentil'homini del Regno, per far la medesima somissione*”³⁹.

Descrierea lui Sivori referitoare la *beretta di brocato d'oro*, împodobită cu pietre prețioase, întocmai ca o coroană, pe care o poartă principele valah, corespunde cu *tichia* personajului masculin redat pe cahlele de la Cerbureni. Alte elemente ale compoziției, deși schematic redată, sunt suficient de sugestive pentru identificarea pe care am făcut-o: cercelul care, pentru teritoriul românesc, îl definește doar pe voievodul menționat, coafura, cu părul prins la spate cu o panglică, și barba gen *barbișon*. Era influența modei venită din Parisul luxului rafinat. Principele valah dorea să imite moda de la Curtea Franței, modă pe care avusese ocazia să o cunoască foarte bine în timpul celor doi ani petrecuți acolo.

Însemne ale autorității domnești, obiecte de podoabă, precum și piese de vestimentație aparținând acestui voievod sunt amintite și în documentele timpului. În primăvara anului 1585, în urma mazilirii, nevoit să fugă din țară, Petru Cercele încarcă în cufere odoare și giuvaeruri, argintărie, veșminte scumpe, bani⁴⁰. Printre obiectele ce i-au fost jefuite de către soldați, în Transilvania, și pe care domnul valah încerca să le recupereze, se aflau: *tichia de domn primită de la sultan - la scufia voivodale havuta dal Gran Signor*⁴¹, șase toiege de argint, împodobite, care bănuim că denumeau piese cu rol de sceptru - *6 Mazze d'argento gioiellate*⁴²,

³⁸ Vezi nota 10.

³⁹ Fr. Sivori, *op.cit.*, apud Șt. Pascu, *op.cit.*, p. 169-170, textul în limba română în „CSȚR”, III, p. 9.

⁴⁰ *Ibidem*, în CSȚR, III, p. 38-45 ș.c.l.

⁴¹ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. IV, partea 2-a, București, 1884, doc. LVII, p. 127 (*Inventario delle robbe del Vaivoda di Valachia fuggito date dal Vaivoda di Transilvania al Gran Signor*).

⁴² *Ibidem*.

cercelul cu perlă - *una perla grande che portava nell'orecchia*⁴³, o valoroasă agrafă de aur pentru prins hlamida - *un botton d'oro pesa ducati 35*⁴⁴. Documentele amintesc, cu aceeași ocazie, câteva dintre diversele piese de vestimentație ale voievodului: *14 Mentine di brocato, et velluto tutti fodrati di raso con bottoni d'oro et perle, 16 Dolimani di raso, et brocatto, et tabino con li bottoni di perle et d'oro, 6 Zupponi di broccato et raso*⁴⁵.

Chipul redat pe cahlele de la Cerbureni focalizează atenția privitorului asupra fizionomiei personajului. Ne este înfățișat un bărbat frumos, puternic, cu trăsături dârze. Deși materialul și tehnica de confecționare limitează modalitățile de expresie artistică, avem în față o încercare meritorie de portret psihologic. Calitățile morale ale principelui valah erau apreciate de contemporanii săi: „*Exceleța sa este sănătoasă și voioasă și foarte atentă și zeloasă pentru cultul divin. Face bună dreptate, nu stă niciodată în inacțiune, își împarte timpul cu sânguincioasă măsură, păstrează un stil, o ordine demnă de el, își cârmuiește și conduce statul cu atâta socotință și modestie, încât se miră oricine. Nu cedează nici la frig, nici la căldură, nici la foame, nici la sete, nici la orice alt neajuns, ci ține divan în fiecare zi în mod obișnuit până la amiază și adeseori și după aceea, ascultând cu bunătate și pe săraci întocmai ca pe bogați, însă iubește și ocrotește mult sărăcimea, și nu îngăduie să i se facă vreo împovărare sau orice fel de împilare (...). Acest domn nu numai că e iubit, dar chiar adorat de popor căci se vede clar că ei îl adoră și îl privesc ca pe un zeu venit pe pământ...*”⁴⁶.

Stefano Guazzo, în lucrarea menționată⁴⁷, dedică unul dintre capitole principelui valah: *Del prencipe della Valacchia maggiore* (**fig. 7 b, c, d**). Folosind ca formă literară un dialog cu Sig. Puggiela, prietenul domnului, autorul menționează aspectul fizic deosebit de plăcut al lui Petru Cercel: „*Persoana lui e dreaptă, bine legată și zveltă, statura mai mult înaltă decât mijlocie, ochii vii și grațioși, înfățișarea și mișcările marțiale, complexiunea robustă, în sfârșit un prinț grațios și vrednic de a fi iubit*”⁴⁸. În capitolul amintit sunt publicate și versurile scrise de Petru Cercel, un imn închinat puterii divine (**fig. 7b**). St. Guazzo elogia talentul poetic al principelui valah: „*Cu adevărat capitolul acesta slăvește pe pământ și în cer pe autorul lui, căci e plin de o suflare pe atât de evlavioasă pe cât de poetică, și mă gândesc că lungile și tristele lui rătăcirii i-au câștigat acestui Principe, pe lângă alte daruri, și această mare cinste de a fi numărat printre poeții toscani,*

⁴³ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Francesco Vincenti, *Către ambasadorul Germigny* (Dare de seamă despre Petru Cercel), 1583 decembrie 22, București, în „CSȚR”, vol. III, p. 73-74.

⁴⁷ Vezi nota 13.

⁴⁸ St. Guazzo, *op.cit.*, p. 79-82; traducerea textului după Al. Ciorănescu, *Rugăciunea lui Petru Cercel*, în „Revista Fundațiilor Regale”, an II, București, 1935, nr. 9, p. 662 ș.c.l.

*care fericire abia de se găsește la vreun principe italian în ziua de azi*⁴⁹. Versurile fuseseră trimise de principe lui Puggiela iar acesta le purta întotdeauna cu sine, socotindu-le „*una certissima et virtuosa testimonianza del suo spirito congiunto con Dio, come per mia particolar instruttione*”⁵⁰. Slove de admirație erau așternute în continuare de scriitorul italian pentru via și nemuritoarea lumină a virtuții principelui valah⁵¹.

Portretul unei prințese

Decorarea instalației de încălzit din Palatul domnesc de la Târgoviște era concepută, probabil, astfel încât în registrul superior, pe cele două suprafețe vizibile, teracota cu portretul voievodului Petru Cercele să fie amplasată afrontat cu teracota ce reda chipul unui personaj feminin. Din păcate, cu acest decor s-a recuperat o singură piesă. Exemplarul păstrat, de formă pătrată, cu latura de 23 cm și lățimea rumpei de 5 cm, redă bustul unei tinere, văzut din profil, spre stânga⁵² (**fig. 3**). Aceasta poartă plete lungi, lăsate pe spate, iar capul este acoperit cu o coroană princiară. Chipul se remarcă prin trăsături delicate. La gât este redată o salbă din mai multe șiruri de mărgelă, iar pe piept atârână un lanț lung. Arcada ce încadrează portretul, precum și ornamentele vegetale din colțurile superioare ale teracotei sunt asemănătoare cu cele ale pieselor ce redau personajul masculin. Smalțul aplicat este, și în acest caz, policrom: alb pentru figură, verde pentru fond și ornamentele vegetale, brun pentru veșmânt și arcadă.

Identificarea acestui portret ridică probleme la fel de incitante. Personajul își dezvăluie rangul social prin coroana princiară și accesoriiile vestimentare, bogatul colier din jurul gâtului și lanțul lung, desigur din aur, purtat de membrii familiilor nobiliare.

Celibatar⁵³ în momentul urcării pe tronul Țării Românești, Petru Cercele dorea ca viitorul mariaj să-i aducă stabilitate politică, un ajutor eficient în

⁴⁹ *Ibidem*. Versurile italiene au fost reproduse de Gr. G. Tocilescu, *Petru Cercele*, în „Columna lui Traian”, V, (1874), p. 58; vezi și R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, București, 1916, p. 161-162.

⁵⁰ St. Guazzo, *op.cit.*, p. 72.

⁵¹ *Ibidem*, p. 82-87.

⁵² Exemplarul se păstrează în colecția Muzeului municipal Curtea de Argeș, nr. inv. 11 266. Vezi B. Slătineanu, *op.cit.*, fig. 122.

⁵³ Despre un anterior proiect de căsătorie a lui Petru Cercele cu nobila Perote, fiica unui argintar, proiect pus la cale de sultana Fatima, soția lui Siavuș pașa, iar mai apoi, despre demersurile lui Petru Cercele pentru anularea, cu ajutorul banilor, a acestui proiect, vezi: Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1940, p. 89-90, doc. CLXXXII (1 iulie 1583); Fr. Sivori, *op.cit.*, în „CSȚR”, p. 27-28. Alte informații în legătură cu o căsătorie ilegitimă, cu Stanca, precum și despre fiii minori, naturali, ai voievodului, primiți totuși la succesiunea domniei Țării Românești,

frământata epocă pe care o trăia. Orientarea sa se face către principatul Transilvaniei. În toamna anului 1584 domnul valah trimite la Alba Iulia o solie condusă de Franco Sivori cu misiunea de a trata planul căsătoriei sale cu sora principelui Sigismund Báthory: „*Socotind înălțimea sa că, cu toată protecția de care se bucura din partea regelui Franței (Henric al III-lea, 1574-1589, n. n.), puțin ajutor ar fi putut căpăta în caz de nevoie, fiind departe o țară de altă, temându-se pe de altă parte de lipsa de credință a turcilor, care ar fi putut să-l scoată din domnie, deoarece începuseră să fie bănuitori din pricina măreției și vitejiei sale, gândi că este nevoie să lege o strânsă legătură cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, ca fiind un vecin de hotar cu o armată puternică și cetăți întărite la care să poată afla ajutor în orice întâmplare nenorocită. Și se gândi că ar fi bine să încerce să ia în căsătorie pe sora lui, în care scop, în luna septembrie 1584, înălțimea sa mă trimise cu o solie la acel principe care era nepotul lui Ștefan Báthory, regele Poloniei.*

*Solia mea de ochii lumii era de a cere pe câțiva boieri fugiți din Țara Românească și care se aflau în Transilvania, dar în realitate trebuia să tratez într-ascuns despre acea căsătorie, după însărcinarea orală și scrisă primită de la înălțimea sa (Petru Cercel n. n.). Îmi dădu șase nobili ca însoțitori, 12 oșteni călări și altă slujitorime în afară de a mea; îmi dădu de asemenea bani cu dărnicie pentru a mă pregăti de drum și a avea de cheltuială (...)*⁵⁴.

Sivori sosește la Alba Iulia și este primit cu mare cinste. Într-o audiență secretă înfățișează tânărului principe al Transilvaniei⁵⁵ misiunea sa. Sigismund Báthory își dă acordul la această căsătorie: „*Adus înaintea înălțimii sale mi s-a dat răspunsul // în sensul dorinței principelui meu, cerându-se doar răgaz pentru încheierea căsătoriei, până ce se va fi dat de știre regelui Poloniei, căruia trebuia să i se anunțe acest fapt, fiind vorba de o nepoată a sa; în rest a fost cu totul de acord*”⁵⁶. Reușita negocierilor îl va bucura foarte mult pe Petru Cercel, iar solul său va fi răsplătit cu daruri de preț pentru serviciile aduse⁵⁷.

Regele Poloniei și-a dat consimțământul, iar la începutul anului următor Sigismund Báthory, prin solul său, Francisc Kendy, comite de Cluj⁵⁸, trimitea voievodului valah vestea: „*Și alteța sa (Petru Cercel n. n.) a fost încunoștințată de numitul ambasador din partea principelui său că se primise răspunsul regelui Poloniei, cu consimțământul său de a se săvârși căsătoria, tratată de mine, și că*

mulțumită unor daruri mari pe care voievodul le trimisese în acel scop sultanului și pașalelor, vezi: Șt. Pascu, *op.cit.*, p. 87- 98; Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 61-62.

⁵⁴ Fr. Sivori, *op.cit.*, în „CSȚR”, III, p. 19-20.

⁵⁵ Sigismund Báthory avea în acel timp doar 11 ani.

⁵⁶ Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 24.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁸ Francisc Kendy era în drum spre Constantinopol, trimis ca ambasador la Poartă.

maiestatea sa va trimite la primăvară un ambasador pentru a asista, în numele său, la nunta care se putea pregăti pentru luna viitoare”⁵⁹.

Chipul prințesei încoronate redat pe teracota amintită ne trimite cu gândul la plănuita căsătorie a voievodului valah cu sora principelui Transilvaniei, tânăra Griselda⁶⁰. Căsătoria ar fi putut avea loc în primăvara anului 1585, foarte probabil după postul Paștelui, așa cum o cere calendarul creștin. În legătură cu această plănuită căsătorie, presupunem că Petru Cercele comandase, cu anticipație, piesele de teracotă amintite, proiectate să decoreze registrul superior al uneia dintre sobele apartamentului domnesc. Cahlele decorate cu oșteni ecvestri, piese găsite în același context arheologic, presupunem că erau destinate decorării registrului median al instalației de încălzit, asemănător unei suite sau unei gărzi personale⁶¹. Menționăm în acest context preocuparea lui Petru Cercele pentru organizarea armatei în general, fie că este vorba de infanterie, cavalerie sau artilerie.

Căsătoria lui Petru Cercele nu a mai avut loc „din cauza întâmplărilor nenorocite care s-au ivit în luna lui aprilie (...)”⁶². Mazilirea și fuga din țară a voievodului valah, survenite chiar înaintea sărbătorilor de Paște, vor da alt curs evenimentelor. Tânăra prințesă Báthory va fi dată ca soție, în același an, lui Ján Zamoyski, cancelarul Poloniei. Teracotele decorate cu portretul lui Petru Cercele și al prințesei transilvane pe care acesta ar fi dorit-o ca soție, piese comandate și executate în atelierul unui meșter ceramist de la Cerbureni, nu mai ajung să fie montate într-o instalație de încălzit din Palatul Domnesc de la Târgoviște. Cahlele rămân în cuptorul meșterului olar care le-a creat. Iconografia concepută pentru sobele palatului lui Petru Cercele nu va fi folosită sau imitată de alte teracote medievale, ea va rămâne unicat, subiect *tabu*.

Piesele de ceramică prezentate în studiul de față au o deosebită importanță prin valoarea lor documentară. Informațiile ce se regăsesc în izvoarele scrise justifică argumentațiile, poate ipotetice la începutul demersului științific. Imaginile redată pe cahlele de la Cerbureni aduc date inedite privind portretul lui Petru Cercele, *beretta* folosită la încoronare, obiectele de podoabă, printre care cercelul cu perlă și agrafa ce susține costumul, moda bărbii și a coafurii și, de o însemnătate aparte, însemnul autorității domnești - sceptrul. Portretul tinerei prințese Báthory își capătă, la rândul său, un loc binemeritat în arta ceramicii medievale.

⁵⁹ Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 27.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 19, nota 11, p. 24, nota 94.

⁶¹ Repertoriul iconografic al teracotelor de la Cerbureni înscrie și tema *oșteanul ecvestru* în câteva ipostaze. Unul dintre aceste personaje este înfățișat cu „*un costum occidental (...) care se purta la Curtea Franței mai de timpuriu, sub Henric al III-lea și al IV-lea*”, apud B. Slătineanu, *op.cit.*, p. 11-12, fig. 9.

⁶² Fr. Sivori, *op.cit.*, *loc.cit.*, p. 28.

Influențe artistice

Încadrarea cronologică a cahlilor de la Cerbureni este susținută de analogiile stilistice oferite de sobele din reședințele aulice sau nobiliare din centrul continentului, în cel de al XVI-lea secol. Este posibil ca o astfel de sobă să fi fost admirată de Petru Cercel în timpul peregrinărilor sale europene, înainte de a-și obține domnia. Un atelier unguresc lucrase în anul 1526 teracote cu chipurile lui Ferdinand I de Habsburg⁶³ și al reginei Ungariei, Maria⁶⁴ (**Fig. 4, 5**). Vestimentația, bijuteriile, scuturile heraldice definesc rangul social al personajelor. Încadrarea portretelor în arcade ce se descarcă pe coloane cu capitellul și baza frumos împodobite, redarea afrontată a imaginilor vorbesc despre influențele stilistice transmise meșterului de la Cerbureni. Folosirea emailului plumbifer verde, brun și galben și a emailului stanifer, alb și bleu dau o prețiozitate deosebită pieselor ungurești. Alte teracote, lucrate în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în spațiul Imperiului roman de națiune germană, redau perechi princiere, în veșminte fastuoase, purtând bijuterii scumpe. Compozițiile sunt încadrate de arcade ce se descarcă pe coloane, *figuri în fereastră*⁶⁵. Ateliere specializate executau teracote pe care personajele erau reprezentate în picioare⁶⁶.

Remarcând elementele constitutive ale acestor compoziții, definitorii în încadrarea operelor argeșene într-un anumit stil artistic, subliniem superioritatea execuției artistice a teracotelor central europene. Ceramica decorativă românească înscrie însă, prin teracotele executate în atelierul meșteșugăresc de la Cerbureni, un concept artistic nou pentru spațiul nostru geografic, o abordare îndrăznească a unor procedee tehnice (smaltul policrom).

⁶³ Pál Voit, Imre Holl, *Anciens carreaux de pâte hongroise*, Budapest, Corvina, 1963, fig. 38 - piesă păstrată în colecția Muzeului de artă decorativă din Budapesta; O altă piesă identică, realizată în 1531, descoperită la Neusol (Ungaria), păstrată la Wrocław, în colecția Muzeului de artă populară, este menționată de Rosemarie Franz, *op.cit.*, fig. 232, p. 87.

⁶⁴ Pál Voit, Imre Holl, *op.cit.*, fig. 39; R. Franz, *op.cit.*, fig. 233, p. 87.

⁶⁵ *Ibidem*, fig. 221, 222, 236-238 - piese păstrate la München, Bayerisches Nationalmuseum; fig. 234, 235 - piese păstrate la Köln, Kunstgewerbemuseum.

⁶⁶ *Ibidem*, fig. 223, 224 - piese păstrate la München, Bayerisches Nationalmuseum; fig. 225, 226 - piese păstrate la Berlin, Schlossmuseum; fig. 239 - piesă păstrată la Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum; fig. 433 - sobă de la 1600, păstrată la Viena, Österreichisches Museum für angewandte Kunst.

Portrete ale voievodului Petru Cercele

Chipul lui Petru Cercele redat pe cahlele de la Cerbureni a avut, desigur, ca model, un desen sau o pictură realizate după natură. Este cunoscut faptul că la Curtea Domnească din Târgoviște un pictor francez sau italian executase portretul voievodului. Tabloul, *un portrait avec deux timbres de zebelines*⁶⁷, a fost trimis în anul 1584, în dar, ambasadorului Franței la Constantinopol, Jacques de Germigny. Atelierul meșterului ceramist de la Cerbureni, unde Petru Cercele își comandase teracotele, trebuie să fi fost unul dintre cele mai apreciate din zonă. Ceramica medievală produsă la Curtea de Argeș se remarcă, de altfel, prin calități deosebite⁶⁸.

Înfățișarea voievodului ne-a fost cunoscută până acum din fresca de la biserica Mănăstirii Călușu, județul Olt, ctitorie din 1588 a boierilor Buzești. Pictura, realizată în anul 1594, este opera zugravului Mina⁶⁹ (**Fig. 6**). Deși executat la circa patru ani de la moartea voievodului, portretul de la Călușu pare să surprindă prin fidelitatea fizionomiei, ceea ce ne face să presupunem că zugravul a avut la îndemână una dintre reprezentările grafice, făcute cândva după natură, de artiștii aflați la Curtea Domnească. O frumoasă descriere a picturii o aflăm la Al. Alexianu: „Îl vedem astăzi pe domn în fresca de la Călușu cu cercelele în ureche, cu mustața subțire și lungă, cu dulama de brocard mulată pe talie, după moda timpului, peste care se răsfrânge cochet gulerașul alb al veacului. El poartă peste dulamă, prinsă la gât, o mantie lungă cu misada albă, de regească hermină, și în mâna dreaptă ține năframa nelipsită de acum la noi și la Constantinopol.

Poza aceasta nu reflectă decât conformismul domnului față de datinile și obiceiul pământului, față de ceremonial și eticheta curții, convențională și obligatorie pentru toți voievozii. În viața cea adevărată, viața de toate zilele, voievodul își mai păstrează desigur și portul apusean cu care venise, ca de altfel și prietenii lui italieni și francezi”⁷⁰.

Adăugăm și cuvintele lui Șt. Pascu, autorul bogatei monografii dedicată principelui valah: „Portretul de la mănăstirea Călușu ne înfățișează pe Domn ținând în mână un plic sigilat. Într'adevăr pentru nimeni mai mult decât pentru Cercele nu era mai potrivită înfățișarea acestui semn distinctiv, căci pentru niciunul

⁶⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, I, București, 1895, p. 33 (Pera, 10 februarie 1584, Germigny către de Montholon).

⁶⁸ La Curtea de Argeș, prima capitală a Țării Românești, Petru Cercele a ridicat biserica de la Botușari, vezi: P. Chihaia, *În legătură cu trecutul bisericii Botușari din Curtea de Argeș*, în „Din cetățile de scaun ale Țării Românești”, București, Editura Meridiane, 1974, p. 192-204.

⁶⁹ Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, Editura Meridiane, 1978, p. 21, 63-65, 81, fig. 36; N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, Editura și Tiparul Kraft & Drotleff S.A. pentru Arte Grafice, 1930, pl. 69.

⁷⁰ Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1987, p. 252.

*din Domnii români ca și pentru Petru Cercel diplomația europeană n-a întrebuințat atâta hârtie și cerneală*⁷¹.

Portretul lui Petru Cercel redat pe cahlele de la Cerbureni ne înfățișează un suveran renașcentist, un domn valah ce dorea să-și sublinieze autoritatea.

În biserica Curții Domnești din Târgoviște, la un veac de la trecerea în eternitate a principelui ctitor, Constantin Brâncoveanu îi va cinsti memoria prin fresca ce-i redă chipul alături de voievozii ce i-au urmat.

Epoca voievodului Petru Cercel deschidea o pagină de strălucire și reforme pentru țară, o pagină de integrare europeană.

⁷¹ Șt. Pascu, *op.cit.*, p. 105.

Fig. 1. Cahlă descoperită la Cerbureni, jud. Argeș (Portretul voievodului Petru Cercel, 1583 - 1585).

Stove tile found at Cerbureni, Argeș County (The portrait of the Prince Peter Earring, 1583 - 1585).

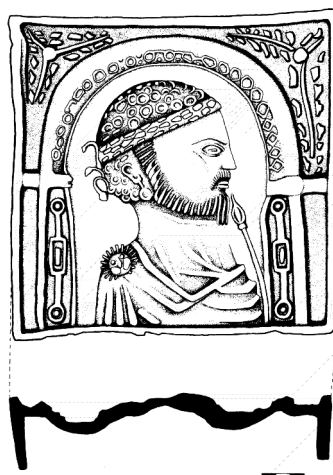

Fig. 2. Cahlă descoperită la Cerbureni, jud. Argeș (Portretul voievodului Petru Cercel, 1583 - 1585, desen de Jeny Efimov),

Stove tile found at Cerbureni, Argeș County (The portrait of the Prince Peter Earring, 1583 - 1585, drawing by Jeny Efimov).

Fig. 3. Cahlă descoperită la Cerbureni, jud. Argeș (Portretul unei prințese, Griselda).

Stove tile found at Cerbureni, Argeș County (The portrait of a princess, Griselda).

Fig. 4. Cahlă. Portretul lui Ferdinand I de Habsburg, 1526 (Pál Voit, Imre Holl, 1963, fig. 38).

Stove tile. The portrait of Ferdinand I Habsburg, 1526 (Pál Voit, Imre Holl, 1963, fig. 38).

Fig. 5. Cahlă. Portretul reginei Ungariei, Maria, 1526 (Pál Voit, Imre Holl, 1963, fig. 39).

Stove tile. The portrait of Maria, Queen of Hungary, 1526 (Pál Voit, Imre Holl, 1963, fig. 39).

Fig. 6. Portretul voievodului Petru Cercel, frescă, Mănăstirea Căluu, jud. Olt.

The portrait of the Prince Peter Earring, fresco, Căluu Monastery, Olt County.

39
DEL PRENCIPE
DELLA VALACCHIA
MAGGIORE.
DIALOGO SECONDO.
CAVALIER GVAZZO, ET FRANC. PUGIELLA

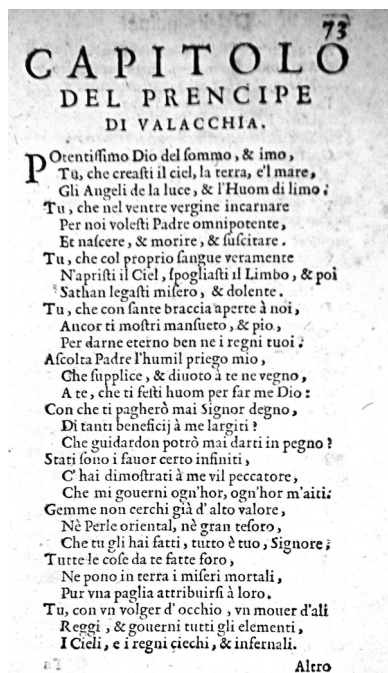

PVR vero Sig. Pugiella, che vi siate disposto d'abbandonar la patria, i congiunti, & gli amici per andarvene alla seruitù del PRENCIPE DI VALACCHIA?

F R. Ch'io sia disposto d'andar à quella seruitù (mentre il serenissimo nostro Signore me lo conceda) lo douere credere, mà ch'io per ciò abandoni la patria, i parenti, & gli amici non piace à Dio che lo crediate mai, perche nè la mutatione dell'aria, nè la distanza de' luogbi, nè la diuersità de' tempi, nè altri auenimenti faranno tanta alteratione del Pugiella, ch'egli non sia il medesimo Pugiella verso la patria, verso i parenti, & verso gli amici.

C A V. Acqua lontana non spegne fuoco vicino.

C 4

Di Valacchia. 87
E quando sarà à confini, deponga l'ali, scaldi i
talari, & gitti la palla, che bà sotto i piedi,
& poi entri in quel regno à farui perpetua re-
sidenza.

F R. Così sia.

C A V. Or vi ringrazio del ragguaglio, che m'hauete dato di cosa à me grissima, & abbracciandoui di cuore. prego Iddio, che faccia forgeretrà questo Prencipe, & voi l'amore, che fù tra Augusto, & Mecenate, nè vi lasci mai intanta felicità vscir di mente il vostro Guazzo.

F R. Siegua d' caldo, d' freddo, come à Dio piacerà, della seruitù mia col Prencipe, che sempre con voi sarà congiunto lo spirito del vostro Pugiella.

F 4 DEL

Fig. 7. Stefano Guazzo, *Dialoghi piacevoli*, Piacenza, 1587 (b. Versuri scrise de Petru Cercel).

Stefano Guazzo, *Dialoghi piacevoli*, Piacenza, 1587 (b. Stanzas by Petru Cercel).

Fig. 8. Curtea Domnească din Târgoviște. Palatul și biserica domnească construite de Petru Cercel.

(<http://dan.bluephotography.ro/index.php#mi=2&pt=1&pi=10000&s=10&p=4&a=0&at=0>).
Târgoviște, The Princely Court.

CANTACUZINII ȘI COTROCENII

THE CANTACUZINO FAMILY AND COTROCENI MONASTERY

Gheorghe Cantacuzino*

Aristide Ștefănescu

Mariana Lazăr**

Abstract

The Wallachian Cantacuzino family, a family of great boyars and rulers of Byzantine origin, descendants of Constantin Cantacuzino and his wife Elina, daughter of the Wallachian prince Radu Șerban, distinguished themselves as leading members of the Romanian elite in the XVIIth and XVIIIth centuries. They had a clear conscience of their noble origin, which legitimated their prominent position in society. They led the political affairs of Wallachia for more than half a century and three of them became rulers of the country. Cultivated noblemen, they were the most important founders of churches and monasteries in their time, the monuments they erected being representative for Romanian art. Their principal foundation is Cotroceni monastery, built by Șerban Cantacuzino a short time after his accession to the Wallachian throne, as a thanksgiving for divine protection and for his new status. He endowed it with precious vessels and liturgical vestments, with villages and land, and he subordinated it to the monastic communities on Mount Athos. It became, together with Mărgineni monastery, a necropolis of the Cantacuzino family. Apart from Șerban Cantacuzino, two sisters, nieces and nephews were buried here. For the memorial services of these members of the Cantacuzino family, their relatives donated properties and cult objects to the monastery.

Keywords: Cantacuzino family, Cotroceni Monastery, Wallachia, Romanian elite, mentalities and religious practices.

Cantacuzinii, neam de mari boieri și de domni cu origine bizantină, s-au împământenit în Țările Române la începutul secolului al XVII-lea, considerând spațiul acestora mult mai sigur pentru viața și cariera lor politică și socială.

* Arheolog.

** Istoric, Muzeul Național Cotroceni.

Descindeau din Mihail Cantacuzino, un membru marcant al elitei grecești din Imperiul Otoman, care prin pricepere și spirit întreprinzător dobândise averi impresionante și o influență deosebită în rândul dregătorilor Porții; însă tocmai puterea și bogățiile sale i-au adus pieirea, la 1578 fiind ucis de turci și confiscându-i-se averea. Fiul său, Andronic, a reușit după un timp să dobândească o parte din influența tatălui, prin intervenția sa, Mihai Viteazul, se pare un Cantacuzin prin mamă¹, obținând domnia Țării Românești. De altfel, Andronic i-a fost unul dintre cei mai apropiați sfetnici, sfârșind amândoi în mod dramatic.

Ulterior, trei dintre fiii săi s-au stabilit în Țările Române, devenind mari dregători în divanul domnesc și încheind alianțe matrimoniale cu vechi și bogate familii boierești din Moldova sau Muntenia. S-au identificat ca membri marcanți ai elitei românești a timpului, dovedind abilitate în treburile publice, dar și în constituirea unor domenii funciare importante, și au menținut și cultivat relații cu persoane influente din Imperiul Otoman, deosebit de utile în momente de cumpănă.

În Moldova, Iordache Cantacuzino a ajuns mare vistier, iar fratele său, Toma, mare vornic al Țării de Jos². Stabilit în Țara Românească, unde la 1625 era mare postelnic în divanul lui Alexandru Coconul³, Constantin Cantacuzino s-a căsătorit cu Elina, fiica fostului domn Radu Șerban, născută în pribegie, crescută la Viena și revenită în țară după moartea tatălui său⁴. Tânăra familie și-a constituit un important domeniu funciar, pornind de la moșiile de zestre ale Elinei, moștenitoare a unei ramuri a boierilor Craiovești, prin tatăl său, și a nu mai puțin importanților și bogaților boieri din Mărgineni, prin mama sa⁵, avere care a fost extinsă printr-o politică susținută de achiziții, ca și prin moșteniri; la moartea postelnicului, Cantacuzinii erau una dintre cele mai bogate familii boierești muntene⁶.

Mărginenii deveniseră moșia de rezidență a familiei Cantacuzino, unde-și construiseră un frumos palat, iar mariajul lor a fost unul „binecuvântat” prin cei unsprezece copii ajunși la maturitate, șase băieți și cinci fete (Drăghici, Șerban, Constantin, Mihai, Matei și Iordache; Anca, Marica, Stanca, Ilinca, Bălașa). Fire echilibrată și înțeleaptă, Constantin Cantacuzino a fost și a rămas până la sfârșitul domniei lui Matei Basarab unul dintre sfetnicii săi de taină, deținând tot timpul

¹ Despre raporturile și cariera Cantacuzinilor în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea vezi Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii și Marea Bănie de Craiova*, în *Restitutio Daciae*, vol. III, *Studii cu privire la Mihai Viteazul*, București, Editura Albatros, 1997, p. 13-34.

² Nicolae Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1902, p. XXV și urm.

³ *DIR*, B, veac XVII, vol. V, București, Editura Republicii Populare Române, 1960, p. 497-498, nr. 519 - documentul din 20 aprilie 1625.

⁴ Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, Editura Științifică, 1971, p. 10-14.

⁵ Constantin Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii. Revistă de Istorie”, t. 23, 1970, nr. 3, p. 469-492.

⁶ Mariana Lazăr, *Domeniul feudal cantacuzin în opțiunile testamentare ale Elinei Cantacuzino*, în Muzeul Național Cotroceni, *Studii și articole de istorie și istoria artei*, București, 2001, p. 39-49.

dregătoria de mare postelnic (1632-1654)⁷. Avea reputația unui om citit, fiind deschis noilor idei ale timpului, atitudine pe care a transmis-o urmașilor săi. Menținând relații speciale cu elita greacă din Imperiul Otoman și cu mediul cultural grecesc, Constantin Cantacuzino a apelat la intelectualii greci Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petritzis pentru pregătirea intelectuală a fiilor săi mai mari, Drăghici și Șerban. Cei doi greci din Hios au devenit apoi profesori ai *Școlii greco-latine* înființată de Matei Basarab la Târgoviște în 1646, mai mult ca sigur din inițiativa postelnicului⁸. Aceeași preocupare a manifestat-o și pentru educarea celorlați copii, Constantin, viitorul stolnic, continuându-și ulterior studiile la Constantinopol și la Padova.

Prestigiul și puterea acestei deosebite familii au fost consolidate prin înrudiri cu cele mai de seamă familii boierești, dar și prin cooptarea altor mari boieri și a unor sfetnici credincioși; s-au constituit într-un grup de putere, ce și-a disputat influența pe lângă domni și dregătorii cu o altă grupare boierească, în fruntea căreia se găseau Stroe Leurdeanu (ca urmare a intrigilor acestuia fusese ucis postelnicul Cantacuzino, în decembrie 1663, din porunca domnului țării, Grigore Ghica) și Gheorghe Băleanu.

Concludent este faptul că toți cei șase fii ai postelnicului Cantacuzino au ajuns mari dregători, aceasta și ca urmare a influenței lor tot mai accentuate în exercitarea actului puterii în Muntenia, determinate nu numai de raporturile din interiorul grupului de boieri ai cărui lideri deveniseră, dar și de capacitățile personale ale fiecăruia dintre ei. Au ajuns astfel să domine viața politică a Munteniei timp de aproape jumătate de secol, stârnind invidii și dușmăanii, reflectate în cronicile vremii⁹.

Dintre Cantacuzini, un deosebit „curs honorum” l-a avut Șerban, în relație și cu puternica sa personalitate; purta numele bunicului domnesc, de la care de altfel s-a legitimat atunci când a ajuns pe tronul țării, și poate că nu întâmplător el a fost Cantacuzinul care a devenit domn. Debutând ca postelnic în timpul domniei lui Mihnea al III-lea (1658-1659), s-a refugiat cu familia în Transilvania, apoi în Moldova, când acesta începuse represiunea contra boierilor. S-a întors cu Gheorghe Ghica, când devine al doilea logofăt, funcție pe care și-a păstrat-o și sub fiul lui, Grigorie, până când acesta a poruncit să fie ucis postelnicul Cantacuzino, iar pe Șerban l-a însemnat la nas ca pretendent la domnie. În divanul domnesc a intrat ca mare postelnic al lui Radu Leon (1665-1667), care l-a trimis cu misiuni importante

⁷ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Secolele XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 135.

⁸ Victor Papacostea, *Originile învățământului superior din Țara Românească*, în vol. *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, Editura Eminescu, 1983, p. 269-272.

⁹ Eugen Stănescu, *Studiu introductiv la Cronicari munteni*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1961, p. XXVI- XXVII, XLIII; Constantin Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea (partea a II-a: a doua jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. XIV/1996, p. 105 și urm.

la Țarigrad și Adrianopol. În domnia lui Antonie Vodă (1669-1672) a fost mare spătar, în 1671 fiind trimis la Poartă cu o delegație de mari boieri, pentru reglementarea hotarelor țării dinspre turci. La venirea lui Grigore Ghica în a doua domnie, Șerban s-a refugiat la rudele sale din Moldova și s-a ascuns la mănăstirea Hangu, de unde a trecut în Transilvania, reușind apoi să ajungă în Imperiul Otoman și să se dezvinovățească. A obținut eliberarea fraților săi, închiși de Ghica, însă au fost exilați în Creta. Prin influența lor, Cantacuzinii au reușit să obțină domnia pentru Gheorghe Duca, Șerban fiind atunci mare logofăt (1675-77). Ca urmare a intrigilor adversarilor lor, relațiile Cantacuzinilor cu acest domn s-au deteriorat, fiind îndepărtați din dregătorii și riscând să-și piardă și viața¹⁰.

În această perioadă, pe când era dregător domnesc, Șerban Cantacuzino a dobândit stăpânirea unei părți din satul Cotroceni. Veche ocină a unor moșneni, acest sat fusese înființat cel mai târziu în secolul al XVI-lea, pe locuri aflate atunci încă departe de București. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, într-o perioadă de intensă fiscalitate, fusese preluat și inclus în domeniul domnesc, deoarece stăpânii lui nu-și putuseră achita dările. Aceste date istorice sunt oferite de hrisoavele lui Radu Mihnea din 27 noiembrie 1614 și 26 februarie 1615, prin care le era întărită lui Stoica vâtaful, cumnatului său, Preda și lui Iștvan ocina Cotrocenilor, pe care o răscumpăraseră de la domn cu 24.000 aspri¹¹. Zece ani mai târziu, la 22 august 1625, Alexandru Coconul îi întărea jupânesei Dumitra, soția răposatului Stoica, jumătate din satul Cotroceni, în disputa cu rumânii din sat care nu recunoșteau acest statut¹², parte care va reveni fiicei sale din a doua căsătorie, Despa, iar aceasta o va lăsa moștenire fiului ei Ianache.

Fiul jupânesei Dumitra din prima căsătorie, Ghioca, după ce răscumpărase partea lui Iștvan, și-a exins stăpânirea peste cealaltă jumătate de sat, prin cumpărări, donații și procese cu ceilalți deținători, inclusiv cu mama sa. Susținător al fostului domn Constantin Șerban (1654-1658), revenit în țară cu gândul de a-l îndepărta pe domnul în funcție, Gheorghe Ghica (1659-1660), căpitanul Ghioca și-a însușit mai mulți cai pe care Șerban Cantacuzino fusese însărcinat să-i aducă lui Ghica. Pentru „hiclenia” lui, Gheorghe Ghica i-a confiscat partea din moșia Cotroceni, pe care la 20 iunie 1660 i-a dăruit-o lui Șerban Cantacuzino al doilea logofăt pentru „slujba lui direaptă și credincioasă”¹³. Evenimentele ulterioare, defavorabile Cantacuzinilor, au fost probabil cauza pentru care Șerban nu a intrat în posesia acestei moșii, documentele vremii consemnându-i ca deținători pe

¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p. 138.

¹¹ *DIR*, B, veac XVII, vol. II, pp. 336-337, nr. 298, pp. 372-373, nr. 324; în 20 februarie 1616 obțineau o întărire și de la Alexandru Iliaș, *DIR*, B, veac XVII, vol. III, pp. 62-63, nr. 55.

¹² *DIR*, B, veac XVII, vol. IV, pp. 555-556, nr. 571.

¹³ *Istoria Cotrocenilor în documente*, volum editat de Muzeul Național Cotroceni, București, 2001, p. 18; de precizat că prin actul domnesc i se dăruia lui Șerban tot satul, însă în fapt era vorba doar de partea lui Ghioca. De remarcat și că fostul domn Constantin Șerban îi era unchi lui Șerban, dar Cantacuzinii l-au susținut pe rivalul său, Gheorghe Ghica.

urmașii lui Ghioca. Mai târziu, în timpul domniei lui Antonie vodă, marele spătar Șerban Cantacuzino le solicitase acestora achitarea datoriei tatălui lor, evaluată la 200 de ughi. Neavând banii necesari, Ghiorma, Dumitrașco și Mihalașco, fiii lui Ghioca, îi vând lui Șerban în 1671 partea lor din Cotroceni pentru 560 ughi¹⁴.

Cealaltă jumătate din Cotroceni a achiziționat-o la scurt timp după ce a devenit domn al țării, de la nepotul de soră al lui Ghioca, Ianache logofăt (1679 mai 13), și de la sora acestuia, Maria (1680). În zăpăsul de vânzare se specifică dorința domnului de a zidi aici un lăcaș de cult, „vrând măriia sa ca să facă și mănăstire pre moșia Cotrăcenilor”¹⁵.

De fapt, intenția lui Șerban Cantacuzino de a ctitori un așezământ monahal la Cotroceni era mai veche, datând din boierie, după cum reiese dintr-un alt document: „avându domnia mea gându încă den boieria domni<i>i mele să facu domnia mea și să-nalțu sfântă și dumnezeiască mănăstire pe moșia domni<i>i mele Cotrăcenii”¹⁶.

Pentru Șerban Cantacuzino alegerea Cotrocenilor ca loc al viitoarei sale ctitorii a avut și o semnificație simbolică; aici reușise să se ascundă în octombrie 1678 de slujitorii lui Gheorghe Duca, trimiși să-l aducă domnului, care, în urma intrigilor dușmanilor săi, probabil intenționa să-l ucidă. Considerând că salvarea sa se datora ocrotirii arătate lui de Iisus Hristos și Maica Sa, a jurat să ridice o mănăstire acolo unde „ne-au scos și ne-au răpit den mâna sorbitorilor de sânge vrăjmași, carii căuta den mijlocul celor vii numele nostru să-l lipsească”¹⁷. De la Cotroceni se refugiase peste Dunăre și, ajungând la Poartă, cu ajutorul marelui vizir Kara Mustafa, obținuse tronul Țării Românești. Alaiul domnesc intra în București ceva mai târziu, la 6 ianuarie 1679, începând o domnie autoritară de aproape zece ani a celui care se intitula „Io Șerban Cantacuzino Basarab voievod, din mila lui Dumnezeu stăpân și domn a toată Țara Românească, nepot al marelui și preabunului, bătrânului și preasfântului și preacinstului Io Șerban Basarab voievod”¹⁸.

Conform unei mai vechi tradiții, pe moșia Cotroceni ar fi existat un schit cu hramul „Sfinții Serghie și Vach”, unde s-ar fi ascuns Șerban Cantacuzino și pe locul căruia ar fi zidit mănăstirea, păstrându-i hramul ca hram secundar al ctitoriei sale¹⁹. Vechile documente nu menționează vreun lăcaș de cult anterior mănăstirii,

¹⁴ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, I/26.

¹⁵ *Ibidem*, I/27, I/39.

¹⁶ *Ibidem*, I/40; vezi și ANIC, *Mănăstirea Radu Vodă*, XI/17, document de la Șerban Cantacuzino, în care afirmă: „apucatu-m-am domnia mea, **după cum am fostu domnia mea făgăduit den boieria domni<e>i méle**, de am zidit și am nălțat dân temelie sfânta și dumnezeiasca mănăstire pre moșia domni<e>i méle Cotrăcenii”.

¹⁷ *Istoria Cotrocenilor în documente*, p. 35.

¹⁸ *Ibidem*, p. 34.

¹⁹ G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor, Grozăveștilor și Lupeștilor*, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1902, pp.18-23.

informația respectivă provenind de la secretarul lui Constantin Brâncoveanu, Anton Maria del Chiaro, care afirma că biserica în care Șerban s-ar fi salvat avea hramul „Sfinții Cosma și Damian”²⁰. Luând în considerare lipsa oricărei mențiuni documentare, ne exprimăm rezerve cu privire la existența acestui lăcaș de cult. În secolul al XVIII-lea era consemnată o biserică de lemn la Cotroceni, cu hramul „Sfântul Nicolae”, aflată în ruină și dispărută ulterior²¹, însă, din nefericire, nu deținem informații cu privire la momentul construirii ei sau despre ctitori.

Referitor la hramul „Sfinții Serghie și Vach”, alegerea sa era astfel motivată de Șerban Cantacuzino în hrisovul de ctitorie: „voim ca și acești svinți mucenici să se prăznuiască, fiind și ei noă ajutor la rugăciuni lângă stăpâna noastră pururea Fecioară, când ne-au izbăvit den mâinile următorilor streini și vrăjmașilor noștri, într-acea zi întâmplându-se scăparea noastră”²², adică în 7 octombrie 1678.

Zidirea mănăstirii a început în primăvara lui 1679, în ziua de 26 mai, dată înscrisă în pisania bisericii spre aducere aminte: „† Această sv<â>ntă și d<u>mn<e>siască mănăstire zidită iaste de în temeliia ei până în săvârșit într<u>proslăvirea și mulțimirea numelui presv<i>nteii și unii d<u>mn<e>zești firi, Tr<o>itei și întru slava și lauda S<v>intei de D<u>mn<e>zeu Născătoarei Fec<i>oarei Mariei, a cării și hramul Dormirăi acesta iaste, de prealuminatul și slăvitul domn Io Șarban voevod, adevăratului nepo<t> răposatului Șerbanu Basarabu voevodu, strămoșiloru, moșilor, părinților mării sale vécinică și fericită pomenire, dând și laudă nemoartă marelui și bătrânului lu<i> nea<m> pre buna faptă în nesăvârși<t> lăsă<n>du; încéputu-se a se zidi la cursul anilo<r> 7187 maiu 26”²³. Planul ales de ctitor pentru biserică era cel al ctitoriei lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, treflat, cu pronaosul lărgit, cu patru turle, una pe naos și trei pe pronaos, căruia i-a adăugat un pridvor deschis. Deși într-un hrisov de danie din 30 decembrie 1679 Șerban Cantacuzino preciza: „zidindu și înălțându domnia mea această sfântă mănăstire...”²⁴, este posibil ca lucrările să fi continuat, perioada fiind prea scurtă pentru ridicarea unui ansamblu de asemenea dimensiuni.

Finalizarea construcțiilor pare totuși să se fi realizat înainte de 20 decembrie 1680, de vreme ce atunci, din porunca ctitorului, logofătul Stoica

²⁰ Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Tip. „Neamul Românesc” Vălenii de Munte, București, 1914, p. 145.

²¹ Gh. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, 1982, pp. 208-209.

²² *Istoria Cotrocenilor în documente*, p. 37. În 1685 se tipărea la Iași „*Slujba Sfinților Serghie și Vach*”, cu cheltuiala domnului Șerban Cantacuzino; în prefață se preciza „fiindcă ziua în care a fugit el era și ziua sfinților, în 7 octombrie”, în *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1903, p. 278.

²³ *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București (sec. XIV-XVIII)*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965, p. 234.

²⁴ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, XXVIII/3.

Ludescu consemna într-un catastif astfel: „cugetat-am den toată inema noastră ca să ridicăm și să facem o dumnezeiască casă ce se zice biserică. Și așa cu tot adinsul apucat-am den tot sufletul și cugetul nostru și den tot câștigul nostru cât ne-a dat Dumnezeu, de am început o sfântă mănăstire pre pământul nostru de la satul Cotrăcenii, ce iaste den sus de orașul București, întru slava și cinstea a Preacuratei Stăpânii noastre, Maicii lu Dumnezeu, ce se cheamă hramul ei Uspenia B<ogorodi>țe, la carea mănăstire noi singuri am înfipt sapa la pământ și cu mâna noastră jos în temelie cărămizi am pus, pre chipul sfintei și dumnezeieștii cruci. Și de acolo înălțându-se cu tot trupul ei până în săvârșit, în vârful ei am înfipt cinstitele și dumnezeieștile cruci, și den lăuntru și den afară cu toată frumusețea îmbrăcatu-s-au. Așijderea și împrejurul ei, cu pivnițe și cu case și cu chilii în tot felul îngrăditu-s-au, precum adevărat vede-se la ochii omenesți...”²⁵. Anul 7189 (1680-1681), ce însoțește stema pusă pe zidul dinspre răsărit al turnului clopotniță, confirmă încheierea lucrărilor de zidire a mănăstirii. Din decembrie 1679 apare în documente și primul ei egumen, Daniil episcopul, care fusese desemnat de ctitor²⁶. Până în august 1682 renumitul zugrav Pârvu Mutu împodobise interiorul bisericii cu o frumoasă frescă, admirată de toți cei care i-au trecut pragul. Răsunetul actului ctitoricesc al Cantacuzinului s-a reflectat în gramatele acordate Cotrocenilor de către patriarhii Constantinopolului, Dionisie și Iacov, și Ierusalimului, Dositei, care apreciau gestului domnului, ca și descendența sa ilustră: „se coboară după tată din neamul fericitilor împărați Cantacuzini, iar după mamă, din răposatul întru fericire fostul domn Șerban voievod Basarab”²⁷.

Componentă esențială a actului de ctitorire, înzestrarea mănăstirii cu deosebite odăjdii prețioase, aduse de la Venetia și Constantinopol, cu vase sfinte din argint aurit, lucrate de meșteri transilvăneni, și cărți de cult a reprezentat o preocupare constantă a ctitorului, manifestată încă de la începutul zidirii bisericii. La 10 iulie 1680 Șerban Cantacuzino dăruia ctitoriei sale satul Cotroceni²⁸; acestuia i-a adăugat multe alte sate și moșii, hanul „Șerban Vodă”, rumâni și țigani, precum și venituri domnești din vămi, din impozitele pe vii²⁹. Donațiile sale au constituit nucleul domeniului mănăstiresc al Cotrocenilor, ce se va amplifica în timp prin daniile credincioșilor, ca și prin cumpărări efectuate de egumeni, devenind unul dintre cele mai însemnate din țară³⁰.

Pentru a-i conferi prestigiu, Șerban Cantacuzino a închinat în octombrie

²⁵ Mariana Lazăr, *Catastiful averii lui Șerban Cantacuzino*, în „Revista de Istorie Socială”, vol. I, 1996, p. 488.

²⁶ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, X/24.

²⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV/I (ed. N. Iorga), nr. CCCXIII, CCCXV, CCCXVI, CCCXVII, pp. 224-227, 231-238.

²⁸ *Istoria Cotrocenilor în documente*, p. 28-29.

²⁹ Mariana Lazăr, *Catastiful averii lui Șerban Cantacuzino*, p. 479-494.

³⁰ Aristide Ștefănescu, Mariana Lazăr, *Mănăstirea Cotroceni. Un monument istoric dispărut*, București, Muzeul Național Cotroceni, 2003, p. 47, 58.

1682 ctitoria sa de la Cotroceni ca metoh întregii comunități monastice de la Muntele Athos, ideal de credință și pietate pentru creștinii ortodocși. Actul de danie se insera concepției sale politice de influență în zona Balcanilor, un preludiu al acțiunii lui antiotomane din a doua parte a domniei.

Mănăstirea Cotroceni era închinată celor douăzeci de mari mănăstiri de la Athos cu anumite condiții. Se prevedeau mai întâi calitățile de ordin moral și practic pe care trebuiau să le întrunească egumenul și călugării. Se preciza că din veniturile mănăstirii la Sfântul Munte se va trimite numai ceea ce va prisosi nevoilor acesteia: „întâiu trebuie a se ținea cât să nu fie nici o lipsă la mănăstire, atât la hrana părinților, cât <și> la orice s-ar strica la mănăstire, au la zid, au la piatră, au la acoperământuri, au la fieșce ar fi stricat sau s-ar începe a se strica, dentr-acel venit al mănăstirii să aibă a direge, nimic lenevindu-se egumenul a aștepta să se mai strice, ci numaidecât ce ar vedea, îndată să se apuce să diregă, pentru că mai bine iaste și mai lesne a vindeca și a direge neșcine începutul decât săvârșitul”. În același context interzicea înstrăinarea odoadelor mănăstirii și impunea ca „să nu fie volnic a vindea nimenea cu vreo pricină” bunurile mănăstirii. Era solicitată respectarea canoanelor Bisericii ortodoxe, prăznuirea hramurilor, precum și dreptul ctitorului de a fi înmormântat în biserică³¹. De-a lungul timpului aceste condiții au fost mai mult sau mai puțin respectate. Adesea era nevoie de intervenția domnilor țării pentru a fi executate de egumeni reparațiile clădirilor, deși veniturile acestei mănăstiri erau importante.

Gândul lui Șerban Cantacuzino, atunci când zidise mănăstirea Cotroceni, fusese ca acest lăcaș să devină necropola familiei domnitoare a Cantacuzinilor. Vremurile au evoluat însă altfel, încât nu i-au mai permis unicului său fiu, Gheorghe, să-i succedă la tron. În consecință, ctitorul a rămas singurul domn înmormântat la Cotroceni, așa cum îi fusese dorința testamentară: „de va fi...a ne ajunge săvârșitul și darea duhului aici, în pământul nostru, să se facă îngroparea noastră luminată și întru toate pe deplin, așezându-se trupul nostru în sfânta mănăstire”³².

Decedat în condiții nu tocmai clare în octombrie 1688, domnul țării, Șerban Cantacuzino, a fost înmormântat în biserica de la Cotroceni, într-un spațiu special amenajat, sub o frumoasă lespede de marmură, împodobită cu un chenar somptuos sculptat, pe care era reprezentată în partea superioară stema sa domnească, vulturul bicefal încoronat, purtând pe piept corbul muntean. Pe ea urmașii săi au consemnat pentru posteritate: „ș-au chivernisit țeara bine și vrédnicește cu totu cinstit neamul lui, apărându-o de toți vrăjmașii...a căruia i-au fost viața de ani 54”³³.

În timp, atât cât situația le-a permis, Cantacuzinii au vegheat la bunul mers

³¹ *Istoria Cotrocenilor în documente*, p. 36-38.

³² *Ibidem*, p. 38.

³³ *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, p. 235-236.

al acestui lăcaș. Dacă nu domnească, mănăstirea Cotroceni a devenit totuși necropola familiei Cantacuzino, împreună cu cea de la Mărgineni. Și, din ultima perspectivă s-a conturat relația sa ulterioară cu acest așezământ monastic. Stabiliți în București, departe de reședințele și ctitoriile lor prahovene, mai mulți Cantacuzini au aflat în această mănăstire lăcașul potrivit pentru rugă și înmormântare.

În spațiul sacru al bisericii și-au găsit odihna de veci, alături de ctitor, doi dintre frații săi, marele agă Matei (decedat în 1685) și marele spătar Iordache (mort în 1692)³⁴. Dintre urmașii direcți ai ctitorului la Cotroceni și-au aflat mormintele fiicele sale, Smaranda și Ilinca, aceasta împreună cu soțul ei, marele paharnic Barbu Urdăreanu, cu fiica lor, Ilinca Năsturel și strănepoata, Ecaterina. Pentru pomenirea lor în timpul sfintelor slujbe, soțul, marele ban Șerban Năsturel (înmormântat și el aici) și fiul, Constantin Năsturel, donau mănăstirii moșii provenite din zestrea dată fiicei sale de către Șerban Cantacuzino. Dacă soția sa, fiul și celelalte fiice, prin forța împrejurărilor, au fost înmormântați în alte lăcașuri de cult, deși și-ar fi dorit să-și doarmă somnul de veci la Cotroceni, nora lui Șerban, Ruxandra, prin testament a ales să fie înhumată în ctitoria socrului său³⁵.

Alături de tatăl lor, fiicele lui Iordache Cantacuzino, Casandra (decedată către 1710) și Maria (în 1732), ca și soțul acesteia, Constantin Ramadan, și fiul lor, Dumitrașco, au ales Cotrocenii ca loc de veșnică odihnă. Fiul stolnicului Constantin Cantacuzino, marele spătar Radu, decedat în floarea vârstei, în 1715, a fost înmormântat la Cotroceni, o deosebită lespede de marmură acoperindu-i mormântul; mai târziu, alături de el au fost înhumați fiica sa, Smaranda, tânăra soție a beizadelei Constantin Mavrocordat, și fiul său, tânărul Constantin (în 1729), lăsând mare durere în sufletul mamei lor Stanca, atât de lovită de soartă.

Potrivit mentalității și practicii religioase a epocii, pentru pomenirea celor trecuți în „lumea de dincolo”, urmașii din familia Cantacuzino sau din familii înrudite au donat mănăstirii Cotroceni odoare bisericești și importante proprietăți funciare, unele deținute de la strămoșii lor. Prin aceste gesturi își exprimau dorința și speranța de a obține pentru cei decedați iertarea păcatelor, mântuirea și viața veșnică³⁶. Respectivul donații consolidau, totodată, statutul acestei importante ctitorii domnești.

Dispariția dramatică în 1716 a celor mai importanți Cantacuzini, exilul rudelor lor și persecutarea celor rămași în țară nu le-au mai permis să acorde o

³⁴ Piatra de mormânt a lui Șerban Cantacuzino, precum și ale celorlalți Cantacuzini, Matei, Iordache, Radu și Constantin, recuperate la demolarea bisericii Cotroceni în 1684, au fost repuse în noua biserică, reconstruită în intervalul 2003-2009.

³⁵ În lapidariumul Muzeului Național Cotroceni se află piatra de mormânt a Ruxandrei Ruset-Cantacuzino și o piatră colectivă pe care apar numele: Paisie monah (Barbu Urdăreanu), soția sa Ilinca, fiica lor Ilinca și soțul ei Șerban Năsturel, precum și nepoata lor Ecaterina.

³⁶ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, XXXI/1, XXXII/1, LIII/4, LV/56; *Idem*, *Manuscrise*, nr. 690, f. 168, 177 - daniile lor.

atenție specială acestei mănăstiri. Ca lăcaș de binefacere, spre Cotroceni își îndreptaseră speranța unii dintre urmașii ctitorului decăzuți din poziția lor, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Aceștia solicitaseră și primiseră, prin intervenția domnului de atunci, ajutor financiar de la mănăstire, însă numai pentru o scurtă perioadă de timp. Egumenul, cercetând conținutul hrisovului de ctitorie, a constatat că Șerban Cantacuzino interzisese ajutorarea rudelor sale sărace din veniturile mănăstirii și, în consecință, a obținut ca domnul să aprobe sistarea acordării acelor pensii³⁷.

O ultimă intervenție în favoarea Cotrocenilor o consemnăm în ajunul secularizării averilor mănăstirești, la 1862. Constatând starea de degradare a acestui important așezământ monastic, în contextul accentuării disputelor autorităților române cu Sfintele Locuri în problema mănăstirilor închinatelor, urmașii ctitorului, frații Cantacuzino, solicitau principelui Alexandru Ioan Cuza să li se încredințeze administrarea sa³⁸. În aceeași direcție se adresau cu un memoriu bine documentat și Comisiei constituită din reprezentanții Marilor Puteri în vederea soluționării spinoasei probleme a mănăstirilor închinatelor. În final, intervenția hotărâtă a autorităților române prin actul secularizării averilor Bisericii din decembrie 1863 a tranșat problema, ulterior mănăstirea Cotroceni trecând în subordinea Mitropoliei Române.

Între timp, ansamblului de la Cotroceni i se modificase și funcționalitatea, dintr-un spațiu monahal, rezervat slujbelor religioase și traiului întru Hristos, devenind unul de reprezentare publică, palat domnesc, apoi regal. Singură biserica mai împlinea menirea pentru care fusese zidită și pomenirea ctitorilor.

³⁷ ANIC, *Mănăstirea Cotroceni*, XCIII/25, 26, 29.

³⁸ *Idem*, *Mănăstirea Cotroceni, dosare mănăstirești*, ds. 416/1862, 432/1863.

**PRIMA LUCRARE DESPRE OBSTETRICĂ SCRISĂ
ÎN ȚĂRILE ROMÂNE**
**THE FIRST BOOK ON OBSTETRICS WRITTEN IN THE
ROMANIAN PRINCIPALITIES**

Alexandra Mărășoiu*

Abstract

The first book on pregnancy, childbearing and childrearing in the Romanian medical literature was written in 1827 by the Greek doctor Nicolae Chiriacopol, who was then working at the hospital in Roman. Women were taught how to take care of themselves during and after their pregnancy and were given advices on how to raise their children. An aspect which is strongly emphasized in the book is the peril represented by midwives because of their lack of any medical knowledge, which makes Nicolae Chiriacopol claim that authorities should found schools for their instruction.

Keywords: book on pregnancy, childbearing and childrearing, Nicolae Chiriacopol.

Primele cărți despre sarcină, naștere și îngrijirea copiilor mici datează, pentru spațiul european, din secolul al XVI-lea (*The birth of mankind* de britanicul Thomas Raynalde, 1544; *De conceptu generationis hominis* de germanul Jacob Rueff, 1554). În Țările Române, o astfel de lucrare, din care un exemplar se găsește în depozitul de Manuscrise și tipărituri al Muzeului Național de Istorie a României, apare de-abia la începutul secolului al XIX-lea. Ea este intitulată *Douăsprezece învățături folositoare pentru fimiile aceale îngreutate, pentru ceasul nașterii, pentru lehusie, pentru chipul a se hrăni copiii acei mici și pentru boalele lor* și a fost scrisă de „doftorul Nicolae Chiriacopol din spitalul sfintei monastiri Precista din Roman”, fiind tipărită (cu alfabet chirilic) la tipografia mitropoliei Moldovei în 1827.

Nicolae Chiriacopol (m. 1842), care, conform lui Gh. Crăiniceanu (în *Literatura medicală românească*, 1907), a fost „un autor destul de popular pentru partea femeiască”¹, a fost medic în Moldova timp de 18 ani, după cum reiese dintr-

* Muzeul Național de Istorie a României.

¹ Gh. Crăiniceanu, *Literatura medicală românească. Biografii și bibliografie*, București, Editura Academiei Române, 1907, p. 25.

o petiție adresată de văduva sa, Maria, isprăvniciei de Tg. Ocna. El a lucrat „cinq ans à l'hospital de Roman, plus de deux ans, en temps de peste, à l'hospital des troupes de S. M. l'Empereur de Russie, neuf ans dans le district de Kowurloui, ou exerça ses fonctions en qualité de médecin du district pendant le cholera-morbus, d'abord à la quarantaine de Galatz, ensuite dans cette ville... enfin à la Kamara d'Okna, ou après deux ans de service, il pleut à Dieu de le délivrer de ses peines”². Legat de activitatea sa profesională, important de precizat ar fi că Nicolae Chiriacopol a avut un rol însemnat în întemeierea spitalului public din Galați³.

Cartea sa este dedicată „pre nobilei și facoritoarei binelui nației, dumisale Marei Vistieressii cucoanei Anica Roset, născută Bogdan”, căreia îi expune motivele pentru care s-a apucat de scris: „Prea nobilă cucoană, văzând cu totul neștiința a moașilor patriei noastre, am alcătuit această dieteticească carte pentru partea fimeiască. Prin care, nădăjduind ca să va pune oareșcare stavilă primejdiilor ce se pricinuiesc la obște în vremea nașterii din neștiința moașilor și încredințat fiind eu de binevoiența ce aveți pentru folosul obștesc, am îndrăznit a o afierosi pre nobilei persoanei voastre. Doresc deci ca să fie primită ca o adeverință a adâncii smerenii ce am către binevoitoarea nației și prietina omenirii”⁴. Anica Roset era fiica vornicului Manolache Bogdan, ucis la 18 august 1778, din ordinul domnitorului Constantin Moruzi, pentru că, împreună cu alți boieri, îl pârase la Poartă pe Grigore Ghica⁵. La vârsta de 12 ani, Anica (1773 - 6 feb. 1853) a fost măritată cu Enache Rosetti (1762-1794), cu care a avut doi băieți, Manolache și Ștefan⁶, apoi, pe la 1800, se căsătorește cu marele vistiernic Iordache Rosetti-Roznovanu⁷. Ei îi închină o poezie, numită *Piima lui Neculai Dimachi asupra vistieressii Anica Roset*, dramaturgul și poetul Nicolae Dimache (1777-1836)⁸, iar numele soțului său, Iordache Rosetti Roznovanu, este cunoscut și astăzi pentru că a

² Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, 1775-1834, Călărași, Tipografia Moderna, 1939, p. 179.

³ Paul Pruteanu, *Contribuții la istoricul spitalelor din Moldova*, București, Editura Medicală, 1957, p. 73.

⁴ Nicolae Chiriacopol, *Douăsprezece învățături folositoare pentru fimiile aceale îngrecate, pentru ceasul nașterii, pentru lehusie, pentru chipul a se hrăni copiii acei mici și pentru boalele lor*, Iași, Tipografia Mitropoliei Moldovei, 1827.

⁵ Octav-George Lecca, *Familiile boierești române. Istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, cu adnotări, completări și desene de Mateiu Caragiale, ediție de Alexandru Condeescu, București, Editura Libra, 2000, p. 132.

⁶ Radu Rosetti, *Familia Rosetti. Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, vol. I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1938, p. 94, nota 6.

⁷ Iordache Rosetti-Roznovanu (1764-1836), fiu al lui Nicolae Rosetti Roznovanu, considerat întemeietorul ramurii Roseteștilor din Roznov, a fost vistiernic din 1795 și mare vistiernic între 1806-1812. În timpul războiului ruso-turc dintre 1806-1812, când Moldova și Țara Românească s-au aflat sub administrație rusească, a fost numit caimacam de către ruși. A fost căsătorit mai întâi cu Profira Balș (m. 1789), de la care a avut doi fii, Neculai și Alexandru, și apoi cu Anica Bogdan, de la care nu a avut urmași. Cf. Ion Mitican, *Palatul Roznovanu, o poveste romantică*, Iași, Editura Tehnpress, 2009, p. 111.

⁸ Radu Rosetti, *op.cit.*, p. 94, nota 6.

ridicat pe Ulița Mare din Iași un impunător palat (după planurile arhitectului Gustave Freiwald, cu încăperi zugrăvite de pictorul Ludovic Stavschi), care a fost inaugurat la 23 aprilie 1832 și care a fost sediul Primăriei orașului Iași între 1891 și 1894 și din 1969 până în prezent⁹.

Cele douăsprezece capitole ale lucrării lui Nicolae Chiriacopol conțin cele douăsprezece învățături oferite viitoarelor mame de către autor. El începe cu o „prezentare anatomică și fiziologică a organelor feminine și a lucrărilor lor”, arătând care sunt simptomele unei sarcini și cum poate fi calculată durata sa. Dintre următoarele două capitole, ce poartă același titlu, „pentru dieteticăa purtare a femeilor îngrecate”, primul are în vedere purtarea, alimentația, îmbrăcămintea, mișcarea și odihna unei femei însărcinate, iar celălalt se ocupă de avort și eventualele stări de indispoziție pe care le poate avea femeia în timpul sarcinii (constipația, umflarea picioarelor, surpătura-hernia). Trei capitole se referă la momentul nașterii, iar alte două la perioada lăuziei, trecându-se, apoi, la îngrijirea copiilor: „pentru hrana și grija pruncilor de la nașterea lor până la înțărcat”, „pentru scăldatul, primenitul și înfășatul pruncilor și pentru chipul a alege maică cu lapte bun și îndestul”, „pentru mâncarea, băutura, îmbrăcămintea, somnul, legănatul și purtatul copiilor afară din casă la aer curat”. În ultimul capitol sunt descrise cauzele, simptomele și tratamentele pentru principalele boli ale copiilor mici: „gălbinare” (icter), „durere și obrinteală (inflamație) de ochi”, „beșicuțe albe în gură” (afte), „opăritura”, „vărsatul cu durere de stomah sau de pânțe”, „sughițul”, „treapădul și vintrea” (diaree), „friguri din pricina dinților”, „limbrici”, „bube dulci” (impetigo), „roșii pe obraz sau pe cap” (bube care apar uneori la copii imediat după naștere), „coriul (pojar) și vărsatul (varicela)”, „strânsul cel mare”, „tusea, amorțeala și tusea ce să numește măgărească”.

Importanța lucrării stă în faptul că oferă o imagine asupra stadiului cunoștințelor medicale în Moldova începutului de secol XIX. Astfel, Nicolae Chiriacopol știa care sunt funcțiile principalelor organe, în afară de cea a splinei, „a căruia lucrare nu iaste bine știută”, și a creierului, pe care nici măcar nu-l pomeneste. În ceea ce privește bolile, nu indică mereu cauzele reale. Prin urmare, credea că stările de rău ale femeii însărcinate erau pricinuite de lăcomia sa, iar bolile de ochi ale copiilor, de lumina prea puternică, icterul și sughițul erau puse, fără temei, pe seama răcelii. Despre pojar și varicelă, știa că sunt contagioase, dar nu și despre bubele dulci și tusea măgărească. Vărsatul era considerat foarte primejdios și nu se putea vindeca decât de către un medic, îmbolnăvirea putând fi, totuși evitată - „sfătuiesc pe fieștecarea familist să-și hultuiască copiii (să-i vaccineze) la vreame, până a nu da epidemia de vărsat”¹⁰. Încă și mai grav era strânsul cel mare, căruia puțini copii îi supraviețuiau¹¹. Pentru orice boală, cea mai

⁹ Ion Mitican, *op.cit.*, p. 112-113.

¹⁰ Nicolae Chiriacopol, *op.cit.*, p. 153.

¹¹ *Ibidem*, p. 154-155. Boala se manifestă prin crize („glasul lor este amorțit”, „răsuflarea lor iaste foarte grea”, „oftatul neconținut”, „stau cu deșchisă, luptându-se cu mare nevoie ca să poată răsufla

bună soluție era, potrivit doctorului Chiriacopol, prevenția, prin înlăturarea factorilor cauzatori, însă sunt recomandate și leacuri, dintre care unele, bazate pe plante medicinale, erau la îndemâna oricărei gospodine: sirop de revent, ceai de romaniță, ceai de mentă, praf de humă uscată (pentru afecțiuni digestive), fiertură de rădăcină dulce, coarne și smochine (pentru tuse), băi cu scuturătoare de fân (pentru răceală). Alte leacuri, precum magnezia albă (pentru vărsături), „cremor tartar” (bitartrat de potasiu, pentru constipație), praful și alifia de ghileală (pentru boli de piele), praful de lycopodium (pedicuță; pentru opăreală), „eterul sulfuricos” („cel mai folositor și mai răzbătătoriu spirt”, cu care moașa trebuie să frece pânțele gravidei la naștere), se puteau procura din spițerii, unde se și preparau anumite remedii (sunt menționate un amestec de borax cu apă de trandafiri și miere de trandafiri, bun pentru afte, și un amestec de praf de limbrici, praf de valeriană și sirop de revent, împotriva limbricilor). Aplicarea lipitorilor, o practică medicală des întâlnită în Țările Române, era utilă pentru copiii ce sufereau de strânsul cel mare, atunci când nu putea fi adus un doctor, dar numai dacă procedura se realiza în primele trei zile de boală.

Esențial pentru o sănătate bună era aerul „cel viețuitoriu”. Ca urmare, probabil fiindcă în orașe nu exista un sistem de canalizare și curățenia era precară, femeile gravide din târgurile mari, „unde putoarea iaste nelipsită și aerul stricat și vătămătoriu pentru sănătatea fieștecăruia om”, trebuiau să iasă zilnic la plimbare în afara orașului, într-o grădină, livadă sau pădure, ori pe câmp, ferindu-se de „priumblarea pe ulița cea puturoasă și colboasă”¹². Odaia în care stătea lăuza trebuia să fie bine aerisită și, pentru că nu permiteau pătrunderea aerului, nu erau potrivite paturile înconjurate de perdele groase, întâlnite în casele celor bogați. Camera nou-născutului trebuia și ea să fie aerisită zilnic, iar copilul trebuia scos la aer curat și la soare.

În domeniul obstetricii, Nicolae Chiriacopol arată că durata unei sarcini este de 280 de zile sau 40 de săptămâni, iar cea a lăuziei, de 40 de zile sau șase săptămâni, care sunt etapele nașterii și cum decurge ea, ce presupune starea de lăuzie, că există avort din cauze naturale și provocat, naștere normală și nașteri anormale, că laptele matern este cel mai bun pentru organismul copilului. Pe de altă parte, unele fenomene nu erau pe deplin înțelese, cum ar fi formarea embrionului și dezvoltarea fătului în primele luni de sarcină¹³ sau cum este produs

de plin”, „obrazul și ochii se roșesc și se umflă, așijderea și toate vinele depre obraz, depre gât și depre pânțele se umflă foarte tare”) care țin cam o jumătate de oră, și se repetă, în primele trei zile, la 5-6 ore, apoi sunt din ce în ce mai dese, după 7, cel mult 14 zile, survenind moartea.

¹² *Ibidem*, p. 19-21.

¹³ *Ibidem*, p. 6-7 („După ce să rodeaște matca, din ceas în ceas crește și locul împrejurul oușorului femeiesc, care este foarte unit și lipit de matcă prin vinele sale. Numitul oușor are mărimea sa la început cât o linte, pelița lui iaste foarte suptire, ca o țiplă, în oușor la început nu iaste altă fără numai o umezeală limpede și băloasă, asemenea cu albușul oului de pasăre. Din partea de afară al oușorului, la început după zămislire cresc niște vine foarte suptiri care se unesc cu părțile matcii din lăuntru și [...] închipuiesc numitul loc. [...]. Copilul își ia forma sa în oușor. El se întrupează și se

laptele matern¹⁴. Nu se menționează nimic despre sarcina gemelară, iar nașterea prematură, la 7 luni, era văzută ca un avort.¹⁵ Foarte greu era de determinat când o femeie era însărcinată: „semnul cel mai sigur e când simte că saltă copilul în pânțele, dar uneori și așa se poate înșela, când se întorc mâțele în pânțele sau se află multe flaturi în ele”¹⁶. Se pare că aceeași era situația și în Occident, de vreme ce medicul englez James Blundell scria, la 1834, în *Principles and practice of obstetrics*, că: „The most certain mode of knowing whether a woman be in a state of gestation or not is by waiting till the term of the nine months is complete”¹⁷. Însă, în Occident lucrurile se schimbă odată cu inventarea, în 1816, de către francezul Renee Laenec, a stetoscopului și introducerea auscultației mediate în practica examenului clinic, ceea ce va duce, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la utilizarea acestei metode în diagnosticarea sarcinii, prin ascultarea bătăilor inimii fătului¹⁸.

Un aspect asupra căruia Nicolae Chiriacopol insistă foarte mult, încă din dedicația către Anica Roset, este pericolul pe care îl constituie, pentru mame și copii deopotrivă, moașele, care nu au nici un fel de pregătire medicală și care folosesc metode empirice învechite și deseori chiar contraindicate, „fiindcă moașele din Moldavia, din Valahia și din Basarabia sunt cu totul neînvățate [...] sfătuiesc pe tot publicul femeiesc ca să nu se înșale la ale lor moșituri și negăituri și să nu primească sfătuirile lor fără de temei și fără de știință, pentru că ele se fac istețe fără a avea firească istețime, ele se laudă și zic că știu mult, dar nu știu nimic. O mare cruzime locuiește într-unele dintre ele, mai ales în cele de la țară și la târgurile ceale mici, dar vai de fimeile aceale îngrecate și lehuze care cad pe mâinile acelor moașe”¹⁹. Mai mult, „de mirare iaste că că fimeile carea sunt mai netrebnice, mai ticăloase și mai trecute cu vârsta, acelea se fac moașe. Iale au moșitul ca un lucru de nimica, și nu gândesc că moșitul iaste un lucru delicat... Iale nu socotesc că o mică greșală la moșit, sau la ceasul nașterii, poate să pricinuiască sau îndată moarte lehusei și pruncului, sau o vătămare, care cu vremea poate să aducă pe lehusă la moarte”²⁰. Câteva exemple date de autor despre „tiraniile” moașelor vor fi edificatoare pentru disprețul pe care i-l provoacă aceste femei. Unele obișnuiesc să „scuture” gravida, să o ridice cu picioarele în sus și să o pună să sufle într-o țevă, zicând că astfel copilul se va naște mai repede. Tot pentru a

formalisează din numitul albuș al oușorului. Acolo, în pelița oușorului, el crește și se hrănește prin vinele locului”).

¹⁴ *Ibidem*, p. 84 („în matcă copilul se hrănește cu o materie hrănitoare. După naștere, îndată conținește acea materie a se găti acolo și începe a se găti la ugerul țâțelor, pe care o numim lapte”).

¹⁵ *Ibidem*, p. 35.

¹⁶ *Ibidem*, p. 12.

¹⁷ Ann Oakley, *The captured womb. A history of the medical care of pregnant women*, Oxford, Blackwell, 1984, p. 17.

¹⁸ *Ibidem*, p. 18.

¹⁹ Nicolae Chiriacopol, *op.cit.*, p. 46.

²⁰ *Ibidem*, p. 49-50.

grăbi nașterea, trag copilul de cap, astfel încât acesta fie va avea gâtul „scos și strâmb”, fie va fi „amețit și jumătate mort”²¹. După ce taie cordonul ombilical, leagă o coadă de topor sau un băț de bucata care rămâne prinsă de placenta, pentru a nu fi trasă înapoi în uter, ceea ce „nici nu se întâmplă, ci numai în ideile lor locuiește un asemenea lucru”. Unele moașe nu taie buricul copilului până nu este expulzată placenta și îl lasă mai mult de o jumătate de oră între picioarele mamei, dezvelit, putând să răcească, să facă gălbinare sau alte boli²². După naștere, pun lăuzei un boț de lut pe burtă și o înfașă strâns²³. Un alt obicei prost este de a nu lăsa mama să dea nou-născutului să sugă în primele două sau trei zile, ceea ce „de mirare este că omul să face mai fără dureri către copiii săi decât dobitoacele și mult mai de mirare iaste cum poate suferi o mumă văzând pe copilul ei că rabdă foame până a doua zi sau și până a treia zi”²⁴. Niciodată femeile nu trebuie să accepte leacurile moașelor, „rădăcini, buruieni, picături, unsori”, iar, în caz de avort, trebuie să se ferească de ajutorul moașelor care vin „cu frecături, cu întorsul buricului, cu înfășături, cu punerea cașcavalului celui prăjit la buric și cu alte mai multe moșituri nefolositoare”²⁵. O gravă acuzație adusă moașelor este că, dacă văd că viața mamei sau a copilului este în primejdie, nu fac altceva decât să cheme preotul în loc de un doctor sau de o altă moașă mai pricepută, din cauză că foarte puține „au cuget curat și frica lui Dumnezeu”, majoritatea având, în schimb, „o mare mândrie”²⁶; în plus, nu au nici o teamă și „își fac de cap” pentru că „în țara moldovenească stăpânirea nu face nici o cercetare la acest feliu de pricini”²⁷. Dar Nicolae Chiriacopol nu se rezumă la a critica, ci prezintă modul în care ar trebui să se comporte la naștere o moașă, care nu este decât o „slugă”, „un ajutoriu al firii”, ce „poate mai mult cu cuvânt decât în faptă să ajute”²⁸. În același timp, el sfătuiește femeile să atragă atenția moașelor când observă că nu procedează cum ar trebui și să nu ezite să apeleze la doctor dacă este nevoie, trecând peste principalul obstacol care le oprește să facă asta: „la acea vreme, femeia să nu gândească la rușine, după cum nu gândește la rușine și cel ce merge la un doftor sufletesc, adecă duhovnic. Doftorul moșitului nu se apropie de patul lehuzei cu acel gând și dorință ca să-i vază părțile ei ceale ascunse [...]”²⁹. Și în alte țări rușinea constituia un impediment pentru actul medical. De exemplu, în Marea Britanie, în epoca victoriană, femeile puteau fi controlate de medic doar după luna a șaptea de sarcină, în stare de inconștiență, după ce erau adormite cu substanțe opiacee³⁰.

²¹ *Ibidem*, p. 67.

²² *Ibidem*, p. 45-49.

²³ *Ibidem*, p. 86.

²⁴ *Ibidem*, p. 108.

²⁵ *Ibidem*, p. 56.

²⁶ *Ibidem*, p. 59.

²⁷ *Ibidem*, p. 78.

²⁸ *Ibidem*, p. 51.

²⁹ *Ibidem*, p. 78-79.

³⁰ Oakley, *op.cit.*, p. 20.

Nepriceperea moașelor era o mare problemă și în Țara Românească, dar și în Occident. În *Topografia sanitară a Țării Românești*, scrisă între 1820-1828 și publicată în 1830, medicul Bucureștiului, Constantin Caracaș, considera că moașele din zonele rurale, pe care le numește „ucigătoare de copii” „sunt niște babe ignorante, a căror simplă prezență mai mult strică decât folosește”³¹, iar, la 1846, medicul francez Pierre Victor Renouard afirma în a sa *Istorie a medicinei de la origini până în secolul al XIX-lea* că moșitul, ca ramură a chirurgiei, nu a putut evolua foarte mult, din cauză că majoritatea femeilor aleg să fie ajutate la naștere de femei bătrâne și ignorante, care resping orice inovație³².

Arătând greșelile făcute de moașe, Nicolae Chiriacopol susținea necesitatea înființării unor școli pentru instruirea lor deoarece „până când nu va pune stăpânirea la cale de a se alcătui șhoale pentru moașe, nu vom avea moașe după cum se cade și nici nu vom avea cuvânt a bănui moașelor, pentru că nu știu moșitul și nu sunt învățate”³³. În cele două Țări române, activitatea moașelor începe să fie reglementată în timpul administrației rusești dintre 1828 și 1834. Prin Regulamentele Organice se stabilea ca în București să existe un mamoș și 5 moașe pentru fiecare vopsea, iar în Iași, un mamoș și câte o moașă pentru fiecare din cele 4 cvartale, ulterior fiind numite moașe și pentru celelalte orașe și pentru sate³⁴. De asemenea, Comitetul Sănătății emite, la 27 iunie 1834, o listă de instrucțiuni pentru moașe: ele nu pot părăsi localitatea în care trăiesc fără permis de la Comitet, casele trebuie să le fie însemnate cu o tablă pe care să le fie scris numele; au obligația să meargă oriunde și oricând vor fi chemate de o gravidă; nu pot ajuta femeile să avorteze, ci trebuie să anunțe stăpânirea dacă primesc astfel de cereri; trebuie să cheme doctorul în cazul nașterilor grele; trebuie să încerce să salveze copiii care la naștere par morți și să se asigure că lăuza nu are hemoragie, dar să nu dea medicamente nici mamei, nici copilului; nu au voie să „descopere în public tainele născătoarelor”; trebuie să anunțe mama sau stăpâna casei dacă o fiică sau o slugă este însărcinată, pentru a nu fi ucis sau abandonat copilul; nu trebuie să poarte inele multe ca să nu provoace răni femeilor³⁵. Pe lângă aceste măsuri organizatorice, vor fi întemeiate primele școli de moașe, la București, în 1839, pe lângă Spitalul de Nașteri (înființat în 1837 în mahalaua Radu Vodă) și la Iași, în 1852, pe lângă Institutul Gregorian (așezământ pentru creșterea copiilor orfani, ridicat din porunca domnitorului Grigore Alexandru Ghica)³⁶. Cu toate acestea, chiar și la începutul secolului al XX-

³¹ Pompei Gh. Samarian, *Topografia Țării Românești, o veche monografie sanitară a Munteniei de Constantin Caracaș*, București, Institutul de Arte Grafice Bucovina, 1937, p. 90.

³² Pierre Victor Renouard, *History of medicine. From its origins to the XIXth century*, translated from French by Cornelius G. Comegys, Cincinnati, Moore, Wilstach, Key & Co, 1856, p. 462. (prima ediție a cărții, în limba franceză, datează din 1846).

³³ Nicolae Chiriacopol, *op.cit.*, p. 50.

³⁴ Iacob Felix, *Istoria igienei din România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902, p. 28.

³⁵ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, p. 580.

³⁶ Iacob Felix, *op.cit.*, p. 29.

lea, doctorul Iacob Felix semnala că „va mai trece un timp oarecare până când poporațiunea rurală se va deprinde cu moașele formate în școli speciale, până când va dispărea nepopularitatea lor. Dar și în orașe, femeile sărace recurg de rareori la asistența moașei comunale și preferă să fie moșite de babe”³⁷.

În *Literatura medicală românească*, doctorul Gheorghe Crăiniceanu îl critica pe Nicolae Chiriacopol pentru limbajul greoi, încărcat cu grecisme, cu termeni complicați, în care se îmbină forme latinești și grecești, și lua în derâdere unele dintre ideile sale (că laptele dulce provoacă limbrici, că toții oamenii fac la un moment dat pojar, că verdețurile, cafeaua și ciocolata cad greu la stomac)³⁸. Totuși, oricare ar fi lipsurile sale și lăsând la o parte terminologia și exprimarea arhaice, cele *Douăsprezece învățături folositoare pentru fimiile aceale îngrecate, pentru ceasul nașterii, pentru lehusie, pentru chipul a se hrăni copiii acei mici și pentru boalele lor* ale lui Nicolae Chiriacopol constituie cea dintâi scriere medicală din Țările Române cu privire la arta moșitului³⁹. Ea era adresată „publicului femeiesc”, dar, evident, putea fi citită doar de femeile din familiile mai înstărite și care beneficiau de o anumită educație. În cursul secolului al XIX-lea, vor apărea noi lucrări pe această temă, fiind însă vorba de manuale destinate elevelor care studiau în școlile pentru moașe: *Meșteșugul moșirii pentru învățătura moașelor la Institutul Maternității* de dr. Iosif Sporer (1839), *Manualul pentru îngrijitorii și îngrijitoarele de bolnavi, pentru îngrijitoarele de femei lehuze, pentru moașe și pentru mume de familie* de Nicolae Kretzulescu (după Fodere, 1842), *Manualul pentru învățătura moașelor* de Anastasie Fătul (1852), *Arta moșitului* de Ștefan Capșa (după Naegele, 1859)⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*, p. 30.

³⁸ Gh. Crăiniceanu, *op.cit.*, p. 25.

³⁹ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, p. 20.

⁴⁰ F. I. Georgescu, *Primele manuale românești de medicină*, în *Din istoria medicinei românești și universale*, sub îngrijirea lui V. L. Bologa, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 303.

**VASILE ROMAN, VASILE OLTEAN ȘI IMNUL NAȚIONAL.
LECTURI PARALELE**

**VASILE ROMAN, VASILE OLTEAN AND THE NATIONAL
ANTHEM. PARALLEL READINGS**

Sorin Oane*

Abstract

The paternity of Romania's National Anthem is disputed by people from Vâlcea and from Brașov. Vasile Roman claims the priority of Vâlcea (sustaining that Anton Pann is the composer of the music and that the song was first sung in Râmnicu-Vâlcea), while Vasile Oltean claims the priority of Brașov (affirming that Gheorghe Ucenescu composed the song, which was first sung in Brașov). Reading the works of the two authors and using other information too, these are the conclusions that can be drawn: 1) Andrei Mureșianu composed both the music and the lyrics of the anthem 2) Celebrating the National Anthem's Day on the 29th of July because on that day it was supposedly first sung in Râmnicu Vâlcea was decided out of an exaggerated local patriotism or due to the superficial data interpretation and it does not withstand careful historical verification 3) Râmnicu Vâlcea was the first city in Wallachia where the song was sung, after it was sung in Brașov.

Keywords: Romania's National Anthem, Anton Pann, Andrei Mureșianu.

De la început vreau să precizez că studiul meu nu are nici un element de noutate. Toate lucrurile despre acest subiect au fost spuse. Rostul lui este doar acela de a restabili acuratețea informațiilor. Dar o să vedeți că și de aici pot apărea surprize.

Cu totul întâmplător, de curând, mi-au căzut în mână două cărți. Cea a lui Vasile Oltean, *Imnul național. Deșteaptă-te române. Scurt istoric*¹, și cartea domnului Vasile Roman, *Deșteaptă-te române. Istoria unui cântec românesc*². Concluziile acestor lecturi paralele le voi analiza în continuare. Trebuie precizat însă că domnul Vasile Roman este portdrapelul priorității vâlcene în privința Imnului

* Profesor de istorie, Colegiul Național „Alexandru Lahovary” din Râmnicu Vâlcea; doctor în istorie.

¹ Vasile Oltean, *Imnul Național Deșteaptă-te române. Scurt istoric*, Brașov, Editura Raster, 2008.

² Vasile Roman, *Deșteaptă-te române! Istoria unui cântec românesc*, Râmnicu-Vâlcea, Editura Conphys, 2000.

Național (adică a lui Anton Pann ca autor al melodiei și a orașului Râmnicu-Vâlcea ca loc unde s-ar fi cântat prima oară acest cântec), pe când domnul Vasile Oltean este portdrapelul priorității brașovenilor (el spune că autorul cântecului este Gheorghe Ucenescu și că Brașovul este, de fapt, locul unde s-ar fi cântat prima oară acest important cântec românesc).

Vasile Roman (1927-2008) este cel care a impus în circuitul istoric ideea că actualul imn național, *Deșteaptă-te române!*, s-ar fi cântat pentru prima dată în istoria noastră la Râmnicu-Vâlcea. În 1996, s-a decretat, de către conducerea țării, Ziua Imnului Național, care este serbată de atunci în fiecare an, pe data de 29 iulie. Câteva date biografice ale domnului Roman: între 1939-1948 urmează cursurile gimnaziului și liceului „Alexandru Lahovari” din Râmnicu-Vâlcea; 1951-1952, cofondator al săptămânalului „Drum nou”, ziarul oficial al Regiunii Vâlcea, în cadrul căruia desfășoară o intensă activitate publicistică; participă la primul Congres al corespondenților de Presă din țară; corespondent pentru regiunea Vâlcea al ziarului „România liberă”, al Agerpres și al Radiodifuziunii Române; 1952-1956, student al Facultății de Istorie - Filologie din Cluj-Napoca; 1956, director adjunct al Școlii Medii nr. 2 (viitorul Colegiu „Vasile Roaită”, Rm. Vâlcea); 1958, director adjunct al Școlii Medii nr. 1 (viitorul Colegiu „Alexandru Lahovari”, Rm. Vâlcea); 1959, șef al Secției Raionale de Învățământ și Cultură Vâlcea.

L-am cunoscut personal pe domnul Roman. Nu pot să spun însă că l-am cunoscut foarte bine. Am schimbat câteva cuvinte cu dânsul (despre istorie). Era un om plăcut, calm, elegant. L-am urmărit însă ca istoric și pot afirma că nu a avut profunzimi, ci doar câteva... „intuiții”, nefondate pe ceva clar, pe documente adică, ci doar pe dorința domniei sale și a unor concetățeni de a promova câteva „priorități” vâlcene în cultura națională, nedigerate însă bine de istorie. Cred că în fiecare județ există cetățeni care sunt convinși că unii dintre conșăutenii lor sunt mai speciali și cu o misiune unică în lume. Există destui oameni care cred că și România beneficiază de o anumită binecuvântare divină, dar nu oferă nici un argument solid pentru asta, pentru că așa ceva nu există. „Prioritățile” acestea, în cazul nostru la Vâlcea, apar nu doar pentru că există prea multă dragoste pentru aceste locuri, ci și pentru faptul că nu există nici o instanță critică în orașul Râmnicu-Vâlcea și nici în județul Vâlcea care să facă ordine în acest domeniu al istoriei. Oricine poate să spună orice despre istoria vâlcenilor, cu condiția să hiperbolizeze suficient de mult încât să atragă atenția concetățenilor lui. Vâlcenii au și ei o vină teribilă pentru că nu se întreabă: cine este cel care face afirmațiile astea? Ce pregătire are el? – pentru simplul motiv că toate afirmațiile istoricilor improvizați sunt măgulitoare, îi plasează pe vâlceni în „buricul” istoriei mari (naționale sau mondiale). Problema este că vâlcenii, mai curând, își... „confeționează” această identitate pe basme și pe inflamări naționalist-regionale, fără vreo fundamentare istorică clară. Dar cine să îndrăznească să spună altceva? Ar fi imediat taxat ca un ticălos nepatriot. Dar să revenim.

Vasile Roman este deci cel care a impus în circuitul istoric ideea că actualul imn național, *Deșteaptă-te române!*, s-ar fi cântat pentru prima dată în istoria noastră la Râmnicu-Vâlcea. În 1965, pe când încerca să introducă în circuitul turistic casa memorială a lui Anton Pann, a descoperit, chipurile, *Raportul nr. 10* al comisarului de Vâlcea, Dumitru Zăgănescu, prin care acesta informa Ministerul Trebilor din Lăuntru al Țării Românești că, la data de 29 iulie 1848, cetățenii orașului Râmnicu-Vâlcea, adunați în grădina Zăvoiul, au cântat pentru prima dată actualul imn național. Profesorul Roman susține apoi că, în 1966, ar fi avut inițiativa curajoasă de a reintroduce în circuitul public acest cântec mobilizator, cu prilejul vizitei noului secretar general al C.C. al P.C.R., Nicolae Ceaușescu, în regiunea Argeș, din care făcea parte, pe atunci, și raionul Râmnicu-Vâlcea. Pe baza acestor merite pe care și le asumă domnul Vasile Roman, în 1996, s-ar fi decretat, de către conducerea țării, Ziua Imnului Național, care este serbată de atunci, în fiecare an, pe data de 29 iulie. În 1999, domnul Roman a scris și cartea mai sus pomenită, ca să marcheze definitiv prioritatea vâlceană în această privință. Dar să fim sinceri! În aserțiunile de mai sus sunt patru „mici” neadevăruri:

a. Domnul Roman nu a descoperit nimic. *Raportul* lui Zăgănescu era inserat deja în colecția *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, patru volume, publicate între 1902-1910. Domnul Roman nu a făcut deci muncă de cercetare arhivistică. De fapt, singur recunoaște, ceva mai încolo în carte, că a primit de la dl. Petre Purcărescu, directorul Muzeului Raional de Istorie de atunci, documentele perioadei pașoptiste, dar imediat se declară singurul „vinovat” de ipoteză, care chipurile l-a fulgerat atunci. Dar, în afară de această „inspirație formidabilă”, nu a mai adus în favoarea ideii sale nici un argument.

b. În *Raportul nr. 10* nu se vorbește nicidecum despre cântecul *Deșteaptă-te române!*. Se spune doar că, la 29 iulie 1848, în Zăvoiul din Râmnicu-Vâlcea s-a cântat „un cântec frumos, armonios și însuflețit”.

c. Manifestarea din 1966 a fost organizată nu de către dl. Roman, care era în această perioadă doar vicepreședinte al Comitetului Executiv al Sfatului Raional pe probleme de învățământ, ci tot de către dl. Petre Purcărescu (cel care îi pusese sub nas și *Raportul* lui Zăgănescu), care are însă destule dovezi în sensul acesta (poze cu Ceaușescu, programul manifestării, scrisori de mulțumire din partea oficialităților, după terminarea manifestării etc. – arătate autorului acestui studiu și nu numai lui; vezi anexele).

d. Cartea domnului Roman nu este chiar a domnului Roman, ci este de fapt o culegere de studii semnate de: Constantin Mateescu, Petre Purcărescu, Vasile Oltean, Gheorghe Dumitrașcu, Viorel Cosma, Gelu Stratulat, Costea Marinoiu, Mircea Ștefănescu, Ion Soare, Corneliu Tamaș, Mircea Gherman etc. Este deci nu o carte de autor, ci o culegere de texte. Dar pe copertă este doar numele domnului Roman. Cartea nu are nici o concluzie, deși textele sunt profund contradictorii. De fapt, este chiar o harababură totală în această carte. Domnul Roman nu a avut

evident autoritatea să lămurească problema și a pus la un loc toate ideile temei (și pro și contra, dar evident că predomină cele... contra, adică chiar împotriva ideii susținute de domnul Roman!).

Părintele prof. dr. Vasile Oltean (n.1948) este directorul *Muzeului Primei Școli Românești* și președintele Fundației omonime. Locuiește la Brașov și este autorul a 28 de cărți, extrem de valoroase. Este și un slavist important al țării. În concluzie, este un învățat profund și serios. L-am întâlnit de trei ori și acele întâlniri au fost de fiecare dată memorabile pentru mine. Mi s-a părut un perfect cunoscător al problemelor pe care le-a abordat în istorie. Din 1996, de când Parlamentul a adoptat legea prin care, în baza unei expuneri de motive cu argumente istorice șubrede, a consacrat ziua de 29 iulie drept Ziua Imnului Național, dar și ca prioritate a vâlcenilor, profesorul Vasile Oltean se zbate să restabilească adevărul istoric. Eforturile sale sunt concretizate în două cărți pe această temă și în memorii adresate către Parlament, Președinție, Guvern și Academia Română.

Care sunt problemele acestor două cărți cu opinii divergente? Dacă în privința versurilor nu există controverse, poetul brașovean Andrei Mureșianu fiind autorul poeziei *Un răsunet*, devenită ulterior *Deșteaptă-te, române!*, în privința melodiei persistă o confuzie. De fapt, problemele imnului național sunt două: Cine este autorul cântecului *Deșteaptă-te române!*? Și unde s-a cântat pentru prima oară? Să le luăm pe rând.

Cine este autorul melodiei „Deșteaptă-te române”? Sunt mai multe variante:

1. **Este o creație folclorică anonimă.** Melodia care a stat la baza elegiei religioase *Din sânul maicii mele* și apoi a imnului *Deșteaptă-te române!* era evident o priceasnă bisericească (adică o cântare ortodoxă din timpul liturghiei) care circula de multă vreme în spațiul românesc. Cei care susțin această versiune cred că cele mai vechi notații ale melodiei au circulat în manuscrise și tipărituri psaltice, înainte de 1848. Prima dintre acestea a fost culegerea *Adunare de vreo câteva versuri desfătătoare* de Inochentie Kitzulescu (1838). *Din sânul maicii mele* circula și în părțile vâlcene, în anul 1839 (sau în 1840), după cum dovedește un manuscris descoperit de bizantinologul Gheorghe Ciobanu la o călugăriță de la mănăstirea Surpatele³.

2. **Anton Pann.** După muzicologul Viorel Cosma, autorul melodiei *Din sânul maicii mele* este clar Anton Pann, care ar fi compus în 1838 melodia pentru textul elegiei lui Alexandrescu – pentru care a făcut însă o melodie târăgănată, de jale (și nu de luptă!). Iar documentul de la Surpatele, descoperit de Gheorghe Ciobanu, ar fi, de fapt, tot al compozitorului. Despre Pann, ca autor al melodiei, vorbește în memoriile sale și episcopul Moldovei și Sucevei, Iosif Naniescu, dar la 50 de ani după petrecerea evenimentului. Cei doi s-au întâlnit în 1839 la Buzău,

³ Dumitru Curechianu, Rogociu Trifon, *Anton Pann la Rm. Vâlcea*, în „Buridava. Studii și materiale”, Muzeul Județean de Istorie, 1972, p. 399.

unde Naniescu era atunci diacon, și Anton Pann i-a scris cu mâna lui acest cântec⁴.

3. **Andrei Mureșianu.** Poetul Mureșianu ar fi făcut nu doar textul, dar și melodia! Cei care susțin această variantă sunt din familia poetului: soția (Suzana – care susține că soțul ei a compus melodia încă din anul 1842!), vărul și nepotul acestuia, Iacob Mureșianu, publicistul (1812-1887), și fiul lui, care se numește tot Iacob Mureșianu, Iacob Mureșianu (1857-1917), compozitorul, cât și George Moroianu, nepotul lui Andrei Mureșianu (profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale de la Cluj, al cărei rector avea să fie între anii 1929-1936). Cel mai bun comentariu pe această temă îl are însă Mircea Gherman, fost muzeograf la Muzeul Județean din Brașov - Casa Mureșenilor și un foarte valoros publicist, care, culmea, se trăgea și el din stirpea Mureșenilor⁵. A fost preocupat constant de istoria imnului lui Andrei Mureșianu, „Deșteaptă-te, române”, susținând, ca și bunicul său (compozitorul Iacob Mureșianu) și tatăl său (doctorul Joe Gherman), că nu doar versurile aparțin poetului, ci și adaptarea melodiei, după un vechi cântec bisericesc, *Din sânul maicii mele*, a cărui melodie i s-a părut potrivită pentru versurile sale. În susținerea afirmației sale aduce argumente serioase, atât din cele ale contemporanilor poetului, cât și din cele ale urmașilor săi și, în special, ține seama de faptul că Andrei Mureșianu nu a fost doar un poet, un literat și un jurnalist, ci și un muzicolog și un muzician cu studii în această artă (avea și o minunată voce de tenor), care sigur și-a adaptat melodia așa cum a socotit-o potrivită versurilor sale.

4. **Gheorghe Ucenescu.** În 1844, protopopul Vasile Greceanu din Brașov (tatăl Suzanei Mureșianu, n.n.) îl angajează ca psalt al bisericii Sf. Treime pe Gheorghe Ucenescu, un tânăr cântăreț de mare talent. Era îndrăgit de toți intelectualii români și mai ales de tinerii din Brașov, fiind invitat la toate petrecerile și manifestările patriotice și hramurile tradiționale. Adversarii priorității lui Ucenescu, ca autor al Imnului, susțin ideea că acesta era însă... foarte tânăr, în momentul compunerii melodiei. În 1848 avea doar 18 ani (dar și Ciprian Porumbescu era la fel de tânăr când și-a uimit ascultătorii la Putna, în 1871; avea tot 18 ani!). De ce ar fi el acreditat, totuși, cu gloria melodiei? Din două motive: a) doar manuscrisul lui (*Carte de cânturi cu note al lui Gheorghe Ucenescu, „ucenicul domnului Anton Pann la 1852”*) însoțește textul poeziei lui Mureșianu cu notații muzicale; b) este singurul care lasă o mărturie scrisă despre eveniment (manuscrisul pomenit, n.n.) în care și-ar fi mărturisit fapta, în timp ce Anton Pann nu a revendicat niciodată paternitatea melodiei (deși a murit în 1854, iar afirmațiile lui Ucenescu au fost făcute chiar din 1852, pe când acesta era elevul lui Pann la București – cu greu s-ar putea accepta ideea că ucenicul putea să își „trădeze”

⁴ Vasile Roman, *op.cit.*, p. 96. Este de fapt articolul lui Viorel Cosma, „Deșteaptă-te române! Și contribuția cântecului patriotic la trezirea conștiinței unității naționale (1845-1855).

⁵ Lucia Bunaciu, *Publicistica lui Mircea Gherman (1927-1991)* în <http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2009/02/bunaciu2008.pdf>.

astfel maestrul pe care îl aprecia, de altfel, foarte mult).

Iată ce povestește Ucenescu în manuscrisul său, păstrat la Biblioteca Academiei Române: „Sosind furiosul an 1848, poetul (Andrei Mureșianu, n.n) căuta o melodie după care să compune pentru acest an un sonet care să se cânte între amicii ce era să se adune în grădina parohului pentru o petrecere ... Am cântat multe cântece de probă; iar sosind la următorul cânt „Din sânul maicii mele” și, cântându-l, a rămas poetul pe lângă aceasta melodie, obligându-mă ca pe duminica viitoare să mă aflu și eu împreună cu oaspeții invitați la grădină, ca să cânt după melodia aleasă poezia ce o va compune până atunci. În duminica hotărâtă (...) îmi dete d. Andrei Murașan poezia făcută: Deșteaptă-te, române!; îi probam puține rânduri și văzând că în tot melosul este o minune potrivit, l-am cântat cu vocea mea tânără și puternică până la fine (..) Din ziua aceea, cântul s-a făcut cel mai plăcut și mai familiar, iar eu eram poftit în toate părțile și să învăț tinerimea a-l cânta bine și regulat”.

Unde s-a cântat prima oară „Deșteaptă-te române”? În acest caz sunt doar două orașe pretendente: Brașovul și Râmnicu-Vâlcea. Să le analizăm cazurile pe rând.

Brașovenii susțin că imboldul pentru poezia și muzica lui *Deșteaptă-te române!* a fost Marea Adunare Națională a românilor de la Blaj din 3-5 mai 1848. Pentru a se crea ambianța întâlnirii de la Brașov, de la sfârșitul lunii mai, proto-popul de atunci, Bonifatie Pitiș, solicită concursul poetului Andrei Mureșianu, înrudit cu el, precum și pe cel al lui Gheorghe Ucenescu, dascălul de cântări și (pe atunci) psalt al Bisericii Sfânta Treime-Tocile. Așa s-ar fi născut textul și muzica Imnului nostru național.

De altfel, chiar în cartea domnului Roman este scris clar că vâlcenii recunosc prioritatea Brașovului, dar realizează un sofism prin care să mențină întâietatea vâlceană: *aici s-ar fi cântat pentru prima oară în cadru oficial*. Chipurile, la Brașov s-ar fi cântat în cadru... familial. Dar să spunem sincer. Printre cei veniți atunci la Brașov se numărau frații Golescu, frații Brătianu, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Gheorghe Magheru, Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu. Iar întrunirile lor erau mereu la Casina din oraș. Vi se pare că acesta este un cadru... familial?⁶. Deci despre ce cadru mai oficial decât atât poate fi vorba?

Tipărită la 21 iunie 1848, în ziarul lui George Barițiu („Foaie pentru minte, inimă și literatură”), poezia s-a răspândit cu repeziciune (ziarul avea circa 800 de exemplare atunci), apoi, copiată de către tineretul brașovean în mii de exemplare, a ajuns, prin septembrie-octombrie, în tabăra lui Avram Iancu din Munții Apuseni. Bălcescu a auzit aici melodia cu versurile, prin 1849, și va fi cel dintâi care o va numi „marseilleza românilor” (comparația este justă și din alt punct de vedere.

⁶ Vasile Roman, *op.cit.*, p. 145. Este de fapt articolul lui Ștefan Munteanu, *Din istoricul lui „Deșteaptă-te române!”*.

Ambele cântece au fost inițial marșuri și au devenit apoi imnuri).

Pretenția vâlcenilor la întâietate se bazează pe câteva lucruri: 1) pe prezența lui Anton Pann la Râmnic în acele zile ale revoluției (compozitorul venise aici de teama holerei care bântuia la București); 2) pe Raportul lui Zăgănescu, care spune că Anton Pann, la sfârșitul adunării din 29 iulie 1848, a dirijat corul care a cântat mai multe melodii, dintre care una a fost armonioasă și triumfală. Domnul Roman a stabilit imediat că numai *Deșteaptă-te române!* putea fi. Ne întrebăm însă retoric: de ce nu *Mugur, mugure!* (care a fost un adevărat imn național între 1821-1848) sau *Marșul lui Iancu* sau *Hora Ardealului* sau *Marșul românesc de la 1848* sau, de ce nu, chiar *Marsellieza* care circula mult în epocă (și care a și inspirat chiar o piesă „românească”, *Pandurul*). Domnul Oltean susține că nu poate fi negat faptul că Anton Pann ar fi intonat un cântec patriotic la Râmnicu-Vâlcea, dar a decretat că acesta a fost *Deșteaptă-te, române!* este hazardat, știut fiind faptul că în acea perioadă de efervescentă revoluționară circulau numeroase cântece patriotice pe versuri ale poezilor pașoptiști. Și nu știm nici de ce Pann, care s-ar fi „reîntâlnit” acum cu melodia lui, ajunsă între timp foarte celebră, nu și-a revendicat-o deschis. Era cântată peste tot în spațiul românesc, iar Zăgănescu ar fi trebuit și el s-o cunoască și s-o numească în Raportul său, de vreme ce l-a menționat expres pe Anton Pann. În sensul că melodia nu i-ar fi aparținut lui Anton Pann pledează și mărturia preotului Vasile Constantinescu (1842-1935) de la Biserica Negustorilor din București, care mărturisea că: *în 1859 eram în clasa întâia a seminarului din Râmnicu-Vâlcea. Printre noi era și un nepot a lui Popa Șapcă. El cânta imnul nostru de la 1848, dar el nu era „Deșteaptă-te române!”, cu melodia lui gălăgioasă*⁷.

Trei concluzii surprinzătoare

1) Prima concluzie este o surpriză. Am coroborat toate informațiile și părerea mea este că... Andrei Mureșianu a scris atât textul cât și melodia. Mărturiile familiei lui Andrei Mureșianu mi se par cele mai solide. Succesiunea evenimentelor care, cred eu, că împacă toate versiunile prezentate ar fi:

- în 1838, Anton Pann a scris melodia la elegia *Din sânul maicii mele*, care s-a răspândit foarte repede, chiar și în Transilvania (unde Anton Pann mergea destul de des)

- în 1842, melodia lui Pann a ajuns și la urechile lui Andrei Mureșianu, care a fredonat-o mult timp, socotind-o potrivită cu versurile unei poezii la care lucra și care au stat, ulterior, la baza poeziei *Un răsunet* (ideea că Mureșianu a scris dintr-o suflare o poezie de 11 strofe este puerilă). Iată și mărturia soției poetului: *„În anul 1842 m-am căsătorit cu Andrei (mărturisea ea într-un interviu acordat lui Nicolae Petrescu) și a opta zi, ieșind din casă la biserică, tatăl meu, parohul din Cetate (astăzi, Biserica Ortodoxă „Adormirea Maicii Domnului” din Piața Sfatului), Vasile Greceanu, ne-a chemat la masă. În ziua aceea am auzit eu, cântându-se „Deșteaptă-te, române”. Mai târziu am fost într-o grădină din Scheiu,*

⁷ Vasile Oltean, *op.cit.*, p. 48.

nu știu a lui Oțoțoi, ori a cui? ... Aici iară s-a cântat „Deșteaptă-te, române”... Melodia de la poezia aceasta, „Din sânul maicii mele”, i-a plăcut bărbatului meu și pe „Deșteaptă-te, române” l-a compus ca să se potrivească după melodie⁸. De altfel, și muzicologul Viorel Cosma crede că poezia și melodia s-au realizat, cel puțin într-o primă fază, tot în 1842⁹.

- Mureșianu a scris versiunea definitivă a poeziei la sfârșitul lunii mai 1848, sub impresia reuniunii românilor de la Blaj, din 3-5 mai 1848 (este mărturia lui George Barițiu, primul căruia i s-a confesat poetul după realizarea textului, cei doi fiind îngrijorați din cauza cenzurii care ar fi interzis, cu siguranță, poezia). *Un răsunet* a fost, de fapt, o replică la poezia lui Vasile Alecsandri, *Către români*, publicată în revista lui Barițiu, în mai 1848, o lună mai devreme decât *Răsunetul* lui Mureșianu. Cu siguranță că Mureșianu ținea secretă poezia sa, pentru a nu-i periclita apariția (care și așa s-a produs prin înșelarea vigilenței cenzurii, care a crezut că este vorba de o poezie... de amor).

- Manuscrisul lui Ucenescu spune că Mureșianu „căuta melodie după care să compue un sonet”; de fapt, Mureșianu i-a cerut lui Ucenescu să îi cânte câteva „cântece de probă”, sperând să își amintească melodia care îi plăcuse în 1842. Era clar în căutarea melodiei care îi plăcuse atunci și care, credea el, se potrivea poeziei sale, pe care o cam scrisese deja (ideea că prioritate a avut melodia și apoi textul este infirmată de toți prietenii lui Mureșianu). Și, datorită lui Ucenescu, s-a oprit la melodia lui Anton Pann.

- Urmează mărturia lui George Moroianu. Cu elevii săi de la gimnaziul catolic din Brașov (unde era profesor), Mureșianu s-a dus pe Tâmpa (în mai 1848, n.n.), și împreună au experimentat diferite versiuni ale melodiei, încercând să o schimbe pe cea a lui Pann, care era „nepotrivită, deplorabilă, plângătoare și lăncedă”, după cum aprecia muzicologul Mihail Gr. Poslușnicu, și s-o transforme într-un marș revoluționar – deci a verificat posibilitatea adaptării ei, modificând cântecul lui Pann în privința liniei melodice. Documentul spune: *Și s-a dus cu ei pe Tâmpa, cântând „Deșteaptă-te române!”, după o melodie veche trăgănată care i s-a potrivit. Când a coborât de pe Tâmpa băieții îl cântau de minune. E bine de știut că melodia lui „Deșteaptă-te române!” tot poetul Mureșianu i-a dat-o*¹⁰.

- O săptămână mai târziu, Mureșianu și Ucenescu s-au reîntâlnit, iar acesta din urmă a verificat potrivirea textului cu melodia lui Andrei Mureșianu și a pus melodia acestuia pe note, scriind-o în notația modernă, liniară, melodia fiind până atunci doar cu notație psaltică. În plus, poate că Ucenescu ar fi dat melodiei un ritm mai vioi, mai tineresc. Din această cauză există notația muzicală a lui Ucenescu cu cuvintele poeziei lui Mureșianu. Nicăieri, Ucenescu nu afirmă că el a compus

⁸ Viorel Cosma, *De la cântecul zaverei la Immurile unității naționale*, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 45.

⁹ Vasile Oltean, *op.cit.*, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 27.

melodia. Repet spusele lui Ucenescu: „iar sosind la următorul cânt „Din sânul maicii mele” și, cântându-l, a rămas poetul pe lângă această melodie, obligându-mă ca pe duminica viitoare să mă aflu și eu împreună cu oaspeții invitați la grădină, ca să cânt după melodia aleasă poesia ce o va compune până atunci. În duminica hotărâta (...) îmi dete d. Andrei Murașan poesia făcută: Deșteaptă-te, române!; îi probam puține rînduri și văzând că în tot melosul este o minune potrivit, l-am cântat cu vocea mea tânără și puternică până la fine” (s.n.). Ucenescu nu a compus melodia, ci doar a verificat potrivirea textului cu melodia aleasă de poet. Rolul lui în povestea imnului a fost clar: „redescoperirea” melodiei pe care Andrei Mureșianu o apreciaze odată și realizarea uneia din primele ei interpretări oficiale, conform însă alegerii și modificărilor făcute de poet. George Barițiu, contemporan cu evenimentele, ține chiar să spună pe șleau acest fapt: „aria inventată tot de autor corespunde foarte bine textului”¹¹. Iar în 1854, Iacob Mureșianu, vărul lui Andrei, scria: „autorul poeziei, cât și a melodiei imnului „Deșteaptă-te române!” este Andrei Mureșianu, armonizată însă de un muzic boem la dorința autorului”¹².

2) A doua concluzie este că vâlcenii nu au dreptate. Susținută și legiferată, dintr-un exces de patriotism local sau de corelarea superficială a datelor, celebrarea Zilei Imnului Național în 29 iulie, ca fiind născut în acea zi la Râmnicu-Vâlcea, nu rezistă verificărilor istorice temeinice. Astăzi, enciclopediile on-line, *Wikipedia* și *Enciclopedia României*¹³, vorbesc clar de... Ucenescu drept autor al melodiei (sâc!) și de Brașov ca loc unde s-a cântat prima oară.

3) A treia concluzie este de fapt tot o surpriză! Domnul Roman are chiar el o... soluție. Inițial, domnul profesor a vrut să susțină ideea cea bună, aceea că celebrul cântec s-a cântat la Râmnicu-Vâlcea pentru prima oară în Țara Românească! (Transilvania fiind atunci în componența Imperiului Habsburgic). Dar prioritatea această fiind respinsă de către autorități, chipurile pentru a nu descuraja și alte orașe să pretindă asta, s-a menținut forma mai neadevărată a... priorității naționale. De ce s-a respins varianta cu „Țara Românească”? Datorită faptului că ar fi contrazis ideea unei revoluții românești pașoptiste unitare, atât de dragă istoricilor români comuniști. În realitate, atunci au fost trei revoluții românești pașoptiste (ele au avut desfășurări diferite, programe diferite etc.).

Deci, prioritățile pe care le pot susține vâlcenii sunt două:

- Aici s-a cântat „Deșteaptă-te române!” pentru prima oară în Țara Românească (asta pentru că nici o altă localitate nu revendică treaba asta, nu pentru vâlcenii ar avea vreo dovadă). Faptul este recunoscut și de domnul Roman, într-un

¹¹ Vasile Roman, *op.cit.*, p. 162. Este articolul lui Mircea Gherman, *Istoria unui cântec*, „Deșteaptă-te române!”

¹² Vasile Oltean, *op.cit.*, p. 43.

¹³ http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/De%C5%9Fteapt%C4%83-te,_rom%C3%A2ne!

interviu din „Viața Vâlcii”¹⁴, și de către Academia Română, practic de toată lumea, (adică dl. profesor și-a răscumpărat vina, restabilind adevărul istoric). Dacă am fi spus asta clar, vâlcenii nu mai erau în dispută cu brașovenii pe tema Imnului, rămânând ca vâlcenii să dovedească, totuși, și faptul acesta al „primatului în Țara Românească”. Domnul Roman știa adevărul, dar, măgulit de elogiile care i se aduceau din toate părțile, a lăsat ca lucrurile să fie așa cum doreau vâlcenii, adică să își aroge ei această întâietate națională. În cuprinsul cărții pe care, chipurile, ar fi scris-o, domnia sa se contrazice în mod barbar (vezi p. 32, 58 – când spune că melodia s-ar fi cântat pentru prima oară „în Țara Românească” ca la p. 67 să susțină că prioritatea națională a imnului aparține vâlcenilor). Dar și Academia spune foarte clar: pentru prima dată în istoria Țării Românești¹⁵.

- *La Râmnicu-Vâlcea s-a „reactivat” însă acest important cântec românesc după ce, inițial, comuniștii au persecutat acest cântec, fiind considerat un cântec al răzvrătirii și al chemării la luptă (reactivarea lui s-a produs în 1966, în „tabăra” de la Rîureni, cu prilejul vizitei lui Nicolae Ceaușescu în raionul Vâlcea).*

Deci, toată tevatura vâlceană cu Imnul este de prisos. La Râmnic se perpetuează o prostie, pentru că nu există nimeni să le spună adevărul celor din administrația vâlceană. În lipsa documentelor istorice clare, nu de circumstanță, declarațiile „patrioților” locali cum că aici s-a cântat pentru prima dată actualul Imn Național nu au nici un fel de relevanță. Istoria nu funcționează cu supoziții sau intuiții, chiar bine intenționate.

¹⁴ <http://www.viatavalcii.ro/articol.php?ID=25843>.

¹⁵ Vasile Roman, *op.cit.*, p. 32 și 58.

**CONSTANTIN D. ARICESCU. O VIAȚĂ ÎNCHINATĂ
CULTURII ROMÂNEȘTI****CONSTANTIN D. ARICESCU. A LIFE DEVOTED TO
ROMANIAN CULTURE**

Dorina Tomescu*

Raluca Velicu**

Abstract

A poet, playwright, journalist and historian, Constantin D. Aricescu (1823-1886), born in Câmpulung-Muscel, dedicated his whole energy to writing. It was meant for him to live in a tempestuous era of permanent change, as his life was too. Founder of the Theatre of Câmpulung-Muscel in 1846, he succeeded in delighting the locals by revealing to them the mysteries of Thalia. Witness of the main events of the XIX-th century (The Romanian Revolution of 1848, The Union of the Romanian Principalities in 1859), Aricescu had a rich literary and historical activity, his work becoming in time a source of inspiration for specialists. He wrote the way he lived: powered by a strong desire of liberty and change for the Romanian society.

The library of the National Museum of Romanian History possesses the volume entitled "Dinu operele D-lui C.D.Aricescu", containing nine works, published between 1856-1863. Four of them bear the author's signature: *Despotism and Constitution. Abstract from several political works*, signature in ink on the last page; *A voyage around my room*, written by count Xavier de Maistre and translated by C.D.Aricescu (it carries his signature in ink on the opposite page); *History of Câmpulung, the first residence of Romania, Part Two*; *The mystery of marriage, First Part*; *The Predestinated Man*.

Keywords: C. D. Aricescu' s literary and publishing activity, C.D. Aricescu's political activity, the founding of the Câmpulung theatre.

Încă de la începutul secolului al XIX-lea, dinamizarea vieții intelectuale s-a produs, printre altele, și prin contactul direct între românii din Principatele Unite și cultura Apusului. Astfel, se constată că școlile naționale iau avânt, iar învățământul

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Istorie.

** Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României; Secția Istorie.

se adaptează rapid la noile exigențe. Elevii primesc burse și pornesc spre universitățile europene: în Italia, Germania și mai ales Franța. Acolo, tinerii români vor cunoaște personalități culturale și politice, dar și problemele civilizației europene. În același timp, străinii vin în număr mult mai mare pe meleagurile noastre și încep să traducă lucrări românești.

Comerțul cu cartea înfloarește. Frapantă este, în primă ordine de idei, apariția la oraș a unui public interesat de cărți¹. Presa în limba română este în plin avânt, iar cel care o sprijină, Ion Heliade Rădulescu, încă din primul său articol din „Curierul Românesc” (1829) arată că în toate țările civilizate apar ziare și îndeamnă pe „*cei care zic că sunt floarea neamului să se pună la lucru*”². Tot în 1829 apare și „Albina românească”, la Iași, sub conducerea lui Gh. Asachi, ambele reviste ajungând să strângă în jurul lor toată mișcarea literară din principate. Numărul celor care urmăresc presa crește continuu. De asemenea, al acelora care asistă la reprezentații teatrale sau care discută în întruniri publice. Curtea domnească, la rândul ei, încearcă să țină pasul cu moda timpului. Iau ființă saloane literare în care întâlnirile sunt pretext de sindrofie organizată de doamnele de la curte, „*care în cercurile lor încurajau literele și instrucțiunea de tot felul, pentru că știau că prin acestea se recomandă mai bine la curte. În giurul acestei elite răpitoare, acestor doamne opulente, se întreceau artele și litterele încurajate de dânsle. Societatea filarmonică, Societatea litterară, Societatea de arte și meserii, Văcărescu, Heliade erau în splendoarea lor. Alexandrescu își crea fabulele cele mai frumoase, Bolintineanu își îngâna primele versuri*” etc.³.

Încetul cu încetul, mișcarea literară nu mai depinde de curte, datorită faptului că scriitorii se grupează în societăți proprii, în care se încheagă acțiuni conspirative. În jurul anilor 1848, romantismul era un curent la modă în toată Europa. El ajunge în țările române, iar reprezentanții romantismului de atunci dau operei lor un pronunțat caracter militant, ei fiind deopotrivă scriitori și revoluționari.

Acum se afirmă cu putere spiritul național, încrederea în valorile tradiționale populare, în istoria, natura și folclorul românesc, care devin, alături de evenimentele social-politice ale momentului, teme predilecte ale poezilor. Literatura istorică este supusă la rândul ei orientării culturale majore, iar cel mai elevat istoric pașoptist – Nicolae Bălcescu – cere ca istoria să se întemeieze pe studiul exhaustiv al documentelor. Numai așa se putea explica trecutul prezentului.

¹ Alexandru Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 173.

² Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române*, București, Editura Alcala & Co., p. 250.

³ Vladimir Diculescu, *Viața cotidiană a Țării Românești în documente 1800-1848*, Cluj, Editura Dacia, 1970, p. 238; *apud* Al. Duțu, *op.cit.*, p. 174.

În această atmosferă, în care se văd peste tot nerăbdarea, frământările și ciocnirile de idei în lupta pentru schimbarea societății, a trăit și a creat Constantin D. Aricescu.

Născut la 18 martie 1823, într-o familie burgheză din orașul Câmpulung-Muscel, Aricescu a activat în mai toate domeniile culturii scrise. A fost scriitor, istoric, critic de teatru, traducător, poet. Emil Vârtosu, cel care i-a publicat autobiografia în 1935, spunea că „C. D. Aricescu a fost, mai înainte de orice, ziarist, dârz și pătimăș, iar nu poet așa cum probabil a crezut toată viața”⁴.

Primul imbold al talentului de poet și scriitor l-a simțit încă din întâia clasă complementară a Colegiului Sf. Sava din București, pe care l-a frecventat între anii 1838-1844. Dar pentru că statul nu și-a ținut angajamentul de a-l trimite la Paris, pentru continuarea studiilor, familia neavând suficiente mijloace financiare, este nevoit să se întoarcă la Câmpulung.

Debutul său literar a fost versificația: *Adio la Colegiul Sf. Sava*, publicată de Heliade în nr. 2 din 1846 al „Curentului Românesc”. În același an, Heliade îi tipărește volumul de versuri *Câteva ore de colegiu*, lăudându-l pe tânărul poet pentru talentul puternic. Influențat de mentorul său, Aricescu scrie, în nr. 34 din 1846 al „Curentului Românesc”, *Odă triumfului virtuții*, în cinstea soției lui Barbu Știrbei, viitorul domn, dar care conținea și câteva versuri jignitoare pentru soția domnitorului Gh. Bibescu, Marițica. Aceasta este vizată și mai mult în poezia *Căderea vișului*, publicată în nr. 39 al aceleiași reviste. După cum se știe, fusese un adevărat scandal, căci Marițica Ghica l-a determinat pe Bibescu să-și părăsească soția și să se recăsătorească cu ea la 4 septembrie 1845⁵.

Din cauza acestor poezii, Aricescu și-a atras antipatia lui Vodă și a soției sale, având de pățimit în timpul domniei acestuia. De altfel, în afara celor două poezii, a mai fost un incident cu Bibescu. Era tot în 1846, când domnitorul cu soția au făcut o vizită la Câmpulung. Rugat de oficialitățile din oraș și de părinții săi, care au insistat să-i facă o odă lui Bibescu, Aricescu s-a hotărât să-i facă o satiră. Seara, tatăl său, Dimitrie Aricescu, fiind invitat la masa festivă, este prezentat domnitorului, iar acesta îi recomandă ca fiul său să nu mai piardă vremea cu poezia⁶. Amintindu-și de acea perioadă, poetul spunea că dorea prin satira respectivă să „... rămână apostolul adevărului, tribun al poporului, prin urmare, inamic al minciunii și al tiraniei”⁷.

Trecuseră doi ani de la terminarea Colegiului Sf. Sava și, neavând o slujbă, locuia cu părinții la Câmpulung. În iarna 1846-1847 a luat inițiativa, împreună cu

⁴ Emil Vîrtosu, *Autobiografia lui C. D. Aricescu*, în „Arhivele Olteniei”, an XIV, nr. 72-82, mai-dec., 1935, p. 262.

⁵ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. III, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 301.

⁶ C. D. Aricescu, *Memoriile mele*, Prefață, Referințe critice, Bibliografie de Liviu Pietreanu, București, Profile publishing, 2002, p. 74.

⁷ *Ibidem*, p. 76.

Scarlat Emanoil, amic de școală, fiul judecătorului din oraș, și a improvisat un teatru național. Pentru Aricescu, teatrul era înțeles ca un instrument de mare importanță și de primă necesitate în transformarea societății, o tribună de luptă politică. Prima piesă jucată în acest teatru, a cărui scenă era chiar în casa familiei Aricescu, a fost o creație proprie, *Coconu Panaiotache*. „Era un curat joc de marionete”⁸, recunoaște însuși autorul, dar piesa a deșteptat gustul concetățenilor pentru teatru. Apoi s-a găsit casa Moraitului și a lui Dimitrie Rucăreanu, de lângă locuința d-lui Nicolau, unde a funcționat teatrul în perioada 1846-1865. Piesa cu care s-a inaugurat teatrul a fost *O soarea la mahala* de Costache Caragiale. Actorii amatori contribuiau cu bani pentru spectacole, iar garderoba lor era împrumutată de la cetățeni. Prețul intrării la teatru era de jumătate de sfânt, adică 40 de bani, și un firfiric, 10 bani. După cum se știe, exemplul acestui teatru a servit și altor orașe, printre care Pitești. Cu câteva întreruperi, teatrul din Câmpulung a funcționat până prin 1865. Pentru el, C. D. Aricescu a compus mai multe comedii satirice, care însă s-au pierdut, nefiind tipărite⁹. Altele, cu subiect politic s-au păstrat, fiind tipărite într-un volum în 1860: *Trombița unirii*, jucată în 1857 și *24 ianuarie 1859*, jucată la Pitești. Se pare că Theodor Theodorini, prieten intim al lui Aricescu, a jucat pe scena teatrului din Câmpulung „și era aproape să rămâie acolo”, dacă n-ar fi fost chemat la Craiova¹⁰.

Mai târziu, ajuns la București, în calitate de administrator al ziarului „Românul”, Aricescu a semnat deseori în rubrica de critică dramatică, încurajând producțiile originale ale tinerilor autori români împotriva traducerilor și imitațiilor.

Evenimentele din 1848 îl găsesc pe scriitor la București. El lucra la Ministerul Finanțelor, pe un post de copist, plătit cu 150 de lei pe lună, încă din mai 1847. Deși se pare că era inițiat în secretul revoluționar, Aricescu n-a luat parte la primele manifestări. Pe 25 iunie 1848, pleacă din București la Câmpulung, își pune tricolorul pe casă și începe o intensă propagandă revoluționară prin cazinouri și piețe¹¹. La 5 iulie, o parte din membrii guvernului: Tell, Magheru, Rosetti, N. Bălcescu se întorc în București. Pe drum sunt întâmpinați, la Valea Mare, de Aricescu și de alți cetățeni, înarmați cu steagul tricolor și conduși în Câmpulung.

La sfârșitul lunii august se întoarce la postul din București și viața sa devine tot mai agitată. Este destituit, se ascunde până prin aprilie 1849 – timp în care traduce din J. J. Rousseau și Jean Paul Marat – înclinând tot mai mult către radicalismul democrat burghez. Este descoperit, supravegheat de poliție și „reușește” să fie arestat după ce a făcut să circule, în manuscris, versurile intitulate *Blestemul României contra apăsătorilor ei*.

⁸ *Ibidem*, p. 77.

⁹ Anca Costa-Foru, *Contribuția lui C. D. Aricescu la dezvoltarea teatrului românesc*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, nr. 1-2, 1954, București, Editura Academiei R.P.R., p. 228.

¹⁰ Ioan Massof, *Teatrul românesc. Privire istorică*, vol. I (*De la obârșie până la 1860*), București, Editura pentru literatură, 1961, p. 494.

¹¹ C. D. Aricescu, *op.cit.*, p. 94.

Referindu-se la activitatea lui Aricescu, atât de plină de pasiunile veacului în care a trăit, E. Vîrtosu constata că: „viața lui însăși se petrece ca un film polițist, în care polițiștii – în speță oamenii politici ai vremii – urmăresc fără milă un biet exaltat după libertate și după forma ei cea mai virulentă, care este pamfletul. Căci viața lui C. D. Aricescu a fost ca un pamflet pe care l-a destăinuit în rate contemporanilor, fie ca proză, fie ca versuri...sub forma unor lucrări de istoriografie. În toate s-a repovestit pe sine și îndurerările sale, mai ales politice, de aceea, nu rareori, versurile sau proza i-au deschis larg porțile temniței”¹². Astfel, pentru *Blestemul României contra apăsătorilor ei*, Aricescu este judecat de un tribunal secret și exilat la Snagov, unde a stat din ianuarie până în decembrie 1850.

După eliberare, deși bolnav și fără bani, îndurerat de moartea mamei, continuă să studieze și să scrie. Începutul războiului Crimeei îi redă speranța și încrederea în progres, ceea ce pentru el s-a materializat în literatură și istorie, socotite arme de luptă politică. Publică în 1852 culegerea de versuri *Arpa Română*, iar în 1855 și 1856 două volume din *Istoria Câmpulungului*, prima sa lucrare de istorie tipărită¹³. De asemenea, colaborează la „Foaie pentru minte, inimă și literatură” din Brașov, pentru că nu i se primesc articolele la gazetele din țară.

Este neobosit, ține predici politice prin biserici, până va fi împiedicat să mai vorbească și trimite articole cu grafie străină și nesemnate la diverși cetățeni din Câmpulung. Trebuie să mai amintim și faptul că, din 1851 până în 1855, i s-au oferit mai multe slujbe pe care le refuză, deoarece își dorea foarte mult catedra de retorică și istorie de la Colegiul Sf. Sava: „...alt post nu-mi convine astăzi, pentru că nu văz în îmbrățișarea junilor de către Știrbei decât asasinatul moral, compromiterea talentelor și virtuților civice”, scria Aricescu unui amic¹⁴. Din 1857 poate, în sfârșit, să activeze politic. Este ales în martie secretar al Comitetului din Câmpulung, menit să pregătească în jud. Muscel, sub conducerea Comitetului Central al Unirii din București, alegerile pentru divanul ad-hoc al Țării Românești. Este apoi ales deputat al orașului în divan și unul din secretarii Adunării preparatorii, partizan al grupării radicale.

Activitatea literară este intensă, mai ales în paginile ziarelor: „Timpul”, „Concordia”, „Secolul”, „Reforma”, „Naționalul” și „Românul”. Entuziasmul său pentru democrația republicană a culminat cu articolul *Odă la Grecia*, tipărit la 15 octombrie 1862 pe o foaie volantă împărțită abonaților din București ai publicației „Românul”. Articolul conținea îndemnuri pentru răscularea armatei române împotriva „cârmuirii dictatoriale” a lui Cuza. Desigur că Aricescu este arestat și condamnat la 5 luni închisoare și cinci sute de lei amendă pentru îndemn la

¹² E. Vîrtosu, *op.cit.*, p. 261.

¹³ Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui C. D. Aricescu*, București, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 1957, p. 7.

¹⁴ C. D. Aricescu, *op.cit.*, p. 126.

rebeliune. Mai mult decât atât, doi ofițeri l-au provocat la duel. Condamnarea a fost executată la mănăstirea Văcărești¹⁵.

În perioada 1864-1866 se stabilește cu familia la Câmpulung, în această perioadă fiind colaborator la publicațiile lui Cezar Bolliac, „Buciumul” și „Trompeta Carpaților”¹⁶, în care scrie articole îndreptate, de data aceasta, împotriva prietenilor săi radicali, considerați acum demagogi, apărând astfel regimul lui Cuza. A fost ales, pentru a doua oară, deputat al jud. Muscel în 1867, după care se termină cariera sa politică, el revenind la preocupările sale istorice și literare.

Numirea sa în calitate de director al Arhivelor Statului, în 1869 și apoi în 1871-1876, îi dă posibilitatea să devină un inițiator și în domeniul arhivisticii. Astfel, publică în 1874 *Indice de hrisoave și cărți domnești aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă*, iar peste doi ani scoate și volumul al II-lea, *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei, de la leatul 7202-7212 (1694-1704)*, volum publicat în 1874, un izvor de cea mai mare importanță pentru știința istorică.

Perioada aceasta este de fapt cea mai bogată în realizări literare și istorice. Narațiunea *Sora Agapia sau călugărița și căsătoria* apare în 1871 și dezvăluie realități oribile din viața mănăstirească; piesa *Carbonarii*, reprezentată în 1872 pe scena Teatrului Național și imprimată în 1873; *Istoria Revoluțiunii române de la 1821*, publicată în 1874; *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române de la 1848*, volumul I în 1873 și volumele II și III în 1874, sunt doar câteva din lucrările lui Aricescu din acea perioadă.

De fapt, „preocupările sale istorice au crescut, pe măsură ce se convingea de puterea cu care lucrările de istorie influențau masele, precum și lipsa de valoare a <poeziilor> sale”¹⁷. Astfel, în 1874, într-o notă, îi mărturisea lui Petrache Poenaru că în 1853 a ars prima sa „producțiune literară” și că „aceeași soartă ar fi trebuit să aibă și alte opere, de care azi mă căiesc că le-am publicat”. Mai precis își arată părerea despre opera sa poetică în *Philosoful, epistolă familiară*, scrisă la 1878, unde declară cinstit: „Poet e un Hugo, Dante, un Omer, un Milton/iară cei ca d-alde mine suntem versificatori”.

Referindu-se la activitatea de istoric a lui C. D. Aricescu, George Călinescu făcea următoarele aprecieri: „... În *Istoria Câmpulungului*, autorul n-are spirit critic și se pierde în ipoteze romantice, folosind totuși hrisoave de moșneni și cunoștințe proprii, topografice. *Istoria Revoluțiunii Române de la 1848* e mult mai bine întocmită, cu narațiune și caracterizare și informații luate de la fața locului [...]. Despre evenimentele de la 1848 aduce în orice caz știri încă utilizabile”¹⁸.

¹⁵ V. Maciu, *op.cit.*, p. 9.

¹⁶ C. D. Aricescu, *op.cit.*, p. 264.

¹⁷ V. Maciu, *op.cit.*, p. 14.

¹⁸ George Călinescu, *Istoria Literaturii Române de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva, 1982, p. 277-278.

Totuși, *Istoria Câmpulungului* era prima monografie scrisă în limba română privind trecutul unui oraș și care a prezentat interes pentru cercetătorii instituțiilor orășenești vechi ale Țării Românești. De asemenea, *Istoria Revoluțiunii Române de la 1821* a constituit prima monografie întemeiată pe izvoare, memorii și martori, care a cuprins toate problemele anului 1821.

Din 1877 îl găsim pe Aricescu în funcția de revizor școlar în București. Este nemulțumit că trebuie să vegezeze „în acest post obscur, foarte împovărat și rău remunerat, care-mi ia tot timpul, ne mai putând lucra nimic pentru literatură și istorie”¹⁹. Până în 1883 nu a mai scris decât la „Națiunea”, puțin și anonim, cum se exprima autorul. E profund dezamăgit când, la insistențele soției sale, Iulia, cu care avea șase copii, îi cere lui Emil Costinescu să intervină în Cameră pentru o recompensă națională (avându-se în vedere și reținerile din salariul său pe 15 ani), dar nu obține nimic.

Pe 25 decembrie 1883, scrie o scurtă autobiografie, temându-se că nu-și va termina *Memoriile* pe care le începuse încă din 1865. Intitulată *Biografia mea*, aceasta a fost însoțită de o notă scurtă, din 6 decembrie 1885, în care comunica faptul că de mai bine de un an era director al Internatului liceului Matei Basarab, și alta, din 1889, a soției sale Iulia. În această ultimă notă, Iulia Aricescu arăta că mutarea liceului din Calea Rahovei în strada Lucaciu i-a afectat sănătatea soțului ei, care era deja bolnav de inimă, și care a decedat la 18 februarie 1886. Autobiografia a fost publicată de Emil Vîrtosu în 1935²⁰.

Memoriile lui C. D. Aricescu, prima autobiografie integrală a unui scriitor român, au fost considerate cea mai importantă lucrare memorialistică a autorului, un izvor inedit pentru cunoașterea societății românești de la mijlocul veacului al XIX-lea. Lucrarea *Memoriile mele*, publicată în anul 2002, cu prefață și referințe critice de Liviu Petreanu, a inclus și *Biografia mea* (1883). Au fost depistate 37 de opere antume ale lui Aricescu pentru anii 1847-1884 și 10 opere postume în perioada 1900-1982.

Dintre operele antume semnalăm existența în Biblioteca Muzeului Național de Istorie a României a unui volum intitulat *Dinu operele D-lui C. D. Aricescu*. Sunt coligate în acest volum achiziționat în 1971, de la o consignație din București, un număr de 9 lucrări, dintre care patru poartă semnătura autografă a autorului. Ele sunt coligate aleatoriu: *Procesul și Esilulu meu la Snagov*, București, Tipografia jurnalului Naționalulu, 1859; *Despotismul și Constituția. Estractu din mai multe opere politice*, București, Tipografia lui Emanuelu Poenescu, 1861, cu autograf C. D. Aricescu în cerneală pe ultima pagină; *Călătorie împregiurul camerei mele*, de contele Xavier de Maistre, tradusă C. D. Aricescu, București, Imprimeria lui Ferdinand Om, 1856 (dedicată lui C. Ioanide, profesor de limba elenă la Colegiul Sf. Sava); are autograf C. D. Aricescu cu cerneală pe contrapagină; *Istoria Câmpulungului*,

¹⁹ Emil Vîrtosu, *op.cit.*, p. 265.

²⁰ *Ibidem*, p. 266.

prima rezidență a României, Partea a II-a, București, Imprimeria lui Ferdinand Om, 1856, cu autograf C. D. Aricescu; *Procesul meu pentru Oda la Grecia*, Bucuresci, Tipografia G. Daniilopulos C-nie, Strada Mogoșoaie, nr. 53, 1862; *Mysterele căsătoriei, Partea I, Bărbatul Predestinatu*, Bucuresci, Tipografia Ștefan Răssidescu, Strada Nemțească, Otelul German, nr.27, 1861, cu autograf C. D. Aricescu; *Mysterele căsătoriei, Partea a II-a, Bărbatu Diplomat*, Tipografia Ștefan Răssidescu, Strada Nemțească, Otelul German, nr. 27, 1863; *România sub Prințul Bibescu 1842-1848*, Bucuresci, Tipografia C. A. Rosetti, Ulița Fortuni, nr. 15, 1862; *Lyra*, Bucuresci, Tipografia Națională a lui Iosif Romanoc et Compania, 1858.

Activitatea literară a lui C. D. Aricescu s-a materializat „... în mai toate domeniile culturii scrise românești, fiind rezultatul unui program social și politic asumat ca doctrină personală: pașoptismul. Nici un alt scriitor al acestor vremi [...] nu s-a hrănit cu atâtea iluzii și speranțe de libertate, de renovare a lumii românești”²¹. „Cetățeanul Aricescu”²², cum își semna versurile în 1848, în calitate de poet revoluționar, ca iacobinii din 1793, a avut, așadar, șansa să ia parte la cele mai frumoase și importante evenimente ale istoriei românilor.

²¹ Ștefan Cazimir, prefață la C. D. Aricescu, *Memoriile mele*, p. 6.

²² V. Maciu, *op.cit.*, p. 32.

**FOTOGRAFII DE CAROL POPP DE SZATHMARI
ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A
ROMÂNIEI**

**PHOTOGRAPHS BY CAROL POPP DE SZATHMARI IN THE
PATRIMONY OF THE NATIONAL MUSEUM OF ROMANIAN
HISTORY**

Cornel Constantin Ilie*

Mihai Bozgan**

Abstract

In the collection of the National Museum of Romanian History there are kept several small-sized photographs with portraits of some people who have more or less remained in the Romanian collective memory. There can be found here photographs of crowned heads (Alexandru Ioan Cuza, Elena Cuza, Princess Elisabeth), of politicians (Nicolae Golescu, Costache Negri, Ioan Emanoil Florescu, Manolache Costache Epureanu) or of ladies and gentlemen from Bucharest's high society.

Keywords: vignette, official photographer, portrait, photo studio.

Carol Pop de Szathmari (1812-1887) s-a născut la Cluj. A urmat cursurile Colegiului Reformat din oraș, absolvindu-le cu calificativul „summa cum laude”. Și-a completat formarea intelectuală prin călătorii și studii la marile universități din Europa acelei vremi.

S-a stabilit în Principatele Române, la București, în 1843, reușind „performanța” de a fi pictor de curte pentru cinci domnitori (Alexandru Dimitrie Ghica, Gheorghe Bibescu, Barbu Știrbei, Alexandru Ioan Cuza și Carol I) și fotograf oficial pentru doi dintre aceștia (Carol I și Alexandru Ioan Cuza).

În istoria fotografiei românești și universale Carol Popp de Szathmari ocupă un rol deosebit de important. El este considerat primul fotoreporter de război (de la care s-au păstrat imagini), acest „atribut” dobândindu-l după ce a realizat fotografii pe front, în timpul Războiului Crimeii. Aceste imagini le-a strâns într-un album care a făcut senzație la Expoziția Universală de la Paris din 1855 și pentru

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Patrimoniu.

** Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României.

care a primit numeroase aprecieri de la personalități de marcă ale vieții politice europene (Franz Josef, Napoleon al III-lea, regina Victoria).

Calitățile lui Szathmari au fost apreciate atât de către domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, cât și de cel care i-a urmat – Carol I. Așa se explică și calitatea de fotograf oficial primită de la aceștia (în 1863 de la Cuza, în 1866 de la Carol).

În afara albumului cu fotografii de pe front, Carol Popp de Szathmari a mai realizat o serie de alte astfel de opere, dintre care se remarcă monumentală lucrare din 1869, „*România. Album alu M.S. Domnitorulu Carolu I*”, în care a strâns imagini cu lăcașurile de cult cele mai însemnate din București și din Muntenia.

Carol Popp de Szathmari a fost o personalitate recunoscută la nivel internațional. În 1864 Szathmari era primit ca membru în *Société Française de Photographie*, pentru ca în 1870 să devină membru în organizația similară din Viena.

Szathmari poate fi considerat cel dintâi artist-fotograf. Prin atelierul său din București au trecut toate tipurile și toate chipurile caracteristice Capitalei. Însă și mulți oameni politici i-au trecut pragul, pentru a rămâne imortalizați pe clișeele marelui artist.

În colecția Muzeului Național de Istorie a României se păstrează o serie de fotografii, de mici dimensiuni, cu portretele unor personaje rămase mai mult sau mai puțin în memoria colectivă. Se regăsesc aici fotografii ale „capetelor încoronate” (Alexandru Ion Cuza, Doamna Elena Cuza, Principesa Elisabeta), ale oamenilor politici (Nicolae Golescu, Costache Negri, Ioan Emanoil Florescu, Manolache Costache Epureanu) sau ale unor „doamne” și „domni” din societatea bucureșteană. Analizând vignetele de pe spatele fotografiilor, constatăm că acestea sunt realizate în trei perioade: înainte de 1863 (adică atunci când nu era fotograf oficial), când, pe vigneta, Szathmari se prezintă simplu: „Peintre et Photograph”; cele realizate între 1863 și 1866 (care sunt și cele mai numeroase), după ce dobândise pentru prima dată statutul de fotograf oficial, vignetele marcând acest fapt („Charles Szathmari Peintre et Photograph de la Cour de S.A. Le Prince Regnant des Principautés-Unies-Roumaines”); cele făcute după 1866, după venirea lui Carol I (pe vigneta stă scris: „Carol Szathmari Pictor și Fotograf M.S. Carol I Domnitor. Romanilor” sau „C. Szathmari Pictor și Fotograful Înălțimei Sele Carol I Domnitorul Romanilor”).

Vigneta este un loc pe care Szathmari poate să-și etaleze prețuirea de care se bucurase în rândul suveranilor europeni și distincțiile obținute la diferite expoziții. Spre exemplu, pe vignetele unor fotografii din „perioada Cuza” găsim medalioane cu portretele lui Napoleon al III-lea, Franz Josef sau reginei Victoria, ordinele primite de la sultanul otoman sau țarul Rusiei sau distincția primită cu ocazia Expoziției de pictură de la București. O vigneta din „perioada Carol”, pe care am putea-o numi „spectaculoasă”, cuprinde, pe lângă cele enumerate mai sus, și medalioane cu portretul domnitorului Carol, al prințului-consort Albert al Marii Britanii, alte decorații, medalii și dovezi ale recunoașterii talentului său fotografic.

Fig. 1. Portet bărbat

Dată: ante 1863

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 10,6x6,6cm

Vigneta: decorată cu medalioane, decorații, motive vegetale, cu reclama fotografului (Charles Szathmari Peintre et Photograph) și adresa (Bucarest Chanu Verde) – în continuare se va cita: *Vigneta: model ante 1863*

Nr.inv. 147468

Fig. 2. Portret femeie

Dată: ante 1863

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 9,1x6,1cm

Vigneta: model ante 1863

Nr.inv. 147457

Fig. 3. Portret femeie
Datare: ante 1863
Material/tehnică: Carton, hârtie
fotografică/sepia
Dimensiuni: 10,6x6,6cm
Vigneta: model ante 1863
Nr.inv. 147466

Fig. 4. Portret femeie
Datare: ante 1863
Material/tehnică: Carton, hârtie
fotografică/sepia
Dimensiuni: 9,8x6,1cm
Vigneta: model ante 1863
Nr.inv.147505

Fig. 5. Portret bărbat
Datare: ante 1863
Material/tehnică: Carton,
hârtie fotografică/sepia
Dimensiuni: 9,1x6,1cm
Vigneta: model ante 1863
Nr.inv.: 147591

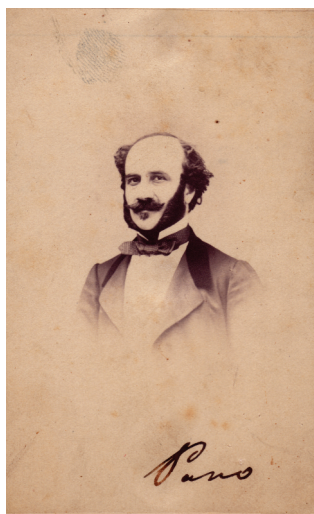

Fig. 6. Anastasie Panu,
om politic
Datare: ante 1863
Material/tehnică: Carton, hârtie
fotografică/sepia
Dimensiuni: 9,2x6,1cm
Vigneta: model ante 1863
Nr.inv.: 147593

Fig. 7. Portret femeie

Datare: ante 1863

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 9,7x6,2cm

Vigneta: model ante 1863

Nr.inv.: 147594Fig

Fig. 8. Doamna Elena Cuza

Datare: 1863-1865

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 10,6 cm x 6,5 cm

Vigneta: decorată cu steme, medalioane, decorații, motive vegetale, cu reclama fotografului (Charles Szathmari Peintre et Photograph de la Cour de S.A. Le Prince Regnant des Principautés-Unies-Roumaines) și orașul (Bucarest) – în continuare se va cita: *Vigneta: model 1863 - 1866*

Nr.inv. 147577

Fig. 9. Alexandru Ioan Cuza,
domnitorul Principatelor Unite
Datare: 1863-1865
Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
Dimensiuni: 10x6,5cm
Vigneta: model 1863 - 1866
Nr.inv: 147573

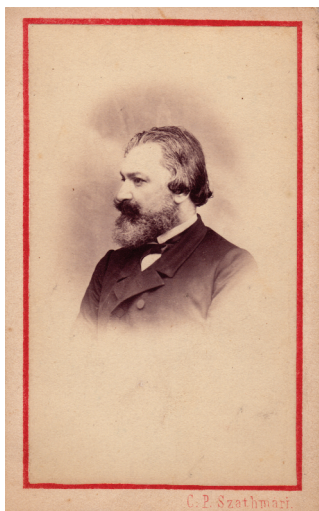

Fig. 10. Costache Negri, om politic
Datare: 1863-1866
Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
Dimensiuni: 10,6 cm x 6,6 cm
Vigneta: model 1863 - 1866
Nr.inv. 147573

Fig. 11. Ion Emanoil Florescu,
general, om politic
Datare: 1863-1865
Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
Dimensiuni: 10,7x6,6cm
Vigneta: model 1863 - 1866
Nr.inv. 147578

Fig. 12. Manolache Costache Epureanu, om politic
 Datare: 1863-1865
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,4x6,6cm
 Vigneta: model 1863 - 1866
 Nr.inv. 147562

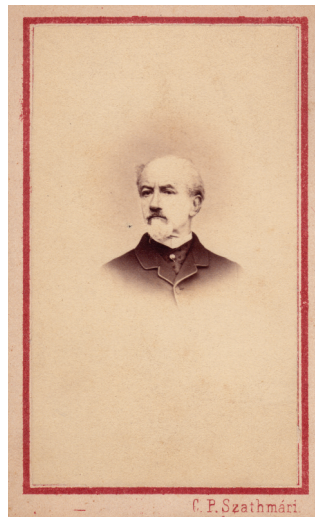

Fig. 13. Nicolae Golescu, general, om politic
 Datare: 1863-1865
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,7x6,6cm
 Vigneta: model 1863 - 1866
 Nr.inv. 147579

Fig. 14. Portret femeie
 Datare: 1863-1865
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,2x6,6cm
 Vigneta: model 1863 - 1866
 Nr.inv. 147589

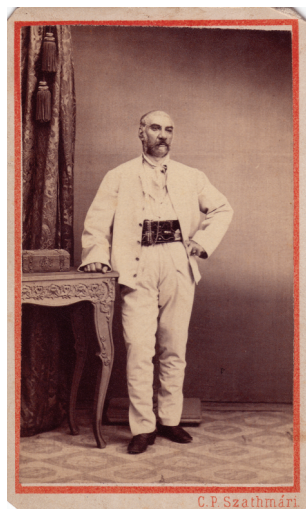

Fig. 15. Portret bărbat
 Datare: 1863-1865
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,5x6,4cm
 Vigneta: model 1863 - 1866
 Nr.inv. 147547

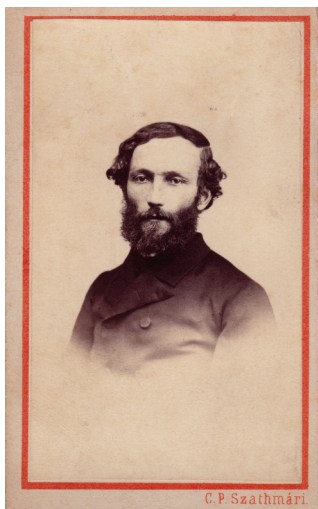

Fig. 16. Portret bărbat

Datare: 1863-1865

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 10,5x6,4cm

Vigneta: model 1863 - 1866

Nr.inv. 147547

Fig. 17. Portret femeie

Datare: 1863-1865

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 9,8x6,1cm

Vigneta: model 1863 - 1866

Nr.inv. 147443

Fig. 18. Portret femeie

Datare: 1863 – 1866

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 10,4x6,3cm

Vigneta: model p 1863 - 1866

Nr.inv.147513

Fig. 19. Portret femeie

Datare: 1863 – 1866

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 10,2x6,2cm

Vigneta: model 1863 - 1866

Nr.inv.147531

Fig. 20. Portret femeie
 Datare: 1863 – 1866
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,4x6,5cm
 Vigneta: model 1863 - 1866
 Nr.inv.: 147554

Fig. 21. Portret femeie
 Datare: 1863 – 1866
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,5x6,5cm
 Vigneta: model 1863 - 1866
 Nr.inv.: 147578

Fig. 22. Principesa Elisabeta
 Datare: cca. 1870
 Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia
 Dimensiuni: 10,2x6,2cm
 Vigneta: decorată cu steme, medalioane, decorații, motive vegetale, cu reclama fotografului (Carol Szathmari Pictor și Fotograf M.S. Carol I Domnitor. Romanilor) și adresa (Bucuresci Strada Jenii propria Casa).
 Nr.inv.: 5285

Fig. 23. Portret femeie

Datare: 1866 – 1870

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 10,5x6,5cm

Vigneta: decorată cu medalioane, decorații, motive vegetale, cu reclama fotografului (C. Szathmari Pictor și Fotograful Înălțimei Sale Carol I Domnitorul Romanilor) și adresa (București Bulevardu si Propria Casa).

Nr.inv. 147497

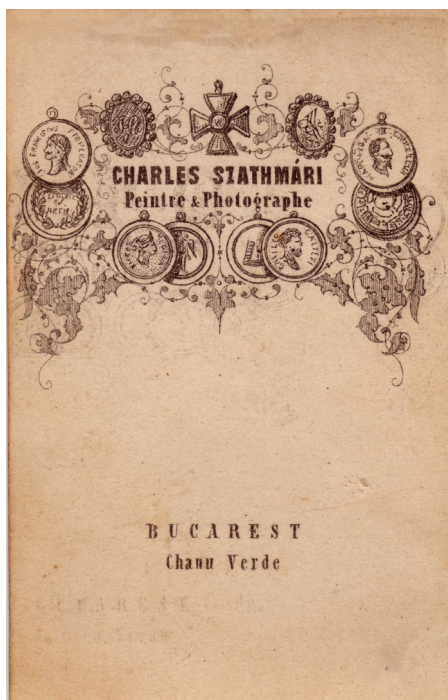
Fig. 24. Romulus Magheru, comandantul garnizoanei Craiova, fost adjutant regal al lui Carol I

Datare: cca. 1880

Material/tehnică: Carton, hârtie fotografică/sepia

Dimensiuni: 16,1 cm x 11,2 cm

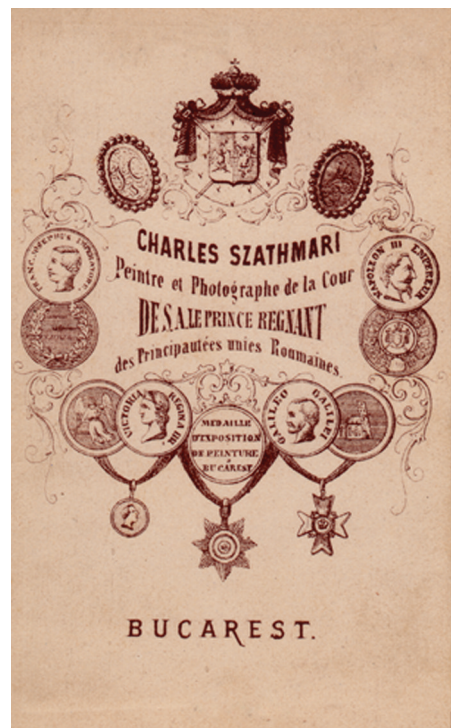
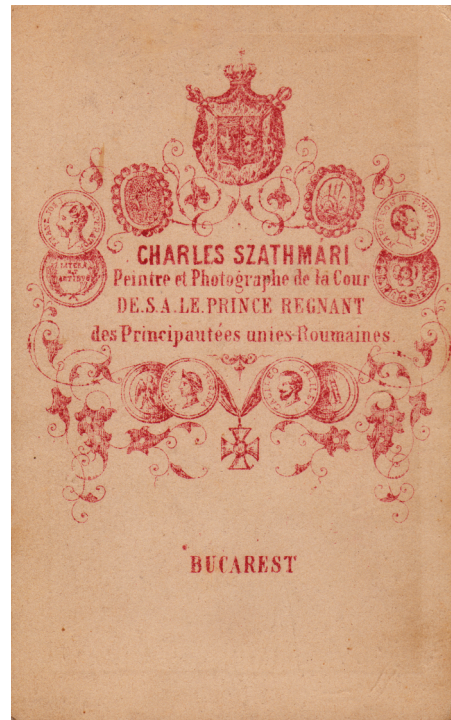
Nr.inv. 60531

Vignetă model ante 1863

Vignete model post 1866

Vignete model 1863-1866

**LANGUEDOC ET ROUMANIE: DU FELIBRIGE AUX
«RENCONTRES EN MEDITERRANEE» - UNE HISTOIRE
D'AMOUR INACHEVEE**

Adrian Irvin Rozei*

Abstract

This article evokes the literary relationship between **Romania** and the **south of France**, focusing on the contacts of Vasile Alecsandri, major Romanian poet and diplomat of the XIXth century, with “Société Archéologique Scientifique et Littéraire” from **Béziers**.

The second part presents a bird’s eye view of the artistic liaisons between Languedoc and Romania through the years.

Keywords: Languedoc, Vasile Alecsandri, Béziers.

Dans le dernier quart du XIXème siècle, la Roumanie, pays récemment apparu sur la carte de l’Europe, recherchait une reconnaissance internationale par tous les moyens.

Le fait militaire majeur qui a généré aussi bien l’indépendance du pays, que sa proclamation en tant qu’Etat souverain, a été la guerre russo-turque de 1877.

A cette occasion, les armées roumaines alliées avec les troupes du tsar contre l’ennemi héréditaire, l’Empire ottoman, ont emporté à Grivitz et Plevna deux victoires historiques qui ont permis de changer le sort de la guerre. Par la suite, en 1878, les Principautés-Unies ont eu leur indépendance reconnue par le Congrès de Berlin et, en 1881, le prince Carol I a proclamé le royaume sous le nom de Roumanie. En même temps que la reconnaissance politique du nouvel Etat, sa reconnaissance culturelle devait jouer un rôle tout aussi important, afin d’assurer la présence de son caractère national dans le concert européen.

* Membre de la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire.

A ce titre, la France, puissance majeure européenne, Etat centralisé et unitaire de longue date, représentait le meilleur vecteur d'affirmation internationale pour le nouveau pays.

Mais, les relations franco-roumaines étaient bien plus anciennes. Déjà quelques deux mille ans auparavant, au moment de la conquête de la Dacie par les troupes de l'empereur Trajan – lui-même d'origine ibérique –, les légionnaires de ses armées auraient été recrutés dans le nord de l'Espagne et dans la Septimanie. C'est ainsi qu'on explique la présence d'une langue romane à l'autre bout de l'Europe et ceci malgré le passage dans la région d'innombrables invasions des peuples migrants après l'abandon par Rome de l'ancien territoire dace.

Le fait est que, dans la deuxième moitié du XIXème siècle, la jeunesse et l'intellectualité roumaines se tournaient vers la France, porteuse de la modernité à travers les idéaux de la Révolution française que les élites du pays avaient découverts grâce au passage des armées napoléoniennes dans la région. Les jeunes Roumains éduqués à Paris revenaient au pays habillés selon la mode occidentale et parlant couramment la langue de Molière. Ils furent d'ailleurs surnommés par les «vieilles barbes» du pays – et ce n'est pas qu'une figure de style! –, des «bonjouristes».

Mais, le vrai moment de gloire de la culture roumaine sur le sol français a eu lieu dans le Languedoc, à Montpellier en 1878, à l'occasion du concours de poésie pan-latine.

Dans la deuxième moitié du XIXème siècle, un mouvement de réhabilitation de la langue provençale, devenue seulement une langue de communication régionale, essayait de la ramener au niveau de gloire qu'elle avait connue au Moyen Âge.

Les contacts entamés entre les Catalans et les Provençaux se sont concrétisés par l'organisation de manifestations littéraires, dont le but était la constitution d'un «esprit latin» commun à tous ceux qui parlaient des langues romanes.

En 1876, en Avignon, on a décidé que tous les quatre ans on organiserait des «Grands Jeux Floraux», à l'occasion des «Fêtes Latines» et la ville de Montpellier a été choisie comme siège de la première rencontre qui devait avoir lieu deux années plus tard. Ces manifestations étaient organisées par le félibrige qui s'était doté à cette occasion d'un statut définitif et dont le guide incontesté était Frédéric Mistral.

Pour le concours de poésie à la gloire de la «race latine», prévu en 1878, le poète catalan Albert de Quintana offrit une coupe d'argent comme prix attribué au gagnant.

Cinquante-six poètes venant de différents pays de langue romane ont présenté leurs œuvres; parmi eux il y avait trois Roumains: un poète anonyme de Târgu Mureș (Transylvanie), Romulus Scriban de Galatzi et Vasile Alecsandri, tous les deux de Moldavie. Frédéric Mistral, le célèbre poète provençal, a retiré son œuvre du concours afin de pouvoir faire partie du jury.

Le Grand prix a été attribué au poète roumain Vasile Alecsandri pour son poème intitulé «Oda ginteî latine», en français: «Chant à la race latine». Le commentaire de l'époque, par voie de presse, a été le suivant: «La nationalité, la gloire et la foi latine du lauréat en faisait une manifestation de pan-latinisme politique».

Le poème gagnant a été lu à l'occasion des manifestations organisées à Montpellier du 22 au 30 mai 1878, sur l'Esplanade du Pérou, «*sous le grand toit du ciel, en face du soleil, en face de la mer d'Azur, en face des Alpes et des Pyrénées témoins des destinées de la Latinité*». Frédéric Mistral a lu un poème écrit à cette occasion dont quatre vers sont inscrits sur une plaque en marbre apposée près de l'Arc de Triomphe, au bout de l'Esplanade. Le passant peut y lire encore aujourd'hui le texte suivant:

ES AV PEIROV DE MOVNT-PELIE, MIRADOV DE LA TERRA D'OC
QVE LOV XXV DE MAI MDCCCLXXVIII FREDERIC MISTRAL DIGVET
SOVN INNE A LA RACO LATINO

Aubouro te, raço latino,/Soulo la capo dou soulèu!/ Lou rasin brun boui
dins la tino,/ Lou vin de Diéu gisclara lèu.

On a récité ensuite les autres poèmes primés, dont celui de Romulus Scriban, qui avait remporté le troisième prix. La soirée s'est poursuivie par un banquet, pendant lequel on a lu le télégramme envoyé par vingt-et-un députés roumains, adressé à leurs «frères latins», en les invitant à Bucarest en septembre 1879.

Malheureusement, à cause de la guerre de 1877, encore en cours, Vasile Alecsandri et d'autres hommes de lettres roumains n'ont pas pu participer à cette célébration. Par contre le succès du poète roumain a eu un énorme retentissement en France et surtout en Roumanie. Son poème a été traduit dans d'innombrables langues, depuis le provençal jusqu'à l'hébreu.

La revue «Convorbiri literare» du 1er juin 1878 fait le commentaire suivant: «*Grivitza et Montpellier sont aujourd'hui deux noms inséparables et tout aussi chers aux Roumains, parce qu'ils représentent deux brillantes victoires par lesquelles les Roumains ont affirmé leurs droits et leur volonté d'exister*».

En 1881, à l'occasion de la proclamation du royaume de Roumanie, le poète irlandais W. C. Bonaparte-Wyse a publié une ode, intitulée «On occasion of Roumania constituting himself as a kingdom», qui a été traduite aussi bien en français qu'en provençal.

Mais le sommet des relations provençalo-roumaines a été atteint en 1882, à l'occasion des «Jeux Floraux» déroulés aussi bien à Forcalquier, Albi et Montpellier. Cette fois-ci, Vasile Alecsandri était présent. Le 7 mai 1882, il a été reçu avec tous les honneurs dus à son rang et à ses nombreux mérites d'écrivain, homme politique, ami de la France et du félibrige¹.

Il a déclamé à cette occasion son poème «Ronsard à Toulouse», dédié à M. Roque-Ferrier. On y trouve les vers:

*«Il dit, dans une langue divine
Comment, au temps des malheurs de la France,
Un sien ancêtre, le Ban Maracina
Né sur les bords verdoyants du Danube,
Vint monté sur un dragon,
Prendre part à la grande lutte
Qui devait sauver la France.»*².

Arrivé à Albi le 24 mai 1882, Vasile Alecsandri participe aux fêtes présidées par Frédéric Mistral et le comte de Toulouse, en lisant un nouveau poème, intitulé «Patru regine» (Quatre reines) qu'il traduit également en français.

A l'occasion du banquet qui suit les cérémonies, c'est Gabriel Azaïs qui lui adresse un «brinde», et Vasile Alecsandri répond en lui adressant des vers dédicacés: «Au poète et philologue Gabriel Azaïs». A l'occasion de ce voyage, il était prévu que Vasile Alecsandri fasse un détour par Béziers, pour répondre à

¹ Pour mémoire: Vasile Alecsandri a été l'auteur de plus d'une centaine de poèmes en roumain et en français, de plusieurs pièces de théâtre aussi bien comiques ou dramatiques, de livres de voyage, de volumes de prose. Il a édité plusieurs revues littéraires, a été membre de l'Académie Roumaine et auteur des paroles de l'hymne national royal. A la demande du premier prince régnant des Principautés-Unies, A. I. Cuza et, en tant que Ministre des Affaires Etrangères, il a plaidé la cause de l'Union en France, Grande Bretagne et Piémont. Il a brillamment accompli la charge de ministre plénipotentiaire de Roumanie à Paris entre 1885 et 1890. Considéré comme «poète national» en son temps, il a été même un éphémère candidat au trône de Moldavie.

² Selon la théorie difficile à prouver avec des documents historiques défendue par Vasile Alecsandri, l'ancêtre de Ronsard (en roumain Mărăcine) aurait été un prince d'Olténie, appelée aussi «la Petite Valachie». Si non e verro,...! Par ailleurs, en 1872, Vasile Alecsandri publie à Jassy, capitale de la Moldavie, le poème historique «Dumbrava Roșie», qui porte la mention: «Vendu au bénéfice des souscriptions faites afin de libérer le territoire français».

l'invitation de ses amis membres de la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire. Mais les fatigues du voyage l'obligerent à envoyer d'Avignon le télégramme suivant, le 18 mai 1882:

Mr Gabriel Azaïs, Béziers.

Arrivé à peine de Gap très fatigué n'ai ni temps matériel ni forces venir Béziers. Veuillez vous prie exprimer mes regrets ainsi que ceux de mylord Bonaparte-Wyse aux honorables membres de la Société Archéologique Alecsandri.

En 1885, Vasile Alecsandri revient en France en tant que Ministre plénipotentiaire, titre de l'Ambassadeur de l'époque, fonction qu'il garde jusqu'à sa mort, le 22 août 1890, survenue dans sa propriété de Mircești (Roumanie).

* * *

Celui qui aurait la curiosité de consulter les Bulletins annuels publiés par la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire à la fin du XIXème siècle découvrirait, parmi les membres d'honneur, le nom du poète roumain «Veséli Alecsandri, Sénateur à Mircești (Roumanie)» mentionné à partir de 1883 jusqu'en 1890.

Toujours parmi les membres d'honneur on retrouve Frédéric Mistral, prix Nobel de littérature, celui qui avec six autres hommes de lettres avait lancé en 1854 le mouvement de réhabilitation de la littérature provençale, en fondant «le Félibrige», défini par une lettre ministérielle en date du 14 avril 1877 comme «une association littéraire destinée à encourager les lettrés et les savants dont les travaux ont pour but la culture et la conservation de la langue provençale».

A l'époque de gloire de ce mouvement, pendant les dernières décennies du XIXème siècle, ses contacts suivis avec la Reine poétesse de Roumanie, Carmen Sylva, ont fait que celle-ci soit appelée «La Reine des Félibres». C'est ainsi que différents félibres ont été décorés de l'ordre de la «Couronne de Roumanie». Parmi eux, on compte en dehors de Frédéric Mistral, Joseph Roumanille, Quintana, Gabriel Azaïs ou Bonaparte-Wyse, qui faisaient tous partie de la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire. Tous ces membres éminents avaient participé, d'une manière ou d'une autre, au concours de poésie de langues romanes, gagné par Vasile Alecsandri en 1878, avec le célèbre «Chant à la race latine», à Montpellier.

Le 2 Septembre 1882, Alecsandri annonçait depuis Mircești, sur une carte de visite, la bonne nouvelle à son ami Gabriel Azaïs en ces termes:

Cher Monsieur et Confrère - Je suis heureux de vous annoncer que S.M. le roi Charles vous a décerné le titre d'officier de l'ordre: la Couronne de Roumanie. Veuillez en agréer mes sincères félicitations.

Dans les années qui ont suivi, alors que Vasile Alecsandri, ministre de Roumanie en France, habitait Paris, leurs liens se sont intensifiés. C'est ainsi que nous pouvons rencontrer pendant quelques années de suite, parmi les ouvrages reçus par la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire, la revue «ROMANIA», envoyée depuis Paris par le Ministère de l'Instruction publique. On y trouve aussi bien une brochure intitulée «ALECSANDRI», dans la série «Les Félibres», éditée à Gap en 1882, ainsi que l'ouvrage «La Roumanie dans la littérature du Midi de la France», signé Alphonse Roque-Ferrier, portant une dédicace qui dit: «*A Messieurs les membres de la Société Archéologique de Béziers, hommage affectueux d'un confrère*», en date de 1881.

Dans le Bulletin daté 1891-1892, est annoncée la disparition de «*Veséli (sic) Alecsandri, membre honoraire décédé à Mircești (Roumanie), le 6 septembre 1890*». Sur la même page, on annonce la perte de «*Joseph Roumanille, membre correspondant décédé en Avignon, le 24 mai 1891*».

* * *

Dans ce même Bulletin, un article concernant l'activité littéraire de la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire rend compte du mémoire: «Notes pour servir à l'histoire de Capestang, par un Capestanaï». Cette étude, écrite par Fernand Pigot, passe en revue «*un aperçu des origines, de l'histoire féodale, communale et religieuse de cette ville, dont le château appartenait à l'Archevêque de Narbonne et dont le chapitre collégial était important*». Comme dit le rédacteur du Bulletin: «*Ce travail révèle un esprit désireux de connaître et de faire connaître l'histoire de son pays afin de le faire mieux aimer. N'est-ce pas là un acte recommandable? Pour l'aider à poursuivre avec constance l'œuvre qu'il a entreprise, à la condition de ne pas négliger le côté archéologique, la Société attribue une médaille de bronze à l'auteur, M. Fernand Pigot, de Capestang*». Fernand Pigot (1867-1928), jeune passionné par l'histoire de sa ville, n'avait que 23 ans quand il reçut cette médaille!

Par la suite, il fit une carrière exceptionnelle littéraire et journalistique. En dehors des activités de viticulteur, il a été félibre, conférencier mutualiste, un des pionniers du «Crédit Mutualiste Agricole», banque qui poursuit de nos jours son activité sous le nom de «Crédit Agricole», correspondant de Radio France, mécène des arènes de Béziers, fondateur de la revue «L'Escola dels Titans», directeur de journaux en langue occitane «Lou Camel» et française «Le Petit Biterrois».

En 1907, à l'occasion de la révolte des viticulteurs du Languedoc, Fernand Pigot s'est distingué par sa tentative d'unification des mouvements revendicatifs

des quatre départements méditerranéens, en les visitant et en prononçant partout des discours en langue d'Oc. Il a été l'un des collaborateurs et amis de Marcellin Albert, le leader du mouvement populaire de 1907.

Le 26 février 1926, C. Papp de Maros-Csüged, propriétaire d'une maison internationale de commerce à Béziers, adressait la lettre suivante à Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères de Bucarest:

«Habitant depuis 20 ans Béziers et ayant fait la guerre en France, où je me suis engagé, je me suis définitivement établi dans cette ville. De nombreux Roumains sont établis où résident temporairement à Montpellier, Béziers, Narbonne, soit comme étudiants, commerçants ou ouvriers manuels. Ils ont parfois besoin de visas du consulat de Roumanie. Malheureusement, il n'existe qu'un consulat, à Marseille, ce qui les oblige à se déplacer et leur occasionne des frais de voyage très onéreux. J'ai l'honneur de signaler à la Haute bienveillance de Son Excellence, Monsieur Fernand Pigot, publiciste - fêlibre, 33, avenue de la République, à Béziers, honoré de la Couronne de Roumanie, le 9 février 1901. Ce dernier accepterait de remplir les fonctions consulaires à Béziers.

Estimé par tout le pays, il s'est occupé depuis longtemps des étudiants roumains qui sont à Montpellier et tous les sujets roumains qui lui ont été signalés. Aimant profondément ce qui est roumain et vient de Roumanie, il a fait dans les milieux littéraires et commerciaux où il est très estimé, une grande propagande en faveur de la Roumanie. Son action a toujours été désintéressée et constante. Espérant que Votre Excellence mettra à l'étude notre demande, nous sommes avec respect Votre dévoué serviteur».

Après les formalités de rigueur, suivant la proposition de son Excellence Monsieur I. Mitilineu, Ministre des Affaires Etrangères, le roi de Roumanie, Ferdinand, signait à Sinaia, le 29 octobre 1926, le décret qui décide de « la création, le 1er Octobre 1926, d'un consulat de deuxième catégorie (honorifique) de Roumanie, à Béziers (France)». Par le même décret, le roi décide que Monsieur Fernand Pigot est nommé le même jour Consul Honorifique de Roumanie, comme titulaire de l'office consulaire nouvellement créé.

Nous disposons d'une copie de la lettre adressée par la Légation Roumaine de Paris, datée du 25 janvier 1927, accompagnée du «formulaire de fiche personnelle et du serment complété par Monsieur Fernand Pigot avec un fac-similé en double exemplaire avec sa signature».

Selon la tradition orale, conservée dans la famille de Fernand Pigot, cette nomination n'était pas due seulement aux mérites précités du nouveau consul, mais aussi au fait que celui-ci avait acheté trois mille chevaux en Roumanie!

En tout cas, pendant quatre ans, le drapeau roumain a flotté sur la façade de la maison sise au 33, rue de la République (aujourd'hui «22 août 1944», date de la

libération de cette ville), siège officiel du consulat où Fernand Pigot habitait dans les périodes où ses occupations, essentiellement viticoles, ne le retenaient pas à Capestang, berceau de la famille. Les caves de sa propriété de Capestang, appartenant toujours à ses descendants, peuvent être visitées encore de nos jours, parce que Madame Marie Cros, l'arrière petite-fille du consul, a installé ici un agréable restaurant, appelé «La table du vigneron».

Malheureusement, le 22 juin 1928, un accident stupide fait que Fernand Pigot perde la vie, à Béziers, dans le local du consulat. Mais la Légation de Roumanie à Paris n'a appris le décès de Fernand Pigot que le 28 septembre 1929. Le 2 octobre 1929, le Ministre plénipotentiaire chargé d'affaires, B. Cantacuzène, adresse à Monsieur Al. Vaida Voevod, Ministre des Affaires Etrangères ad intérim, une lettre dans laquelle il affirme que *«étant donné que les travaux consulaires sont fort peu nombreux à Béziers, je pense qu'il n'est pas nécessaire de le remplacer»*.

Toutefois, le 29 septembre 1930, la Légation de Paris répond à la note reçue du Ministère des Affaires Etrangères français, qui donnait son accord pour la nomination de Monsieur Guy Henri, au poste de consul à Béziers. Mais une note manuscrite indique sur le même document qu'*«à la suite du décès de l'ancien consul Fernand Pigot, le consulat de Béziers est supprimé depuis 1929»*.

Etrangement, une note transmise le 20 avril 1940, (dix ans plus tard!) par le «Ministre Royal des Affaires Etrangères de Bucarest à Monsieur Richard Franasovici, Ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire de sa Majesté le Roi à Paris», dit: *«J'ai l'honneur de vous transmettre ci-joint un acte authentifié récemment par une personne dont la signature est inconnue par ce Département et qui s'intitule «attaché consulaire» auprès du consulat roumain de Béziers, en priant Votre Excellence de bien vouloir entreprendre une recherche pour déterminer qui est cette personne»*. Suit la description des démarches entreprises après le décès de Fernand Pigot, en précisant que depuis 1929, *«...dans tous leurs travaux (Ministères et Ambassades n.n.) ont arrêté de mentionner le consulat de Béziers parmi les consulats de Roumanie existant en France. Vu ce qui précède, je prie votre Excellence de bien vouloir disposer que l'on prenne des mesures appropriées afin que les cachets et emblèmes du consulat de Béziers soient retirés des mains des personnes qui les détiennent aujourd'hui sans une autorisation légale, communiquant en même temps de manière officielle au Quai d'Orsay que ce consulat a cessé d'exister depuis l'année 1929»*.

Probablement que les événements dramatiques qui ont suivi pendant cinquante ans, d'abord dans toute l'Europe et par la suite en Roumanie, ont laissé

dans l'ombre l'étrange sort du consulat de Béziers.

* * *

En 1838, grâce à la souscription ouverte par la Société Archéologique, Scientifique et Littéraire, une statue de Pierre-Paul Riquet, le génial concepteur et bâtisseur du Canal du Midi, la voie d'eau qui relie la Méditerranée à l'Océan Atlantique, était inaugurée sur les Allées de Béziers. Une de ses descendantes, Marie Henriette Valentine de Riquet, comtesse de Caraman-Chimay, devenue Princesse Bibesco, finira sa vie à Bucarest et sera enterrée en 1914 dans le parc du château de Mogoșoaia, en quelque sorte le Versailles roumain.

* * *

Dans les décennies qui ont suivi les manifestations de Montpellier, ont été publiées d'innombrables articles, discours, conférences, études, traduits du roumain en provençal. Malheureusement, le temps passant et l'importance du mouvement félibrige diminuant, leur nombre a été de plus en plus réduit. Pendant la Deuxième Guerre mondiale, un groupe d'intellectuels roumains de Montpellier a tenté de ressusciter ce lien historique publiant en Roumanie quelques études concernant la littérature occitane, mais la chute du «Rideau de fer» a arrêté cette initiative.

Il a fallu attendre le changement de régime en Roumanie, en 1989, pour voir apparaître à partir de 1995 un nouveau pont culturel entre les deux régions si éloignées de l'Europe latine.

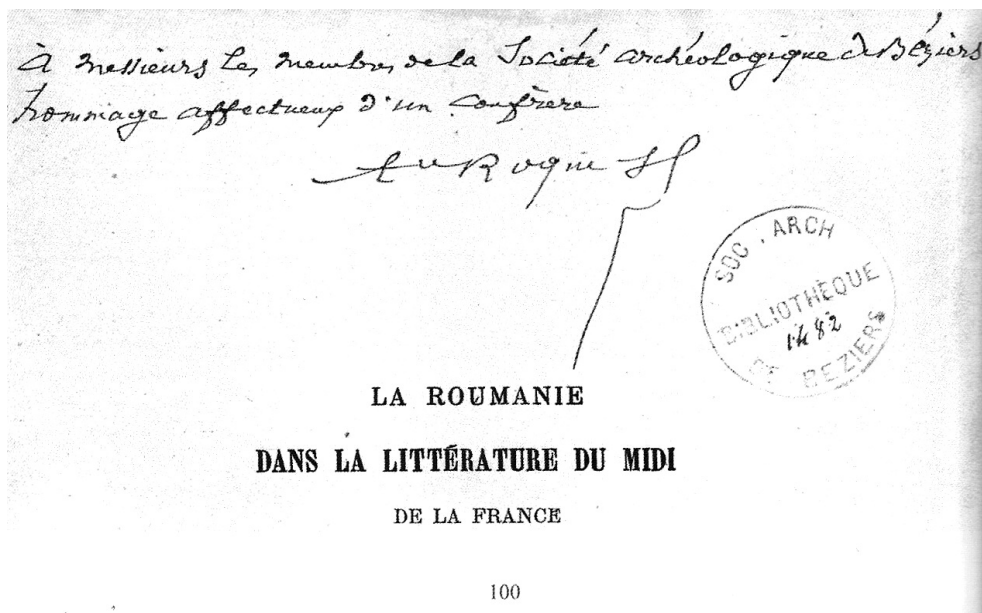
«Les Rencontres Franco-Roumaines en Méditerranée», arrivées en 2010 à leur quinzième édition, ont présenté à l'occasion de leurs réunions annuelles des centaines de conférences, expositions de peinture, sculptures ou photographies, des concerts de musique classique, folklore ou rock, des débats littéraires ou concernant des problèmes de société, des évocations d'artistes, écrivains ou philosophes, des présentations gastronomiques, géographiques ou d'évènements historiques etc., etc. L'organisation de ces rencontres, qui ont pour but de faire connaître les aspects les plus variés de la vie artistique et sociale roumaine en Languedoc, est assuré par «l'Association Dacia-Méditerranée», dont le siège se trouve à Sète, mais qui a présenté ces manifestations culturelles dans une douzaine de villages du département de l'Hérault. En 2009, des artistes du Languedoc se sont déplacés en Roumanie pour rejoindre des participants locaux afin de présenter un programme culturel varié au public moldave. Les «Rencontres» se sont déroulées aussi bien en français qu'en roumain devant un public enthousiaste totalisant près de deux mille personnes. En 2011, les «Rencontres» ont eu lieu de

nouveau à Ipotesti et, dans les années à venir, elles continueront à alterner leur déroulement entre le Département de l'Hérault et la Roumanie.

Des comptes-rendus de toutes ces manifestations ont été publiés dans des périodiques roumains édités dans une dizaine de pays, depuis la Nouvelle-Zélande jusqu'au Danemark. Des émissions enregistrées dans des studios de «Radio Romania International», aussi bien en roumain qu'en français, ont fait connaître l'existence de ces «Rencontres» aux auditeurs des quatre coins du monde. Quant à l'avenir de cette amitié devenue séculaire, nous laisserons le mot de la fin au poète E. Jouneau, qui disait en 1884 dans un poème intitulé «Prouvènço e Roumanio»:

«Li pople s'amaran, li pople saran libre, Quand je diran enfin, coume fan li felibre, Qu'es de pas e d'amour que vièu la liberta».

**Documents rencontrés dans les archives de la Société Archéologique,
Scientifique et Littéraire de Béziers**

Dédicace de Roque-Ferrier sur un exemplaire de son livre traitant des présences littéraires roumaines dans le Midi de la France

(Ph. A.I. Rozci)

Cachet qui scellait l'envoi d'une branche de laurier, cueillie sur la tombe de Virgile, expédiée par la reine-poétesse de Roumanie, Carmen Sylva, à Montpellier.

II CÂNTICUL GINTEI LATINE (LE CHANT DU LATIN)

Ode de VASILE ALECSANDRI

dit par M. G. VRACA du Théâtre National, et précédé d'une brève introduction historique

Domnița (Princessess Roumaine)

*Latina gintă e regină
Între-ale lumii ginte mari;
Ea poartă 'n frunte-o stea dip'nă
Lucind prin timpuri seculari.
Menirea ei tot înaltă
Măreț îndreaptă; poștii săi,
Ea merge 'n capul altor ginte
Vărsând lumină 'n urma ei.*

*Latina gintă e vergină
Cu farmec dulce, răpitor;
Strănu 'n cald-i se înclină
Și pe geamuri cade cu dor.
Francoasă, vie, zămbitoare,
Sub cer senin, în aer cald,
Ea se mirează 'n splendid soare,
Se scaldă 'n mare de smarald.*

*Latina gintă are parte
De-ale pământului comori
Și mult uoș ea le împarte
Cu celelalte-a ei surori.
Dar e teribilă 'n mânia,
Când brațul ei liberator
Lovește 'n cruda tiranie
Și luptă pentru-i său onor.*

*În zian cea de judecătă
Când față 'n cer cu Domnul sfânt,
Latina gintă a fi 'ntrebătă
Ce a făcut pe-acest pământ?
Ea va răspunde sus și tare:
„O! Doamne 'n lume cât am stat,
În ochii săi plini de-admirare,
Pe tine te-am reprezentat!”*

1878

Vasile Alecsandri

*La race latine est la reine
Des nations de l'univers.
Son étoile, fixe et serene,
Scintille au fond des cieux ouverts.
Vers d'immortelles destinées
Elle marche d'un pas certain,
Versant aux races inclinées
Tous les rayons de son matin.*

*La gent latine est une vierge
Au charme doux et ravissant;
L'étranger vers elle converge
Et l'adore en la bénissant.
Belle, vive, joyeuse et fière,
Sous le ciel bleu, dans l'éther pur,
Elle se rit dans la lumière,
Et se baigne en des flots d'azur.*

*La terre à la Race latine
A tout donné: or, blé, rayons;
Et, largement, sa main divine
Les répartit aux nations.
Mais, terrible dans sa colère,
Rien n'arrête son bras vengeur,
Lorsque la tyrannie altière
La menace dans son honneur.*

*Lo-que viendra l'heure suprême
Et que Dieu lui demandera:
„Je t'ai donné la divinité,
Qu'est-ce tu fais?” — Elle répondra,
Ayant à droite la Victoire,
À sa gauche la Vérité:
„Sur la terre, pour tout gloire,
Mon Dieu, je t'ai représenté!”*

1878

Vasile Alecsandri

Domnul (Prince roumain)

L'AUTEUR DE L'ODE „CÂNTICUL GINTEI LATINE”

VASILE ALECSANDRI, le romantique le plus représentatif de la littérature roumaine, le tendre poète au langage choisi, dont l'âme a été le reflet des sentiments, des inquiétudes et des aspirations de notre peuple; l'heureux peintre de la nature et des hommes de chez nous; maître harmonisateur de la chanson populaire; „Rhépode”, de notre réveil à la liberté; Vasile Alecsandri revendique devant la postérité, le mérite d'être couronné par cinq peuples frères comme le poète „du Chant de la race latine” (Cânticul Gintei Latine).

Comme suite à une enthousiaste préoccupation de réunir, au moins spirituellement, tous les peuples descendus de Rome, on avait pris l'initiative, au seuil de l'an 1870, d'une série de manifestations artistiques tendant à la réalisation de cet idéal. Le centre du mouvement avait été fixé entre temps dans la Provence de Mistral, de Roumanille et de Tourtoulon, des Félibres de Montpellier.

De la série d'êtes organisées pour la consécration définitive de la foi qui les animait, les Félibres annoncèrent en 1878, un concours parmi les poètes de tous

les peuples néo-latins pour une ode de louanges à leur race et à leur génie.

Vasile Alecsandri, retiré dans son ermitage „de Mircetă”, participa à ce concours avec l'ode intitulée: le Chant de la race latine, mais sans pouvoir aller en Provence. Si bien que ce fut à Mircetă en Mai 1878 qu'arriva l'heureux télégramme qui devait lui consacrer l'âme jusqu'à la mort: „Jury composé de M. de la Tourtoulon, Q. de la Tourtoulon, (espagnol) Obdenaru (roumain) et A. coli (le il n) vous a été unanime le prix du chant latin Vous attendez.”

Aux fêtes qui suivirent à Montpellier notre poète ne put pas non plus. Le chant de la race latine fut entonné le 10/22 Mai 1878 par un chœur en présence de 60.000 spectateurs. La musique avait été écrite par le compositeur italien Marchetti.

Divulguée ensuite par de nombreuses traductions en français, en provençal, en italien, en espagnol, en portugais, en hongrois, etc. cette ode est restée longtemps l'hymne de gloire de la race latine, jailli de la plénitude d'âme d'un de ses fils reconnaissants.

Vasile Alecsandri (1819-1870)

Editions d'époque du poème de Vasile Alecsandri, vainqueur à Montpellier: «Cântul Gintei Latine»

Madame GABRIEL AZAÏS née MANDEVILLE, Monsieur ALBERT AZAÏS, Madame ALBERT AZAÏS, Monsieur PAUL SABATIER, Monsieur GABRIEL AZAÏS, Mademoiselle ANNE AZAÏS, Monsieur PIERRE SABATIER, Mademoiselle PAULE SABATIER, Mademoiselle FÉLICE MANDEVILLE, Monsieur le baron FABRE DE ROUSSAC, Monsieur et Madame GABRIEL FAYET et leur fils, Monsieur GUSTAVE MARAVAL, ancien magistrat, Madame GUSTAVE MARAVAL et leurs enfants, Monsieur et Madame JULES MANDEVILLE et leurs enfants, Monsieur Eugène MANDEVILLE et son fils, Monsieur et Madame ANTONIN FABRE DE ROUSSAC et leurs enfants, Monsieur ALBERT FABRE DE ROUSSAC, Monsieur et Madame ROGER BELLAUD et leurs enfants, Monsieur et Madame DUJARDIN-BEAUMETZ, Monsieur et Madame LÉON MANDEVILLE, et les familles MARTHE, MANDEVILLE et LAURES,

Ont l'honneur de vous faire part de la perte douloureuse qu'ils viennent d'éprouver en la personne de

Monsieur GABRIEL-ANDRÉ AZAÏS

Ancien Magistrat, Secrétaire de la Société Archéologique de Beziers, Officier de l'Ordre de la Couronne de Roumanie

Partie du portrait de Gabriel Azaïs, avec au revers l'insigne de sa décoration roumaine, citée dans le faire-part de son décès, reproduit ci-dessous.

La plaque de marbre apposée sur l'Esplanade de Montpellier.

**NICOLAE FILIPESCU ȘI RELAȚIILE SALE CU ZIARISTUL
TIMOLEON PISANI. PAGINI DIN SCRISORI****NICOLAE FILIPESCO ET SES RELATIONS AVEC LE
JOURNALISTE TIMOLEON PISANI. PAGES DE LETTRES**

George Trohani*

Résumé

Nicolae Filipescu, un nom rarement mentionné aujourd'hui, mais qui à la fin du XIXe siècle et surtout pendant les premières 15 années du XXe siècle était l'une des principales personnes de la scène politique de l'Ancien Royaume.

Des années 1900-1916, comme suite de la collaboration professionnelle et politique entre l'homme politique Nicolae Filipescu et le journaliste Timoleon Pisani, rédacteur principal du quotidien *Epoca*, le journal du Parti Conservateur, se son gardé 51 lettres et notes envoyées par le premier. Leur publication, malgré difficile en ce qui concerne leur datation apporte des nouvelles données concernant la vie d'avant la Première guerre mondiale, des disputes entre divers factions conservatoires, libérales et les adeptes de Take Ionesco.

Mots-clés: Nicolae Filipescu, Timoleon Pisani.

Nicolae Filipescu este un nume rar pomenit în zilele noastre, dar care, la sfârșitul secolului al XIX-lea și mai ales în primul deceniu și jumătate al secolului al XX-lea, constituia unul din personajele principale de pe scena politică a Vechiului Regat.

Vlăstar al vechilor boieri Filipești din Muntenia, ca fiu al lui Grigore N. Filipescu și al Anastasiei Rosetti, s-a născut la 5 decembrie 1862, în București. Liceul l-a făcut la Geneva, iar dreptul la Paris.

Adept al Partidului Conservator, este fondator, din 18 septembrie 1898, al ziarului „Epoca”, organ de presă al respectivului partid¹. Debutază în viața

* Cercetător principal, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Arheologie.

¹ Prima serie a cotidianului „Epoca” a apărut între 16 nov. 1885 și 14 iunie 1889, iar seria a doua între 2 nov. 1895 și 22 nov. 1916 la București. Seria a treia apare mai întâi la Iași, între 18 sept. și 1 dec. 1918, iar apoi la București, între 2 și 22 dec. 1918. Direcția au avut-o Grigore G. Păucescu, Nicolae Filipescu și Grigore Ventura. Prim redactor a fost Barbu Delavrancea, înlocuit de Gr. Ventura. Cf. G. și N. Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 181.

parlamentară în 1885, ca deputat de Brăila. Între 9 februarie 1893 și octombrie 1895 este primar al Capitalei, iar, la sfârșitul anului 1895, primar al Brăilei. În 1899 este din nou ales deputat și devine președinte al Comisiei interimare comunale București.

În timpul primariatului său în capitală s-a extins rețeaua de apă filtrată, s-au trasat bulevardele Colței și Maria. În 1906 a avut loc vizita dr. Lueger, primarul Vienei, N. Filipescu fiind în comitetul de recepție².

În guvernele conservatoare de după 1900 a ocupat diverse posturi de ministru: 7 iulie 1900 - 13 februarie 1901 ministru al Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, 29 decembrie 1910 - 27 martie 1912 ministru de Război și între 14 octombrie 1912 - 5 aprilie 1913 ministru al Agriculturii și Domeniilor. Din 1907 devine unul din membrii marcantă ai Partidului Conservator.

În perioada cât a fost ministru de Război s-a desfășurat în București, în ziua de 30 mai 1911, primul concurs hipic³.

În timpul crizei conservatoare din 1913, se retrage din politică pentru a reveni la sfârșitul lui 1914, creând Acțiunea Națională, ce în 1916 devine Uniunea Sacră – ramura proantantistă a Partidului Conservator. Deși adversar politic al lui Take Ionescu și partizan al lui Alexandru Marghiloman, când a fost vorba de tabăra la care să adere România în Primul Război Mondial a devenit colaboratorul primului și adversarul celui de al doilea⁴. La Consiliul de Coroană din 1914 nu a putut participa, fiind la cură, la Baden-Baden, suferind cu inima, dar sosind imediat apoi în țară⁵.

De Nicolae Filipescu se leagă și întemeierea faimosului Liceu Militar de la Mănăstirea Dealu, liceu înființat în anul 1912 și care i-a purtat numele până la desființarea sa, în 1948⁶.

Având gradul de căpitan în rezervă, în arma cavaleriei, se înrolează în timpul Războiului Balcanic pentru a intra în Silistra⁷.

Căsătorit cu Maria Blaremborg, a avut cinci copii: 1) Grigore (1 octombrie 1866 - 25 august 1938), absolvent al Politehnicii din Zürich și al Facultății de Drept din Paris, prefect de Ilfov în 1931, președinte al Societății de Telefoane din București și al Societății pentru distribuția tutunului, director al ziarului Epoca de după Primul război mondial. A fost căsătorit cu Ioana Cantacuzino (1890-1971),

² C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, III, București, Editura Ziarului Universul, 1930, p. 120, 124.

³ *Ibidem*, IV, 1933, p. 28.

⁴ *Ibidem*, p. 147-150, 156; C. Xeni, *Take Ionescu*, București, Editura Profil, 1999, p. 262-263, 278, 285, 304, 313.

⁵ Al. Marghiloman, *Note Politice*, I, București, Editura Institutului de Arte Grafice, 1927, p. 230, 239, 246, 276-280, 345.

⁶ I. B. Petrescu, *Liceul Militar „Nicolae Filipescu” de la Mănăstirea Dealu*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2002.

⁷ C. Bacalbașa, *op.cit.*, p. 117.

fiica juristului Matei B. Cantacuzino (1855-1927)⁸ și a Luciei Romalo, soră cu Vasile Cantacuzino (1884-1916) și Elisabeta (Lily) (1898-1981), soția aviatorului Radu Beller, și cumnată cu Ella O'Kelly. 2) Dinu. 3) Maria. 4) Ella. 5) Ioana.

Nicolae Filipescu (Fig. 1, 14) a decedat în ziua de 30 septembrie/14 octombrie 1916.

O bună caracterizare a Omului, dar și „scriitorului” Nicolae Filipescu a făcut-o Eugen Lovinescu⁹: „În el fierbea o energie puternică era un temperament ; nimic nu-l putea opri de la gestul furtunos și intempestiv. Esența pasiunilor sale era de calitate nobilă : o nețărmurită dragoste de țară, un patriotism vijelios, ce nu cunoștea mlădierea, nuanța, oportunitatea și mai ales transacția”, în politică era „trăgător de sfori în propriul lui partid, urând până la distrugere, vehement, nedrept, mânat totuși de convingeri puternice de ordin superior, scoborându-se însă la convulsiuni plebeie”. Aliat cu Titu Maiorescu, dar și cu Petre P. Carp, în perioada războaielor balcanice îi va părăsi „pentru a se uni cu marele său dușman, Take Ionescu, în problema războiului mondial”. „Biblioteca lui cuprindea ultimele cărți apărute” – era un om ce se instruia tot timpul.

Comportamentul său vulcanic s-a manifestat și prin numeroasele provocări la duel a celor ce intrau în contradicție cu el. Celebru, prin finalul tragic, a fost duelul din 1898 cu liberalul Gheorghe Emanuel Lahovary, redactorul publicației „L'Indépendance Roumaine”. Decesul adversarului l-a marcat profund, la viitoarele dueluri stăpânindu-și avântul ... dar nerenunțând la acțiunea în cauză ... cum au fost cele cu Andrei Bădăraș (1906) sau Leon Ghica (1910), în acesta de al doilea deși rănit la obraz n-a mai atacat, dar nici nu s-a împăcat cu adversarul¹⁰ ...

*

Pe 7 iulie 1900, devenind membru al guvernului, este nevoit, conform legilor morale în vigoare, să renunțe la proprietatea ziarului „Epoca”, pe care îl cedează lui Timoleon Pisani¹¹. În noiembrie 1903, însă, „Epoca” este închiriată pentru 8 ani, pe bază de contract, unui triumvirat conservator alcătuit din Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman și Nicolae Filipescu. Dar în curând, la 10/23 decembrie 1903, închirierea se reduce la 5 ani, convenția fiind iscălită de către Alexandru Marghiloman. Iar la 30 noiembrie 1904 înțelegerea este anulată, T. Pisani rămânând la conducerea ziarului până la încetarea apariției - 22 noiembrie 1916 - din cauza evenimentelor din timpul Primului Război Mondial, în speță, intrarea trupelor dușmane în București. Dar în toată această perioadă, indiferent de

⁸ Matei B. Cantacuzino este autorul prefeței la volumul *Nicolae Filipescu: Pentru România Mare – Cuvântări din războiu – 1914-1916*, apărut în anul 1925, Biblioteca „Epoeea Neamului”.

⁹ E. Lovinescu, *Antologia scriitorilor ocazionali*, București, Casa Școalelor, 1932, p. 71-73.

¹⁰ C. Bacalbașa, *op.cit.*, p. 104, 239.

¹¹ N. Trohani, *Ziaristul Timoleon Pisani (1868-1943) - schiță biografică*, în „Muzeul Național”, XIV, 2002, p. 223-226.

cine era proprietarul ziarului, articolele reflectă punctele de vedere și opiniile lui Nicolae Filipescu. După război, la 10 septembrie 1918 Grigore Filipescu, fiul lui Nicolae Filipescu, confirmă cumpărarea „Epocii” de la T. Pisani. Ziarul va continua să apară, sub noua conducere, până în 1938, la încetarea din viață a lui Gr. Filipescu.

T. Pisani va rămâne până la sfârșitul vieții un continuator al memoriei lui Nicolae Filipescu prin articole¹² și mai ales prin acțiunile întreprinse în vederea ridicării unei statui, în fața Cercului Militar din București Din păcate, deși proiectul era într-un stadiu avansat, izbucnirea celui de-al doilea război mondial a zădărnicit planurile și statuia nu a mai fost făcută¹³. Un bust al politicianului se află în clădirea Cercului Militar din București, N. Filipescu având un rol important, în perioada ministeriatului său la Război, în lucrările pentru construirea clădirii (Fig. 12). Iar la Focșani, "în semn de prețuire pentru activitatea desfășurată în favoarea câștigării independenței și reîntregirii neamului", în anul 1928 i s-a ridicat un bust, monument istoric cod LMI VN-III-m-B-06575, operă a sculptorului Oscar Späthe¹⁴. (Fig. 13).

*

Din perioada 1900 - 1916, din colaborarea profesională și politică între cei doi - Nicolae Filipescu și Timoleon Pisani - s-a păstrat un lot relativ mare de scrisori și notițe (51 la număr) trimise de către primul. Publicarea lor, deși anevoioasă în privința datării - mare parte neavând menționat anul sau nici măcar data calendaristică - sperăm să intereseze pe cei ce se ocupă de istoria premergătoare primului război mondial, de perioada disputelor politice dintre diferitele tabere conservatoare, liberali și adepții lui Take Ionescu.

*

1. **Scrisoare din 29 martie 1900**¹⁵, probabil trimisă din Paris, unde N. Filipescu a plecat imediat după ținerea unei ședințe a Camerei Deputaților în ziua de 20 martie/ 2 aprilie 1900.

Referiri la un volum dat la tipar conținând discursuri, volum ce urmează a se intitula *Finanțele noastre*. Volumul urmează să înceapă cu discursul intitulat *Moștenirea liberală*, ce a fost rostit în ședința Camerei Deputaților în ziua de 25 noiembrie 1899. El a fost publicat în broșură separată, în anul 1900, și în *Discursuri politice*, vol. I, p. 336 (Ediția Minerva, 1912). Cuvântarea a fost ținută în timpul discuțiilor la mesajul tronului și ca răspuns la unele critici formulate de

¹² T. Pisani, *Nicolae Filipescu*. Cuvântare ținută la Teatrul Național, 26 februarie 1931. Aici este cazul a aminti și cuvântarea ținută de Robert de Flers la Medgidia și publicată într-o mică broșură, fără an, cu titlul *Nicolas Filipesco*.

¹³ N. Trohani, *art.cit.*, p. 232-233.

¹⁴ Busturile sunt identice, primul fiind mai nou și turnat după cel de la Focșani.

¹⁵ Datele scrisorilor sunt pe stil vechi.

Ion Brătianu, privitoare la politica financiară a guvernului conservator prezidat de Gh. Gr. Cantacuzino și având ca ministru de finanțe pe generalul Gh. Manu.

Discursul *Finanțele noastre* a fost rostit la 20 martie 1900, în aceeași guvernare, ministru de finanțe fiind Take Ionescu, iar N. Filipescu raportor al bugetului (*Discursuri politice*, vol. I, p. 178). A fost publicat, în broșură, în anul 1900.

Hârtia cu filigran: emblemă cvadrilobată, ORIGINAL MARGARET MILL.

„29 Martie 1900

Dragă Dle Pisani,

Îți mulțumesc pentru scrisoarea d-tale pe care am primit-o azi.

Iată deslușirile pe cari mi le ceri, cu privire la volumul pe care l-ai dat la tipar. Titlul va fi Finanțele noastre.

În cap va veni discursul ce poartă titlul Moștenirea liberală.

Partea doua, doresc să fie Mărginirea inițiativei parlamentare în materie de credite. Să publici aci un discurs pe care l-am rostit acum vreo 15-20 de zile. În notă jos să pui: "Acest discurs s-a rostit cu prilejul discuțiunii ce s-a produs asupra unui proiect de lege prezentat, din inițiativă parlamentară, de d. N. Filipescu.

"Prin acel proiect art. ... din regulamentul Camerii s-a modificat astfel:

(Aci, te rog, să publici textul – care ține vreo 5 linii – și pe care îl poți găsi, cerând la Cameră raportul dlui C. Arion asupra acestei chestiuni)

Apoi va veni raportul.

Poți da la tipar raportul meu, fără nici o modificare, până la partea III, p. 32

Restul îl voi da la întoarcere.

Voi sosi în București joi, căci nu mă mai duc la Geneva, deoarece băiatul meu a venit aci să ne vadă.

Cu prietenie

N. Filipescu”

*

2. Scrisoare trimisă din Paris, în ziua de 15 august 1900. Cedarea proprietății ziarului „Epoca”. (Fig. 2)

La 7 iulie 1900 se constituie guvernul de concentrare conservatoare prezidat de junimistul Petre P. Carp, în care N. Filipescu, pentru prima dată ministru, deține portofoliul domeniilor în locul lui N. Fleva. Șef al partidului rămâne Gh. Cantacuzino. N. Filipescu cedează ziarul „Epoca” lui T. Pisani,

datorită incompatibilității morale dintre calitatea de ministru și aceea de proprietar de ziar.

„15 august 1900

D-sale
Dlui T. Pisani.

Confirm cele cuprinse în scrisoarea d-tale din 7 august 1900 și din care înțeleg că rezultă:

1. Eu îți cedez d-tale proprietatea ziarului „Epoca” cu toate drepturile și îndatoririle ce derivă din acea proprietate.
2. Singura condiție ce pui în schimbul acestei cesiuni e că ziarul va urma în tot d-auna politica partidului conservator și va trebui astfel să se supune oricând direcțiunii ce-i va indica șeful partidului conservator.

Paris 15 august
1900 N. Filipescu”

*

3. Ciornă pentru o Invitație la congresul Partidului Conservator din zilele de 23-24 iunie. Probabil 1902.

Pe hârtie cu filigran: Urs C.&S.S. BUȘTENI

„Domnule,

Potrivit dorinței exprimate de mai mulți membri ai partidului nostru s-a hotărât a să țină, în zilele de 23 și 24 iunie, în București, un congres al partidului conservator.

Vă rog să binevoiți a lua parte la acest congres împreună cu partizanii noștri din județul d-voastră și să primiți asigurarea distinsei mele considerațiuni”.

*

4. Scrisoare ce trebuie să dateze de la începutul lunii mai 1905 deoarece este scrisă pe o hârtie ce are filigran un trunchi de copac în secțiune longitudinală, asemănătoare cu cea a unor scrisori următoare, dar din conținut reiese că este anterioară, adică din perioada când pleca spre județul Vaslui.

„Duminică

Dle Pisani,

Dacă d. Câmpescu nu vine azi la Epoca, fiind duminică te rog deschide scrisoarea ce i-am adresat-o și dă la poștia mare scrisoarea coprinsă în plic.

Rog trimite-mi adresa dlui Gheorghieș Racoviță (jud. Vaslui) care trebuie să fie abonat la Epoca.

Cu prietenie

N. Filipescu”

*

5. Scrisoare trimisă la 17 mai 1905 din Dumești, jud. Vaslui. Roagă să fie așteptat la gară, în București.

Pe plic: Domnului T. Pisani / Redacția Epoca / București

Ștampilele poștei: Dumești Jud. Vaslui 30 ma(i) 1905¹⁶

Sosire București 31 mai 1905 cursa 2

„17 mai

Dragă Dle Pisani,

Îmi închipui că n-ai putea veni la gară joi dimineața, la sosirea trenului de Roman, adică pe la 7 dim(ineăța). D-aceia te rog trimite-mi pe d. Câmpescu la gară.

Între altele să-mi comunice dacă d-acasă de la mine s-a săvârșit plecarea la Pașcani.

Al Dtale

N.F.”.

*

6. Scrisoare ce trebuie să dateze din 1905, din perioada când Al. Bădăraș¹⁷ era ministru al Justiției în guvernul conservator, dar fără junimiști, constituit la 21 decembrie 1904/4 ianuarie 1905 și condus de către Gh. Gr. Cantacuzino.

¹⁶ Poșta utiliza, conform înțelegerilor internaționale, stilul nou.

Hârtie cu filigran – trunchi de copac în secțiune longitudinală. (Fig. 3 a-b).
„Dragă Dle Pisani

Am mai aflat una lată din ale lui Bădărau. Însă ți-o spui sub condiția expresă ca să cauți să o afli și din altă sorigintă și cu cea mai mare precauțiune.

Bădărau a numit procuror la Buzău pe un domn Jecu, dat în judecată pentru bătaie înaintea aceluiași tribunal. Rechizitoriul e făcut de magistratul care îi va fi substituit. Procesul e sorocit pe ziua de 10 noemvre.

Te rog să cauți a afla lucrul din altă parte și nu făcând să se ceară dosarul la trib. Am motive pentru aceasta. Nu cunosc numele victimei, dar știu că d. Pancu din Buzău îl cunoaște. I s-ar putea cere numele și prin victimă s-ar putea prinde firul afacerii fără nici un neajuns. Trebuie însă zorit căci s-ar putea ca ziarul Lupta din Buzău să divulge afacerea.

Îți trimit polița

Strângere de mână

N. Filipescu”

*

7. **Scrisoare nedatată.** Numiri la Curtea de Casație. Sosirea lui Take Ionescu. Polemica cu Adevărul. Ar putea data din vara lui 1905 (?)

Hârtie cu filigran - linii verticale, paralele, la 2,8 cm distanță.

„Sâmbătă

Dragă Dle Pisani.

Eu voi sosi luni seară în București, cu primul tren, cam pe la 8 și câteva minute.

Ți-aș fi îndatorat dacă ai veni să mă întâlnești la gară.

Te rog să-mi comanzi îndată la l'Indépendance cărțile însemnate pe foaia alăturată.

Cartea a doua, însemnată cu o cruce am comandat-o deja. Dar nu știam exact titlul. Te rog să întrebi dacă a căpătat-o cu titlul pe care îl dădusem.

Cu prietenie

¹⁷ Alexandru Bădărau (9 aprilie 1859 - 27 martie 1927) – licențiat în drept la Paris și doctor în litere și filosofie la Bruxelles. Profesor de franceză în Iași și avocat. În perioada 22 decembrie 1904 - 15 iunie 1906 ministru al Justiției.

N. Filipescu

Cineva mi-a spus că a aflat de la poliție că Take Ionescu a sosit. El ar fi venit mai curând, fiind chemat de Bădărău. De oare-ce nu să va putea ca înainte de 1 sept(embrie) să se afle în țară și regele și Cantacuzino, s-ar fi hotărât să se facă acum numirile la Casație. Bădărău a făcut o listă, dar Cantacuzino are alta. Aceasta ar fi motivat venirea pripită a lui Take Ionescu.

Văd că Adevărul continuă.

Cred că ar trebui să nu-i răspundeți de cât prin o notă stereotipă cam în felul acesta:

<<Am oferit să dovedim chiar cu registrele Adevărului că acest ziar e plătit de guvern și că nu mai poate trăi decât cu subvențiunile guvernului>>.

<<El a refuzat>>.

<<La rândul nostru vom refuza să discutăm cu un asemenea ziar și ne vom mulțumi a reedita la fiecare obraznicie a lui, proba aceasta a venalității sale>>”.

*

8. Notită scrisă cu creionul - probabil 1905 (?) deoarece hârtia cu filigran - trunchi de copac în secțiune longitudinală - este asemănătoare celor anterioare.

Referiri la atitudinea ostilă a lui Take Ionescu față de Al. Marghiloman.

„Inform(ație)

După ședința Camerii de miercuri, d. Take Ionescu în paroxismul mâniei, a apostrofat pe un grup de deputați fiindcă aplaudaseră pe d. Marghiloman după patriotica sa cuvântare în cestia macedoneană.

"Nu s-a mai pomenit așa ceva, zicea d. T. Ionescu. Și tocmai pe Marghiloman să-l aplaudați"

Cu atât mai laudabilă apare atitudinea dlui Marghiloman, cu cât n-a ținut seama, că în guvernul actual să află o ființă abjectă ca Omul conversiunei

Scris în tren

N. Filipescu”

*

9. Scrisoare referitoare la amânarea manevrelor militare - probabil din 1905 (?) deoarece hârtia cu filigran - trunchi de copac în secțiune longitudinală - este asemănătoare cu cele anterioare.

„Vineri

Dragă Dle Pisani

Aflu că e vorba să se amâne din nou manevrele. Trebuie să se releveze aceasta. E o bătaie de joc ce să petrece cu armata. Toată ofițerimea țipă că armata aproape nu mai există, că instrucția e redusă aproape la nimic și cu o inconștiență criminală să suprimă din nou manevrele.

Eri Adevărul nici n-a mai pomenit de Epoca. Totuși azi reîncepe cu atacurile.

Pricep să răspundem, dar ca să întreținem cu tot dinadinsul această scandaloașă politică îmi pare absolut de prisos.

Strângere de mână

N. Filipescu”

*

10. **Scrisoare din 21 iulie 1905.** Referiri la o poliță, plata cotizației. Critică nemenționarea apariției unui volum Eminescu, scos de Scurtu. Este vorba de volumul *Scrieri politice și literare. Manuscrise inedite din ziare și reviste. Ediție critică (Introducere de Ion Scurtu)*, vol. I (1870-1877), București, Institutul de Arte Grafice și Editura Minerva, 1905.

Hârtie cu filigran - trunchi de copac în secțiune longitudinală.

Aici este cazul a aminti și studiul asupra ideologiei lui M. Eminescu, scris în tinerețe și publicat în 1898 în cărticica numită *Către un nou ideal*, intitulat *Credințele noastre*.

„21 iulie 1905

Dragă Dle Pisani

Precum ti-am telegrafiat te rog să treci la Blank și să iei 2.500 lei. Cu 2.000 să plătești polița și 500 lei să-i iei pentru cotizație.

Îți trimet girată polița pe care mi-ai cerut-o.

Am primit, în adevăr, scrisoarea despre care pomești și am răspuns.

Dacă nu ți-am comunicat e că n-am spus o vorbă despre aceasta. N-ași vroi să se ivească noi complicațiuni și ca să mi să poată suspecta vreo indiscrețiune.

D-aceia îmi pare bine că ai fost informat din partea cea l-altă, căci nu de la un amic al nostru ai putut afla deoarece nimeni nu știa nimic.

Scrisoarea e foarte gentilă și răspunsul meu idem.

Cred că prea dați importanță acuzațiunilor Adevărului. Cine poate crede că Epoca poate avea resurse nemărturisibile?

Prea a degenerat polemica.

De ce n-ai publicat articolul despre programul comunal?

Te rugasem stăruitor să faceți cinstea cuvenită volumului lui Eminescu scos de Scurtu. Chiar îți dădusem un articol a lui Iorga spre a fi reprodus. De ce această sistematică tăcere în jurul lui Eminescu?

Mărturisesc că e o ingratitude scandaloasă ca să apară un volum de Eminescu și să nu fie întâmpinat cu laudele meritate de presa conservatoare.

Strângere de mână

N. Filipescu”

*

11. **Scrisoare din 3/16 septembrie 1905** (data poștei, stil nou). Referire la ziaristul Mihail Papamihailopol.

Hârtie cu filigran - trunchi de copac în secțiune lomgitudinală. (Fig. 4 a-b).

Pe plic:

Dsale

Dlui T. Pisani

Redacția Epoca

Pasajul Român

București

Ștampila de expediție - Sinaia 16 Sept. 1905

Ștampila de sosire - București 16 Sept. 1905 cursa 3

Sâmbătă dimineața

(scris cu creionul, de către T. Pisani - 3 septembrie)

„Dragă Dle Pisani

Am primit aseară, întorcându-mă de la o excursie o scrisoare emoționantă de la Papamihalopol¹⁸. N-am decât timpul să-ți scriu două vorbe, ca să pornească

¹⁸ Mihail E. Papamihalopol, ziarist născut la 8 noiembrie 1866 în Brăila și decedat la 10 martie 1938 în București. Publică în 1885 la „Războiul”, în 1886-1887 la „Epoca”, „Timpul” și „Constituționalul”. În 1890 fondează „Globul”. 1890-1894 - reporter la „Timpul”. Șef al poliției Brăila. 1895-1898

scrisoarea cu trenul de azi dimineața și apoi, plec iar în excursie. Chiar pentru aceasta spune-i lui Papa, dacă îl vezi, că nu i-am putut răspunde.

E drept că adesea fără a-ți da seamă, ești capabil să comiți nedreptăți. Eu însumi am glumit despre această afacere și citind acum scrisoarea lui Papa am avut o remușcare de conștiință.

Cred că ar fi bine ca Epoca să nu cadă în acest păcat.

Se poate, fără nici o contrazicere, să ne mărginim a critica o expulsare nedreaptă.

Eu plec la Filipești și voi sosi, luni seara, cu Berlinul în București.

Cu prietenie

N. Filipescu”

*

12. Scrisoare din 3 septembrie, probabil 1905, fiind scrisă pe hârtie cu filigran - trunchi de copac în secțiune longitudinală. Ar fi o a doua scrisoare trimisă în această zi.

Solicită partiturile operetelor Niniche, Mam'zelle Nitouche și Lili¹⁹.

„3 septembrie (1905 ?)

Dragă Dle Pisani,

Eu voi merge luni dimineața la Filipești și luni seară mă voi întoarce cu Berlinul.

M-ai îndatora dacă vei veni la gară, căci marți dimineața voi pleca înapoi la Sinaia.

Te rog fă-mi serviciul să ceri la un editor de muzică partiturile pieselor Niniche, Mam'zelle Nitouche, Lili. Dacă nu le are, te rog comandă-le îndată. Dacă le are, le voi lua când voi trece prin București, încât lasă-le la prăvălie.

La revedere pe luni

N. Filipescu”

*

doctoratul în drept la Bruxelles, colaborând la „La Réforme”. În 1898, pentru câțva timp, este prim-redactor la „Epoca”. În 1899 fondează ziarul „La Roumanie”, apoi conduce ziarul „Patriotul”. În 1903 fondează ziarul „Țara”. A mai fost director proprietar al ziarelor „La Dépêche” și „Gazeta Ilustrată”. Avocat și deputat de Brăila. (cf. L. Predescu, *Cugetarea*, p. 632).

¹⁹ Operete al căror libret este scris de Albert Millaud (1844-1892) pentru soția sa, cântăreața Anna Judic (1849-1911), iar muzica de d'Hervé (Florimond Rongé) (1825-1892).

13. **Scrisoare probabil din 1905**, scrisă pe hârtie cu filigran - trunchi de copac în secțiune longitudinală.

Referiri la un conflict în Dorohoi între Dim. Moruzi și Al. Bădărău. Solicită adresa profesorului de agricultură George Maior.

„Dragă Dle Pisani,

Eu nu mai trec prin București. Măine plec direct la Filipești și miercuri seară sosesc în București, cu trenul de Berlin. Mi-ai face plăcere luându-mă de la gară, căci joi dimineața voi pleca înapoi la Sinaia,

Aflu că un conflict s-ar fi ivit între Moruzi²⁰ și Bădărău, din cauza unei afaceri din Dorohoi. Să pare că Moruzi e pus la cale de Cantacuzino. Prefectul de poliție ar fi zis:

<<Cu scandal sau fără scandal, voi mătura pe Bădărău>>.

Mi-au sosit unele cărți la l'Independance Roumaine. Te rog cere ca dintre ele să ți să remită un raport asupra bugetului agriculturii în Franța și dă-l lui Grigore ca să mi-l aducă la Filipești.

Cele l-alte cărți, te rog păstrează-le până la sosirea mea, când mi le vei da. Căci eu sosind seara și plecând dimineața, librăria va fi închisă.

Strângere de mână

N. Filipescu

Rog fă să se cerceteze adresa profesorului Maior²¹ și trimite-i alăturata scrisoare.

Mi se pare că el locuiește str Occidentului”.

*

14. **Scrisoare datând probabil din 1905**, fiind scrisă pe hârtie cu filigran - trunchi de copac în secțiune longitudinală. De altfel în acest an, 1905, a apărut romanul lui Paul Bourget, *Les deux sœurs*, solicitat în scrisoare.

Polemica cu Al. Bădărău, Take Ionescu și Gh. Gr. Cantacuzino.

La începutul anului 1906 izbucnește, în Cameră, o dispută între N. Filipescu și ministrul Justiției, Al. Bădărău, de la împământenirea unui evreu

²⁰ Este vorba de Dimitrie Moruzi (1847-1916), Cneazul, care în anii 1885-1888 și 1904-1907 a fost prefect al Poliției Capitalei, între timp fiind prefect de Dorohoi, iar în 1909 deputat de București. A fost căsătorit cu Smaranda Cantacuzino, sora lui Gheorghe Gr. Cantacuzino. În Dorohoi avea proprietăți agricole. În București locuia în celebra „casa cu lanțuri” de pe Calea Victoriei, în fața Academiei Române.

²¹ George Maior (1855, Șercaia - 1927, București), economist, 1887 doctorat în agronomie la Halle, profesor de agricultură la Iași și București - Herăstrău.

propus de către ministru. Andrei Bădăraș, fiul ministrului, student la Paris, trimite o scrisoare insultătoare lui N. Filipescu ce duce la un duel ... rămas însă fără rezultat²² ...

„Dragă Dle Pisani,

Eu n-am zis ca să închideți polemica. Însă într-o zi n-am văzut nici un atac. Poate să fi fost o altă ediție. D-aceia m-am mirat că a doua zi ați reînceput.

De altminteri socotesc că urmându-se această polemică, nu e firesc ca să lăsăm în pace pe stăpânul care plătește pe acești nemernici.

În consiliu au fost numai mici hărțuiri. Și s-au impus lui Bădăraș mai multe schimbări.

Totuși numai cestiunea petrolului poate fi un element mai grav de discordie.

Take Ionescu l-a sondat în această privință pe Cantacuzino care a evitat discuțiunea.

Mă mir că cărțile nu au sosit. Le comandasem de mult și mai deunăzi omul de la librărie mi-a spus aci că le-a primit.

Te rog trimite-mi Les deux sœurs de Paul Bourget.

Trimite-mi și politica²³ pentru reînoire.

Strângere de mână

N. Filipescu”

*

15. Scrisoare din al cărui context reiese că este trimisă din Paris, în anul 1906 - când s-a hotărât ținerea celui de-al III-lea Congres Mondial al Petrolului la București, în anul următor, 1907²⁴.

Este de remarcat faptul că în anul 1905, în parlament și guvern, s-a pus problema concesiunii terenurilor petrolifere către societăți din Germania și SUA. Take Ionescu era pentru Germania, iar Gh. Cantacuzino s-a opus. În acest sens se constituie și o societate românească, România, avându-l ca acționar și pe Nicolae Filipescu²⁵.

Hârtie subțire. (Fig. 5 a-b).

²² C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, III, 1930, p. 104. Opoziția îl va mai ataca pe Al. Bădăraș și pentru alte afaceri cu evreii din Moldova; *Ibidem*, p. 129.

²³ De fapt *polița*.

²⁴ Primul Congres al Petrolului a avut loc la Paris, al doilea la Liège ... iar al patrulea nu s-a mai ținut ... cf. C. Bacalbașa, *op.cit.*, III, 1930, p. 170.

²⁵ C. Bacalbașa, *op.cit.*, III, 1930, p. 87, 91, 98.

„Dragă Dle Pisani,

Îți trimet aci alăturat confirmarea scrisorii dtale.

D-aci n-am nimic interesant a-ți spune decât că congresul petrolului d-aci a fost un mare succes pentru Români. Din punctul de vedere al petrolului România e la ordinea zilei. Toată lumea să ocupe de bogățiile noastre petrolifere. S-a cerut autorizația, care s-a acordat ca viitorul congres să se ție, la anul, în București.

Te rog fă-mi următoarea îndatorire. Află unde stă d. Ditz, care face plafoane și alte lucrări de stuck. El trebuia să-mi lucreze un proiect și să ia adresa mea de la Epoca ca să-mi-o trimeată la Paris.

N-am primit însă nimic și sunt foarte grăbit. Te rog fă-mi serviciul de a-i cere să-mi trimeată imediat proiectul or să-mi comunice că nu-l poate transmite acum.

Cu prietenie
N. Filipescu”

*

16. **Scrisoare trimisă din Paris**, scrisă cu creionul. Datată doar 18 iulie. Anul trebuie să fie 1909, în context cu scrisorile următoare.

Hârtie gen carton.

„18 iulie

Dragă Dle Pisani,

Te rog trimete-mi la Cabourg adresa Dtale exactă. Nu știu e 34 or 54 str Occidentului.

Dacă din convorbirea cu Stelian, va rezulta ceva mai important, cu privire la Col. Ob. ți să va comunica. Dacă ai ceva de comunicat trebuie adresat prin Băcești.

P-aici e bine, răcoare și Parisul tot Paris.

Cu prietenie
N. Filipescu”.

*

17. **Scrisoare trimisă din Cabourg**²⁶, între o vizită la Londra și plecarea spre Paris, iar apoi spre Dresda. **Datată doar 9 august** (stil nou, ceea ce corespunde cu 28 iulie stil vechi), **de pe ștampila poștei de pe plic reiese anul 1909**.

Pe plic

Dlui T. Pisani
Redacția Epoca
Str. Regală
Bucarest Roumanie

Ștampila de expediție: CABOURG 9.08.1909 CALVADOS
(Expeditor) G(rigore) Philippesco Hotel Nord²⁷
Din ștampila de sosire - 13 Aug.

A trimis o lampă turcească.
Viitoare alegeri în București. Critici aduse politicii liberale.
Hârtie cu filigran - linii verticale paralele la 2,8 cm distanță între ele.

„9 august

Am trimes la adresa Dtale 34 str. Occidentului o lampă turcească. Te rog să o retragi de la vamă și să o păstrezi până la întoarcerea mea.

Dragă Domnule Pisani,

Am primit scrisoarea Dtale azi, când m-am întors de la Londra, unde am petrecut o zi, mai mult pentru a face călătoria pe mare.

Măine plec la Paris și joi la Dresda.

Dacă ai să-mi comunici ceva, o poți face la adresa

N. Filipescu Poste restante Dresden Germania

Cât pentru ziare, nu schimba încă adresa până ce-ți voi trimite adresa cea nouă, de la Dresda.

Am aflat succesul de la Corabia prin o depeșă, presupui de la Brabețeanu. Dacă îl vezi mulțumește-i.

²⁶ Cabourg, localitate pescărească în departamentul Calvados din Normandia de Jos, la estuarul Dives în Marea Mânecii.

²⁷ Numele expeditorului scris de mână expeditorului, Grigore Filipescu, în timp ce restul este scris de Nicolae Filipescu.

Cu mai puțină plăcere am aflat că vom avea o alegere la București. Nu-și pregătește deja candidatura Deșliu? Cred că ar fi cel mai bun candidat.

Trebue răspuns foarte drastic liberalilor, în ceea ce privește egoismul de clasă a liberalilor.

Cu bună știință ei afirmă un neadevăr și o calomnie.

Am combătut legile agrare numai și numai fiindcă prevedeam că legile lor agrare sunt dezastruoase pentru țărani.

Îndrăzneala lor e cu atât mai mare, cu cât ne acuză, azi, când legile lor au făcut faliment.

Am dovedit la Adresă, că urmarea legii tocmelilor agricole a fost o urcare a învoelilor.

Este însă iertat ori și cui să se înșele. Dar să ne aducă acuzaările ce se răsfață în presa liberală, aceasta n-o vom tolera.

Să știe dar că când își vor permite asemenea acuzațiuni, la adresa unui partid ce ține la reputația sa de cinste și dezinteresare, îi vom confrunta nu numai ca reformatori incapabili dar și ca partid necinstit, vrednic urmaș al colectivității lui Ion Brătianu.

Când Ionel Brătianu a fost cel dintâi care și-a călcat propria sa lege, pentru a continua dijma la tarla, pe care pretindea că a desființat-o, când dintr-un an într-altul și-a urcat învoelile cu 30 la sută trecând cu 2 lei peste maximum; când pentru Vintilă Brătianu se reînviază execuția cu dorobanții; când Stelian și Dinu Brătianu oferă izlazuri peste maximum, peste care după propria lor lege nu trebuia trecut, acești speculanți care își batjocoresc reformele pentru câteva mii de lei, n-au dreptul să deschidă gura.

La putere, vom dovedi prin reformele noastre că dintr-un sentiment de bine pentru țărani, am combătut reformele liberale.

Atunci vom dovedi incapacitatea lor.

De acum afirmăm necinstea lor.

Dar văd că mă întind. Curmez dar polilogia asta cu o amicală strângere de mână.

N. Filipescu

Deoarece îți voi trimite probabil adresa de la Dresda, prin depeșă care va poci probabil numele proprii, țin să-ți spui că adresa mea va fi după toate prevederile:

N. Philippescu An Doctor Lehmann's Sanatorium Weisser Hirsch
bei Dresden Germania

Vei corecta adresa telegrafică cu aceasta și vei trimite acolo și ziarele”.

*

18. **Scrisoare trimisă din stațiunea balneoclimaterică Weisser-Hirsch** de la est de Dresda, **în ziua de 4 august, probabil 1909**. Din context reiese că este trimisă post vizita la Paris, de unde a trimis o lampă turcească și două rochii.

Referiri la alegeri - refuzul lui Mihail Deșliu de a candida.

Hârtie subțire.

„4 August

Te rog mai cercetează pe la șefii de culori cum stăm cu alegerea col(egiului) II și scrie-mi recomandat. Adresa mea exactă e: Villa Olga, Bismarkstrasse Weisser-Hirsch bei Dresden Germania.

Dragă Dle Pisani

Primii acum scrisoarea Dtale. Pe colonelul nu-l cred, căci chiar dacă și în această privință ar fi mințit J D, tot rămâne că a spus ceva lui Milone. Voi mai cerceta pe la alții și va fi cu atât mai rău pentru dânsul dacă neagă în loc d-a dezminți cele spuse.

Am scris lui Deșliu²⁸ de mult dar nu mi-a răspuns. Caută de află motivul adevărat al refuzului său d-a candida. Te rog spune-i că e aproape o datorie pentru dânsul d-a se prezenta. El are deja un stoc enorm de cunoștințe și un mare avans asupra candidatului takist. Apoi nu mai are colegi de târât după dânsul, nici pe Fleva în fața lui.

Ar fi deplorabil ca, ocupându-se de Capitală, să declare că refuză a lupta într-un colegiu pe care îl cunoaște mai bine ca pe oricare altul.

Am pus să se trimeată încă de acum 16 zile din Paris o lampă turcească la adresa Str. Occidentului 34. Te rog spune-mi dacă ai primit-o. Dacă nu, va trebui să fac demersuri.

Asemenea vei primi peste vreo 15 zile două rochii. Te rog să le scoți de la vamă si să le ții până la sosirea mea la 1 sept. Dacă n-ai parale pentru vamă, te rog cercetează cam cât pot să coste două rochii de lână și spune-mi ca să-ți trimet.

Ți-am trimis de opt zile o scrisoare recomandată din Cobourg care conținea și un rezumat de articol. Dar n-am văzut nimic în gazetă. Erea un răspuns la dojana liberalilor fiindcă n-am fi arătat dezinteresare în cestiunea țărănească.

Presupui că vei primi scrisoarea și apoi vei mai putea urma pe tema sistemului socialisto-gheșeftăresc.

²⁸ Mihail Constantin Deșliu (1857-1924) membru al Partidului Conservator.

Liberalii au inventat o formulă aceea a unor întreprinderi ce-și rezervă în asociație cu Statul. Sub cuvânt că sunt democrați vor intervenția Statului și sub cuvânt că Statul e rău administrator își rezervă administrația și beneficiile.

Nu e vorba numai de partea fiecăruia în aporturi și în beneficii. E vorba că în asociație cu Statul afacerea nu poate da greș. Statul nu poate da faliment și pentru rațiuni de ordine socială el va trebui oricând să intervie cu noi sacrificii, când întreprinderea ar putea fi periclitată.

Așa au procedat liberalii cu Casa rurală. Sub aparență de operă socială, au făcut o bancă de scompt, care lucrează cu creditul Statului.

Nici o dată liberalii n-au fost în stare să facă operă dezinteresată.

La izlazuri, legea erea una și interesele private ale lor erea alta.

Așa și cu instituțiunile socialo-gheșeftărești.

Dar mă opresc fără să spui <<pe mâine>>.

Amic

N. Filipescu”

Dacă n-ai primit de aiurea nimic e că ancheta de la poștă n-a dat încă rezultat.

*

19. **Scrisoare trimisă din Weiser Hirsch la 8 august 1909.** Dorește berbeci și oi de Astrahan.

Hârtie cu filigran - RENAGE's MILL

Scrisoare în plic, pe care scrie

Dlui Pisani, Redacția Epoca, str. Regală, Bucurest, Rumänien

Tichet R(ecomandat) Weisser Hirsch

Ștampila poștei - București Sosire 24 aug 1909

„8 august

Dragă Dle Pisani,

Vin să-ți cer două îndatoriri

Iată d(e) ce e vorba

1. Te rog ca cu orice preț să cauți să întâlnești pe Al. Săulescu, care, după câte văd prin ziare, pleacă la 15 august la Bukhara, ca să cumpere berbeci și oi de Astrahan. Eu i-am scris ca să-l rog să-mi cumpere, mi se pare 3 berbeci și 2 oi, tot ce poate fi mai frumos și pe orice preț.

El nu mi-a răspuns căci nici nu-i o cerusem, nici nu-i dădusem adresa mea. Dar văd în gazete numele persoanelor pentru cari se cumpără și nevăzându-mă printre acelea te rog, din mai mare precauțiune, să-i spui lui Al. Săulescu, dorința mea, în cazul când n-ar fi primit scrisoarea mea. Și te rog să adaogi că doresc trei berbeci și șase oi și doresc să fie dintre reproducătorii cei mai frumoși oricare ar fi prețul. Pentru cost, te rog să-mi telegrafiezi de ce sumă e nevoie și când să o trimet și telegrafic voi trimete banii.

2. D. Chiriac, avocatul nostru îmi prezintase pe un ajutor de grefă de la tribunal care trebuia să-mi facă o lucrare și să vie cu ea începută înainte de plecarea mea. Însă n-a venit. Nu știu dacă să mai ocupă de această cestiune. Întreabă, te rog, pe Chiriac ca să știu dacă nu trebuie să însărcinez pe alt cineva cu această lucrare.

Ar merita comisia ce merge în Rusia, pentru berbeci să fie luată nițel la refec în gazetă. Se anunță plecarea ei după 15 august. Sunt sigur că nu va pleca decât pe la sfârșitul lunii. Proprietarii nu vor avea berbecii decât la începutul lui Octomvrie, adică la ultimul moment pentru mârliț. Iar proprietarii care dau berbecii mai devreme în oi, unii îi dau în august, vor trebui să aștepte anul viitor. Așa se fac toate la noi în țară.

La revedere la 1 sept.

Amic.

N. Filipescu”

*

20. **Scrisoare din 18 august, probabil anul 1909**, revista „Viața Românească” apărând din 1906.

Referiri la C. Stere.

Trebuie să sosească cele două rochii trimise de la Paris.

Hârtie cu filigran - linii verticale paralele la 2,8 cm distanță între ele.

„18 august

Dragă Dle Pisani,

Ți-am primit la moment scrisoarea. Articolele de care vorbeam nu trebuie să aibă, cum pari a crede, un caracter personal în contra lui Stere²⁹. Am citit acum studiul din Viața Românească, pe care nu-l cunoșteam decât din recenziile ziarelor. Nu e atât de categoric cât credeam dar tot poate servi de bază la o polemică ceva mai prelungită.

Cred că zilele acestea vei primi cele două rochii de la Paris.

Când le vei primi telegrafiază-mi, te rog și întreabă-mă când sosesc. Voi pricepe și nu-ți voi răspunde căci răspunsul meu ți-l pot da de acum. Voi sosi cu Berlinul la 30 August seara.

Am scris lui Deșliu

Mii de amicitii

N. Filipescu”

*

21. **Scrisoare** trimisă din străinătate, **datată doar 14 august**. Făcându-se referire la perioada când C. Stere a fost prefect de Iași, fapt ce s-a petrecut în 1907, **scrisoarea trebuie să dateze din 1909**.

Hârtie subțire. (Fig. 6 a-b).

„14 august

Dragă Dle Pisani,

Încă un comision. Mi s-a pare că e al zecilea.

Vei primi prin poștă trei sau patru zile, un pachet cu 12 farfurioare de dessert de la fabrica din Meissen. Ele vor fi foarte bine ambalate, căci sunt foarte fragile. Dar mă tem că pentru vamă să nu să deschidă încât să se strice. Să pot lua măsuri pentru a evita aceasta?

În privința dezvelirilor publicate de Evenimentul în contra lui Stere, văd că Adevărul ia apărarea acestuia. Erea firesc o cumetrie tachistă.

Dar același Adevărul l-a acuzat pe Stere pe aceiași chestie când au venit liberalii la putere și când Stere era prefect la Iași³⁰. Trebuie căutat la pagina II sau III din acest ziar.

Peste 15 zile voi fi în țară.

La revedere, dar, în curând

²⁹ Cu C. Stere, Nicolae Filipescu s-a întâlnit la tribuna Camerei la începutul lui februarie 1903, cu prilejul discuției legii pentru desființarea barierelor comunale. Această lege a fost depusă de ministrul de Finanțe Emil Costinescu în guvernul liberal prezidat de D. Sturdza.

³⁰ C. Stere a fost prefect liberal de Iași în timpul răscoalei din 1907.

N. Filipescu”.

*

22. Scrisoare trimisă probabil din Weisser Hirsch, pe 17 august 1909.

A mai trimis o tingire. Referiri la afacerile liberalilor.

Hârtie cu filigran - linii verticale paralele la 2,8 cm distanță între ele.

„17 august 1909

Iubite Dle Pisani,

Îți scriu cu creionul din pădure unde îmi petrec mai tot timpul. Locul e minunat și pentru odihnă ... și pentru lene. M-am odihnit bine și n-am lucrat nimic.

De aceea mai multe lucrări proiectate voi trebui să le fac la întoarcere. În această privință iar îți cer ceva. Înainte de plecare, Mendonidi mi-a luat o lege și nu știu de ce în limba ungară, despre încorajările de dat micilor industrii. Aveam nevoie de o traducere din ungurește. Mendonidi s-a însărcinat cu găsirea unui traducător și deși au trecut câteva săptămâni până la plecare nu mi-a mai pomenit de aceasta. Mă tem să nu fi pierdut broșura, căci cam are obiceiul. Te rog întreabă-l și dacă se poate găsi un traducător cu pretenții modeste rog a o da spre traducere.

Am mai trimis pe adresa D-tale o tingire sistem Lehman!

N-am văzut încă începutul campaniei de care ți-am vorbit. Nici nu erez timp. Ai putea să faci, pe această temă, și un articol de actualitate despre remanieră.

Fiind date teoriile ce au curs printre generoși cari împart pe liberali în gheșeftari și oameni cu idei sau cu sticleți, disciplina de partid însemnează să faci (să) viețuiască la un loc aceste elemente antipatice unele altora.

De pildă e nevoie de 6 luni să se remanieze ministerul. Pentru a face parte dreaptă se caută un gheșeftar și un vagabond.

Se indicase deja două nume corespunzând acestei necesități.

Reciproc își spun <<Nebunule>> și <<Gheșeftarule>> și d. Brătianu are sarcina să-i ție împerechiați. Așa merge partidul.

Eu cred să sosesc la 30 sau cel mai târziu la 1 Sept.

Multe amicitii

N. Filipescu”.

*

23. Notă ce urma să apară în ziarul „Epoca”. În dreapta sus, scris de mână - Cursive.

Rectificare la un articol despre generalul Grigore Crăiniceanu³¹. **Trebuie să dateze din anul 1910**, din perioada ministeriatului său la Ministerul de Război.

Un sfert de A4. Hârtie filigran - urs, BUȘTENI

„Inf(ormație)

Sub titlul *Generalul Crăiniceanu* s-a publicat ieri în ziarul nostru un articol care fiind datorit unei pene competente în ale armatei n-a mai fost controlat.

Facem toate rezervele noastre asupra coprinsului acelui articol ale cărui vederi, în cea mai mare parte nu le împărtășim”.

*

24. **Ciornă nedatată și nesemnată.** Scrisă cu creionul. Referiri la problema minorităților.

Hârtie cu filigran - linii verticale paralele la 2,8 cm distanță între ele, cu blazon. **Probabil din anii 1909 sau 1911.**

„Domnule Director

Fiindcă văd că se discută la noi cestiunea reprezentării minorităților fără a se fi văzut încă nici o preciziune, vă rog să publicați aceste lămuriri cu caracter tehnic.

Primiți, vă rog, asigurarea distinsei mele considerațiuni ...”

*

25. **Scrisoare trimisă din Pașcani, la 17 iunie 1911**, de către soția lui Nicolae Filipescu, Maria Filipescu (născută Blaremburg), către T. Pisani prin care solicită niște bilete gratuite pe CFR pentru o terță persoană.

Este de menționat faptul că în discursul rostit în Camera Deputaților, la 2 decembrie 1905, N. Filipescu acuză abuzul ce se face cu bilete de liber-parcurs pe CFR: „Dl. Costinescu a mai spus că s-au cheltuit 670.000 de lei pentru bilete de liber-parcurs, încât aceste bilete ajunseseră un fel de hârtie-monedă, care se negocia pe peroanele gărilor. Nici la aceasta nu s-a răspuns nimic”³².

³¹ Generalul Grigore Crăiniceanu (1852-1935), participant la Războiul de Independență și la Primul Război Mondial. Ministru de război între 1 noiembrie 1909 și 28 decembrie 1910 în Guvernul Ion I. C. Brătianu.

³² Este vorba de o interpelare adresată cu altă ocazie fostului ministru liberal al finanțelor Emil Costinescu, cf. N. Filipescu, *Discursuri politice*, II, București, Editura Minerva, 1915, p. 331.

„Pașcani 17 Iunie 1911

Domnule Pisani,

Recurg din nou la complesința Dtale dorind a ști dacă, (în caz de nevoie,) ați putea, și ați avea bună voința a-m(i) procura un bilet de drum de fier gratis dus și întors București (-) Brăila?

Cazul se prezintă pentru o persoană lipsită de mijloace și căruia s-a prescris cură la Lacul Sărat și pe care nu o poate face din cauza pe care v-am supus(-)o mai sus, lipsa de mijloace.

Ași fi dorit să-i procur chiar acolo băile gratuite. M-am adresat în acest scop Dlui Staicovici însă răspunsul nu a fost favorabil zicând că nu poate da băile la Lacul Sărat. Ne știind cui să mă mai adresez pentru a reuși, voi ajuta cu cheltuiala mea tratamentul și întreținerea persoanei, însă ași dori să(-)i procur cel puțin drumul gratuit deoarece multe persoane profită de aceste bilete de liber parcurs fiind în pozițiune de a putea plăti, cea ce ar fi mai drept pentru cele nevoiașe.

Primiți Domnule Pisani prin anticipație viile mele mulțumiri împreună cu scuzele mele pentru deranjamentul ce vă cauzes, rugându-vă, tot de o dată să bine voiți a(-)m(i) răspunde prin graiu mâine, căci voi fi la București la orele 10 până la 12.

Primiți încă o dată asigurarea distinselor mele sentimente.

Maria N. Filipescu”.

*

26. a. La începutul lui iulie 1911 are loc vizita în România a generalului japonez Nogî Maresuke (25 decembrie 1849 - 13 septembrie 1912), erou al luptelor de la Port Artur dintre flota rusă și cea japoneză³³. La recepția dată în cinstea oaspetelui japonez N. Filipescu, în calitate de ministru de Război, ține un **toast**.

Fragment de coală de hârtie cu filigran - ... PAPER în chenar înflorat. (Fig. 7).

„Dragă Pisani

Îți trimit textul toastului meu la banchetul de astă seară.

Dacă îl publici, fă să fie bine tradus.

Poți să-l dai și la l'Indépendance roumaine dar nu la altă gazetă.

³³ A se vedea C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, IV, 1933, p. 17.

Amic
N. Filipescu”.

26. b. **Textul toastului ținut în iulie 1911** în onoarea generalului japonez Nogi Maresuke.

Hârtia cu filigran complet - în chenar înflorat: IMPERIAL MILL IVORY PAPER

„Monsieur le Général,

J'ai l'honneur de vous souhaiter la bienvenue au nom de notre corps d'officiers qui par mon organe vous rend l'hommage dû non seulement à votre grade mais encore à votre renommée.

Nos officiers vous connaissent depuis des années. Ils vous ont suivi sur le champ de bataille et savent les moindres détails de vos exploits. Aujourd'hui vous leur offrez la sensation inexprimable du contact matériel avec la gloire elle-même. Nous vous en rendons grâce.

Vous êtes un soldat heureux, Monsieur le Général. Vous avez connu toutes les joies qu'un officier peut rêver. Vous avez connu les émotions de la bataille indécise, les enivrements de la victoire, les acclamations d'un peuple en délire auquel, après les longues années de recueillement et de préparation vous avez fait connaître les premiers sourires de la victoire.

Maintenant traversant d'un bout à l'autre notre continent on vous a offert dans toutes les capitales de notre pacifique mais encore prestigieuse Europe, les palmes de la victoire.

Permettez nous d'ajouter une branche de laurier à votre abondante moisson et de dire avec un accent de vive admiration:

Vive Sa Majesté l'Empereur du Japon!”.

*

27. **Scrisoare nedatată, despre un articol din „Epoca”** referitor la persoana sa.

Hârtia cu filigranul complet - în chenar înflorat: IMPERIAL MILL IVORY PAPER. Pe baza acestui tip de hârtie datăm scrisoarea din aceeași perioadă cu precedenta.

„Dragă Pisani

Citesc în „Epoca” un articol despre mine, în care se spune că articolul îmi va fi neplăcut.

În acest scop s-a publicat atunci articolul!

2. Nu pricep miezul articolului, lipsit de orice miez.

3. Când e ceva de spus vă fac, în tot de una comunicări. Văzând acum că Dtră vă ocupați de cestiunile militare, renunț d-a vă mai trimite ceva despre armată.

Cu prietenie

N. Filipescu”.

*

28. Scrisoare trimisă recomandat din stațiunea balneoclimaterică Tobelbad, din regiunea Steiermark, Austria, în ziua de **30 iulie 1911**.

Face mențiuni despre noile uniforme militare.

Hârtie cu filigran - linii verticale paralele la 2,8 cm distanță între ele.

Pe plic - Dsale Dlui Pisani Redacția Epoca Bucurest Rumanien

Ștampila poștei - (București) 14 AUG (1)911 (cursa) 3

Trimisă Recomandat din Tobelbad

30 iulie 1911

„Dragă Pisani,

Eu mă întorc cam pe la 14, prin Predeal și mă voi opri întâi la Sinaia. D-aceia te rog să-mi faci serviciul d-a vedea pe d. Riga și de-a-l întreba dacă are la Sinaia pe cineva de încredere, căruia s-ar putea adresa scrisorile.

Să va fi regulat, în fine, cestiunea Epocii.

Dacă te adresezi generalului Popovici cred că-ți poate da amănunte interesante despre noile uniforme. S-a aprobat de Rege dar nu s-a iscălit. Cred că poți avea toate amănuntele înainte ca ele să fie publicate în mod oficial.

Cu multă prietenie

N. Filipescu”.

*

29. Scrisoare nedatată, prin care recomandă publicarea unor articole ce ar interesa corpul ofițeresc și sub-ofițeresc. Probabil din perioada cât a fost ministru de Război, prin urmare de prin anul 1911 (?). (Fig. 8).

„Dragă Pisani,

Țin să-ți spun că seria de articole de care ți-am vorbit interesează 4000 de ofițeri și 3000 de sub-ofițeri. Cred dar că nu păgubești publicând-o chiar în întregime. Dar nu e nevoie, nici nu trebuie să se publice aceste articole în capul ziarului. Poți chiar s-o publici în foiță.

O strângere de mână
N. Filipescu”.

În creion, pe verso, scris de T.P. – Eminescu

*

30. La 8 ianuarie 1912 are loc o mare manifestație antiguvernamentală, atât a takiștilor cât și a liberalilor. Nicolae Filipescu, în calitate de ministru de război, dă ordin armatei să liniștească mulțimea.

Deși Regele Carol I îndeamnă la o împăcare între conservatorii de diferite nuanțe, guvernul, condus de către Petre Carp, refuză colaborarea cu takiștii.

La 15 ianuarie Alexandru Marghiloman, atrăgând și socialiștii, organizează o contramanifestație la care țin discursuri, printre alții, Al. Marghiloman, N. Filipescu și B. Delavrancea. La sfârșitul manifestației Nicolae Filipescu este aclamat în fața casei sale.

N. Filipescu atacă acțiunile Băncii Naționale, precum și pe liberali pentru modul de acțiune din timpul Răscoalei din 1907, când Ionel Brătianu era ministru de interne. Cere chiar darea în judecată a întregului guvern, cerere refuzată de către Rege.

În timpul unei audiențe a lui Petre Carp la Rege, suveranul solicită iarăși o colaborare cu Take Ionescu, colaborare respinsă însă.

Rezultatul este că ziarele opoziției îl califică pe Nicolae Filipescu drept „asasin”, iar acesta din urmă solicită Regelui demisia sa din postul de ministru de război. Demisia este respinsă de către Rege³⁴.

anunț pentru „Epoca” (1912) aldine mari

„D. N. Filipescu, ministrul de război, fiind atacat de liberali și taxat de asasin pentru că, în ziua de 8 ianuarie a reprimat ruperea cordoanelor de jandarmi

³⁴ Cf. C. Bacalbașa, *op.cit.*, IV, 1933, p. 39-40 și 43.

și asaltul clubului conservator, a cerut ca Maiestatea Sa Regele să-l trimeată în judecata Cuții de Casațiune și să-i primească demisiunea.

Maiestatea Sa a refuzat să primească cererea ministrului de război și i-a respins demisia”.

*

31. **Scrisoare** trimisă din străinătate. Referiri la alegerea noului rector al Universității din București, alegere ce a avut loc în luna mai **1912**³⁵.

Menționăm că anterior, în anul 1907, N. Filipescu și Titu Maiorescu au fost de partea profesorilor universitari greviști împotriva unui proiect propus de către ministrul C. Dissescu, în timp ce Take Ionescu era contra grevei³⁶.

Hârtie subțire.

„Dragă Pisani,

Cred că ar trebui răspuns la scrisoarea extraordinară a lui Toma Ionescu³⁷.

Profesorii universitari aleg un rector și ministrul confirmă pe cel ce a avut mai multe voturi.

Atunci unul din profesori (și unul din concurenți) vine și ia la judecată pe ministru care a confirmat votul profesorilor.

Motivul?

Niște combinațiuni de ordin politic și ministrul e învinovățit că n-a servit aceste combinațiuni.

Să zicem că cele afirmate de d. Toma Ionescu și dl. Dissescu³⁸ ar fi exacte. Prin aceasta se învinuesc acești domni. Nu știu dacă dl. Bogdan³⁹ a făcut politică, dar desigur că dd. Dissescu și Toma Ionescu au făcut politică. Ei o mărturisesc.

Și ministrul chemat a confirma o alegere profesorală ar trebui să se închine combinațiunilor politice prin care doi profesori au vroit să vicieze alegerea profesorală.

O strângere de mână

N. Filipescu”.

³⁵ A se vedea și Al. Marghiloman, *Note politice*, I, 1927, p. 116. C. C. Arion, trebuia să aleagă între I. Bogdan și C. Dissescu ministrul Instrucțiunii Publice.

³⁶ C. Bacalbașa, *op.cit.*, III, 1930, p. 147.

³⁷ Doctorul medic Toma Ionescu (1860-1926), profesor universitar, era frate cu Take Ionescu.

³⁸ Constantin G. Dissescu (1854-1932), profesor universitar de drept administrativ și constituțional, avocat, era de origine greacă, din Slatina.

³⁹ Ioan Bogdan (1864-1919), reputat slavist, a făcut politică conservatoare, participând la întrunirea publică a grupului conservator junimist din sala Teatrului Liric.

*

32. **Scrisoare trimisă din străinătate, în ziua de joi 15 august** - zi ce a avut loc în anul **1913** - făcând referiri la un articol din revista franceză *L'Illustration* în care se laudă armata română din timpul Războiului Balcanic. Prilej de a critica acțiunile lui Take Ionescu.

Hârtie subțire.

Joi 15 august (1913)

„Dragă Pisani

Îți recomand l'Illustration care conține niște articole despre armata română iscălite Pennuirum (?). E un pseudonim al unui ofițer francez care a scris despre războiul baltic, cartea cu mult cea mai prețuită și mai de valoare.

Se poate vedea cum acest ofițer de stat major străin, prețuiește tot ce defăimează liberalii.

Ar trebui să revăd asupra extraordinarului interview al lui Take Ionescu.

Ai putea să intitulezi un articol: Idiot or mizerabil. Te poți întreba care din două epitete se potrivește mai bine lui Take Ionescu.

De când cu criza baltică a fost atât de stupid, încât cuvântul idiot nu e exagerat.

Nici că se putea o concepție mai dobitocească ca aceia să vrei să trimiți armata la Ceatldjea ca să capeți cei trei kilom(etri) din jurul Silistrei și să faci tu singur o Bulgarie mare.

Dar cea mai cumplită dobitocie nu poate explica infamia proiectului.

Cum? Ajutăm pe sub mână pe Turci. Înlesnim trecerea munițiilor și merge Take Ionescu la Londra să ofere Bulgarilor ajutorul armatei noastre în contra Turcilor.

Vrea să zică munițiile ce Turcii căpătau prin noi, erau trimise ca să servească de ele în contra armatei române!

Ei bine un tâmpit, ori cât ar fi de tâmpit, încă ar pricepe că aceasta nu se poate.

Trebue să fii amoral cum e d. Take Ionescu în toate domeniile ca să propue și apoi să comunice presei că după ce am ajutat pe Turci, când îi speram victorioși, am propus să-i călcăm în picioare de îndată ce au fost admiși și că simțul de demnitate al Bulgarilor ne-a scăpat singur prin refuzul lor.

Te rog fă să se scoată în broșură, pe care o voi plăti, discursul de la Caracal. Te rog fă-o ieftin. Atâtea broșuri câte trebuie ca să se trimeată (bine înțeles gratis) la librării și să se poată pune zilnic în ziar acest anunț:

A eșit de sub tipar și să găsește la toate librăriile

România de la Caracal

în anul Silistrei

o pagină rușinoasă

Discurs rostit de d. Take Ionescu la Caracal cu atâtea ... zile înainte de mobilizare.

Acesta să fie și titlul broșurei.

Te rog spune-mi cât va costa.

Trebuie puține exemplare. Important e numai să se poată publica anunțul.

În cestiunea holerii puteți face cor cu liberalii și serviciul sanitar al armatei nu e nevoie să fie cruțat. Alt ceva e intențența și altceva serviciul sanitar care, în adevăr, a lăsat de dorit.

Nu trebuie să-l slăbiți pe Take Ionescu, care chiar dacă nu putea face mare treabă, măcar din decență trebuia să rămâne în țară.

Avem holera. O armată de 400.000 oameni se întoarce în țară și Take Ionescu o turește după reclamă la oamenii politici și la gazetarii străini.

Tot așa a făcut și Toma care pretinde să nu se miște nimic în direcția sanitară, când e vorba să procopsească ciracii săi și care dă bir cu fugiții când ar trebui să se arate la holeră.

Ignobili mai sunt acești doi frați: Take și Toma.

O strângere de mână

N. Filipescu”.

*

33. **Scrisoare nedatată**, făcând referiri la o așa-zisă *concentrare conservatoare*, de fapt o "reclamă takistă", precum și la înscrierea de candidați pentru Liceul Militar de la Mănăstirea Dealu. Din acest context reiese că scrisoarea trebuie să dateze din prima jumătate a anului 1912 (?).

Hârtie cu filigran - în chenar de acolade EIN YVORY. (Fig. 9).

„Dragă Pisani

Te rog să publici următoarea informațiune:

Sub titlul <<concentrarea conservatoare>> Universul publică pretinse destăinuiri atribuite unor pretinse personaje conservatoare anonime și - noi o afirmăm - inexistente."

<<Acest articol, plin de inexactități, nu e decât o reclamă takistă, care ar fi la locul ei la Insertiuni și reclame plătite pe 50 de bani linia>>.

Am citit în Epoca un articol de reportaj despre manevre, care e un capo d-operă de inexactități și de imbecilitate.

Eu aveam de gând să fac, în timpul ma(ne)vrelor, niște dări de seamă pentru Epoca, care erea un ziar ce, printre ofiț(er)i avea oarecare credit pe care îl pierde cu asemenea minciuni stupide.

Autorul, capabil d-a inventa în felul acesta, ar merita să fie alungat din redacție.

Te rog mai dă și informația următoare:

<<La concursul pentru admiterea la liceul de la Mănăstirea Dealului⁴⁰ s-au prezentat 400 de candidați pentru 80 de locuri>>.

La revedere pe marți

N Filipescu”.

*

34. **Scrisoare nedată**, făcându-se referiri la un prânz dat de Take Ionescu în cinstea lui Albert Ghika, pretendent la tronul Albaniei, precum și la descoperirea unor mine pe calea ferată Comănești – Palanca, ce făcea legătura dintre Moldova și Transilvania. Prin acestea, scrisoarea **ar trebui să dateze din anul 1912 sau mai curând din prima jumătate a anului 1913**. A nu se uita că, în aprilie 1913, Take Ionescu întâlnindu-se cu Fan S. Noli, militant pentru independența Albaniei, l-a asigurat de tot sprijinul României în această privință.

Hârtie cu filigran - ORIGINAL *Mastcart Mill* YVORY. (Fig. 10).

„Dle Pisani,

Eu plec la Postăvari și mă întorc după amiază. Dacă sosește ceva, păstrează te rog la redacție, unde voi trece la întoarcere.

În schimb și ca semn de mulțumire, două mici informațiuni:

D. Take Ionescu a dat un prânz în onoarea pretendentului la tronul Albaniei⁴¹, Albert Ghika⁴²!!!

⁴⁰ Liceul militar de la Mănăstirea Dealului a început să funcționeze în toamna anului 1912, dar la București, clădirea de la Mănăstirea Dealului fiind terminată în primăvara lui 1913.

⁴¹ După Pacea de la București, ce a pus capăt Războaielor Balcanice, s-au dus tratative de numire a unui rege în Albania. La sfârșitul anului 1913 a fost acceptat, de către Marile Puteri europene, ca rege al Albaniei, prințul Wilhelm de Wied (1876-1945), rudă cu Regina Elisabeta a României. A se vedea și T. Maiorescu, *România și Războiul Mondial*, București, Editura Machiavelli, 1999, p. 23. La 1/14 noiembrie 1913 Regele Carol I îi comunică lui Titu Maiorescu pornirea demersurilor pentru numirea prințului de Wied ca rege al Albaniei.

⁴² Albert Ghika a stimulat, începând cu anul 1905, mișcarea pentru unitate și independență a Albaniei.

Pe linia Comănești - Palanka s-a descoperit că într-un loc, linia era minată cu dinamită. S-a deschis o instrucție.

Al Dtale

N. Filipescu”

*

35. **Scrisoare trimisă din străinătate, datată 16 august.** Din context reiese anul - **1913**. Critici la adresa lui Take Ionescu.

16 August (1913)

„Dragă Pisani,

Cred că ar fi bine ca vreo două trei zile să pui o notiță în capul ziarului; cam astfel:

Cerem să ni se spue dacă d. Take Ionescu a fost autorizat de guvern să ofere Bulgarilor trimeria armatei române la Ceataldja⁴³, în schimbul unei rectificări de graniță cuprinzând Silistra.

Te mai rog să mai revii asupra cestiunii intendenței, ca să nu devieze cestiunea.

Amintește că noi am cerut ca să se denunțe faptele concrete și ca ele să se ancheteze, în loc ca să se arunce blamul asupra unei acțiuni militare cu care ne mândrim.

Ținem să reamintim că atât am spus și nu mai mult, căci nu vrem să ni să atribue un rol cât de mic într-o campanie urâcioasă cum nu s-a produs în nici una din țările balcanice.

A ajuns acum presa liberală să aducă în discuțiuni pe diferiți ofițeri.

Prevedem triste urmări la această campanie nepatriotică.

D-aceia ținem ca să precizăm că am cerut numai să nu se acuze fără probe și ca toate probele să fie cercetate și declinăm orice rol în campania ce s-a deschis. Ceva mai mult. Oferim să retractăm chiar tot ce am spus, numai să cruțăm țării o așa rușine.

Cu prietenie

N. Filipescu”.

*

⁴³ Localitate la granița dintre Bulgaria și Turcia.

36. **Scrisoare trimisă din străinătate, datată 3 septembrie 1913.** Referiri la un conflict între presă și un militar.

Hârtie subțire.

3 Sept(embrie) 1913

„Dragă Pisani

Mi-ai semnalat un articol îndreptat în contra col. I și mi-ai indicat pe autor.

Mi se scrie și mi se dovedește că col. I. n-a făcut intrarea în Capitală în capul regimentului. Dacă nu e adevărat de ce nu s-ar rectifica?

Dar te rog, înainte să întrebi pe autor și să-i spui din partea mea că rău face de se expune. Dacă se cere numele autorului ce face? El nu poate mărturisi că atacă, prin presă, pe un camarad.

N-ar fi dar mai bine să se închidă afacerea cu o explicație.

Pricep că autorul să fie exasperat de ignobila campanie a presei.

Însă, pe terenul presei, el, ca militar poate foarte puțin.

Îndată ce mă voi întoarce voi face ca să se restabilească toate răspunderile. Dar puțină răbdare.

Amiciții

N. Filipescu

Mi s-a cerut de un prieten al col. I., care se află în străinătate să intervin ca să se rectifice articolul pomenit mai sus.

Te-am pus în corect și desigur vei face cum e mai bine”.

*

37. **Scrisoare nedatată**, pe hârtie cu antetul HÔTEL CAPȘA⁴⁴. Scrisă cu creionul. **Probabil din 1914.**

„Dragă Dle Pisani,

Te rog stăruitor să pleci mâine duminică dimineața, cu mine la Filipești prin trenul de Berlin.

Te rog fi la mine la 8 fără zece dimineața.

Am absolută nevoie de Dta.

⁴⁴ C. Bacalbașa, în *Bucureștii de altă dată*, III, 1930, p. 114, spune că Nicolae Filipescu, mai în toate diminețile, era la Capșa.

Nu-mi făcea festa să nu vii.
Al Dtale
N. Filipescu”

*

38. **Scrisoare trimisă din străinătate, datată 12 iulie. Anul trebuie să fie 1914.** Critică guvernul Ion I.C. Brătianu și în special pe ministrul afacerilor străine Em. M. Porumbaru⁴⁵.

Pe hârtie relativ subțire.

12 iulie (1914)

„Dragă Pisani

Evenimentele externe să agravează. Cereți fără șovăială să avem un guvern la înălțimea împrejurărilor.

Brătianu care nu e în stare să menție ordinea internă, înconjurat de anarhiștii lui, nu poate, cu ridicolul Porumbaru să facă față situației.

Nu să poate ca interesele mari externe să fie subordonate combinațiilor interne.

Deci: să plece neîntârziat acest guvern de război intern nu de război extern.

Nu am primit până azi abonamentul la „Adevărul”, te rog nu neglija d-a mă abona.

Cu prietenie
N. Filipescu”.

*

39. **Scrisoare trimisă din Baden-Baden**, localitate balneoclimaterică în sud-vestul Germaniei (landul Baden-Württemberg), situată la poalele munților Pădurea Neagră, unde N. Filipescu se afla în luna iulie 1914. Este perioada premergătoare izbucnirii Primului război mondial. Fiind la cură, în străinătate, N. Filipescu nu a putut participa la Consiliul de Coroană ce a stabilit neutralitatea României în primii ani de război⁴⁶.

⁴⁵ Emanoil Mihăescu Porumbaru (1845-1921), liberal, fost ministru al lucrărilor publice (1896-1897 și 1903-1904), între 4 ianuarie 1914 și 8 decembrie 1916 ministru al Afacerilor Străine în Guvernul Ion I. C. Brătianu.

⁴⁶ A se vedea telegramele trimise de Al Marghiloman și răspunsurile lui N. Filipescu în Al. Marghiloman, *Note politice*, I, 1927, p. 230.

(imprimat) Allee-Kurhaus Baden-Baden den191.....
Sanat(orium) Prof.Dr.v.Düring - Dr. Giese

„Dragă Pisani

Văd că Brătianu vrea să convoace pe șefii de partide ca să se consfătuiască cu ei.

Aceasta e culmea îndrăzelii.

Te rog amintește că acum un an jumătate, Brătianu a pus ca preț al atitudinii sale binevoitoare, explicațiuni neadmisibile din partea dlui Carp, în cestiunea tramwayelor.

Gheșeftarul cerea să fie spălat; altfel făcea scandal și zicea că neînțelegerile sale personale cu d. Carp nu-i îngăduia(u) o atitudine binevoitoare.

Acum acest om e în neînțelegere cu toată țara.

El a sugrumat voința țării în corupțiune și în sânge.

Totuși țara s-a revoltat contra lui.

Fără precedent a fost ca să se aleagă 45 opozanți, 30 semi-opozanți, 4 independenți și câțiva dizidenți.

Nu s-a pomenit guvern mai slab, dar nici guvern mai îndrăzneț.

În contra țării, Brătianu a alcătuit un guvern de război civil.

A vrut să ne răpească garanțiile constituționale și să stabilească dictatura gheșeftarilor.

Acum ... să stăm de vorbă.

Să plece, să vie orice alt. Să rămâe liberalii cu Costinescu sau altul dar trebuie să-i plătim revanșa”.

(scrisoarea se întrerupe, fiind tăiată cu foarfeca partea finală de un sfert de pagină)

*

40. **Informație ce urmează a fi publicată în „Epoca”.** Referire la o intervenție, pe lângă Ion I. C. Brătianu, a reprezentanților Triplei Înțelegeri în favoarea Serbiei. Din context **trebuie să dateze din iulie sau august 1914 (?)**, deși tipul de hârtie cu filigranul său este folosită cu precădere în 1911. Nu putem stabili dacă a fost trimisă din străinătate, unde se afla în acea perioadă N. Filipescu.

Hârtia scrisorii cu filigran - IMPERIAL MILLI IVORY PAPER

„Mă adresez ast-fel Redacției, neputând să dau direct această informație deoarece nu știu dacă nu s-ar fi dat ceva la fel sau contradictoriu:

Inf(ormație).

Azi (duminică) dimineața să vor prezenta dlui Brătianu reprezentanții Triplei Înțelegeri spre a face un demers pe lângă guvernul român în favoarea Sârbiei”.

*

41. **Scrisoare nedatată, probabil din 1915 (?)**, făcându-se referiri la un articol din *Viitorul* contra lui Titu Maiorescu. O datăm în anul 1915 deoarece în perioada 15-17 octombrie a acelui an a avut loc polemica dintre Nicolae Filipescu, fiul său Grigore Filipescu și ziarul „Viitorul”, referiri la perioada când N. Filipescu fusese ministru de Război⁴⁷.

Pe hârtie cu antetul HÔTEL CAPȘA, scrisă cu creionul. (Fig. 11).

„Dragă Pisani

Te rog vino după ședința Senatului la nr. 10. Nu uita să relevezi obrăznicia din *Viitorul*⁴⁸ la adresa lui Maiorescu. Un discalificat nu face pe matamorul fără să se expue ... să împrăști palmele primite.

Ai căutat ziarele tachiste pe vremea interpelării lui Fleva?

N-ai spus nimic cu informațiile false și înaintările închipuite de la ministerul de război.

O strângere de mână
N. Filipescu”.

*

42. **Telegramă poștală nedatată transmisă din Sinaia**. Solicită ieșirea din neutralitate. **Nu este exclus să dateze din 14 august 1916 (?)** pregătind astfel ziarul „Epoca” pentru Declarația de război.

„TELEGRAMĂ

Epoca

⁴⁷ Al. Marghiloman, *Note politice*, I, 1927, p. 539; T. Maiorescu, *România și războiul mondial*, București, Editura Machiavelli, 1999, p. 90.

⁴⁸ Trebuie să fie vorba de cotidianul politic cu acest nume ce a apărut la București în perioada 5/18 nov. 1907 - 21 nov. 1916. cf. G. și N. Răduică, *op.cit.*, p. 439.

Prezentată la Sinaia No 237 d. cuv(inte) 68 (în realitate 57) data 14 ora 2

Cetind ziarul Dvs. țin să vă spui că n-am autorizat nici o declarație cu privire la atitudinea României, recunosc însă că după ultimele întâmplări socotesc momentul venit de a eși din neutralitate. Dar tocmai acelora ce împărașesc aceiași credință țin să le spui că orice manifestație și orice exces poate să compromită cauza.

N. FILIPESCU”.

*

Scrisori nedatate, datate cu mare aproximație, dar interesante, unele dintre ele, prin conținutul lor.

43. Scrisoare prin care se critică eventuala guvernare a unei „slugi a lui Brătianu”. Trebuie să dateze din anii 1913-1915.

Hârtie cu filigran - blazon / Myrtle Mill / Irish Queen

„Dragă Pisani,

Adaogă dlui M. că trebuie insistat asupra următoarelor puncte: că o singură soluție trebuie exclusă: puterea dată slugii lui Brătianu, spre a veni în batjocoră să guverneze în numele nostru.

Aceasta în loc să calmeze spiritele, ne-ar împinge la o politică de disperare.

Al Dtale

N. Filipescu”

*

44. Scrisoare, probabil bilet, nedată. Solicită punerea la poștă a unei scrisori.

Coală de hârtie, relativ subțire, îndoită pe jumătate, scris pe una din jumătăți, și iar îndoită.

„Dragă Pisani,

Te rog să faci să se pue la cutie (nu e nevoie la poșta mare)

Te rog pune și un timbru de 15 bani

Cu prietenie

N. Filipescu”.

*

45. Scrisoare nedatată, scrisă pe un fragment de coală de hârtie cu filigran în cartuş spiralat gen capitel de coloană - H. MILL / ... PAPER / ...MANUFACTURE
Solicită expedierea unei scrisori

„Dragă Pisani,

N-am mai primit nimic şi mă aşteptam deja la vreo două cărţi netăiate.
Nu cumva s-o fi dat cărţile acasă fără a să spune că trebuie să mi să trimeată.
Te rog expediază alăturata scrisoare numai mâine vineri dimineata (la orice oră o fi).

O strângere de mână
N. Filipescu”

*

46. Scrisoare nedatată. Solicită publicarea unei dezminţiri.
Hârtie cu filigran - / Maf...t Mill / IVORY PAPER

„Dragă Dle Pisani,

Cum să poate să publicaţi articole ca revista de azi din Epoca fără să mă întrebaţi?

Rog a publica neapărat în numărul de mâine alăturata dezminţire.
Vino, te rog, pe la 6 1/2 să mă vezi, azi, la nr. 38

Cu prietenie
N. Filipescu”.

*

47. Scrisoare nedatată. Propune publicarea unui articol dacă mai este cazul.
Coală de hârtie relativ subţire, îndoită şi scris pe una din jumătăţi, apoi iarăşi îndoită.

„Dragă Pisani

Vezi dacă să mai potrivește acest articol. Dar caută în orice caz ca, sub o formă să dai partea de la început.

Amic

N. Filipescu”.

*

48. Scrisoare trimisă din Geneva prin care solicită trimiterea de ziare.

Hârtie cu filigran: coroană, L. I. & Cie (litere de mână)

7 August

„Dle Pisani

Rog a-mi trimite d-aci înainte ziarele la adresa Hôtel Beau-Rivage Genève.

Te rog să pui o înștiințare în gazetă ca să mă degajeze de ziar în condițiunile în care am vorbit.

Cu prietenie

N. Filipescu”.

*

49. Scrisoare nedată, trimisă probabil din Geneva. Anunță întoarcerea lui Titu Maiorescu în țară pe la sfârșitul lui septembrie. Solicită depunerea unei petiții la Ministerul Cultelor pentru participarea la o licitație.

Hârtie cu filigran - linii verticale, paralele, la distanță de 2,8 cm.

9 august

„Dragă Dle Pisani

Te înșeli. N-a fost în scrisoarea mea vre-o intenție de dojană.

Poți anunța că d. Maiorescu să va întoarce în țară pe la sfârșitul lui Septemvrie.

Strângere de mână

N. Filipescu

(Adăugat ulterior, sus în stânga)

Rog a pune un timbru de 30 bani pe alăturata petiție și a o remite ministrului cultelor sau secretarului general. Rog a o remite urgent căci licitația de care e vorba să țină joi.

N.F.”.

*

50. Notițe scrise de Nicolae Filipescu pe un sfert de coală cu filigran (jumătate de cartuş spiralat gen capitel de coloană) - ELISABE ... JVOR(Y).... PAPER LOND:

„La 30 iunie s-au dus și depozitat provizoriu la restaurantul Trocadero str. Doamnei 500 efecte, îmbrăcăminte, echipament nou, de la depozitul de echipament al armatei”.

—

„Căpit(an) Cristescu a zis că să transportă arme din Austria la Durazzo și că armele acestea să vor plăti de guvernul român”.

—

„Soldații activi (în termen de 2 ani) sunt lăsați în concediu nelimitat și trimiși în Albania sub formă de voluntari”.

*

51. Probabil un articol pentru ziar (?). Anti Ionel Brătianu.

„Domnul X

Om care e în capul guvernului pare a nu-și da seamă prin ce chinuri trecem din pricina lui.

La hotare e război și înlăuntru trebuie pace.

Iar înfrățirea ne-o cere omul loviturii de stat de la 18 mai, acel ce a vroit să ne smulgă garanțiile Constituționale, falșificatorul alegerilor de Constituantă, acel ce ne-a snopit în bătăi în fața urnelor. Acest nesățios de putere, care constituie o primejdie permanentă pentru libertățile acestei țări, care trebuie păzit zi și noapte ca să nu-și împlinească revizuirea spre a-și înfăpti dictatura, acesta face apel la înfrățire.

Eri ne arăta pumnul. Acum ne întinde o mână pe care a înmănușat-o spre a ascunde petele de sânge.

Să-l iertăm! Pentru gloria țării trebuie să se strângă toți Românii în jurul lui Porumbiță iscusitul nostru cancelar și a lui Ionel, somnorosul și indolentul de la război, care de opt luni a oprit ori-ce comenzi și a dormitat până ce l-a trezit bubuitul tunului.

Până aci câteva luni, acest "ministru de război civil" își astupa urechile ca să nu auză țipetele victimelor sale. Acum le cere iertare.

Și trebuie să uităm; să înăbușim tot ce am îndurat de la el. Să ne strângem în jurul unei ficțiuni. Să piară, pentru noi, numele liberticid de I. I. C. D. E.... Brătianu, rămânând pentru toți Românii, numai d. X, prim-ministru.

Dar acest X, prim-ministru, ar trebui să ne ajute puțin. Și dacă nu merge până a-și boii părul și a-și rade mustățile, pentru a ne menaja iluziunile, măcar ar trebui să-și stăpânească instinctele care îi dau firea pe față.

Dar nici atâta.

Prințul Brâncoveanu s-a crezut în drept, ca Român, deși neapartinând dinastiei Brătianu(.) să-și spue cuvântul în politica externă. Ceva mai mult: a cutezat să-și desvelească visul de unire cu Românii din Ardeal.

Dar a pățit-o rău, căci iată ce-i răspunde l'Indépendance roumaine: "Cum să poate ca prințul Brâncoveanu care admiră așa de mult democrația rurală a poporului român de peste Carpați, să se fi înscris în partidul privilegiaților, latifundiarilor și feodalilor."

Ați uitat să pomeniți și de "medievali" și e păcat. Ce bine petrecem când vă clătiți gura cu cuvântul <<medieval>>.

Caracteristica Brătienilor e că cunosc toate valorile, afară de valoarea cuvintelor.

Prin specula vorbelor goale ajung la buzunarele pline.

Apoi, prințul Brâncoveanu e învinuit că "combate reforma electorală", cu care au încercat Brătienii să ne strivească și că nu consimte "să cedeze un petec din moșile sale".

Vrea să zică vreți să reîncepeți. Foarte bucuros. Și mai întâi să ne arătați ce petec de pământ a cedat vreodată neamul Brătienilor. Nu cumva pământul de care au fost jefuiți moșnenii de la Căineni?

Dar, hai să facem o comparație: pe ce preț a dat islaz prințul Brâncoveanu și, pe ce preț, frații Brătieni?

Fratele Dinu să tocmește în mod rușinos pentru islaz.

Fratele Vintilă își întrecește capitalul în Casa Rurală, instituție de speculă a țărănimii.

Cutare cumnat cumpără domenii, pe când la gazetă țipă în contra latifundiilor; doar va ști să fie bine expropriat.

Iar mamocușul cumnat primește 30.000 lei pe an de la Banca Națională ca financiar iscusit, ca să scoată cu forcepsul peste o sută de milioane hârtie, cu dobândă pentru el și ai lui, în aceste momente de criză.

Așa știu ei să se jertfească pentru patrie!

Dar răbdarea noastră are o margină.

Pentru motive superioare pare că trebuie să îndurăm nu pe un adversar, nu pe un X oarecare, ci pe însuși autorul atentatului încercat în contra Constituției și care va trebui, dacă știm să ne apărăm drepturile constituționale să-și ispășească crima în fața Curții de Casație.

Oricare altul să vie. Ne va rădica o piatră de pe suflet. Să vie, fie Costinescu, fie Missir, fie Pherekyde, fie Stelian, fie Domnul Constantinescu sau chiar Gingir.

Dar, să îndurăm pe Brătianu când el nu s-a astâmpărat. Să-l facem scăpat prin încetarea luptei când are francheța să ne arate că nu dezarmează și că mâine e în stare să-și pue din nou pe lucru Constituanta aleasă prin fraudă și violență!

Ei bine nu.

Acum să zice că vrea să recurgă la starea de asediu.

Dar chiar și fără de aceasta, trebuie să-ți aperi cu forța punga și libertatea în contra lui Ionel Brătianu.

Și să ne mai ceară stare de asediu!

[Hotărât, acest om va sfârși în ospiciul doctorului Blanche unde au mai petrecut membrii din familie]⁴⁹

Aceasta e curată sminteală”.

⁴⁹ Pasaj tăiat.

Fig. 1 – Nicolae Filipescu pe co-perta unui volum de cuvântări din anii 1914-1916

Nicolas Filipescu sur un livre contenant des discours des années 1914-1916.

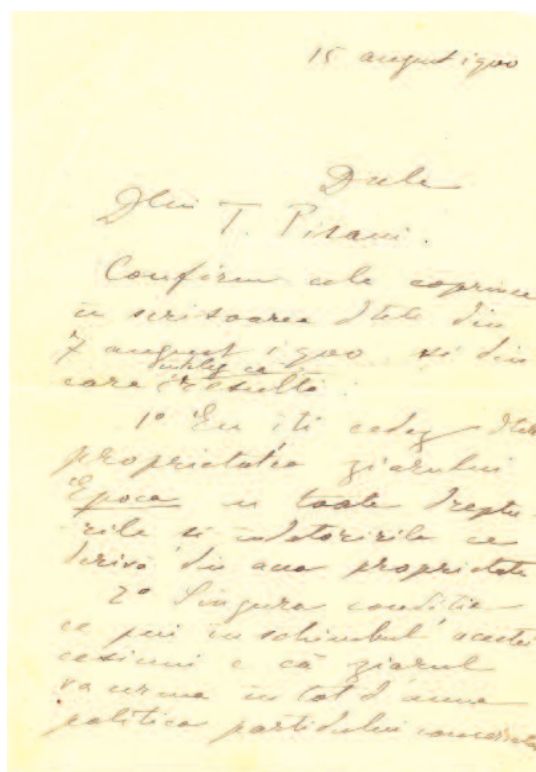

Fig. 2 – Scrisoarea 2 din 15 august 1900.
Lettre no. 2 du 15 août 1900.

Dr. Păian
 Eu plez la Postovari și
 mi întorc după amiază. Dacă
 s-ar putea ceva, pot trece la
 răz. la redacția, unde voi
 face la întoarcere.
 Tu scriindu-mi că scum
 și multumesc "dum" scrie
 informatorului.
 D. Tăke Lăscușu a dat
 un prang în ocară protodon-
 tului la tronul albăni, albăni
 Ghika !!!
 Pe lângă Comandant Polente
 s'a înșălat ca înțele lui lui
 cea recunosc în înșălat. S'a
 deschis o construcție.
 Al Găla N. F. 1/2

Fig. 10 – Scrisoarea 34 din 1912 sau 1913.
 Lettre no. 34 de 1912 ou 1913.

HOTEL CAPSA
 1 DES ROUSSE ROBERT
 BUCURESTI
 Dr. Păian
 Te rog vii după Lăscușu
 Lăscușu la No 10.
 Un cîntec pe zăvezi
 obținut din Vistula
 la adresa lui Marșușu
 Un discașiat nu face
 pe matamoral fără să
 se expune în să impo-
 -pota palmele primite.
 Ai căutat și arde
 la chie pe înșălat
 interpretorii lui Flava?
 Nu pot scrie cu
 informatori la fală
 și marșușu închi
 -pota d. la înșălat
 -terul d. război
 O străngere
 d. mine
 N. F. 1/2

Fig. 11 – Scrisoarea 41 din 1915 (?).
 Lettre no. 41 de 1915 (?).

Fig. 12 – Bustul lui Nicolae Filipescu din Palatul Cercul Militar Național, Oscar Späthe, 1932.

Bust de Nicolas Filipesco du Palais du Cercle Militaire National, Oscar Späthe, 1932.

Fig. 13 – Monumentul lui Nicolae Filipescu din Focșani, Oscar Späthe, 1928.

Le Monument de Nicolas Filipesco de Focșani, Oscar Späthe, 1928

Fig. 14 – Nicolae Filipescu, caricatură de epocă.

Nicolas Filipesco, caricature d'époque.

UN PROCES DE RĂSUNET LA ÎNCEPUT DE SECOL. DOI ÎNALȚI IERARHI ÎN FAȚA JUSTIȚIEI LAICE

A FAMOUS TRIAL AT THE BEGINNING OF THE CENTURY. TWO HIGH CLERGYMEN BROUGHT TO SECULAR JUSTICE

Liliana Beu*

Abstract

Exactly one century ago, two subjects were all over the front page of newspapers for quite a while. Through the nature of the accusations and the impact on the population, they became two real scandals with direct repercussions on the evolution of political life and not only. One of them, which was then called „The Affair of the Trams”, caused the fall of the Conservative government led by P. P. Carp. The other is the conflict within the Church, whose protagonists were Gherasim Safirin, bishop of the city of Roman and the metropolitan bishop Atanasie Mironescu.

Keywords: Bishop Gherasim Safirin, metropolitan bishop Atanasie Mironescu, the conflict within the Church, 1910.

În urmă cu exact un secol, prima pagină a ziarelor vremii a fost ținută pentru mai mult timp de două subiecte care, prin natura acuzațiilor și prin ecourile avute în rândul populației, s-au constituit în două adevărate scandaluri, cu repercusiuni directe în evoluția vieții politice și nu numai. Este vorba de ceea ce s-a numit în epocă „*Afacerea Tramvaielor*”, scandal care a dus la căderea guvernului conservator condus de P. P. Carp, și de conflictul din sânul bisericii, avându-i ca protagoniști pe doi dintre cei mai înalți ierarhi: episcopul de Roman, Gherasim Safirin, și mitropolitul primat, Atanasie Mironescu, asupra căruia ne vom opri în rândurile ce urmează.

Înainte de a intra în amănuntele conflictului care îi adusese pe cei doi înalți ierarhi în această tristă situație, să facem o scurtă prezentare a acestora.

Mitropolitul Atanasie Mironescu (pe numele de botez Alexandru Mironescu) s-a născut în 12 august 1856 la Tohan, în județul Vaslui. După absolvirea Seminarului Veniamin Costachi din Socola (1877) a urmat cursurile Facultății de Teologie mai întâi la București (1881-1882) și apoi la Cernăuți (1882-1886), unde

* Muzeograf, Muzeul de Istorie a Județului Vâlcea.

a și obținut doctoratul în teologie. A fost director al Internatului teologic din București și apoi profesor suplinitor la Seminarul Central și profesor de Morală la Facultatea de Teologie din București (1887-1897). La 27 iunie 1895 este ales arhiepiscop titular și călugărit la mănăstirea Cernica sub numele de Atanasie, iar trei ani mai târziu va fi numit episcop al Râmnicului Noului Severin. La 5 februarie 1909 este ales mitropolit primat. A scris și tradus numeroase cărți de istorie bisericească și morală și a colaborat la diverse publicații. Între cele mai cunoscute lucrări ale sale menționăm: *Etica evoluționistă și etica creștină. Studiu critic asupra eticei lui Herbert Spencer* (1893), *Manual de Teologie Morală* (1895), *Morala pentru copii* (1899), *Sfânta Eparhie a Râmnicului Noului Severin în trecut și acum* (1906). Membru de onoare al Academiei Române din 25 mai 1909.

Episcopul Gherasim Safirin (pe numele de botez Gheorghe Safirin) s-a născut în luna octombrie 1849 la Izvoarele, județul Romanați. Urmează clasele primare și liceul la Craiova, iar în 1870 este numit profesor de franceză și director al gimnaziului din Târgu Jiu. În 25 decembrie 1873 se călugărește sub numele de Gherasim la mănăstirea Tismana. Un an mai târziu este hirotonit diacon pe numele Episcopiei Râmnicului și mai apoi, în 1874, chiar Atanasie Mironescu, în calitate de episcop, îl ridică la gradul de arhidiacon.

În perioada cât a activat la Râmnic, a fost profesor la catedra de Morală, Liturgică și Pastorală de la Seminarul Teologic iar apoi, începând cu 1878, timp de opt ani, a fost și directorul acestei instituții. A studiat în Grecia unde a obținut titlul de licențiat în teologie (1890-1894). În 1899 devine arhiepiscop vicar al Eparhiei Râmnicului și, rămânând vacant scaunul de la Roman, la 17 februarie 1900, este numit episcop. A tradus din franceză și greacă numeroase lucrări (între care amintim *Papalitatea eretică*, 1885 și *Catehismul creștin*, 1900) și a publicat studii și materiale de morală și liturgică.

Premisele conflictului s-au conturat încă din anul 1909 când, prin lege, se înființa Consistoriul Superior Bisericesc, cu atribuții care până atunci fuseseră doar de competența Sfântului Sinod. Potrivit acestei legi, noul organism urma să fie compus, pe lângă cei 17 episcopi, membri în Sf. Sinod, din doi preoți profesori la Seminar și, respectiv, Facultatea de Teologie, doi stareți ieromonahi, precum și din alți 17 clerici numiți din toate eparhiile.

Cum era de presupus că, în desemnarea ultimilor, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice avea ultimul cuvânt, sub pretextul democratizării, se iniția astfel un amestec politic la nivelul conducerii bisericești, lucru care contravenea tuturor dogmelor și canoanelor. În plus, pe lângă faptul că acest Consistoriu căpăta dreptul de a decide în toate problemele materiale și administrative, ceea ce însemna o restrângere a autorității Sf. Sinod, toate actele emise trebuiau să fie semnate și de ministru.

Referindu-se la importanța legii, marele istoric Nicolae Iorga aprecia că: „Menținându-se toate drepturile pe care și le arogase Statul, se scădea încă și mai

mult autoritatea episcopilor, cari rămâneau să fie aleși și de acum înainte de Camerele reunite, creștini și heterodocși fiind primiți la vot la un loc cu ceilalți, și se dădea, pe lângă Sinod, atribuții întinse unui Consistoriu bisericesc, din care făceau parte și preoți și diaconi și care hotăria cărți de slujbă, programe, judecăți, administrație, finanțe”¹.

Încă din timpul discuțiilor de la Senat legate de adoptarea legii, episcopul de Roman combătuse cu multă energie proiectul inițiat, pe motiv că legea era necanonică, și propusese ca noul organism să aibă doar rol consultativ. Cu toate acestea, legea fusese votată și aplicată, trecându-se chiar la alegerea membrilor Consistoriului.

La deschiderea sesiunii Sfântului Sinod din toamna anului 1909, disputa a fost reluată încă de la prima ședință, tot de episcopul de Roman, Gherasim Safirin. Acesta, consecvent celor susținute atât în Sinod cât și în Senat, a dat citire unui memoriu de protest în care arăta că respectiva lege făcea ca: „drepturile Dumnezeiești date episcopilor să fie luate de autoritatea civilă și trecute asupra preoților și diaconilor care au puterea lor numai de la episcopi”. Mai mult, el adăuga că, dacă membrii Sinodului aprobă legea, se fac părtași la încălcarea canoanelor, canoane în virtutea cărora el arunca afurisenia asupra acelor înalți ierarhi care aprobaseră legea în Senat: „Iar celor care voiesc să slujească biserica Domnului în contra legilor de temelie ale bisericii creștine ortodoxe, eu, Episcopul Gherasim al Romanului îi afurisesc în temeiul canoanelor”². După pronunțarea acestor cuvinte, episcopul Gherasim Safirin părăsise sala și refuzase să mai participe la vreo ședință a Sinodului.

În ședințele următoare, la intervenția mitropolitului, s-a votat de către toți membrii respingerea afuriseniei, pe motiv că episcopul nu putea afurisi pe cei mai mari în grad decât el și nici pe cei egali, autoritatea sa în acest sens restrângându-se doar la eparhia pe care era chemat s-o păstorească. De asemenea, s-a hotărât alegerea unei comisii care să meargă la episcop, pentru a-l convinge să revină la ședințe pentru că, în caz contrar, conform regulamentului, scaunul episcopiei de Roman se declara vacant³.

În urma a numeroase dispute, acuzații și presiuni, de care nici ministrul Cultelor, Spiru Haret, se pare că nu era străin, se ajunge, în 13 ianuarie 1910, la o înțelegere: episcopul acceptă să revină la ședințe și să reia raporturile cu cei trei ierarhi afurisiți, care se făcuseră vinovați de susținerea legii în Senat: mitropolitul primat, episcopul Moldovei și Sucevei și cel al Hușilor, cu condiția ca Sf. Sinod să intervină la guvern pentru a modifica dispozițiile din lege care erau antidogmatice și anticanonice.

1 Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, ediția a II-a, București, Editura Ministerului de Culte, 1930, p. 301.

2 „Minerva”, anul I, nr. 300/14 octombrie 1909.

3 „Dimineața”, anul VI, nr. 2031/17 octombrie 1909.

Cum cererea fusese acceptată în unanimitate de Sinod, Gherasim Safirin s-a conformat celor decise. Însă, apropiindu-se sfârșitul sesiunii și neexistând nici o tentativă de modificare, episcopul de Roman face, în 3 februarie 1910, o interpelare în Senat pe această temă, în care arată că atunci când a fost adusă prima dată în discuția Sf. Sinod această lege, doar doi au fost episcopii care s-au opus: el și, pe atunci, episcopul de Râmnic, Atanasie Mironescu. Între timp, după alegerea sa ca mitropolit primat, la 5 februarie 1909, Atanasie Mironescu își schimbase părerea, așa încât, în martie 1909, când proiectul ajunsese în discuția Senatului, acesta s-a declarat pentru aprobarea lui. Și, deși acceptase o înțelegere pentru a se ieși din această tristă situație, mitropolitul nu făcuse nimic pentru a o respecta. Ba mai mult, pornind de la interpelarea făcută de el, la cererea ministrului, mitropolitul Atanasie Mironescu a înaintat o adresă din care rezulta că modificarea cerută cu rugămintele de episcopul de Roman urma să se facă atunci „când acesta va crede de cuviință (ministrul, n.n)”. Din această declarație reiese clar că Î.P.S. a nesocotit votul Sf. Sinod și „a încercat să denatureze caracterul păcii puse la cale la 13 ianuarie 1910”. De altfel, contrar celor convenite, mitropolitul afirmase în Senat că deja Consistoriul Superior Bisericesc se întrunise și începutul fusese cât se poate de promițător, ceea ce-l determinase pe ministrul Cultelor, Spiru Haret, să susțină că nu va aduce nici o modificare legii până nu va fi aplicată o vreme, „ca să i se cunoască defectele de aplicațiune”⁴.

Prin urmare, pornind de la aceste considerente, episcopul de Roman, Gherasim Safirin, cerea ca mitropolitul primat să fie judecat de Sf. Sinod, deoarece nesocotise și încălcase dogmele și canoanele bisericești și, deși votase în cadrul Sf. Sinod modificarea legii, nu a susținut-o și nici n-a inițiat-o așa cum se angajase. De asemenea, pentru a nu exista nici un fel de dubii, episcopul se pune și el la dispoziția judecății Sinodului în situația în care cele afirmate se dovedeau a fi neadevărate: „Cer să se facă lumină și dacă este de trebuință voi contribui și eu la facerea ei, rugând pe Sfântul Sinod să mă considere ca pârâș, și la vremea ce mi se va indica, voi prezenta mărturiile trebuincioase, cerute de canonul 75 apostolesc și canonul 118 cartaginean. În asemenea caz, potrivit canonului al șaselea, al Sinodului al doilea icumenic voiu primi să fiu certat cu întocmai primejdie, dacă se va dovedi că clevetesc pe pârât, adică pe I.P.S. mitropolit Atanasie Mironescu”⁵.

În consecință, în opinia lui Gherasim Safirin adeziunea și susținerea legii de reformă sinodală a fost un element de șantaj pentru mitropolit care, știindu-se plin de păcate și ambiție, și-a vândut credința și a mers până la susținerea în Senat a legii pe care, când nu era mitropolit, o combătuse⁶.

4 „Minerva”, anul II, nr. 507/16 mai 1910.

5 *Ibidem*.

6 „România creștină”, anul I, nr. 22/20 mai 1911.

Gestul episcopului era de natură să aprindă spiritele și, potrivit informațiilor vremii, să contribuie, în timpul care a urmat, la scindarea clerului în două tabere rivale, avându-i în frunte pe episcop și pe mitropolitul primat. Nu trebuie să neglijăm faptul că de această luptă nu a fost străină nici clasa politică, cele două grupări acuzându-se reciproc că fac jocul unui partid sau altul. Astfel, în timp ce episcopul de Roman era susținut de către conservatorii aflați, la momentul aprobării legii, în opoziție, mitropolitul era susținut de liberali cărora, așa cum sunau unele acuze, le datora numirea în fruntea înaltei ierarhii bisericești⁷.

Între timp, se ajunge la o amplificare a conflictului prin implicarea în dispută și a clerului din teritoriu, dar și a cadrelor Facultății de Teologie, a studenților și a altor persoane din anturajul înaltelor fețe bisericești. Trecutul și activitatea ambilor ierarhi devin intens mediatizate și ambele tabere scot la iveală amănunte cât mai picante, atât în ceea ce privea viața particulară și pregătirea profesională, cât și modalitatea în care cei doi dobândiseră înaltele dregătorii.

Revista „România creștină”, încă de la sfârșitul anului 1909, face o amplă mediatizare a scandalului, anunțând difuzarea, contra sumei de 70 bani în plus la abonament, și a broșurii *Vinovăția Mitropolitului Atanasie și preoții acuzatori. Acte, documente și fapte*. Apoi, în numeroase numere ale revistei, cu litere de-o șchioapă, apărea în mod repetat citatul: „Pe scaunul păstorit cu cinste și vrednicie de marii ierarhi Grigore și Antim, tronează azi, din pomana politicii liberale, „berbantul” Atanasie, plagiatorul, imoralul și ereticul Atanasie. Până când marele vinovat din fruntea Bisericii nu-și va da socoteală în fața judecății, orice încercări de moralizare, de regenerare în Biserică sunt cu desăvârșire imposibile și absurde. Câtă vreme vinovatul cel mai responsabil stă nepedepsit în fruntea Bisericii, orice pedeapsă s’ar aplica altor vinovați este nedreaptă și ineficace”⁸.

Redacția ziarului declara că așteaptă de la guvernul conservator, recent instalat, o rezolvare imparțială a conflictului în Sinod, al cărui președinte, mitropolitul, după ce combătuse o lege și o declarase eretică, se făcuse susținătorul ei. În continuare, se arăta că același mitropolit, primind acuzaări formale și canonice, în loc de a se disculpa de ele în fața judecății arhieresti a Sinodului, terorizase acest Sinod cu ajutorul unui ministru laic, „a prezidat el însuși ședințele

7 Diplomatul Alexandru Telemaque confirmă acest lucru într-o lucrare cu valoare autobiografică: «...Curând după aceea, Corpurile Legiuitoare fură întrunite într-o singură adunare spre a proceda la alegerea noului Mitropolit Primat. Candidatul guvernului fusese Episcopul de Argeș, Atanasie Mironescu, pe baza recomandării ministrului Cultelor [și Instrucțiunii Publice] de pe acele vremuri, Spiru Haret. Ministrul se opri la această candidatură în urma acordului ce intervenise între el și Atanasie Mironescu în privința proiectului noii Legii a Clerului. Haret propuse Sfântului Părinte, care acceptă, ca în schimbul renunțării la combaterea proiectului în chestiune, guvernul să-i susțină candidatura. În virtutea acestui acord, Atanasie Mironescu fu ales Mitropolit Primat în ziua de 5 februarie 1909», cf. Alexandru Telemaque, *Efemeride diplomatice. Pagini dintr-un început de veac XX. 1906-1912*, București, Editura Cavallioti, 2007, p.81-82.

8 „România creștină”, anul I, nr. 11/10 ianuarie 1911.

în care i se dezbătea pricina, pedepsind pe cei care-l chemaseră la răspundere”⁹. Și pentru ca atacul să fie și mai acid, revista iniția oferirea unui premiu de 100 lei pentru cititorul care va putea să dovedească și să argumenteze că „o persoană care e călugăr, a plagiat, este imoral, a sfințit o biserică suferind, e eretic, poate să ajungă și să se mențină mitropolit”¹⁰.

Cum niciuna dintre părți nu dădea semne că ar fi dispusă la o reconciliere și cum acuzele continuau să curgă, atrăgând interesul întregii presei și al opiniei publice, s-a creat o adevărată presiune pentru judecarea celor implicați, întrucât se susținea că, dacă acuzațiile aduse nu erau dezmințite, însemna că ele erau adevărate și atunci se impunea luarea unor măsuri cât mai urgente.

Prin urmare, în ședința din 20 mai 1911 a Sf. Sinod, după numeroase deliberări, s-a decis să se treacă la darea în judecată a ambilor ierarhi și conexarea proceselor într-unul singur. Timp de peste aproape o lună de zile, cât a durat procesul, dezbaterile au fost incendiare. Amănunte picante și numeroase incidente din trecut au fost aduse la lumină. Presa, care și ea a fost divizată în două tabere, a contribuit la amplificarea scandalului. Conexarea proceselor aducea în discuție existența a doi acuzați și a doi acuzatori și presupunea necesitatea unui cortegiu de martori care să probeze fie în favoarea, fie împotriva înalților ierarhi. Pentru a se elimina tot felul de suspiciuni privind capacitatea acestora de a depune mărturie, s-a mers până acolo încât li s-au cerut certificate de moralitate și acte de spovedanie.

Potrivit acuzelor episcopului Gherasim Safirin, căruia i s-au alăturat ulterior și alți clerici, Atanasie Mironescu se făcea vinovat de erezie, de plagiat, de faptul că făcuse concesiile unor papistași pentru a scăpa de un proces literar, că era legat de pofte trupești și că, pe vremea când fusese episcop de Râmnic, participase la sfințirea unei biserici în stare de necurătenie.

Trebuie spus că importa și ordinea în care se judecau aceste acuze întrucât, așa cum arătase episcopul de Roman în timpul ședințelor, potrivit Canonului 134 Carthagian, dacă la adresa unui episcop sau cleric se aduc mai multe învinuiri și cea dintâi dintre ele nu este dovedită, toate celelalte nu se mai primesc. Prin urmare, Gherasim Safirin ceruse în mod insistent să fie judecată mai întâi învinuirea de plagiat și abia apoi să se facă lumină în ceea ce privea viața particulară și acuza de erezie¹¹. În mod voit însă, membrii Sinodului schimbaseră ordinea, punând în discuție la început învinuirea de imoralitate. Aceasta, atât din cauza faptului că se făcuse mult mai multă agitație pe această temă, cât și pentru a nu se crede că se favoriza vreuna dintre părți, întrucât mitropolitul ceruse să se judece doar învinuirea de erezie care, dacă se dovedea a nu fi întemeiată, celelalte nu-și mai aveau rostul¹².

⁹ *Idem*, nr. 14/10 februarie 1911.

¹⁰ *Idem*, nr. 13/1 februarie 1911.

¹¹ „Minerva”, anul III, nr. 877/29 mai 1911.

¹² „Epoca”, anul XVII, nr. 145/22 iunie 1911.

Referindu-ne la acuza de imoralitate, trebuie să menționăm că îndoiala care plana asupra mitropolitului Atanasie Mironescu fusese alimentată din plin de numeroase dezvăluiri în presă și de citirea în fața Sf. Sinod a unor petiții incriminatoare, prin care unii clerici afirmau că au fost martori la discuții sau că dețin informații conform cărora Atanasie Mironescu se făcea vinovat de a nu fi respectat jurământul de castitate. Potrivit acestora, învinuirea de imoralitate viza, pe de-o parte, faptul că în 1899 acesta ar fi suferit de o boală compromițătoare (lucru probat și de existența unei scrisori în care se făcea referire la procurarea medicației pentru tratarea acestei boli), iar pe de altă parte că, deși se știa în stare de necurătenie trupească, participase în acea perioadă la sfințirea unei biserici din localitatea Tulburea.

Dar subiectul cel mai mediatizat a fost, de departe, o pretinsă legătură pe care Atanasie Mironescu ar fi avut-o înainte de 1906, pe vremea când era episcop de Râmnic, cu soția preotului Vasilescu de la mănăstirea Govora. În petițiile adresate Sf. Sinod de preoții St. C. Păunescu și Florea Drăghici, care se solidarizau cu cele făcute publice de preotul Vasilescu din Ploiești (o simplă coincidență de nume), în 18 martie 1910, se arată că, încă de când preotul Vasilescu era în viață, vlădica obișnuia să meargă deseori la Govora, unde acesta era primit în casele superiorului și că, deși se știa că preotul era suferind de mai mulți ani, soția sa, Olimpia Vasilescu, a dat naștere unei fete care la scurt timp a decedat într-un sanatoriu din București. Motivul real al decesului se specula a fi boala de care suferea episcopul. Acuzațiile nu se opreau aici. Chemați să depună în fața Sf. Sinod, unii martori susțineau că pe timpul verii, când episcopul se afla la mănăstirea Cozia, fusese văzut în compania Olimpiei Vasilescu, că, după moartea soțului, au călătorit împreună chiar și în străinătate, că ulterior ar fi intervenit ca aceasta să urmeze cursurile unui institut de asistență socială din Sinaia, unde a fost recomandată ca fiindu-i nepoată, că au existat împrejurări în care chiar Olimpia Vasilescu s-ar fi lăudat cu această legătură în fața soțiilor unor preoți, chemați apoi și ei să probeze în acest sens.

Trebuie însă precizat că episcopul de Roman se distanțase de aceste acuze calomnioase chiar de la început, dar considera necesar ca cel aflat în culpă să facă publică o dezmințire a acestora pentru ca, în rândul clerului, să nu se răspândească bănuiala de necinste la adresa înaltului ierarh: „*Este netăgăduit că eu nu mi-am luat răspunderea pentru acuzațiile de imoralitate împotriva I. P. S. Mitropolit Primat D. D. Athanasie Mironescu, pe cari acuzațiuni nu le-am formulat eu; dar ca episcop și membru al Sf. Sinod sunt dator, pentru cinstea Sfintei Biserici căreia slujesc, să nu permit ca asupra vre unui Ierarh al Ei, Frate al meu în Domnul, să planeze acuzațiuni și să nu se ia nici o măsură pentru spulberarea lor*”¹³.

13 Gherasim episcopul Romanului, *Răspuns la Enciclica Sfântului Sinod din 24 mai 1910*, Roman, Tipografia Leon Friedmann, 1911.

Vii dezbateri a stârnit și judecarea pricinii prin care mitropolitul se făcea vinovat de plagiat. Cele două lucrări vizate de episcopul Gherasim Safirin erau *Morala pentru copii* și *Etica evoluționistă*. Referitor la cea dintâi lucrare, se arată că ea a fost reprodusă după un studiu din limba germană *Sittenbüchlein für die Jugend in dem Städten*, tradus în românește și tipărit la Craiova, încă din 1856, de G. Panoitescu, sub titlul de *Moralul Copiilor*, compus de Kampe¹⁴.

În apărare, mitropolitul susținea că încă din 1907 aceste suspiciuni de plagiat făcuseră obiectul unor scrisori de șantaj la adresa sa și faptul că nu se lăsase intimidat de amenințări l-a determinat pe cel care-l șantajase atunci să reia acuzele în fața Sf. Sinod tocmai acum, pe fondul acelor tensiuni. El aprecia că învinuirea i-a fost adusă pentru a da mai multă gravitate celei dintâi acuzații. Considera că în spatele acestei acuzații stăteau resentimentele preotului Cernăianu căruia, pe când era episcop la Râmnic și făcuse parte dintr-o comisie care analiza conținutul cărților didactice religioase, îi refuzase tipărirea a două lucrări. Apoi, doi ani mai târziu, în 1905, cu ocazia unei inspecții, din cauza neregulilor întâlnite, împreună cu membrii comisiei el ceruse să i se retragă acestuia conducerea de la Tipografia Cărților Bisericești. Și atunci preotul Cernăianu încercase să-l șantajeze și, cum nu avusese câștig de cauză, publicase în mod anonim o broșură denigratoare la adresa sa, intitulată *Omagiul unui înalt prelat*, ce fusese distribuită gratuit tuturor preoților din eparhia Râmnicului cu scopul de a-l discredita¹⁵.

Deși cerută cu insistență de Gherasim Safirin, acuzația de erezie s-a dovedit a fi și cel mai greu de probat. Celebrul avocat Constantin Dissescu, la care înaltul prelat făcuse apel și cu alt prilej, chemat să-și spună punctul de vedere, declara în presă că Legea Consistoriului, așa cum fusese adusă în discuție, era anticonstituțională (întrucât cf. art. 21 al. 5, singura autoritate centrală pentru reglarea afacerilor spirituale, canonice și disciplinare ale B.O.R. este Sf. Sinod), dar nu era antidogmatică, pentru că nici un canon sau dogmă n-a stabilit organizarea Sinodului din anumite persoane¹⁶.

Nici faptul că mitropolitul primat era acuzat că încuraja propaganda catolică nu a fost de natură să susțină învinuirea de erezie, cu atât mai mult cu cât pretinsa propagandă se rezuma la o simplă corespondență cu avocatul Marius Theodorian. Acesta, după ce publicase o lucrare asupra dreptului bisericesc oriental și se manifestase ca fervent ortodox, fiind episcop la biserica Sf. Nicolae din Prund, trecuse la greco-catolicism. Odată convertit, având o proprietate în apropierea schitului de maici de la Nămăiești, a reușit să determine pe două maici de acolo să treacă la uniți și să le trimită în Occident la pregătire. Apoi, la întoarcerea acestora, a pus bazele unei comunități unite la București și, cu sprijinul publicității ce făcea

14 „Epoca”, anul XVII, nr. 131/5 iunie 1911.

15 „Viitorul”, anul IV, nr. 1225/16 iunie 1911 și 1226/17 iunie 1911.

16 *Idem*, anul IV, nr. 1222/12 iunie 1911.

prin ziarul propriu, „Vestitorul”, a început colectarea fondurilor pentru ridicarea unei biserici greco-catolice.

Faptul că în paginile acestui ziar au fost publicate și articole denigratoare la adresa bisericii ortodoxe l-a determinat pe mitropolit să inițieze o corespondență, spre a sublinia cum cele scrise se reflectau în mod negativ asupra bisericii și, dacă, așa cum susținea Marius Theodorian, era nemulțumit de atitudinea unor clerici, corect ar fi fost să-i nominalizeze pe cei în cauză și nu să arunce oprobriu asupra întregii instituții. Gestul însă îi fusese interpretat ca fiind un act de toleranță față de catolicism, iar el catalogat drept agent al propagandei catolice, lucru ce nu putea fi probat în nici un fel de cei care-l acuzau.

De cealaltă parte, cei care-l atacau susțineau că atitudinea îngăduitoare a mitropolitului față de cineva care denigrase credința și biserica ortodoxă prin vorbă și faptă era modalitatea prin care înaltul prelat răsplătea ajutorul pe care Marius Theodorian, în calitate de reprezentant al Creditului Rural, îl acordase acestuia la ocuparea scaunului, în februarie 1909¹⁷.

Pe parcursul procesului, nu numai mitropolitul Atanasie Mironescu fusese ținta atacurilor și calomniilor. Așa cum spuneam mai sus, clerul se împărțise în două tabere. Existau mulți ierarhi care luau apărarea primatului și se lansau în tot felul de afirmații sau simple speculații la adresa episcopului de Roman, doar pentru a înclina balanța în ochii opiniei publice și ai celor chemați să judece această dispută. Trecutul devenea, și în cazul lui Gherasim Safirin, o sursă de inspirație. Trimiterile erau dintre cele mai variate și greu de dovedit, mai ales că ele vizau anumite aspecte ori fapte a căror autenticitate fusese pusă la îndoială încă de la momentul pretinsei învinuiri. Așa, de exemplu, se spunea că episcopul ar fi nebun, deoarece la admiterea în Seminar declarase că ar suferi de teomanie, că ar avea o origine îndoielnică și că „*mama sa l'a născut pe acesta dintr'o împreunare necinstită cu un grec*”¹⁸, că, pe vremea când fusese director al Seminarului din Râmnic, se făcuse vinovat de numeroase abateri și suspectat că ar fi hărțuit o femeie ce venise la locuința sa să-i ceară milostenie etc..

În ciuda faptului că acuzele vizau lucruri care se petrecuseră cu mulți ani în urmă, episcopul, punându-se la dispoziția judecății Sinodului, a încercat să-și probeze nevinovăția, făcând apel atât la depozițiile unor martori, cât și la acte doveditoare. Astfel, el a prezentat certificatul de naștere al părinților, din care reieșea că este copil legitim al părinților săi, apoi a arătat că declarația că suferă de teomanie i-a facilitat accesul în viața monahală întrucât, fiind mult prea tânăr și neabsolvind un seminar, ci liceul din Craiova, nu întrunea condițiile de admitere în monahism prevăzute de un Regulament rămas în vigoare din vremea lui Al. I. Cuza.

În ceea ce privea ultima acuză, episcopul mărturisise că aceasta este rodul răzbunării profesorilor destituiți prin venirea sa la conducerea Seminarului din

17 „Dimineața”, anul VIII, nr. 2617/18 iunie 1911.

18 „Minerva”, anul III, nr. 877/29 mai 1911.

Râmnic și că învinuirea nu avea la bază decât o jalnică tentativă de înscenare, asupra căreia fusese prevenit de doi dintre seminariști în timp util. Dincolo de această tentativă, cum atunci se dorise cu orice chip alungarea lui din Seminar, episcopul susținea că s-a mers până acolo încât, cu ocazia anchetei întreprinse atunci de inspectorul Al. Vintzu, s-a susținut de către unii profesori că în cadrul internatului au fost identificate cazuri de homosexualitate în rândul elevilor, de care el ar avea cunoștință și de care nu era străin¹⁹.

În apărarea sa, episcopul de Roman susținea că la data respectivă, știindu-se nevinovat, chiar el făcuse publice toate aceste lucruri prin intermediul unei broșuri,²⁰ ceruse să vină la București pentru a fi expertizat medical și solicitase ministrului acuzarea și judecarea sa în fața Sf. Sinod. Dar, în ciuda insistențelor sale, întrucât nici unul dintre cei implicați în conflict nu dorise să îl acuze oficial, scandalul se încheiasă fără a fi judecat.

Referindu-se la acest aspect, același celebrul avocat, Constantin Disescu (în general, favorabil mitropolitului), reliefa faptul că atât învinuirea de teomanie, cât și cea de imoralitate la adresa episcopului de Roman erau nedrepte. În opinia sa, toți călugării și misticii sunt teomani, adică „*nebuni după Hristos*”, iar asupra pretensei imoralități a episcopului, învinuirea nu-și avea temei, deoarece presupusele abateri erau petrecute cu mult timp în urmă și nu fuseseră date spre judecare²¹.

Nu vom insista aici asupra conținutului depozițiilor numeroșilor martori și nici asupra presiunilor care s-au exercitat pentru ca cei chemați să infirme sau să confirme cele declarate, având în vedere că au fost citate în fața Sf. Sinod nu mai puțin de 28 de persoane. Totuși, poate nu ar fi lipsit de interes să amintim că au existat intimidări și amenințări la adresa acestora, schimbări de depoziții, caterisiri în rândul preoților, arestări abuzive, tentative de asasinat și încercări de sinucidere. Timp de o lună de zile până la pronunțarea sentinței, opinia publică a asistat la un „spectacol de zile mari” în sânul uneia dintre cele mai creditate instituții ale țării. Clasa politică, direct implicată în conflict, a fost și spectator și actor al acestui eveniment. Astfel, chiar înainte de finalizarea procesului, surse din mediul politic anticipau deznodământul conflictului.

Înainte de pronunțarea sentinței, în ședința din 20 iunie, membrii Sf. Sinod au făcut o ultimă tentativă de soluționare amiabilă, acordându-le ambilor ierarhi două zile timp de gândire pentru depunerea demisiei și retragerea de bunăvoie²². Refuzul ferm al amândurora a determinat Sf. Sinod să decidă soarta procesului. Deși așteptată cu sufletul la gură de întreaga opinie publică, decizia finală nu a mai

19 *Întâmpinare protest a protosyncelului Gherasim Saffirin – Pentru ce domnu ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice au scos din directoratul Seminarului eparhiei Râmnicu pre Ieromonachu Protosyncellu Gherasim Saffirinu*, Râmnicu Vâlciei, Tipografia Gh. Nicolantin, 1885.

20 *Ibidem*.

21 „Viitorul”, anul IV, nr. 1222/12 iunie 1911.

22 „Epoca”, anul XVII, nr. 147/24 iunie 1911.

uimit pe nimeni. Suspiciunea amestecului politic pe tot parcursul procesului a devenit evidentă cu ocazia pronunțării sentinței, lucru anticipat prin numeroase articole din presă. Părerea generală că mitropolitul își va păstra scaunul circulase în toate mediile. Cum o demisie comună fusese respinsă, episcopul Gherasim Safirin se părea că va plăti pentru toate oalele sparte. Astfel, încă din 15 iunie 1911, ziarul „Dimineața” se grăbea să aducă la cunoștința cititorilor soluția agreată de unii prelați din cadrul Sinodului: absolvirea primatului Atanasie Mironescu, ca unul care era curat la trup și la suflet, și caterisirea episcopului de Roman, ca unul care a dus pâra contra unui nevinovat și, declarându-l nebun, să fie oprit de la păstorire²³.

Prin urmare, așa cum era de așteptat, în 24 iunie 1911, era adusă la cunoștința opiniei publice sentința de achitare a mitropolitului Atanasie Mironescu pe motiv că acuzația de erezie „*nu se poate sprijini pe nimic neexistând nici o erezie în legea pentru înființarea Consistoriului superior bisericesc*”, acuzația de plagiat era „*neserioasă*”, iar învinuirile de imoralitate „*cu desăvârșire neîntemeiate și neserioase*”²⁴. În schimb, în decizia Sf. Sinod se arată că, potrivit canonului 6, acela care ridică acuzații nedrepte contra unui arhiepiscop urmează să fie pedepsit cu pedeapsa ce ar fi suferit arhiepiscopul dacă acuzațiile ar fi fost adevărate. Prin urmare, episcopul Gherasim Safirin se făcea vinovat de răzvrătire împotriva Sf. Sinod și de faptul că, timp de doi ani, tulburase pacea din biserică, lucru pentru care era depus din demnitatea de episcop cu unanimitate de voturi²⁵.

Hotărârea Sf. Sinod, deși anticipată, a stârnit vii nemulțumiri: „*A fost o parodie de proces, o comedie de forme cu cari o parodie de sinod a jucat de-a poarca o parodie de Mitropolit (...) Un singur om a fost întreg și onorabil printre personagiile principale din proces și acela-i episcopul descalificat: Minoritatea pierde totdeauna*”. Gestul acuzator se îndrepta tot mai clar spre clasa politică: „*Felul cum s'a procedat în sinod atât cu episcopul necaterisit, dar depus, cât și cu Mitropolitul achitat, dar depus e prezentat ca o mare abilitate guvernamentală*”²⁶.

Cum era și firesc, episcopul de Roman a fost primul care a contestat decizia susținând că, potrivit canoanelor, Sf. Sinod avea dreptul să-l caterisească dacă-l găsea vinovat, dar nu să-l depună, fără însă a-l caterisi. Cel mult putea fi suspendat pentru o perioadă de timp. Prin urmare, sentința a fost dată cu violarea tuturor principiilor de drept și a sfintelor canoane, uitându-se de calitatea sa de senator și inamovibilitatea indusă, calitate pe care Sf. Sinod nu o putea ridica în mod direct, ci prin caterisire (lucru care atrăgea după sine atât pierderea demnității de episcop pe viață, cât și a calității de senator inamovibil)²⁷.

23 „Dimineața”, anul VIII; nr. 2614/15 iunie 1911.

24 *Idem*, anul VIII, nr. 2747/26 octombrie 1911.

25 „Viitorul”, anul IV; nr. 1234/26 iunie 1911.

26 „Facla”, anul II, nr. 27/2 iulie 1911.

27 „Dimineața”, anul VIII; 2747/26 octombrie 1911.

Dar, în ciuda deciziei de achitare, nici mitropolitul nu s-a bucurat pentru multă vreme de această victorie. Încă dinaintea pronunțării se zvonea că ar fi existat o înțelegere la nivelul clasei politice (cu care suveranul ar fi fost la curent) potrivit căreia Atanasie Mironescu ar fi fost de acord să-și depună demisia cu condiția să poată face uz de ea doar după anunțarea sentinței²⁸. Cert este că, la doar câteva zile de la pronunțarea acesteia, primatul își făcea publică hotărârea de a renunța la scaunul de mitropolit.

Au existat și unii pentru care demisia era explicată nu ca fiind rezultatul unui acord, ci ca rodul unei neînțelegeri. Astfel, cu ocazia unei audiențe cerute regelui, în drum spre palat, mitropolitul se întâlnise cu ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Constantin Arion. Acesta îi sugerase că, având în vedere numeroasele reacții din presă stârnite de condamnarea episcopului, ar fi fost bine să se folosească de prilej pentru a-și depune demisia în mâna suveranului. Gestul ar fi fost de natură să pună capăt tuturor speculațiilor legate de un amestec politic la nivelul deciziei Sinodului.

Mitropolitul, fără să știe că această sugestie nu avea în spate și acordul suveranului, ar fi făcut cale întoarsă, ar fi redactat demisia și, în timpul audienței, ar fi înaintat-o regelui care a acceptat-o, fără însă a o fi solicitat²⁹.

Atanasie Mironescu susținea însă că decizia îi aparținuse în totalitate. În Pastorală adresată credincioșilor în ultima sa zi de păstorire, arăta că a luat această hotărâre întristat și amărât de cele petrecute în timpul din urmă și-i îndeamnă pe toți cei care i-au fost aproape la credință și liniște³⁰.

Pentru omul de rând, apărător al celor sfinte și supus față de ierarhia bisericească, scandalul fusese un prilej de poticneală sufletească. La capătul procesului, demnitatea celor două scaune și a bisericii în general, ieșise grav știrbită. Doi înalți ierarhi, ambii respectați pentru cinstea și evlavie duhovnicească, fuseseră subiectul unui penibil scandal, care le pune sub semnul întrebării tocmai această cinste și evlavie. De aceea, am ales ca în finalul acestui material, să redăm mărturia unui contemporan al vremii, un om care avusese privilegiul de a-i cunoaște pe ambii protagoniști ai dramei, încă de pe vremea când se aflau în eparhia Râmnicului: *„Epilogul procesului a fost cât se poate de trist. Cu toate că a izbutit să fie achitat de Sinod, în urma unei apărări dârze, la câteva zile, mitropolitul a fost silit să demisioneze. N-a căzut singur, ci, ca o stâncă care se prăbușește, a prins sub dărâmături pe cei care-l săpaseră. Episcopul de Roman s-a văzut și el caterisit și supus unor neobișnuite vexațiuni, fiind ridicat cu poliția și expediat cu automobilul de la reședința episcopală. (...). Acum, când procesul se terminase, ne întrebam care este adevărul. Deși Sinodul îl achitase, din lipsă de probe, retragerea fostului mitropolit primat prea urmase imediat, pentru ca să nu*

28 „Epoca”, anul XVII, nr. 149/26 iunie 1911.

29 V. Romanescu, *Mitropolitul Atanasie Mironescu*, București, Editura Cartea Românească, 1942.

30 „Viitorul”, anul IV, nr. 1238/1 iulie 1911.

se vadă clar că soluția acestui proces fusese aranjată dinainte, spre a se salva prestigiul Bisericii. Cu toate că Atanasie Mironescu fusese scos basma curată, iar Gherasim Safirin caterisit, convingerea noastră, a tuturor, era că a trebuit să se găsească un țap ispășitor, ca să se salveze aparențele și să creeze o astfel de diversiune pentru opinia publică, adânc tulburată de faptul că, în ultimii ani, scandalurile cu înaltele fețe bisericesti se ținuseră lanț”³¹.

31 Nicolae Angelescu, *Memoriile unui om obscur*, Râmnicu Vâlcea, Editura Adrianso, 2005, p. 87-88.

**DISCURSUL PROFESORULUI S. G. LONGINESCU DE LA
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI REFERITOR LA JUBILEUL
UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI – SEPTEMBRIE 1911**

**THE SPEECH DELIVERED BY S. G. LONGINESCU, PROFESSOR
AT THE BUCHAREST UNIVERSITY, ABOUT THE JUBILEE OF
THE IAȘI UNIVERSITY - SEPTEMBER 1911**

Marius Hriscu*

Abstract

On October 26, 2010 we celebrated 150 years since the inauguration of the University of Iasi. This became the first modern higher education institution and a symbol of Romania's national identity.

I recently discovered in the Special Collections Fund at the Central University Library "Mihai Eminescu" in Iasi, a unique document that refers to the University Jubilee celebration of its 50th anniversary.

It is the speech on this occasion given by the Romanian law professor SG Longinescu of the Faculty of Law from the University of Bucharest.

The Faculty of Law and the "Alexandru Ioan Cuza" University "Alexandru Ioan Cuza" Iasi on the whole are on the podium of academic excellence.

Keywords: „Alexandru Ioan Cuza” University, Iași, Jubilee, speech, Professor S. G. Longinescu.

Anul trecut, la 26 octombrie 2010, s-au împlinit 150 de ani de la inaugurarea Universității din Iași, într-o atmosferă de sărbătoare națională și în prezența domnitorului Alexandru Ioan Cuza și a lui Mihail Kogălniceanu¹. Aceasta a devenit prima instituție de învățământ superior modern a României și un simbol al identității naționale. Inițial, erau doar trei facultăți: Drept, Filosofie și Teologie². Trebuie amintit faptul că, la momentul inaugurării, condițiile pentru desfășurarea

* Bursier postdoctoral Academia Română, Filiala Iași; doctor în istorie.

¹ Aurel Loghin, Maria Platon, Gheorghe Platon, *Universitatea "Al. I. Cuza" Iași*, București, Editura Litera, 1971, p. 59.

² <http://150.uaic.ro/istorie/>.

procesului de învățământ și a experimentului științific nu erau pregătite în totalitate³.

La 1897 s-a inaugurat Palatul Universitar, construit între anii 1893-1897, și care a oferit posibilități de extindere a învățământului și a consolidat baza materială⁴. Clădirea monumentală s-a înscris în tiparele stilului eclectic francez și a dobândit o valoare simbolică pentru orașul Iași și pentru cultura națională⁵.

De curând am descoperit, în Fondul Colecții Speciale de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași, un document inedit care face referire la Jubileul Universității la aniversarea a 50 de ani de la înființare.

Este vorba despre discursul ținut cu acest prilej de profesorul de drept roman S. G. Longinescu⁶, de la Facultatea de Drept din cadrul Universității din București.

Prezentăm în continuare acest document comentând principalele elemente ale acestuia:

“Facultatea de Drept din București

UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI

CU PRILEJUL

Serbărilor ei Jubiliare de 50 de ani

SEPTEMBRIE 1911

SIRE,

DOAMNĂ,

ALTEȚE REGALE,

DOMNILOR,

Sărbătoarea de astăzi, privită din punct de vedere cultural și patriotic, are o însemnătate deosebită și pentru desfășurarea vieții juridice a Românilor.

Fiind-că prin vorba universitate se înțelege o școală complectă de învățături înalte, de aceea, dacă în trecutul Moldovei vom găsi școli, în care se învățau numai unele învățături înalte, va trebui să privim acele școli ca obârșii ale Universității de azi.

Pe la începutul veacului al 15-lea o astfel de școală a fost întemeiată la Suceava de către Alecsandru cel Bun. Tot pe atunci, Moldova a fost înzăstrată cu cea dintâi legiuire scrisă, izvorâtă din dreptul roman.

³ Gh. Platon, *Universitatea din Iași în istoria României Moderne*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol din Iași”, XXII/1, 1985, p. 233.

⁴ *Ibidem*, p. 240-241.

⁵ <http://150.uaic.ro/istorie/>.

⁶ Ștefan G. Longinescu (1865-1931), născut la Focșani, jurist român, membru corespondent al Academiei Române (1910), profesor universitar la Iași și București. Vezi Aurora Chioreanu, Gheorghe Rădulescu (coord.), *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică, 1972, p. 1373.

Școala de la Suceava, fiind o școală înaltă, ne este îngăduit a crede, că acolo trebuie să se fi învățat și tălcuirea legilor, căci în care alt loc ar fi putut fi pregătiți acei chemați să aplice noua legiuire?! De asemenea, izvorul acestei legiuiiri ne este confirmat de doi scriitori din veacul al 16-lea, italianul Giovio și polonul Goreccius, care constată că Românii au păstrat obiceiurile și legile romane.

Aproape două veacuri și jumătate după Alecsandru cel Bun o nouă școală de învățături înalte a fost întemeiată de Vasile Lupu în Mănăstirea Trei - Ierarhi din Iași⁷. Tot aci s'a tipărit a doua legiuire scrisă a Moldovei⁸, care a fost primită de Matei Basarab în Muntenia și care fusese spicuită în întregime din scrierile unui romanist italian. Pentru ca această legiuire să poată fi tălcuită, trebuia o pregătire, care nu se putea dobândi decât în noua școală de învățături înalte.

Dintre celelalte școli înalte de mai târziu amintim academia domnească⁹ și academia mihăileană¹⁰. În această din urmă știm cu siguranță că se învățau legile țării și Vasilicalele.

În sfârșit, la 26 Octombrie 1860 s'a inaugurat Universitatea din Iași. Unui Alecsandru cel Bun i-a fost dat să pună temelia începuturilor Universității, și tot unui Alecsandru, Domnitorului Cuza, i-a fost dat, ca să întregască școala de învățături înalte! Măria Sa Domnitorul, înmânând insignele Universității, a menit ca iele să fie „semnele patriotismului, ale progresului și ale prudenței”.

Așa dar, dacă astăzi Universitatea iașană sărbătorește cinci - zeci de ani numai de la întemeierea sa, Facultatea sa de Drept poate sărbători cinci veacuri! Dacă limba românească ie o dovadă a obârșiei noastre latine, vechile noastre legiuri scrise dovidesc, în chip strălucit, că și fondul nostru juridic se păstrase tot roman, pentru ca Alexandru cel Bun și Vasile Lupu să poată înzestra Moldova cu legi spicuite numai și numai din marele arsenal juridic al Românilor! Și dacă

⁷ La 1640 Vasile Lupu a înființat Colegiul de la Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași. În cadrul acestui Colegiu de la Iași, cursurile se țineau în limba latină. Acesta se va transforma în Academie Domnească. Profesorii erau aduși de la Kiev, loc de unde mitropolitul român Petru Movilă va aduce și o tipografie. Vezi Aurel Loghin, Maria Platon, Gheorghe Platon, *op.cit.*, p. 12, 46; <http://150.uaic.ro/istorie/>.

⁸ Este vorba despre lucrarea mitropolitului Varlaam, apărută în anul 1643 și intitulată *Carte românească de învățătură sau Cazania*. Ulterior în 1673 s-a tipărit *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei pe care a dedicat-o “către toată seminția românească”. Vezi Aurel Loghin, Maria Platon, Gheorghe Platon, *op.cit.*, p. 15.

⁹ La 1714, din inițiativa domnitorului Nicolae Mavrocordat, s-a reînființat Academia Domnească din Iași. Ea a determinat definirea și afirmarea identității românești, sporind rezistența împotriva otomanilor. Vezi Aurel Loghin, Maria Platon, Gheorghe Platon, *op.cit.*, p. 48; <http://150.uaic.ro/istorie/>.

¹⁰ Academia Mihăileană s-a înființat în anul 1835 și a marcat o etapă importantă în evoluția spre învățământul superior. Vezi Aurel Loghin, Maria Platon, Gheorghe Platon, *op.cit.*, p. 20, 56; Gh. Platon, *Universitatea din Iași, simbol al spiritualității românești*, în “Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, (serie nouă), secțiunea III, Istorie, Tomul XXXI, anul 1985, p. XII.

aceiaș legiuire a avut tărie atât în Moldova, cât și în Muntenia, acesta dovedește că unitatea juridică a fost înfăptuită cu două veacuri înaintea unității politice!

Amintim, că la 30 Ianuar 1869, George Mârzescu¹¹, unul dintre cei mai vrednici profesori ai Facultății de Drept din Iași, fiind prefect zicea: „Vă pot asigura, că dacă vre-odinioară școlile vor ajunge la înălțimea lor cea adevărată, aceasta va fi sub Măria Sa Principele Domnitor Carol I“.

Atât profeția aceasta, cât și menirea Domnitorului Cuza s’au adeverit pe deplin supt glorioasa domnie a Majestății Voastre, întâiul Rege al României unite și de sine stătătoare!¹² În adevăr, Universitatea din Iași se poate mândri atât cu profesori, care, după cum zicea poetul Anton Naum, sunt ai trecutului podoabă și ai prezentului exemplu, cât și cu învățați, ale căror scrieri sunt cunoscute în lumea științifică din străinătate. De aceea în numele Facultății de Drept din București aducem Universității din Iași cele mai călduroase felicitări pentru harnica și statornica ei activitate de până acum și-i urăm din toată inima cea mai strălucită propășire pentru vremea care va să vie!

S. G. Longinescu

*profesor de Drept Roman la Universitatea din București*¹³.

Până la Marele Război și în perioada interbelică, Universitatea din Iași și-a extins aria de cuprindere și și-a diversificat profilul, în concordanță cu nevoile societății românești de la acea vreme, s-a integrat în circuitul universal de valori și nu a fost cu nimic mai prejos decât instituții similare din Europa¹⁴.

În timpul regimului comunist s-au produs modificări importante în învățământul superior românesc. Universitatea din Iași nu a făcut excepție. Au fost cenzurate sau eliminate o serie de discipline, au fost înlăturați mai mulți profesori în special de la facultățile umaniste, a fost restrânsă libertatea academică, activitățile universitare au fost verificate de organisme ale Partidului Comunist Român. Cu toate acestea, tradiția umanistă și științifică a Universității din Iași nu a putut fi blocată, ea continuând și prin legăturile cu universități din Europa Occidentală, cum ar fi cele de la Louvain și Freiburg.

Revoluția din decembrie 1989 a deschis noi orizonturi învățământului superior românesc. Au fost restructurate toate domeniile: programa de studii,

¹¹ George G. Mârzescu (1876-1926), născut la Iași, jurist și om politic liberal român. Profesor la Facultatea de Drept din cadrul Universității din Iași. A fost primar la municipiul Iași între anii 1914-1916. Vezi Aurora Chioreanu, Gheorghe Rădulescu (coord.), *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică, 1972, p. 1426.

¹² Este vorba despre regele Carol I.

¹³ S. G. Longinescu, *Facultatea de Drept din București. UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI CU PRILEJUL Serbărilor ei Jubiliare de 50 de ani*, septembrie 1911, Fondul Colecții Speciale, Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași, doc. 73.

¹⁴ Gh. Platon, *Universitatea din Iași, simbol al spiritualității românești*, în „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, (serie nouă), secțiunea III, Istorie, Tomul XXXI, anul 1985, p. XVI.

structura organizatorică, resursele umane, sistemul de comunicare. S-au adăugat autonomia universitară și libertatea de decizie¹⁵.

Toate acestea au făcut ca Facultatea de Drept și Universitatea “Alexandru Ioan Cuza” din Iași în ansamblu să se situeze pe podiumul excelenței.*

¹⁵ <http://150.uaic.ro/istorie/>.

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului Societatea Bazată pe Cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, ID 56815

HOLERA, INAMICUL CAMPANIEI DIN 1913 CHOLERA, THE ENEMY OF THE 1913 MILITARY CAMPAIGN

Cristian Andrei Scăiceanu*

Abstract

The tactical success of the Romanian Army in the military campaign of 1913, a result of the plans drawn up by the Romanian General Staff, must be analyzed taking into consideration the fact that the troops were not involved in any armed confrontations. The Romanian Army, as well as the Turkish troops, did not meet the Bulgarian troops on the theatre of operations.

The private correspondences of soldiers from the 5th Romanian Army Corps, which fought in the Cadrilater, sometimes prove a certain festive atmosphere or, at least, an excellent state of mind and the lack of worries. As long as they did not have to deal with cholera, for many soldiers the 1913 campaign was comparable to military manoeuvres or even to a documentary trip. The outbreak of the cholera epidemic during the 1913 campaign put the Romanian Army in an unprecedented situation.

Keywords: the military campaign of 1913, cholera, quarantine, anti-cholera vaccine.

Al doilea deceniu al secolului al XX-lea a început cum nu se poate mai prost pentru Imperiul Otoman. În urma operațiunilor militare declanșate contra turcilor, Italia a ocupat în 1911 Tripolitania și Dodecanezul. Succesele militare italiene au determinat Liga Balcanică, compusă din Serbia, Muntenegru, Grecia și Bulgaria, să atace Imperiul Otoman, în octombrie 1912, pentru reglementarea problemelor teritoriale din Balcani. Acest moment a fost începutul primului război balcanic, încheiat la 30 mai 1913, prin Tratatul de la Londra, în urma căruia Turcia suferea importante pierderi teritoriale, cedând toate posesiunile europene, cu excepția peninsulelor Gallipoli și Chatalja.

Între învingători au apărut disensiuni generate de împărțirea teritoriilor pierdute de Imperiul Otoman. Mărul discordiei era împărțirea Macedoniei, pe care bulgarii o revendicau în întregime, pentru a realiza *Bulgaria Mare* ale cărei fruntarii să fie scăldate de apele a trei mări (Marea Neagră, Marea Egee și Marea

* Referent, Banca Națională a României; doctor în istorie.

Adriatică), pe când sârbii și grecii doreau partajarea Macedoniei între ei și stoparea tendințelor hegemonice bulgărești în Balcani.

În Bulgaria situația era foarte tensionată și toată lumea simțea că războiul va re izbucni¹. Ca urmare a acestui fapt, după o lună și jumătate de la încheierea păcii, s-a declanșat al doilea război balcanic, prin atacarea de către Bulgaria, la 16 iunie 1913, a pozițiilor grecești și sârbești². Noul conflict s-a amplificat prin (re)intrarea în luptă a Turciei - care urmărea recuperarea unor teritorii pierdute în primul război - și a României, din „considerente de ordin politic, militar, național și economic”³.

Armata română a început mobilizarea la 6 iulie 1913, iar la 11 iulie primele unități au trecut Dunărea în Bulgaria, după ce, cu o zi înainte, intraseră în Cadrilater. Armata bulgară, angajată în operațiuni militare în sud, a fost surprinsă de acțiunea trupelor românești, care au înaintat nestingherite, până aproape de Sofia. Operațiunile militare românești au grăbit încetarea ostilităților, armistițiul încheindu-se la 18 iulie, iar pacea la 10 august 1913, prin Tratatul de la București. Din păcate, nici acest tratat nu a adus pacea în Balcani, „butoiul cu pulbere” explodând peste numai 10 luni, prin declanșarea Primului Război Mondial.

Succesul tactic al Armatei Române în campania militară din 1913, rezultat al planurilor stabilite de Marele Stat Major, pe timp de război Marele Cartier General, - condus de generalul de divizie Alexandru Averescu -, trebuie analizat în contextul neimplicării trupelor în confruntări armate propriu-zise. Armata Română, ca și trupele turcești, nu au întâlnit pe câmpul de operații trupele bulgare.

Correspondențele private ale militarilor din Corpul 5 de Armată, care a acționat în Cadrilater, demonstrează uneori chiar un oarecare activism sau oricum o excelentă stare de spirit și lipsa oricăror griji. Astfel, locotenentul D. Gheorghiu scria la București doamnei Jeanne Mayaud, la 11 august 1913, din Dobrici (ulterior Bazargic): „*Souvenir de la Campagne de 1913. Carte expédié par la poste*

¹ Mărturii despre starea tensionată care domnea în societatea bulgărească aflăm și din corespondențele private. O anume Aurora îi scria din Bulgaria, la 31 mai 1913, mătușii sale Ana Urecheatu, din Mehadia Mică, lângă Băile Herculane, că, din cauza mobilizărilor din ultima vreme, circulația feroviară a încetat și o roagă să-i trimită corespondența scriind pe plic, cu litere mari: VIA ROMÂNIA, CALAFAT, VIDIN” (textul original în limba maghiară, corespondență din arhiva autorului).

² Consecințele reînțelepării ostilităților sunt resimțite de populația civilă, mărturii în acest sens avem tot din corespondența Anei Urecheatu din Mehadia Mică, căreia, la 17 iunie 1913, nepoata sa Aurora îi scria din Bulgaria: că din cauza blocajului feroviar corespondența să-i fie trimisă prin navele austro-ungare care pleacă din Orșova (nava „*Deák Ferencz*” luni, „*I. Ferencz Josef*” marți și „*Gr. Széchenyi*” vineri), scrisorile trebuind să ajungă la Orșova cu 1-2 zile înaintea plecării navelor spre Galați (textul original în limba maghiară, corespondență din arhiva autorului).

³ Colonel (r) dr. Ion Giurcă, *Comandamente strategice operaționale*, în *Enciclopedia Armatei României*, coordonator amiral prof. univ. dr. Gheorghe Marin, București, Editura Centrului Tehnic - Editorial al Armatei, 2009, p. 71.

*militaire de la région occupée par le V-ème Corps d'armée roumain*⁴. Altădată, corespondențele cu caracter civil par a descrie mai curând o excursie decât a fi scrise, totuși, de pe un teatru de operațiuni militare. Ilie Cossac scria, pe o carte poștală ilustrată reprezentând o vedere generală a Balcicului, la 30 iulie 1913, prietenului Sebastian Schwarz din Brăila: „*Prin tine salut toată compania berarilor. De aici din Balcic plecăm la Ecrene și Dobrici – Turtucaia- Silistra și venim din Brăila – Babadag, Constanța, Cavarua cu tonobilu. Multă sănătate*”⁵.

Cât timp nu au întâlnit holera, multor militari campania din 1913 li se părea asemănătoare cu manevrele militare, dacă nu chiar cu o călătorie de documentare. Un oarecare Gogu îi scria soției, la 1 august 1913: „*De acum în acolo s-a suspendat dispoziția prin care se interzicea de a pune data și localitatea unde suntem așa că îți pot comunica că sunt în Plevna, unde am ajuns după 10 zile de marș și unde am rămas până acum. Cu ocazia diferitelor servicii ce am făcut, am vizitat toate împrejurimile Plevnei precum: Grivița cu toate monumentele ei și cu capela românească, Opanezul ș.a. Pozițiuni admirabile ca vederi, ca strategii s-au pronunțat alții înaintea mea. De la Nicopoli, pe unde am intrat în Bulgaria și până unde am mers, peste tot aceleași frumoase poziții...*”⁶.

În momentul apariției epidemiei de holeră lucrurile s-au schimbat radical. Speranțele de a reveni repede acasă s-au năruit când holera și-a făcut apariția: „*Am sperat că o să ne vedem cât de curând, dar acum am pierdut orice nădejde. Am început să am teamă de inamicul pe care l-am prevăzut de la plecare, că o să avem de luptat cu el, este foarte periculos, a început să bântuie printre noi*”⁷. Cel mai afectat a fost Corpul 4 de armată. Profesorul Ioan Cantacuzino a descoperit la Tuski Izvor 40 de cadavre, într-un lan de porumb, din care trăgeau câinii⁸. Din cei 509.520 militari români participanți la campania din 1913⁹, 1611 au murit în urma holerei, apreciindu-se că numărul ar fi putut fi mai mic dacă epidemia nu ar fi fost considerată, în primele săptămâni ale apariției acesteia, „secret militar”, întârziindu-se măsurile care se impuneau¹⁰.

Declanșarea epidemiei de holeră în timpul campaniei din 1913 a pus Armata Română în fața unei situații nemaiîntâlnite. Cei 972 de medici (324 activi și 648 rezerviști) nu au putut face față situației¹¹. Combaterea epidemiei a fost coordonată de profesorul dr. Ioan Cantacuzino, care-și luase doctoratul în medicină la Paris, în 1895, cu o teză intitulată „Cercetări asupra modului de distrugere a

⁴ Corespondență din arhiva autorului.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A.N.I.C., *fond Casa Regală*, dosar 7/1913, f. 30.

⁹ Colonel (r) dr. Ion Giurcă, *op.cit.*, p. 71.

¹⁰ General de brigadă dr. Marin Macri, colonel (r) dr. Alexandru Manafu, general de brigadă dr. medic Ioan Sîrbu, colonel dr. medic Dragoș Cuzino, *Medicina militară*, în *loc.cit.*, p. 510.

¹¹ *Ibidem*, p. 509.

vibrionului holeric în organism”. Printre măsurile luate de prof. dr. Ioan Cantacuzino au fost: înființarea unui punct sanitar de triere a trupelor care reveneau în țară la Turnu Măgurele, condus de dr. Alexandru Slătineanu, trimiterea dr. Mihai Ciucă pentru combaterea epidemiei în Bulgaria și însărcinarea dr. C. Ionescu-Mihăilești cu prepararea unui vaccin antiholeric. În Bulgaria au fost improvizate mai multe spitale de izolare, printre care și cele de la Gheronovitza și Slatintza. Au fost realizate 900.000 doze de vaccin, care, împreună cu cele preparate de dr. Victor Babeș au contribuit la stoparea epidemiei¹².

Maiorul dr. Cesare C. Popovici din Regimentul 14 Infanterie relatează într-o scrisoare trimisă familiei, la 6 august 1913, gravele probleme cu care se confrunta în plină epidemie de holeră, medicul fiind îngrijorat și de soarta populației civile bulgărești: „Ieri am avut o zi grea...am fost ca nebun, trimisesem 6 cholerici spre a fi evacuați și de la Lazaret, după un drum de 17 kilometri pe călduri, au fost refuzați. Îți poți închipui cum eram foc. Am raportat urgent și cu domnul colonel m-am suit în trăsură și la domnul General Prezan personal. Ne-a dat satisfacțiune completă și am retrimis oamenii la Lazaret. Trecând prin satul unde era Divizia, am văzut 2 copii voinici, grași și frumoși, bulgari. Mi-au adus aminte de Costachi și mi-au venit lacrimile în ochi, gândindu-mă la ce mizerie le lăsăm și ce poate să le sosească lor. Sunt tare amărât, chiar foarte amărât. Îmi pare că un vâl din ce în ce mai gros se așterne în fața memoriei mele și de neazuri n-am altă frică decât să nu mai rememorez de ai mei și ale mele”¹³.

Revenirea armatei în țară era prevăzută prin trei puncte de trecere a Dunării: la Turnu Măgurele, pentru Corpurile de Armată 1 și 3, la Zimnicea, pentru Corpurile 2 și 4, și la Bechet, pentru Divizia 1 de rezervă și Divizia de cavalerie. Problema trierii trupelor la reîntoarcere era foarte importantă deoarece exista pericolul extinderii epidemiei de holeră în întreaga țară. Se aprecia că dacă unitățile din Corpul 4 de Armată ar fi lăsate să treacă liber Dunărea ar putea contamina întreaga Moldovă¹⁴.

Îngrijorarea față de pericolul răspândirii în țară a holerei reiese și din corespondențele unor militari către familiile lor. Doctorul Bogdanovici de la lazaretul din Turnu Măgurele îi scria soției la 17 august 1913: „...Eu nu sunt extra dar îmi fac datoria...Fiți foarte prudente, nu lăsa pe Lileta din ochi, doresc să nu se ducă nicăieri. Nu mâncați și nu beți decât lucruri fierte, pâinea dacă se poate puțin prăjită la lampa de spirt la masă. Îngrijiți și de grani mama. Faceți curățenie. Goniți muștele, puneți în odăi otravă de muște. Cere-i lui Berbier. Spălați-vă gura de câteva ori ziua cu spirt de mentă, câteva picături în apă (spirt de mentă la Berbier). Lileta să nu umble cu murdării. Mă lipsesc și de învățătură numai să asculte. Dacă trebuie să ieși să stea sus cu grand mama. Sub nici un

¹² Ibidem.

¹³ Corespondență din arhiva autorului.

¹⁴ A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 7/1913, f. 30-38.

cuvânt să nu se mai dea jos în subsol. Ordonanța să nu mănânce fructe crude...Feriți-vă de a intra în contact cu oameni murdari. Ar trebui laptele să-l cumpărați pe terasa de afară să nu mai intre în casă. Prin față să nu intre nimeni, decât excepțional dacă-ți vine cineva pentru tine. Altfel deschideți numai fereastra de la ușa de fer. Stropiți ștergătoarea de picioare bine cu acid feric, în fiecare zi să fie udă (la intrarea din dos). Lileta să bea ceai fierbinte așa cum beau eu, ca să nu mai aibă nevoie de apă. Renunțați la tramvae...”¹⁵.

În general, unitățile Diviziei 1 Rezervă, reîntoarse în țară prin punctul Rahova – Bechet, nu au avut probleme deosebite cu holera. Biciclistul Nicolae Șerbănescu, din Regimentul 42 Rezervă, Batalionul III, Divizia 1 Rezervă, a aflat abia la începutul lunii august de apariția unor cazuri de holeră: „*Prin această carte poștală află că sunt sănătos. O chestie este mai gravă că s-au cam ivit câteva cazuri de holeră și tifos dar doctorii au depus toată activitatea pentru combatere.... Auzirăm astăzi că în curând o să începem retragerea trupelor spre Dunăre*”¹⁶.

La Turnu Măgurele s-a amenajat un spital de izolare a cazurilor suspecte de holeră, dar, în general, trecerea s-a făcut fără mari probleme. Corpul 1 a fost mai puțin afectat de epidemie, unele unități, precum Regimentul 9 Artilerie sau artileria de munte, neavând nici un caz de holeră, altele, puține cazuri (Regimentul 14 Artilerie). Dintre unitățile Corpului 3 doar regimentul 7 Prahova a fost contaminat. Regimentele vaccinate de două ori și necontaminate au trecut direct Dunărea, iar restul au stat în izolare cinci zile minimum pentru control bacteriologic¹⁷. Termenul de cinci zile de carantină este confirmat și din surse civile. Din corespondența Anei Urecheatu, deja evocată, aflăm că nepoata ei, Aurora, a stat 5 zile pe ponton, înainte de a i se permite să treacă în România: „*...am stat în mijlocul Dunării 5 zile cu ponton cu tot, din cauza holerei...*”. Pe 5 august, după expirarea termenului de carantină, Aurora scria Anei Urecheatu: „*...ieri ne-am eliberat și azi am venit în oraș să fac cumpărături...*”¹⁸.

Graba justificată de întoarcere acasă a făcut ca uneori să nu se ia măsurile necesare de carantină la trecerea Dunării prin punctul Turnu Măgurele. Un militar scria acasă fericit, la 31 iulie 1913: „*A sosit ziua plecării, mâine ne înapoim, în 5 zile trebuie să fim la Șîstov [Șîstov este localitatea de pe malul bulgăresc corespunzătoare orașului Zîmnicea- n.a.] - Turnu Măgurele, cred că în cel mult 10 zile să ne vedem*”¹⁹. Divizia 2 Rezervă a trecut Dunărea în grabă, cu trei zile mai devreme decât era prevăzut și nu s-au luat măsurile necesare. Dorința revenirii acasă a grăbit marșul și a obosit bolnavii. Divizia 2 Rezervă a făcut 80 de kilometri

¹⁵ Corespondență din arhiva autorului.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 7/1913, f. 30-38.

¹⁸ Corespondențe aflate în arhiva autorului.

¹⁹ *Ibidem*.

în 30 de ore, având în componență unități contaminate, precum Regimentul 20 Teleorman²⁰.

Trecerea Dunării prin punctul Șiștov - Zimnicea a creat cele mai mari probleme din punct de vedere al combaterii epidemiei de holeră, deoarece prin acest punct s-au întors în țară unitățile Corpului 4 Armată, cel mai contaminat corp. Regimentul 37 Botoșani și Regimentul Dorohoi au fost printre cele mai afectate de holeră²¹.

A fost amenajată o carantină în satul Frumoasa, lângă Zimnicea, pentru izolarea trupelor contaminate. Mărturiile contemporanilor ne dau dimensiunea suferințelor îndurate de militarii din unitățile contaminate cu holeră. Unul dintre aceștia scria la 16 august: „După ce de atâta timp n-am primit nici o veste de la tine și nici eu n-am mai putut scrie deoarece n-am mai avut poștă, îți scriu acum de pe primul punct românesc unde am trecut în ziua de 15 august ora 7 p.m. Am trecut în ultimul timp prin greutăți de nedescris și cred că cineva ar crede că sunt basme grelele încercări la care am fost puși și pe care a trebuit să le suportăm. Acum din Zimnicea ne ducem la Frumoasa (un sat) unde stăm 5 zile în carantină și apoi venim la București...”. După 2 zile entuziasmul sosirii în țară se diminuează și face apel la familie să intervină unde trebuie pentru a-l scoate din carantină, unde nu mai suportă să stea: „Pe zi ce merge situația ni se îngreunează. Acum suntem pe un câmp, în corturi, lângă satul Frumoasa, unde facem carantină. De altfel regimentul nostru a fost foarte sănătos și eu în special n-am avut nimic. Draga mea cu sufletul îndurerat și peste măsură de întristat îți scriu să te gândești la mine, care sufăr ca un martir. Roagă-te de toată lumea, de nenea Gheorghe, să intervieve să-mi dea drumul de aici cum s-a mai dat drumul la foarte mulți...” Alți militari se mulțumeau să anunțe lapidar familia că au ajuns cu bine la Zimnicea și sunt sănătoși: „Dragă Ema, află că sunt în România și sunt sănătos. Complimente, W. Schlegel”²².

Maiorul dr. Cesare C. Popovici din Regimentul 14 Infanterie, prin scrisorile adresate familiei, ne-a lăsat interesante consemnări din confruntarea cu un inamic necruțător, holera. Astfel la 17 august scria din Zimnicea: „*Ma chère toute petite, enchanté d'avoir reçu ta lettre sur quatre pages, écrite d'après ma télégramme; mais la lettre précédente pas encore. Ma chère poule, je suis bien partout, et n'aie pas peur des injections faites par moi: elles ne sont pas douloureuses et puis sont préventives; je voudrai t'écrire beaucoup mais premièrement sache que depuis trois jours nous n'avons pas des cholériques dans le régiment, ainsi que nous espérons arriver plus vite chez vous. L'argent que tu n'as pas reçu, la question est comme ça: j'ai envoyé le mandat et l'argent à la poste, mais vu n'a pas voulu le recevoir et moi j'avais écrit la lettre. Mais ce ne fait rien; tu as chez toi de l'argent*

²⁰ A.N.I.C., fond Casa Regală, dosar 7/1913, f. 30-38.

²¹ Ibidem.

²² Corespondențe aflate în arhiva autorului.

*reçu de la caisse d'économie des officiers et moi j'espère t'apporter encore une grosse somme, quand je reviendrais, parce que nous recevrons la solde ici et j'ai encore 280 frs. sur moi...*²³.

Doctorul descrie în corespondența sa și relațiile dintre medicii militari și cei civili, mobilizați pe timpul campaniei: „De trei zile sunt în dispozițiuni mai bune și anume că nu mai avem nici un cas de choleră în Regiment și după cum această boală de la 17 iulie nu ne-a ertat o zi, să sperăm că vom trece cu bine și peste această nenorocire. Doctorii civili, care dacă au îmbrăcat haina militară, n-au căutat decât să ponegrească pe ai noștrii, în schimb nici unul din ei nu a venit în contact cu un choleric. De aceea sunt așa de speriați și la urmă vezi mortalitatea în țară e de 60% din bolnavi și la noi a fost cel mult 20% și aceasta unde, în aglomerații, fără hrană și pe timpuri mizerabile de marș și călduri. Am văzut ridiculități: ca tratament cu tox Iodi și hipermanganat, ca procedeu nou. La noi de la primele casuri am încercat cu aceasta și nimic n-a folosit. Singurul care mi-a scăpat regimentul este acidul lactic, de la întrebuințarea căruia de la 10-12 casuri pe zi a scăzut la 2 și apoi de loc. Am mai văzut medici mari din București care au luat pe medicul Gării de Nord drept choleric când nu era și aceasta de ce? Fiindcă n-a pus mâna pe puls care îi indica ce boală e. Apoi, să nu fiți deloc cu frică, cine mănâncă bine și duce viață regulată nu se prinde. Eu făceam câte 3 băi pe zi, într'un râu cholerizat (fără să știu) până la ivirea primului cas. Rezultatul a fost că nu m'am îmbolnăvit”²⁴.

Atent cronicar al luptei cu holera, maiorul dr. Cesare Popovici consemnează vizita principelui Ferdinand și a principesei Maria în carantina de la Zimnicea: „Faptul că azi e a V-a zi și noi nu mai avem holericici e ceva care ne ridică moralul și ne dă speranța de a ne vedea cât mai curând... Eri a venit A.S.R. Pr. Ferd. și pe sub seară A. S. R. Principesa, în automobil. Și unul și altul a nimerit-o mai pe când mâncam și cum muzica noastră cânta deodată a cântat și imnul regal. Am fost impresionați plăcut.... Tu n-ai idee prin ce împrejurări grozave am trecut noi medicii și la venirea acasă îți voi spune. Erau nopți întregi că nu dormeam și ascultam cu urechea din cortul meu, să aud nu cumva e vreun choleric ce țipă și

²³ În traducere aproximativă: *Micuța mea dragă, sunt încântat de fi primit scrisoarea ta de patru pagini, scrisă după telegrama mea, dar scrisoarea precedentă încă nu am primit-o. Puișor, eu sunt bine și să nu fi avut teamă de injecțiile pe care le-am făcut, ele nu sunt dureroase și sunt preventive. Aș vrea să-ți scriu mai mult, dar în primul rând să știi de trei zile nu mai avem holericici în regiment, astfel încât sperăm să ajungem mai repede la voi. În privința banilor pe care nu i-ai primit chestiunea este așa: am trimis mandatul și banii la poștă, dar, văzând că n-au vrut să-i primească, eu îți scrisesem scrisoarea. Nu-i nimic, tu ai banii de la casa de economii a ofițerilor și eu sper să-ți aduc încă o sumă importantă când aș reveni, pentru că noi primim aici solda și eu mai am 280 franci...* (corespondență aflată în arhiva autorului).

²⁴ *Ibidem*.

*strigă ajutor. Am și acum glasul unora care mi-a rămas în urechi. Slavă Domnului, acum suntem bine și sperăm să câpătăm liberă trecere și directă.”*²⁵.

Cu toate că imunizarea prin vaccinare nu era bine studiată și, evident că nici reglementată, la numai trei săptămâni de la efectuarea primelor vaccinări s-a reușit stingerea epidemiei în armată, iar în următoarele trei luni au fost anihilate ultimile focare izolate provocate de lăsarea la vatră a unor militari contaminați²⁶. În luna octombrie 1913 focarele de holeră erau în mare parte lichidate și viața reintra în normal. Un medic descrie viața din lazaretul din comuna Malu, județul Vlașca, drept o mare plictiseală: „*m-am plictisit aici. Toată ziua în trăsură și la lazaret, cu toate că nu mai am decât un holeric. Astăzi ne fotografiem, când voi veni la București îți voi arăta...*”²⁷.

Ideea de a vaccina oamenii în plin focar era o noutate absolută în medicina mondială, considerată foarte riscantă și de aceea a fost primită cu multe rezerve de către specialiști. Metoda a fost impusă de gravitatea situației, chiar prof. Ioan Cantacuzino afirmând că „nu avea suport științific”²⁸. În final, s-a dovedit că a fost un mare succes, la trei săptămâni de la primele vaccinări s-a reușit stingerea epidemiei de holeră, acțiunea rămânând în istoria medicinei sub numele de „mare experiență românească”²⁹.

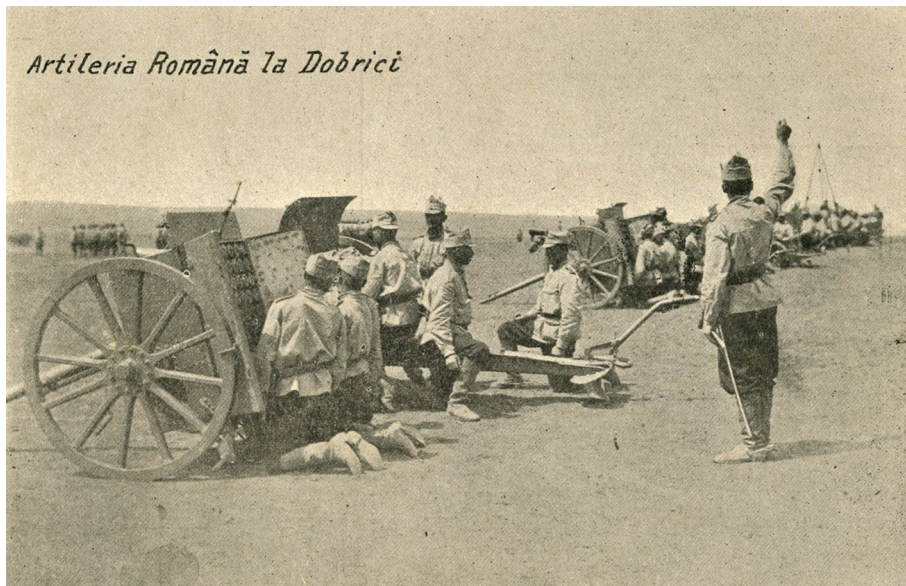
²⁵ *Ibidem*.

²⁶ General de brigadă dr. Marin Macri, colonel (r) dr. Alexandru Manafu, general de brigadă dr. medic Ioan Sîrbu, colonel dr. medic Dragoș Cuzino, *Medicina militară*, în *loc.cit.*, p. 510.

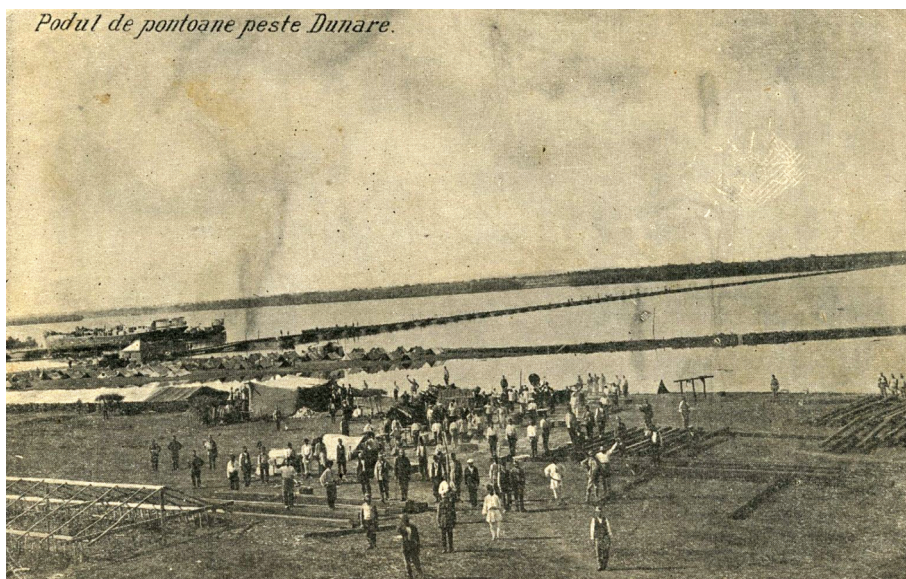
²⁷ Corespondență aflată în arhiva autorului.

²⁸ General de brigadă dr. Marin Macri, colonel (r) dr. Alexandru Manafu, general de brigadă dr. medic Ioan Sîrbu, colonel dr. medic Dragoș Cuzino, *Medicina militară*, în *loc.cit.*, p. 509.

²⁹ *Ibidem*.

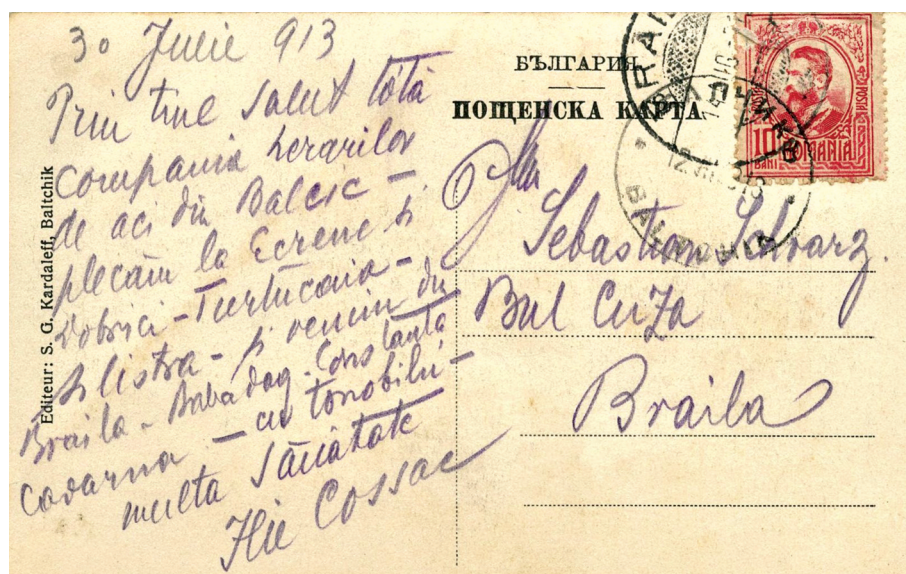
Artileria română la Dobriș.
The Romanian Artillery at Dobriș.

Pod de pontoane peste Dunăre.
The pontoon bridge across the Danube.

Balcic

Balcic verso

O SCRISOARE A REGINEI MARIA CĂTRE LOÏE FULLER A LETTER SENT BY QUEEN MARY TO LOÏE FULLER

Manuela Tăbăcilă*

Abstract

In 1902, Mary attended a ballet performance of Loïe Fuller at the Romanian National Theatre in Bucharest. Impressed by the show, Princess Mary gave Loïe Fuller a photo of hers with a dedication. But Loïe Fuller and Mary's friendship was sealed when, a few days after the show, the Crown Prince helped Loïe solve one of her old financial problems. The two women kept a correspondence for the rest of their lives. This article presents a letter sent by Queen Mary on the 9th of March 1927, in which she writes to her friend, Loïe Fuller, about the pain which the tumultuous life of Prince Carol, who had given up the throne for a woman, was causing her.

Keywords: Queen Mary, Loïe Fuller, Prince Carol's renunciation of the throne, Elena Lupescu, Zizi Lambrino.

În 1902, Maria a asistat la un spectacol de balet al lui Loïe Fuller¹ la București la Teatrul Național Român. Impresionată de spectacol, Principesa Maria i-a lăsat o fotografie cu dedicație. Prietenia acesteia cu Maria s-a pecetluit însă când Principele Moștenitor a ajutat-o să depășească una din vechile ei încercături financiare, la câteva zile după spectacol. Ele au corespondat tot restul vieții, iar în timpul războiului, Loïe a organizat ajutor pentru România și a venit la Iași ca infirmieră.

După război, s-au văzut de câteva ori la Paris, iar în anul 1920 au colaborat la un balet bazat pe lucrarea Mariei, *The Lily of life (Crinul vieții)*, pe care Loïe l-a transpus mai târziu în film, iar Maria i-a cedat prietenei sale drepturi exclusive de montare a povestirilor ei pentru scenă și ecran.

Regina Maria i-a încredințat și probleme de stat, îngăduindu-i să vorbească pentru România cu Frank Polk, șeful delegației americane la Conferința de Pace. La rândul ei, Loïe a adus la București pe președintele de la International Harvester, un senator care a sprijinit elaborarea documentului pentru împrumutul agricol, și pe

* Referent, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Patrimoniu.

¹ Loïe Fuller (1862-1928) a fost un pionier al dansului modern și teatral.

moștenitoarea zahărului din America, Alma Spreckels. De asemenea, Loie i l-a prezentat pe prietenul ei, Samuel Hill, care făcea afaceri cu construcții și căi ferate.

În 1926, Loie a convins-o pe Maria că ar fi de ajutor pentru România dacă ea ar face o vizită neoficială în Statele Unite. Motivația era o invitație din partea lui Hill de a inaugura noua sa construcție, Muzeul de Artă Maryhill-Washington. Loie a organizat un comitet de finanțare a vizitei, dar în curând aceasta a fost dată la o parte chiar de membrii propriului comitet.

Prezentăm mai jos o scrisoare² a Reginei Maria către Loie Fuller, în care regina se plângea de necazurile pricinuite de fiul său, Carol.

„9 martie 1927

Numeroasele și lungile tale scrisori mi-au fost aduse de Ballif. Le-am citit cu atenție. Multe lucruri rămân răni deschise, unele întâmplări inexplicabile. Că există forțe care au lucrat împotriva noastră este adevărat; este dreptul tău să le elimini, eu nu pot, n-aș putea să trăiesc dacă ar trebui să pătrund până în adâncul motivației fiecăruia pentru orice acțiune. Aș înnebuni. Recunosc, există forțe obscure puse să distrugă ordinea lucrurilor. Recunosc, ieșind din comun, aș putea fi o țintă deosebită a mașinațiilor lor, așa că este inutil să încerc să mă apăr. Chiar potrivit acelei bucățele de hârtie pe care mi-o trimiți, fiecare om nu poate trăi decât la înălțimea conștiinței sale. Carol consideră că onoarea lui este Lupescu, noi considerăm că este prințesa și țara sa. Odinioară, timp de trei ani buni, el credea că este Zizi și ne-a trecut prin furcile caudine, făcând bucăți-bucățele tot ceea ce noi credeam, distrugându-ne viața. Iar noi i-am cusut viața la loc, apoi el iar a distrus-o, trădându-ne și uitând de noi. O parte a creierului său, a inimii sale, a conștiinței sale nu funcționează. El s-a luptat în mod deschis pentru Zizi, apoi a negat copilul pe care el însuși îi ceruse lui Zizi să-l facă, după ce pur și simplu ne-a torturat cu ea nu pentru că era obligat de îndatoririle sale și dorea să salveze pacea țării sale, ci pentru că se îndrăgostise de o altă femeie.

Totul poate fi iertat; poți ierta un om care-ți sparge safeul și fuge cu banii tăi, dar nu-l vei pune din nou păzitorul averii tale.

Carol își închipuie că el nu minte, tu crezi că eu am fost derutată de alții! A fost oare degeaba tot ce ti-am scris în acele lungi scrisori cu inima sângerândă, despre felul cum ne-a trădat prima oară? Desigur sunt mai multe păreri despre ceea ce este o minciună; Carol privește viața ca un laș, pășește ca un laș, acționează ca un laș. Pe lângă toate acestea are o minte extraordinar de inteligentă și, în unele privințe, o inimă sensibilă, dar *animalul* din el este mai puternic.

În vremea când el își bătea joc de țară și familie alergând după Zizi, el se culca în fiecare noapte (când Zizi nu era) aici , sub acoperișul nostru, cu o altă

² A.N.I.C. fond *Casa Regală*, Personale – Maria corespondență, diverse, dosar V/1927, f. 1-8.

femeie. A avut un copil cu aceasta, pe care l-a recunoscut într-o scrisoare către bărbatul cu care ea trăia și care trăia cu banii pe care ea îi câștiga culcându-se cu Carol.

Această femeie și copilul ei au murit nu de mult de tuberculoză. Și eu am fost aceea care i-am îngropat și am plătit pentru femeia care zăcea pe moarte în spital, uitată de toți. Nu, Carol nu are nici cea mai mică idee despre cuvântul onoare; el trăiește pentru pasiunile sale și, când este pe cale să-și schimbe pasiunile, își vede onoarea în femeia care-l are în acel moment. Rupe orice altă legătură și se descumpănește pentru că este și sentimental pe deasupra. Astăzi el își vede onoarea în Lupescu! S-ar putea ca Lupescu să-l iubească - femeile de stradă pot avea uneori inima bună. Arată ea ca o fată nevinovată? Nu neg, căci nu am văzut-o decât de departe, dar Lupescu a fost de atâtea ori femeie de o noapte, iar prețul nu era prea mare! Acestea sunt fapte cunoscute de toată lumea în București. Sunt foarte de acord că asta nu o împiedică să aibă o inimă bună, dar împiedică țara și familia să vrea ca următorul rege să fie dirijat de cei de teapa ei.

Cum ar putea Carol să iasă din noroiul acesta și să umble din nou printre oameni onorabili atâta vreme cât casa sa este însemnată cu un semn mare, ca o casă unde este ciumă, ca o casă a păcatului?

Tot ce-ți povestește el ție te face să crezi că el a trăit al dracului de greu acasă, că a fost persecutat, neînțeles. Carol a avut tot ce i-a poftit inima, o muncă excelentă, cei mai blânzi și indulgenți părinți, o viață de familie, un copil adorabil, o soție pe care o numea „prietenuțel meu cel mai bun”, o carieră strălucită înaintea, nevoia întregului popor care-l privea ca pe viitorul conducător. Desigur, atunci când s-a comportat mult prea imoral, trebuia să i se spună, anumite lucruri nu se pot trece cu vederea. Părinții, prietenii, cei care țin la tine cu adevărat trebuie să te tragă de mânecă atunci când văd că te afunzi în mocirlă.

Ca să poți duce o viață dublă trebuie să ai o astfel de demnitate, un astfel de control asupra pasiunilor tale, încât în cele din urmă să poți contracara orice obiecție la adresa moralității tale, pentru că o faci în așa fel încât nu produci nici un rău nimănui. Carol pur și simplu se afundă în mocirla sa și se bălăcește acolo, iar tot ce a fost curat și sănătos în viața lui a dat la o parte. Orice glas care-l prevenea a fost respins, mâna oricărui prieten refuzată. I-a admis numai pe cei care au lingușit-o pe Zizi sau pe Lupescu.

Am fost pentru a doua oară martorii unei opere de distrugere, asta știind cum tot ce era curat, înălțător și loial a fost făcut praf. A ieșit la drumul mare ca un nebun cu un pistol în buzunar, gata să împuște pe oricine care ar fi spus ceva sau s-ar fi atins în vreun fel de Lupescu. Am mai văzut asta o dată, atunci când era cu Zizi. Ca un câine în călduri, nu mai vede nimic înaintea ochilor decât părul acela roșu!

Amare cuvinte pentru o mamă, așa este! Dar adu-ți aminte, eu l-am adus pe lume, am crezut în el, am visat că va fi un curat, nemaipomenit, care își va iubi țara, casa, mama, munca și Dumnezeu va fi cu el.

El și-a negat mama, țara, familia, casa și pe Dumnezeu! Nu mai are nici un Dumnezeu, doar pasiunea există pentru el!

Da, cred, nu se duce în „des mauvais lieux”, de ce aș crede așa ceva? El trăiește ca un ostracizat. Ce, îl persecută fotografi, ziariști? Da, este firesc să-l neglijeze. El trăiește ca un proscris; a umplut lumea cu amorurile lui tragi-comice, este tot atât de interesant ca un actor de cinema, ba mai mult, pentru că el este prinț, un prinț moștenitor care abdică pentru a doua oară! Lucrurile ar fi fost desigur mai firești, mai morale, dacă s-ar fi întors la prima dragoste! N-ar fi fost decât un „român” bun. Dar se întâmplă ca de data aceasta femeia să aibă părul roșu în loc de negru, dar femeia care a murit de tuberculoză într-un spital de săraci a fost cinstită!

Amare vorbe! Da, dar dacă lucrul pentru care ai trăit, la care ai sperat, pentru care ți-ai sacrificat viața, speranțele, te-ai luptat cu toată lumea pentru el, ți-ai dat cuvântul de onoare se rupe în mâinile tale și tu nu vezi că chipul pe care ți-l imagineai a fi de marmură se fărâmițează pentru că de fapt nu era decât din pământ obișnuit pe care prima furtună l-a prefăcut într-o masă amorfă, noroi, pur și simplu noroi pe care o femeie de stradă poate să-l modeleze cum vrea ea, atunci ce faci?

Să iert? Desigur, se poate ierta, dar cine îmi mai dă înapoi încrederea, speranța, credința?

Este inutil să-ți scriu toate aceste lucruri ție; tu vezi doar partea patetică, la fel ca mine! Greșeala inițială a fost, fără îndoială, că am crezut că îmi seamănă, că este făcut din oțel pur, că va sta ca un stindard și nu-l va abate nici răul nici binele. Dacă Zizi n-ar fi fost o femeie rea, o aventurieră înrăită pe care nici propriul ei tată nu și-ar fi dorit-o de noră, ar fi fost mai bine dacă-l lăsam să plece cu ea. Dar ea nu l-ar fi lăsat să trăiască o viață liniștită de om obișnuit; ambițiile ei ar fi împins-o să vrea să conducă țara. Românii se cunosc pe sine, ei știu de ce nu vor ca sângele lor să se amestece cu sângele dinastiei lor!

Carol vociferează împotriva lui Brătianu, a lui Știrbey, a lui Angelescu, a acelor care prin ani de muncă îndârjită au stat alături de noi și au făcut ce au putut mai bine. El nu era obligat să-i placă; oare mie îmi plăcea de toți de la curtea bătrânului rege? Dar nici nu trebuia să-i trateze ca pe niște dușmani! Cei mai în vârstă sunt obligați acum și dintotdeauna să-i țină în frâu pe cei mai tineri. Carol s-a bucurat de o libertate desăvârșită în comparație cu libertatea ce ne-a fost dată, regelui și mie, în tinerețea noastră. Dacă ar fi trăit ca un om obișnuit, nu ar fi trebuit să se supună unor ordine, să depindă de niște ore, să respecte legile, să-i asculte pe cei de deasupra lui?

Nu le poți avea pe toate! Dacă vrei să trăiești ceea ce tu îți închipui că este o viață independentă, smulgându-te din rădăcini, tăind toate legăturile, semănând

distrugerea în calea ta, zdrobind inimile celor care au crezut în tine, aruncând bunul tău nume în vânt, iar onoarea familiei la câini, atunci nu ai de ce te plânge că oamenii de la Legația tatălui tău nu-și scot pălăriile când te întâlnesc!

El afirmă că totul a fost pus la cale împreună cu soția lui, astfel încât ea să poată fi liberă, numai că ea nu și-a jucat rolul! Chiar și așa, ceea ce ea neagă, dacă au pus la cale totul împreună, amândoi, unde eram noi, părinții lui și țara lui? Și în planul soției lui era inclusă și Lupescu? Poți să crezi așa ceva?

Dacă vroia divorțul, de ce n-a venit să ne spună nouă asta? Ar fi fost îngrozitor pentru noi să vedem cum i se distruge căsnicia, dar cel puțin era distrusă numai căsnicia lui, nu întreaga familie!

Mai mult, dacă era nefericit cu soția lui, atunci trebuia să ne spună și nouă ceva despre toate aceste lucruri, să ne dea voie să-l ajutăm, să încercăm să aranjăm lucrurile cum trebuie. Nu ne-a lăsat nici o posibilitate, nu ne-a prevenit în nici un fel. Pur și simplu ne-a scris și ne-a spus că nu se mai întoarce niciodată, că renunță la tot, că să-l socotim mort, că vrea să-și ia alt nume și să se rupă de tot, promițând să nu revină în țară timp de 10 ani. „Sunt tânăr, scria, nu mi-e frică de muncă!” Și ce fel de treabă a făcut? Cum a dispărut? În loc să asculte de avertismentele noastre, el s-a stabilit la Paris, cel mai vizitat loc din lume, acolo unde va fi întotdeauna un spin în coasta celor care știu ce trebuia el să fie și că trăiește acolo (decent, nimic de zis) cu o amantă care, pe deasupra, este de origine evreiască și pe care bărbații au trecut-o din mână în mână în nopți petrecute împreună cu ei!

Dacă vroia să trăiască și confortabil și retras cu „iubirea” lui, de ce nu s-a oprit la Milano și apoi să se fi stabilit la Paris?

De ce, dacă vrea o fericire liniștită, nu se duce undeva într-un loc liniștit, unde ar putea duce o viață obișnuită?

Spune că are nevoie de atmosfera unui centru cultural, dar cum profită el de un centru cultural? În ce cercuri se poate învârti, decât în cele obscure, atâta timp cât trăiește cu Lupescu? Ce femeie măritată, onorabilă poate veni la ei în casă? Și cum așteaptă el liniștit ca noi să-i izgonim soția, care a trăit demn, singură, privându-se de toate bucuriile vârstei ei, crescându-și copilul, în timp ce el consideră că onoarea lui înseamnă să-i fie loial lui Lupescu?

Nu, Loïe dragă, nu este bine că încerci să-l scoți basma curată pe băiatul meu. Tu știi numai ce îți povestesc el și ea, iar eu știu prin ce am trecut! Categorie, el este imoral!

Scopul lor este acum să mă prezinte ca o femeie ambițioasă care vrea să-și distrugă fiul, să-i ia locul dacă regele moare! Îmi dau perfect de bine seama de acest lucru; ei îmi strică imaginea pe care o am eu în lume și mă urăsc pentru binele pe care l-am făcut, nu pentru ceea ce, poate, am făcut rău. Nu este asta oare povestea tuturor celor care fac bine? Vine o vreme când încep să fie urâți doar pentru binele pe care l-au făcut și de aceea sunt repudiați!

N-ar fi chin mai mare decât acela de a fi chemată să fiu regent, în cazul în care moare regele, la o vârstă la care vreau să mă odihnesc liniștită, iar altcineva să lucreze pentru mine și pentru țară, ca eu să pot să trăiesc pentru frumos, artă, natură și condeiul meu drag!

Nu, Carol să vadă unde a greșit el, nu unde au greșit alții față de el. El a fost un laș și a creat un adevărat haos în jurul lui, iar acum vrea să arunce blamul asupra altora!

Tu crezi că eu nu văd ce se întâmplă în lume? Poate, dar eu știu ce numim noi onoare și morală. Știu ce numim noi datorie, știu ceea ce face dintr-un prinț un adevărat prinț.

Poate, așa cum spui tu, este o evoluție firească aceea că vremea prinților a trecut; Carol însuși nu mai este un prinț, el își neagă apartenența, dar, negând-o și repudiind-o public, cum își închipuie el că va mai putea dispune vreodată de tot ceea ce a călcat în picioare? Pun și eu o întrebare!

Dacă astă toamnă era obosit de toate, putea să vină cuminte la mine și într-o discuție de la suflet la suflet, putea să-mi spună: „Mamă, ajută-mă să am o vacanță lungă, sunt la capătul puterilor și vreau totuși să rămân un băiat decent”. L-aș fi ajutat din toată inima, din toate puterile; cu tot prestigiul meu l-aș fi acoperit, l-aș fi apărat, l-aș fi păzit. Dar nu, el mi-a întors spatele când i-am întins mâna pentru că în acel moment numai Lupescu însemna ceva pentru el; mama, familia, onoarea, viitorul puteau să se ducă dracului, pentru o femeie cu părul roșu!

Și ceea ce este și mai rău este că nici măcar nu are curajul să recunoască faptul că toate acestea se întâmplă din cauza unei femei. Chiar și aici este slab și laș; a vrut să se ducă totul de răpă și s-a dus!

Așa! Țineți-vă coroana, onorurile, drepturile și datoriile, restricțiile voastre, eu vreau să mă distrez cum cred eu de cuviință! Nu, nici măcar asta! Acum tânjește după ce a renegat, a sfârșit, a afundat în mocirlă, în gura mare, spre nemărginita satisfacție a celor care vor să distrugă tot ce stă în picioare.

S-ar putea ca eu să fiu ultima de felul acesta, eu cred în regalitate și voi muri cu această credință, după ce îmi voi fi făcut datoria sub steaua mea, dar cu o iubire naivă în inimă pentru alții, chiar și pentru copilul meu care mi-a zdrobit inima de două ori. Este pur și simplu o luptă între bine și rău. Christos a fost răstignit, da, a fost răstignit, dar credința lui trăiește! Poate credința-n regalitate este ceva care trebuie să dispară, să fie înlocuită cu altceva mai puțin strălucitor, dar prințul sau președintele, omul care conduce, indiferent dacă poartă coroană sau cilindru va trebui să-și stăpânească pasiunile, numai dacă nu este vreun Lenin care-l neagă pe Dumnezeu, Iubirea și Umanitatea.

Deși sunt regină, Loie, am și eu capul meu, pot și eu să văd cu, toate că trăiesc după anumite legi, anumite tradiții, coduri. Eu gândesc și unele lucruri mai știu și eu!

Nu este aceasta acea mare și frumoasă scrisoare pe care ar fi trebuit să ți-o scriu. Sunt bolnavă în pat de gripă și sunt foarte slăbită, nu sunt deloc un erou astăzi, ci doar o femeie suferindă a cărei mână tremură...

Ce legătură poate exista între Carol și noi atâta timp cât trăiește în felul acesta? Este ca și când ai vorbi cu un cadavru aflat în altă cameră!

A ta Marie”

MIGNON. THE QUEEN OF YUGOSLAVIA

Diana Mandache*

Abstract

A modest and apparently unassuming personality, Mignon faced with great dignity both personal tragedy and the misfortunes of her native and adoptive countries during the two world conflagrations of the twentieth century. Today old Yugoslavia does not exist anymore, it has been replaced by several independent states, but the admiration for Mignon still continues among many people.

Keywords: Princess Mignon, Princess Maria of Romania, Queen Maria of Yugoslavia, King Alexander of Yugoslavia, Serbia, King Peter II of Yugoslavia.

Maria-Mignon, Princess of Romania, was a great granddaughter of Queen Victoria, the second daughter of Queen Marie and King Ferdinand of Romania. At the age of 22 she became the queen consort of King Alexander I of Yugoslavia, and from that moment on her destiny became linked with the tragic fate of her husband and country.

Maria, better known as *Mignon*, a nickname given by her mother after an opera personage, was born at Friedenstein Castle in Gotha on 8 January 1900. Mignon had been brought up at the Romanian Royal Court in the English fashion having a nurse and a governess from Britain. Since her infancy she was extremely modest and unpretentious and her siblings were often heard saying expressions about her such as „that is good enough for Mignon” or „Voilà notre petite Cendrillon”. She was not preoccupied with fashionable clothes and was happy to wear her elder sister’s old ones. A visitor to the Romanian royal court, Mrs Philip Martineau, described her that “when well dressed looked perfectly charming, but she did not care, as a rule, how she looked... she would appear in dirty ‘oilies’, with a big smudge on her face, to attend to her motor-car or motor-plough” and was also a great chum of her brother Nicholas from whom she adopted the schoolboy slang which was “more astounding than suitable on certain occasions”¹. Mignon had an amiable character and was “always there to help in any possible way and nothing gave her more joy than to be of some use to those she loved”², observed her mother.

* Main Researcher, National Museum of Romanian History.

¹ Mrs Philip Martineau, *Roumania and her Rulers*, London, 1927, p. 164.

² Romanian National Archives (RNA), QM V/2895.

During the First World War, Mignon was a dedicated nurse and worked for the Red Cross together with her mother and sister close to the front lines. After the war, in 1919 Maria was sent to Heathfield School, Ascot for one year. There she suffered because of the consequences of a neglected wartime education, during the difficult times when the country was nearly overrun by the enemy and the family and government had to take refuge in difficult conditions to the bit of Romania that was left unoccupied in the north-east of country. In the Report of work from the summer of 1919 at Heathfield, the teachers made only brief remarks, i.e. for English „Maria is a highly intelligent pupil; spelling weak but steadily improving”; History „an interested and keen student,” but significantly noting more. The record shows that she was also interested in French, studying piano, singing and drawing.

The engagement of Maria to Alexander, King of the Serbs, Croats and Slovenes was officially announced on 9 January 1922 at Pelesh castle in Sinaia. The religious betrothal ceremony took place in Bucharest on 20 February 1922.

The marriage was celebrated in Belgrade on 8 June 1922. Marie, her mother, remembered her as being „perfectly serene and happy, contemplating her future life with hope and joy... Mignon having never flirted in her life, thought it quite natural to accept the hand of a man who needed to build a home and uphold a country... A love match it can hardly be called but a bond of lovely friendship and mutual regard and sympathy it can certainly be called”³.

Shortly after the marriage, Mignon wrote: „I am very happy the more I get to know him (Alexander) the more I like him”⁴. In November 1922 she started to take lessons about her adopted country: „I have started my Serbian lessons... as well as my history ones”⁵. She usually spoke French to her husband, although she would have preferred English, a more at hand language used at her former home in Romania. Mignon’s new duties in a troubled country scared her, as she confessed: „There are moments when I am almost afraid of all I have got to do and wonder if I am strong for the work I have ahead of me”⁶. She naturalised herself rapidly, benefiting from the fact that both Romania and Yugoslavia were neighbouring countries with very similar customs and mentalities. In March 1923 Mignon confessed to her mother: „I can’t tell you how fond I am getting of my new country and people I am beginning to feel quiet one with them”. The royal couple had three sons, Peter born in 1923, Tomislav in 1928, and Andreij in 1929. They had an English nurse and tutor, and later went to British schools.

Mignon accompanied Alexander in every official visit, as in 1933 when they made a diplomatic tour of Romania, Bulgaria, Turkey and Greece. In October 1934 they were invited to pay a state visit to France. Alexander went by sea from Zelenika to Marseille. Owing to the storm conditions in the Adriatic and because of

³ Kent State University Library (Ohio), Letter Queen Marie to Leile Milne, May 7 th 1922.

⁴ RNA, QM V/2269.

⁵ RNA, QM V/2877.

⁶ *Ibidem*.

her illness (gallstones), Mignon decided against the sea voyage with the Navy cruiser and took the train instead, planning to join Alexander later in Paris. That change of travel plans saved her life, keeping her away from Marseille where the King was assassinated by a member of a Croatian organisation which sought to break-up Yugoslavia. Marie the queen of Romania recorded the shock in her diary: „Sandro died immediately... If Mignon had been with him, she would have shared his fate! Owing to ill health Mignon did not come by sea - but was to join him on the way, at Lyon, and both were to be officially received tomorrow in Paris! ... And Mignon, my Mignon, and little Peter who is here!”⁷. From now on Mignon changed into a different person, widow at 34 with three sons, living in a kingdom politically divided. Peter became king, and up until his coming of age the country was ruled by Paul, the Regent Prince.

As a queen-mother, Mignon was concerned for the stability of Yugoslavia and her dynasty: „I have put a rule to myself that I do not leave the country when Paul is not here, no more will Paul leave if I am abroad”⁸. Mignon had also taken a great interest in child welfare, and she opened and presided the first Child Welfare Congress in Belgrade in December 1935. The Queen also paid frequent visits to orphanages and children's hospitals in Belgrade and distributed gifts to them. On 1st April 1938 Mignon wrote: „this morning I started my work again quite seriously by visiting a school, an institute for blind women and a day nursery”⁹.

In her spare time Mignon was an avid reader of literature, she was interested in gardening, farming and also the redesigning of her houses (in Belgrade, Miločer, Bled, Topola). A fervent fan of automobiles, she had a passion for machinery, a quality peculiar to her Hohenzollern family, most obvious on the male line. She bought several cars; most remarkable among them was a 1931 Duesenberg Model J, one of the very best cars of its time. In the summer of 1935 the queen of Romania paid a visit to her daughter in Dalmatia, and remembered how Mignon drove “with almost masculine efficiency, unabashed by the terribly precipitous turnings... I was pleased to see her take to driving again - it is a good sign”¹⁰.

Inspired by her mother, Mignon was a keen collector of jade objects, and possessed precious jewels, among them the emeralds and diamonds received from her husband, or others inherited from the queen of Romania. According to her mother's will, Mignon was to receive: „the broche with a large round pearl in a circle of diamonds and a smaller drop-pearl; a diamond shaped pendant of large diamonds with a miniature of Emperor Alexander II in the centre with a flat diamond over the miniature, a diadem in sapphires and diamonds; a cross with a large high cabochon sapphire”¹¹, etc.

⁷ RNA; QM, III/192.

⁸ RNA, QM, V/2968.

⁹ RNA, QM, V/2985.

¹⁰ Diana Fotescu (Mandache), *Americans and Queen Marie of Romania*, Oxford-Portland, 1998, p. 116.

¹¹ RNA, QM “Anex to my Will, Sinaia Sept. 1926”.

At the end of the 1930s she bought The Old Mill House (Sandy, Bedfordshire) deciding to live in Britain, as her two younger sons were studying there. After the war, in October 1946 Mignon moved to Great Swifts, in Cranbrook, a Kentish estate of 440 acres, which she sold in March 1950. Until the end of her life she lived in London at 28 Cranmer Court, Sloane Avenue (Chelsea).

In Britain, Mignon continued her work in helping different charity organisations and attending numerous public duties, facts that contrast accounts written by some authors that she lived mostly isolated. As a chairman of the Yugoslav Red Cross Committee in London, Mignon devoted herself to the task of supplying parcels of food and clothing to the Yugoslav prisoners of war in Germany and Italy through the British Red Cross. She received letters and appeals from those camps on the name Maria K. Georgevitch.

Queen Maria spoke at the BBC in April 1941 asking her people to „Preserve Yugoslavia United!”: „Because of my illness I am unable to be now with you and with my dear son and King. I know you will understand that all my feelings, all my thoughts, and all my prayers are with you, who are suffering and in pain... In your hour of trial, remember the words of the late King Alexander, King-Martyr and your comrade of war. His last words were „Preserve Yugoslavia United”. I myself today send you this message. Maintain your dignity. Have full confidence in your King and his heroic Army”¹². After Yugoslavia was occupied by Germany in 1941, the king and the government went in exile to Britain.

Maria together with Peter organised in March 1942 an „Anglo-Yugoslav Week” at Cambridge, and in June „Yugoslavia Week at Bedford”. In May 1942 Mignon went to the offices of the Yugoslav Relief Fund whose immediate aim was to work for the colonies of refugees in different parts of the world, also for the provision of the armed forces. In February 1948 Maria of Yugoslavia spoke in support of the Yugoslav Aid Committee, and in December 1948 she opened the Annual Christmas Sale in aid of Yugoslav disabled soldiers and children.

Mignon was a patron of arts participating at the opening of several Yugoslav art exhibitions between 1942-44 in Cambridge, Oxford and London. In March 1942 she officially inaugurated at Harrods an exhibition of sculptures named „Greek and Yugoslav Life”. Mignon had herself contributed with several of her own sculptures to this exhibition.

She lived for more than twenty years in London, the last 15 of them in a Tito-imposed exile. Mignon died at her London home on 22 June 1961, and was laid in state at the Serbian Orthodox Church. Her sons Peter, Tomislav, Andreij and her grandson Alexander took over the duties of guard of honour. On 2 July the funeral cortege left at 2:15 pm for the royal burial ground at Frogmore, Windsor.

As a Queen, she was not as charismatic or energetic as her mother, but had a very strong will that helped her overcome the immensely difficult situations and

¹² BBC, 9 April 1941.

tragedies that bequeathed her family and country in the twentieth century. She also had real inclinations for charity work and knew only too well, as her mother said, that queens must have a face for every Fate.

1. Princess Maria-Mignon, 1902.
(Diana Mandache collection).

2. Mignon and her mother, Marie of Romania by Boleslaw von Szankowski 1910, postcard (Diana Mandache collection).

3. Princess Maria, 1920. (Diana Mandache collection).

4. The betrothal of Mignon & Alexander of Serbia, Bucharest, 20 February 1922. (Diana Mandache collection).

5. The royal marriage of Mignon Alexander, 8 June 1922, Belgrade. (Diana Mandache collection).

6. King Alexander, Queen Maria and their first son, Peter. (Diana Mandache collection)

7. Tomislav, Queen Maria, Andrej, and King Peter. (Diana Mandache collection).

8. Mignon attending the Congress for child welfare in Belgrade 1935. (Diana Mandache collection).

**LA PELEȘ, PE ARIPILE MUZICII.
AMINTIRI DESPRE GEORGE ENESCU
AT PELEȘ CASTLE, ON THE WINGS OF MUSIC.
RECOLLECTIONS ABOUT GEORGE ENESCU**

Raluca Velicu*

MOTTO: Muzica pornește de la
inimă și se adresează inimilor
George Enescu

Abstract

Queen Mary's recollections about George Enescu represent the starting point of a captivating travel which reveals us the composer's outstanding moral qualities. The sovereign's notes are enlarged by some recollections of both personalities and simple people who spent time around the composer. Queen Mary's evocations, simply entitled -"George Enescu" – can be found at the National Archives of Romania, in English, some handwritten and some typed. Her remembrances were written at Enescu's 50th anniversary, when his closest friends gathered around to bring him their affection, love and admiration.

Keywords: Queen Mary of Romania, George Enescu, evocations, violin, concerts.

Personalitate proeminentă a răscrucii dintre veacuri, George Enescu a impresionat nu doar prin creația sa muzicală, ci și prin calitățile umane apreciate de toți cei care l-au cunoscut. Astfel, pe drept cuvânt se vorbește și astăzi despre „fenomenul Enescu”.

Și poate nu întâmplător destinul a potrivit lucrurile în așa fel, încât, la 19 august 1881, în anul proclamării Regatului României, George Enescu avea să vadă lumina zilei.

Iar, dacă Regele Carol I a fost cel care a deschis României drumul în Europa și în lume, conferind poporului român o identitate, George Enescu a scos din anonimat România prin muzică. A creat muzica clasică românească, inspirându-se din liniile melodice arhaice, tradiționale, creația sa depășind barierele clasicului și situându-l printre primii muzicieni moderni ai lumii contemporane.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României; Secția Istorie.

Evocări demne de atenție, referitoare la însușirile morale ale lui George Enescu, se află în Arhivele Naționale, în însemnările Reginei Maria a României. Ele sunt intitulate simplu: *George Enescu*. Prezentarea artistului alcătuită de suverană a stimulat dorința de a afla mai multe despre *George Enescu – Omul și*, din materialele cercetate ulterior, am selectat câteva amintiri ale celor care l-au cunoscut îndeaproape. Vom recurge pentru început la aducerile-aminte ale Reginei Maria, cea care ne-a revelat calitățile sufletești ale marelui compozitor. Aceste însemnări, aflate, așa cum am menționat, în Arhivele Naționale, sunt în limba engleză, atât sub forma de manuscris, cât și tipărite. Consemnările sale au fost scrise cu ocazia aniversării a 50 de ani de viață ai muzicianului, moment la care cei apropiați s-au adunat pentru a-i aduce omagiul, dragostea, afecțiunea și recunoștința pentru toată frumusețea pe care a reușit să o aducă în viața lor.

După debutul său răsunător de la Paris cu „Poema Română”, suită simfonică dirijată de cel mai apreciat șef de orchestră din acea vreme, Edouard Colonne, din 6 februarie 1898, Enescu a fost luat sub protecția Reginei Elisabeta. Recomandarea a venit din partea prințesei Elena Bibescu, născută Costache-Epureanu, ea însăși pianistă, absolventă a Conservatorului din Viena. Prințesa întreținea un renumit „salon artistic”, frecventat de oameni celebri ai lumii pariziene și, la scurt timp după intrarea lui Enescu la Conservator (avea doar 13 ani), s-a interesat de calitățile excepționale ale tânărului și tot ea l-a prezentat lui Colonne¹. Astfel se face că, la Paris, un tânăr compozitor român în vârstă de 17 ani a fost chemat pe scenă alături de dirijor, „ceea ce nu s-a mai văzut aici de la premiera lui Falstaff”², după cum comenta un ziar.

În acele vremuri, în România, Carmen Sylva, regina-poetă, încerca să atragă în jurul ei valori culturale și artistice, acțiune dedicată consolidării monarhiei. Din această cauză orice alt cerc artistic era eclipsat, iar artiștii, evident, nu puteau evita această atracție. Misiunea de „Mecena” îi surâdea Reginei, ea fiind o mare amatoare de artă și melomană convinsă, astfel că l-a invitat la castel pe tânărul Enescu.

Aprecierile Reginei Maria, precum și mărturiile altor muzicieni care l-au cunoscut sau au concertat alături de el la Sinaia și București, ne conturează atât atmosfera în care a creat și a interpretat tânărul artist, cât și trăsăturile sale sufletești cu adevărat remarcabile.

Modest, simplu, generos sunt însușirile care predomină în descrierea lui Enescu atât în memoriile suveranei, cât și în ale celor care s-au aflat în preajma lui. „... *Simplu, dar învăluit de acea simplitate caracteristică celor cu adevărat*

¹ Coordonator Mircea Voicana, *George Enescu. Monografie*, București, Editura Academiei R.S.R., vol. I, 1971, p. 173.

² *Ibidem*, p. 176.

măreți”... „o simplitate frumoasă, ce nu s-a lăsat distrusă de glorie, admirație și adulație”³.

Prima imagine a „micului geniu” este vie în amintirea Reginei: „Nu trebuie să fac un efort, mi-l amintesc, e ca și cum s-ar fi petrecut ieri, un băiețel aflat în camera Reginei Carmen Sylva, femeia care l-a patronat și protejat, care l-a iubit ca pe propriul ei copil”⁴.

Când Regina Maria și George Enescu s-au cunoscut, pe vremea când ea „era tânără și ignorantă, iar el un copil precoc”, erau timizi, abia vorbindu-și, prietenia dintre ei având să se lege cu mult mai târziu. Neinițiată în domeniul muzical, Maria mărturisește că Regina Elisabeta și George Enescu au fost cei care i-au trezit dragostea pentru această artă, care cu timpul a devenit una din principalele bucurii ale vieții sale. Fiindcă nu i-a fost dat să trăiască printre artiști până atunci, prezența celor doi o copleșea. Îi privea cu teamă, cu uimire, dar și cu un adânc respect, părându-i ca două ființe care își împărtășeau cunoștințe despre care tânăra prințesă nu avea habar.

În fiecare an, Enescu era invitat la Peleș și este de necontestat că această situație i-a folosit mai ales în țară, prin obținerea unei poziții sociale pe care numai condiția sa de muzician nu i-ar fi permis s-o dobândească.

În timpul vizitelor anuale, făcea muzică de la 11 la 13 și după-amiezile de la 17 la 19, își amintea Enescu în 1943. Dominată de concepții conservatoare, Carmen Sylva era lipsită de interes pentru creațiile contemporane. Despre gusturile ei muzicale ne spune chiar Enescu: „Preferințele Reginei mergeau spre clasicii muzicii. Nu-i plăcea Wagner pentru că îl socotea senzual și tulburător. Îi plăceau nespus de mult seninii și purii Bach și Händel; Brahms îi părea riguros. ...Compozițiile mele îi plăceau mai ales cele de la început. În fața Simfoniei I a mea nu a reacționat în nici un fel. Suverana visa să ajung un fel de compozitor, ca cei de pe vremea lui Bach, ceea ce nu s-a putut, eu fiind latin și exprimând sensibilitatea altor vremuri. Era împotriva spiritului modern în muzică”⁵.

Și la București erau organizate așa-numite „matinee muzicale”, în apartamentele Reginei. În contrast cu firea rece a Regelui Carol I, Carmen Sylva se lăsa în voia înclinațiilor artistice: literatură, muzică, pictură, fiind deseori înconjurată de falsa admirație a celor de la curte. Totuși, distinși muzicieni, printre care și Enescu, cântau de trei-patru ori pe săptămână muzică de cameră de toate genurile, intercalată de solo-uri instrumentale sau vocale. Secretarul Reginei Elisabeta, Edgar Dall’Orso, și violoncelistul Dimitrie Dinicu erau organizatorii acestor programe. Primul cvartet permanent din țară fusese înființat în 1897 de Dim. Dinicu, absolvent al Conservatorului din Viena. Cântau alături de el fratele

³ A.N.I.C., Fond Casa Regală, Regina Maria, dosar III/13/1936, George Enescu, f. 3.

⁴ Ibidem.

⁵ G. Enescu, *Amintiri despre Carmen-Sylva*, în Revista „Fundațiilor Regale”, an X, 1 decembrie 1943, nr. 12, p. 504; Coordonator Mircea Voicana, *op.cit.*, p. 212.

său, G. A. Dinicu, violoniștii E. Loebel, Edgar Dall'Orso și Carl Flesh⁶, acesta din urmă fiind și profesor la Conservator în perioada 1897 -1902. El povestește că „era o lege nescrisă ca soliștii străini în vizită să fie obligați să vină să cânte la Palat. „...Muzica se făcea într-o cameră mare, în care o mică orgă construită în perete mărturisea preferința Reginei pentru acest instrument muzical regal”⁷. După spusele lui aflăm că atmosfera era destul de artificială, ținând cont că asistența era chemată să se extazieze în fața producțiilor poetice ale Reginei, create de obicei în timpul desfășurării programului muzical.

Alte aspecte ale prezenței lui George Enescu la castelul Peleş, precum și ale vieții artistice create aici de Carmen Sylva, ne sunt dezvăluite de muzicologul Viorel Cosma, în antologia intitulată *George Enescu în memoria timpului*. Toți cei care l-au cunoscut, de la cele mai înalte personalități (oameni politici, compozitori) la prieteni buni, persoane simple care i-au fost în preajmă, melomani și admiratori își evocă cu nostalgie amintirile legate de Enescu - Omul. Toate aceste mărturii au fost adunate cu o deosebită grijă de autor, tocmai în scopul alcătuirii unui „portret intim al geniului”.

Cella Delavrancea, pianistă, scriitoare, critic muzical, l-a cunoscut îndeaproape, fiindu-i parteneră în numeroase concerte. Din evocările domniei sale aflăm de unde îi provenea maestrului porecla Pynx. Regina Elisabeta a remarcat în figura tânărului compozitor un amestec de pisică și sfînx: „Înalt, brun, privirea enigmatică, nasul fin, îndreptăteau porecla dată... Enescu era un Sfînx. Emană din el un mister de necuprins”⁸. Cella Delavrancea l-a întâlnit prima oară la Sinaia, la Peleş, unde fusese invitată alături de mama ei. Carmen Sylva a îndemnat-o să cânte alături de el. Emoțiile trăite atunci au fost de o intensitate remarcabilă: „...am intrat în sala de muzică. Amfitrioana, cu entuziasmul ei comunicativ, a exclamat: <<Pinks, sonata de Franck, imediat>> și m-a grăbit spre estradă. Atunci am văzut pentru prima oară pe Enescu. Svelt, brun, degaja o putere de sugestie învăluitoare. ...M-am avântat în sonată ca în valurile mării. S-a revărsat o atât de pătimășă poveste, încât la sfârșit (...) eram amușiți. <<Același har ne-a luminat>>, mi-a șoptit și mi-a sărutat mâna. Am mai cântat sonata cu el de multe ori, dar nu am mai depășit hotarul vieții”⁹.

Zoe Cămărășescu, pianistă și melomană, a avut prilejul să întâlnească mai toți muzicienii care se perindau la curtea regală, prin intermediul mamei sale, Zoe Bengescu, doamnă de onoare a Reginei Elisabeta. A luat parte la toate ședințele de muzică de cameră și concertele ținute de Enescu la Sinaia și București¹⁰. Amintirile acestora aduc aproape de noi atmosfera din salonul de muzică de la Peleş:

⁶ Coordonator Mircea Voicana, *op.cit.*, p. 247.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Viorel Cosma, *George Enescu în memoria timpului*, București, Editura Casa Radio, 2003, p. 56.

⁹ *Ibidem*, p. 54.

¹⁰ *Ibidem*, p. 419.

„*Auzeam, spune ea, tot ce era talent mai de faimă, tot ce era artă curată*”. Alături de artiști de prestigiu ai scenei lirice mondiale (Ysaÿe, Kubelik, Thibaud, Sarah Bernhardt, Suzanne Deprès) erau prezenți Edgar Dall’Orso, secretarul reginei, Dinicu, minunatul violoncelist țigan, profesor la Conservator, Eufrosina Băicoianu, fostă domnișoară de onoare, excelentă pianistă. „... *Apoi era și Enescu, neîntrecutul Enescu. Sufletește a fost înfiat de regină de când era copil. Ea a recunoscut în el scânteia genială pe care copilul de atunci n-a dezmințit-o*”¹¹.

De dimineață, de la orele 11 și până la ora dejunului, la castel se auzea muzica. Serile îi erau dedicate lui Wagner. Invitații erau așezați pe scaunele roșii de catifea, italienești, dispuse de jur-împrejurul Reginei, copiii se înghesuiau fie pe patul Renaissance, lângă ușă, fie pe scaunele roșii, de unde nu se mai mișcau până la pauză.

Deseori, Principesa Maria, când revenea de la München, unde anual participa la marile reprezentații de la Operă, îl ruga pe Enescu să i le interpreteze la pian. În semi-întineric, „*într-o reculegere aproape religioasă*”, răsunau primele acorduri ale pianului, instrument obișnuit, „*dar care sub mâinile lui Enescu devenea cu totul altceva*”. În timp ce el cânta, „*regina continua să lucreze la dantelele ei sau își picta Bibliile*”. Cella Delavrancea ne spune că „*foarte des, îl reprezenta pe Enescu în Sfinx când evoca scene din Vechiul Testament, în chenare*”¹².

„*Enescu la vioară, Enescu la pian, Enescu la orgă. Regina nu se mai sătura ascultându-l. Bach, Haendel, Vivaldi, Corelli, Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann, Brahms, Mendelssohn, Grieg, Dvorák, tot ce exista ca muzică de cameră se auzea la castel*”¹³, își amintește Zoe Cămărășescu. Audițiile de orgă aveau loc în *Schrankzimmer*. Bach producea Reginei și maestrului sentimente divine. Cu toții pierdeau noțiunea timpului, lăsându-se învăluți de muzica interpretată magnific de Enescu. Doar programul strict impus de Carol I, care nu accepta întârzierea sub nici o formă, îi smulgea din plăcuta visare. Slugile se precipitau când vedeau orele înaintate, ivindu-se adesea în ușa sălii de muzică. Odată cu încetarea ultimului acord, se isca un *iureș de nedescris*, cu toții grăbindu-se în alegerea ținutei de rigoare impuse la masa regală de seară.

„*Pentru noi, toate câte eram – își amintește Zoe Cămărășescu – cele patru fete ale mamei, Rosetteștile, Irinița Blanc, Berindeile, familia Băicoianu, Ninetta, invitatele de seară, bucuria cea mare era să fim așezate lângă Enescu. Dinicu făcea complimente fără haz. Dall’Orso era obraznic, dar cu haz. Casa militară regală nu prezenta nici o atracție. Doctorul Mămulea făcea filozofie și mesteca îndelung mâncarea, (...) așa cum este sănătos pentru digestie. Locotenentul de serviciu era timid și nu vorbea. Dar Enescu? Visa. Mânca grăbit și mult, apoi*

¹¹ *Ibidem*, p.420.

¹² *Ibidem*, p. 49.

¹³ *Ibidem*, p.420.

înălța capul lăsat ușor pe speteaza scaunului și părea complet absent. (...) Și, revenind pe pământ din acea depărtare, dacă îți adresa un cuvânt drăguț, o glumă, un calembour, îți schimba toată seara”¹⁴. Lui Enescu îi plăcea să râdă, să facă farse și glume, victimă căzând adesea Dinicu. Îi plăceau jocurile copilărești, se întrecea în jocuri de cuvinte cu Dall’Orso, toate spre încântarea Reginei. Apoi, se furișa cu vioara subraț spre vila Marukăi, unde îl așteptau alți invitați.

„Și așa – continuă Zoe Cămărășescu – trecea încă o zi începută în nobila frumusețe a muzicii și sfârșită în noblețea cadrului unui castel, departe de orice sunete și simțăminte vulgare, în mijlocul unor oameni de o calitate sufletească cu totul deosebită”¹⁵.

Umorul ascuns al Maestrului îl sesizăm în mărturisirea ce i-o face pianistului **Ionel Dobrogeanu-Gherea**, privind propria-i metodă de a se detașa, de a-și economisi energia creatoare. „După cum închizi ochii ca să te aperi de prea multă lumină, m-am obișnuit să-mi închid urechile, adică auzul, când mi se vorbește, mai ales când îmi vorbesc cucoane. E o odihnă plăcută și utilă. Când îți vorbește fără să te întrebe nimic, merge foarte bine, dar altfel riști să faci gafă. Zilele trecute o cucoană m-a întrebat de câte ori am fost în America (după cum am aflat mai târziu) și am răspuns <Da, desigur!>”¹⁶.

Admirabila sa ușurință de a se retrage în sine, fără a-i neglija însă pe cei în mijlocul cărora se afla, a fost remarcată și de Regina Maria:

„De copil, avea această abilitate de a se putea izola în mijlocul unei mulțimi, fiind în același timp politicos cu cei din jurul lui, găsind pentru fiecare un cuvânt bun.” „[...]Și totuși putea să se retragă în sine, astfel încât nimic din afară să nu-i poată afecta calmul și răceala necesare geniului său”¹⁷.

Maruca Cantacuzino, „Princesse aîmée”, cum obișnuia Enescu să o alinte, l-a cunoscut pe artist tot la Peleş. Maruca a fost unica și marea sa dragoste. „Enescu o adora, deși era infernală. [...] Prin el a înțeles și i-a plăcut muzica”, mărturisește Cella Delavrancea. Regina Maria îi rezervase locul de frunte între prietenele ei. O fascinau temperamentul impunător, înclinațiile sale către absurd. Prezența ei o înveselea. Erau renumite minunatele serate pe care le oferea celor mai apropiați și unde Enescu, în semiobscuritate salonului ei, „trecea de la vioară la pian, neobosit în dăruire sufletească”¹⁸.

„Îi plăcea să ne adunăm la ea acasă, povestește Regina. De obicei ne întruneam ca să ascultăm cântând pe George Enescu, minunatul nostru violonist și

¹⁴ Ibidem, p. 422.

¹⁵ Ibidem, p. 423.

¹⁶ Ibidem, p. 76.

¹⁷ A.N.I.C., Fond Casa Regală, Regina Maria, dosar III/13/1936, George Enescu, f. 3.

¹⁸ Viorel Cosma, op.cit., p. 343.

*compozitor, mare prieten al casei. Nenumărate ceasuri încântătoare am petrecut lângă vatra Marukăi în tăcere, sub vraja arcușului său fermecat*¹⁹.

Maruca era foarte plăcută, atât de Regina Elisabeta, cât și de Regele Carol I, acesta din urmă acordându-i, de câte ori o întâlnea, „adevărate strângeri de mână și atenții pentru care eram invidiată. Regina Elisabeta, strălucitoare în rochiile ei albe, îmi făcea în timpul concertului multe semne discrete și îmi zâmbea deschis, ceea ce implica un schimb de gânduri și impresii între noi”²⁰.

S-a spus și s-a scris mult despre dragostea celor doi. George Enescu a iubit-o doar pe Maruca Cantacuzino. Intens și statornic. A iubit-o așa cum a trăit și creat: unic și tumultuos. I-a fost alături în momente dificile, reușind să-i redea încrederea în dragoste, încrederea în ea însăși. Mulți au dezaprobat-o pentru „originalitatea prea voită”, printre ei aflându-se și I. G. Duca, acesta „preferând o simplitate nepretențioasă”, însă, cu toate acestea, lumea venea la seratele ei, „căci totul compensa cu plăcerea de a-l auzi pe Enescu întrecându-se pe sine”²¹.

O altă calitate a lui Enescu, remarcată și de Regina Maria, era generozitatea lui față de ceilalți artiști: „Ar mai fi o trăsătură a caracterului lui pe care aș vrea anume s-o amintesc, generozitatea lui Enescu față de ceilalți artiști. El e gata să asculte, să ajute, să sfătuiască, să îmbărbăteze. Nici un începător nu e lipsit de interes, nici cel mai umil dintre învălmășiții în lupta pentru un rost nu e nesocotit”²².

În acest context, cel mai bun exemplu l-a constituit **Yehudi Menuhin**, care l-a întâlnit întâia oară pe maestru la San Francisco, unde își dirija Simfonia, interpretând apoi Concertul de Brahms. La doar opt ani, Menuhin s-a declarat „subjugat de Enescu, mai înainte a de a răsună prima notă. Chipul său, atitudinea sa, părul negru, întreaga sa făptură afirma parcă, sus și tare, că aveai în față un om liber, puternic, neîncătușat de nimic, înzestrat cu spontaneitate, cu geniu creator, cu înflăcărare. ... Maniera lui Enescu de a reda muzica lui Brahms a marcat definitiv propria mea interpretare”²³. În 1927, pe la începutul toamnei, Menuhin, însoțit de părinții și sora sa, avea să ajungă pentru prima dată în România, să studieze cu George Enescu. A locuit la Sinaia, la vila „Carola”, iar lecțiile de vioară aveau loc la vila Luminiș. „Enescu nu era numai un profesor, mărturisea Menuhin; de altfel nici nu se considera. El reprezenta mâna providenței care avea să mă sprijine, inspirația care m-a ridicat de pe pământ”²⁴.

¹⁹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, traducere de Margarita Miller-Verghy, vol. II, Iași, Editura Moldova, 1990-1991, p. 268.

²⁰ Maruca Cantacuzino, *Umbre și Lumini. Amintirile unei prințese moldave*, Onești, Editura Aristarc, 2000, p. 653-657.

²¹ I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol III, în Colecția *Memorii și Mărturii*, München, Jon Dumitru – Verlag, 1982, p. 139.

²² A.N.I.C., Fond Casa Regală, Regina Maria, dosar III/13/1936, George Enescu, f. 7.

²³ Yehudi Menuhin, *Călătorie neterminată*, București, Editura muzicală, 1980, p. 63 și 73.

²⁴ *Ibidem*, p. 62.

De-a lungul timpului, reîntâlnirile celor doi muzicieni erau mult așteptate și marcate de profunde emoții. Revederea de la București, din 1939, l-a făcut pe Menuhin să remarce: „*L-am găsit pe Enescu, după șapte ani, adus de spate, dar plin de același umor. [...] Nu m-a decepționat vreodată nici pe plan uman, nici pe plan muzical*”. [...] *Așa cum viața sa muzicală era un organism binar, și viața sa fizică se rotea în jurul a două nuclee: 36 Rue de Clichy, apartamentul lui de la Paris, și o casă la țară, numită Vila “Luminiș”, la Sinaia, România. A spune că aceste locuințe găzduiau, una pe omul supracivilizat, iar cealaltă, pe un copil al naturii ar însemna să suprasimplifici problema, căci, român la Paris, Enescu era moldovean în România*”²⁵.

Dragostea artistului pentru țară a impresionat-o în aceeași măsură și pe Regina Maria, suverana mărturisindu-ne că: “*Enescu este Român, el poartă în adâncul sufletului armoniile, vibrațiile țării sale, precum și acel <dor> legat de locurile natale*”²⁶. Cuvântul *dor* este scris de regină în limba română.

Nesfârșite și pline de emoții sunt mărturiile celor care vorbesc despre noblețea caracterului lui George Enescu și despre generozitatea sa.

Parcurgând în continuare însemnările suveranei, aflăm un asemenea episod, care îl evocă pe Enescu în timpul războiului, venit la spital în mijlocul răniților să le aline durerea cu „vioara lui fermecată”: „*Stătea acolo între sute de paturi, [...] înălțând arcușul ca și cum ar fi vrut să umple locul gol și sfărâmat cu valuri de armonie. [...] Buze fără sânge se căzneau să-și arate recunoștința și mâini de ceară tremurânde se împreunau în rugăciune. Li se adusesese frumusețe pentru scurt răstimp suferinșilor și vrăjitorul în stare să-i poarte un ceas fulgător peste jalea lor fusese Enescu*”²⁷.

Mărturia **soldatului Varga**, rănit pe frontul din Moldova, în 1916, confirmă emoțiile răniților, atât de bine înțelese de regină, la auzul viorii lui Enescu:

„*Lacrimile bucuriei noastre pline erau tot omagiul ce-l puteam da, dincoace de tranșee, în învălmășeala de alb a bandajelor și paturilor. Tremur și fior de-a valma. Simț ce nu se poate tălmăci cu vorbe. Adjectivul dur și înmiit ar fi inutil. Uitasem de rană, de puzderie de tristeți cenușii înmănunchate între un pansament și o țigară*”²⁸.

Fratele vitreg al artistului, **Dumitru Bâșcu**, relatează o întâmplare extraordinară, o sinteză, după părerea noastră, a Omului Enescu:

„*Odată, coana Lucreția, un fel de rudă, a venit să-l roage pentru un concert la spitalul din Iași. O clipă n-a stat pe gânduri. Știu că atunci a vrut să-l asculte și unchiul din Dorohoi, popa Ionică, dar el ne-a spus tuturor să-l lăsăm singur cu răniții și să venim când o termina. Peste un ceas, ducându-ne noi la*

²⁵ *Ibidem*, p. 73.

²⁶ A.N.I.C., Fond Casa Regală, Regina Maria, dosar III/13/1936, George Enescu, f. 1.

²⁷ *Ibidem*, f. 6.

²⁸ Viorel Cosma, *op.cit.*, p. 452.

spital, l-am aflat pe trotuar, cu vioara în brațe, în culmea furiei, roșu la față, nepotolit și de nepotolit: <<Știți ce mi-au făcut? Au adus în sală numai cuconet; nici urmă de răniți. Să n-o văd pe Lucreția cât oi mai fi!>> Așa era el”²⁹.

Ultimii ani din viață, George Enescu i-a petrecut la Paris, în locuința sa din Rue de Clichy, alături de Maruca. Situația financiară dificilă l-a obligat să-și vândă mobila, pianul, acesta fiind înlocuit cu o pianină, iar în cele din urmă renunță și la frumosul apartament de la etajul al doilea, mutându-se la parter, într-unul mai mic și întunecos. Cu puțin timp înainte de plecarea sa dintre noi, George Enescu s-a întâlnit cu Yehudi Menuhin: „M-a chemat într-o bună zi în cămăruța lui unde dormea și făcea și muzică și-mi încredință vioara. “Nu voi mai cânta niciodată, îmi spuse el. Va fi mai în siguranță în America decât aici”. [...] Mi-a dăruit atunci și prima lui vioară bună, Sant Serafino, cumpărată din economiile lui ca student la Viena... Astfel, fără vreo ceremonie, fără cuvinte de prisos, se despărți de tovarășii de viață, despuindu-se de ultima sa splendoare, de ultimele obiecte îndrăgite, de toate cele la care mai ținea, pregătindu-se pentru drumul cel de pe urmă. A murit la Paris, la 4 mai 1955”³⁰.

Ar mai fi atât de multe de spus despre George Enescu. Dar cele mai potrivite cuvinte pentru a încheia se cuvin a fi cele ale Reginei Maria, cea care l-a cunoscut, admirat și înțeles pe Omul – George Enescu, izbutind să-i deslușească străfundurile sufletului: „Prieten al celor de sus și deopotrivă al celor umili, e o cinste pentru noi să ne descoperim capetele înaintea lui George Enescu; el e un mare Român și suntem bucuroși că e din vremea noastră, dar mai bucuroși încă știind că numele lui n-are să treacă odată cu el. E un nume care își va găsi locul printre nemuritori: George Enescu, micul băiat din Dorohoi”³¹ (Maria, Balcic, octombrie 1931).

²⁹ *Ibidem*, p. 364.

³⁰ Yehudi Menuhin, *op.cit.*, p. 179

³¹ Fond Casa Regală, Regina Maria, dosar III/13/1936, George Enescu, f. 8.

Fotografie cu autograful Reginei Maria, 1921. (Patrimoniul MNIR).

A photo of Queen Marie with her autograph, 1921. (MNIR patrimony).

La Castelul Peleş, în camera de muzică, alături de Regina Elisabeta, Dimitrie Dinicu și Eufrosina Băicoianu. Fotografie alb-negru. (Patrimoniul MNIR).

George Enescu at Peleş Castel, in the music room, with Queen Elisabeth, Dimitrie Dinicu and Eufrosina Băicoianu. Black-and-white photo (MNIR patrimony).

Micul geniu și vioara lui. Fotografie alb-negru (Patrimoniul MNIR).

The little genius and his violin. Black-and-white photo. (MNIR patrimony).

George Enescu și Herbert von Karajan. Fotografie alb-negru (Patrimoniul MNIR).

George Enescu and Herbert von Karajan. Black-and-white photo. (MNIR patrimony).

George Enescu alături de Maruca și D. Chostakovici. Fotografie alb-negru (Patrimoniul MNIR).

George Enescu with Maruca and D. Șostakovici in Moscow. Black-and-white photo. (MNIR patrimony).

Fotografie alb-negru. Maria (Maruca) Cantacuzino în 1928. (Patrimoniul MNIR).

Maria (Maruca) Cantacuzino in 1928. Black-and-white photo. (MNIR patrimony).

Fotografie alb-negru. George Enescu în mijlocul ofițerilor ruși și români la un spital militar din Moldova. Fotografie alb-negru (Patrimoniul MNIR).

George Enescu among Russian and Romanian officers at a military hospital in Moldova. Black-and-white photo (MNIR patrimony).

Regina Maria, suverana care i-a apreciat modestia și generozitatea. Carte poștală, sepia. (Patrimoniul MNIR).

Queen Marie, the sovereign who appreciated Enescu's modesty and generosity. Postcard, sepia. (MNIR patrimony).

George Enescu alături de părinți. Fotografie alb-negru. (Patrimoniul MNIR).

George Enescu with his parents. Black-and-white photo (MNIR patrimony).

George Enescu. Fotografie alb-negru (Patrimoniul MNIR).

George Enescu. Black-and-white photo (MNIR patrimony).

Regina Elisabeta, suverană a Regatului României și protectoare a artelor. Fotografie, sepia. (Patrimoniul MNIR).
 Queen Elisabeth, sovereign of the Romanian Kingdom and a protector of the arts. Photo, sepia. (MNIR patrimony).

Regina Elisabeta, patroana compozitorului, în sala de muzică a castelului Peleş. Fotografie, sepia. (Patrimoniul MNIR).
 Queen Elisabeth, the composer's patron in the music room of Peleş Castel. Photo, sepia. (MNIR patrimony)

ALTĂ LUME, ALT FASON: INTERWAR ROMANIAN TRAVEL NARRATIVES IN THE UNITED STATES

Lavinia Popică*

Abstract

The article presents a series of travelogues written by Romanian authors who visited the United States of America during the interwar period and recounted their American experiences.

Keywords: Romania, the United States, interwar period, travelogues.

Travel to distant lands and travel narratives have been around forever. The travel narrative designates both travel narration and travel. Travelers also recount the differences between cultures and civilizations. The travelogues translate the experiences in a different country through the lenses of their own culture. The travel narratives raised tremendous scholarly debate inside the fields of history, comparative literature, and cultural studies. The British travel narratives in particular and Western travel narratives in general were the main focus of research because of the number of travelers as well as their achievements in imposing stereotypes and formulas. Yet recently an interest in travelogues from Eastern Europe has also emerged. They do not necessarily need to be read as “reverse travel”, or “writing back” against “European” discourse, but emerge from and contribute to a series of interrelated but as yet insufficiently understood cultural traditions¹. Moreover, this chapter argues that interwar Romanian travel narratives must be understood as a part of the European cultural tradition of travel writing.

Romanian travel narratives claim identification first with European readers and then particularly with Romanian readers, with the exception of Queen Marie who claims European royal identity first. Romanian travelers wrote these narratives within the European tradition. They engage with ideas about America formed in Western Europe. The travelogues make apparent the diffusion of cultural ideas within European culture. Furthermore, travelogues mention other travelers in the United States and their descriptions. To take a few examples, Dr. D. I. Vasiliu

* Doctorand Universitatea din Montreal.

¹ *Under Eastern Eyes. A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe, 1550-2000*, edited by Wendy Bracewell and Alex Drace-Francis, Budapest, New York, Central European University Press, 2008, p. VII.

mentions and quotes Paul Morand's description of the Statue of Liberty as well as an unnamed Frenchman who lived at the Waldorf Astoria; Andrei Gheorghiu quotes Louis Hennepin's description of Niagara Falls; Dr. Begnescu underlines previous writings of Paul Morand and Blasco Ibanez; I. Vion is also aware of European travelers in the United States such as Tardieu, Duhamel, Siegfried, Achard, and Morand, and he quotes Siegfried explaining how prohibition contributed at raising American workers' standard of living; V.V. Stanciu quotes André Tardieu regarding America's economic power post WWI; C. L. Flavian quotes Georges Duhamel and André Tardieu. P. Comarnescu sets himself apart in his writing also in this regard. He quotes Gorki about America being a sad country as well as Duhamel for the slaughterhouse in Chicago. He read in some detail Duhamel's work about the United States, thus he sets himself apart by critiquing his point of view. First, he presents Duhamel as "mean and cowardly"² for underlining slaughterhouses as odious only in the United States. He points out "the Americans have the only fault of being organized and civilized in this barbarity, making the animals suffer less, nobody eating something cleaner"³. Second, Comarnescu addresses the oldest and biggest critique of the United States - its materialism: "And we talk so easily of American 'materialism', their lack of spirituality. How narrow-minded and one-sided we are in those moments! I was talking in Los Angeles with Pierre de Lanux who as well as I thinks that attitudes such as Duhamel's can only be detrimental"⁴. Third, he emphasizes Americans are "unfair thought as perpetual children"⁵.

Along with quotes from French or German travelers in the United States in their own narratives, Romanian newspapers also published French or German travel narratives for example *Universul* published Maurice Dekroba's travel writing *Realitatea Ilustrata* also published German travel narratives. Supporting this point of view is also the collections of Romanian libraries, which carry French and German travel narratives about the United States.

Regarding the existent literature on travel narratives, this chapter focuses on studying interwar Romanian travel narratives and the representations of the United States they created and imposed within Romania. Those travelers were part of Romanian intellectual elite - more often male, their writings were a success. Many of those travel narratives were published in Romanian newspapers or presented as conferences about the United States before being published as books. Therefore, they contributed to the creation of images of the United States in Romania. The idea of cultural, spiritual, historical Europe, superior to materialistic,

² Petru Comarnescu, *America văzută de un tânăr azi*, Editura „Adeverul” S.A., București, 1934, p. 155.

³ *Ibidem*, p. 155-156.

⁴ *Ibidem*, p. 217.

⁵ Petru Comarnescu, *Homo Americanus*, Editura Vremea, București, 1933, p. 107.

technological, and young and naïve America dominates the majority of these travel narratives. “The view of modernity as violence against nature, which humanity must eventually expiate and repay with the sacrifice of its humaneness and its existence is central to many of the texts.”⁶ On one level this text focuses on the technological development in the United States, yet the threats of mechanization overshadow the accomplishments. On the other level, the rise of mass consumption society creates uniformity, decadence of culture. Using Tzvetan Todorov’s classification of approaching alterity, this study argues that most travelers understood the United States at an axiological and praxiological level rather than epistemic level. The axiological level refers to value judgments of the other, the praxiological level includes distancing or identifying with the other and the epistemic level is the level of better understanding. Yet, Petru Comarnescu took a step further in understanding American civilization, addressing alterity at the epistemic level, also through the nature of his trip: he spent almost 3 years in the United States, obtaining his doctoral degree at Southern California University.

The travelogues are very careful in recounting the administrative details of their trips, the company they traveled with, where did they embark, the difficulties of crossing the ocean. Crossing the ocean is almost as a rite of passage, an adventure in itself, most of travelers seem to have faced the danger of a storm. Furthermore, the difficulty of taking this kind of trip because of financial reasons, difficulty to obtain American consulate visa, but also the time necessary of crossing the ocean are also presented in detail. The trips are pretty standard, mainly visiting big American cities: New York, Niagara Falls, Detroit, Chicago, Washington D.C., Philadelphia, few of them describes also West Coast, especially Los Angeles and San Francisco.

N. Lupu, a Romanian politician, travels for the second time in the United States for three months in autumn of 1922. He first published his impressions in the newspaper *Aurora*. He underlines the United States’ characteristic as melting pot, transforming in 10 years the illiterate peasants, offering a new standard of living, surpassing any European correspondent. It is a world in continual movement, an “organized giant”, work being its power⁷.

Paying his visit shortly after the end of First World War, the position of Europe is weakened, the United States increased its position of domination. Lupu also underlines few contacts between Europe and the United States which led to lack of knowledge and understanding of their civilizations: It is said in general that Americans do not know Europe and it is very true. But it is even truer and graver: Europeans do not know America and Americans. Weakened and crushed by the

⁶ Jean-Philippe Mathy. *Extrême Occident. French Intellectuals and America*, The University of Chicago Press, Chicago, 1993, p. 55.

⁷ N. Lupu, *Jurnal American*, Editura Institutului European, Iași, 1991, p. 125.

Great War, torn by the postwar hate, a total confusion in organization, exchange, production, transport, poor people of old and civilized Europe look at 'rich' America with humility, with lack of dignity and with servile respect of a humble servant at the rich master, of an insolvent to the creditor of 18 billions \$. This master we should know. He is not the American people; it is only a part of it⁸.

Among the good qualities of Americans are their idealism and practical sense, their generosity. Yet the desire to gain limits their generosity: "the American is idealist and practical at the same time. Good and helpful, especially if he also profits"⁹. "In the end the individual liberty is holy, the mass is conscious, it rules and Americans, in politics, as well as in business are expeditively, do not loose any time and, as they say, they are efficient"¹⁰.

Through the voice of a friend he describes Ku Klux Klan. Although he notices they kill African Americans, he presents an overall positive image: "They are composed of pure Americans. They are neither savages nor unfair. They have a very developed sense of justice [...]"¹¹.

Among less understood and appreciated is the American belief in God. Unlike Europe, "Christian science" in the United States debates science. Their position towards Darwin explained through the example of Mr. William Jennings Bryan, former candidate to U.S. presidency, who put to vote Darwin doctrine, evolutionist doctrine, because it did not match the Genesis from the Bible. Moreover many religious people dropped their subventions to universities, which did not renounce at Darwin doctrine. This worries N. Lupu because of the United States' position in the world.

Princess Alexandrina Cantacuzino (1876-1944), important representative of Romanian feminist movement, traveled in the United States to attend Washington Congress of the International Council of Women. Her conference, *Conferința asupra călătoriei în America* was published in 1925. Princess Alexandrina Cantacuzino's discourse and activity too are shaped by this contradiction between the actual need to "modernize" the status and role of women in society and the preservation of the traditional women's roles in society to ensure the perpetuation of the nation¹². Following her public discourse of nationalist feminism, she states that American realities make her reflect upon Romanian realities and following American example she became more nationalist: "I say it loud and clear I came back from this trip more orthodox, more nationalist than I

⁸ *Ibidem.*, p. 243-244.

⁹ *Ibidem.*, p. 134.

¹⁰ *Ibidem.*, p. 243.

¹¹ *Ibidem.*, p. 155.

¹² Roxana Lucia Cheschebec. "The <<Unholy Marriage>> of Feminism with Nationalism in Interwar Romania. The Discourse of Princess Alexandrina Cantacuzino", available from <http://www.women.it/cyberarchive/files/cheschebec.htm>.

left, with the belief that nations have the duty to defend their national life and *decided to use all my powers for ethnic, social, cultural, and political strength of my nation*”¹³.

Discontent with the reception at White House where Ms. Coolidge spent only two minutes in talking to her and lady Aberdeen, notices one more time Romanian ‘soul’, idealization of peasants’ dignity.

That is what happens in the so called democratic countries, there you can enter only with poor titles of noblesse, ridiculed, dragged into mud in the whole Europe; there if you are not an actor, singer, artist or king, real or false prince, Americans do not take you into account.

If the word snob who comes from the Occident will not exist it would be necessary to be invented. What a difference from our peasant whose dignity and pride came in my mind and once more we discover its soul treasures of Prince Charming of an old descendant¹⁴.

Besides beautiful landscapes, Washington D.C. and San Francisco are among the most beautiful cities in the United States. Moreover, Washington D.C. is the most beautiful city in the world after Paris and Rome. “Washington is the only city in America, which is not American and it has the sense of proportions and equilibrium, of simplicity in the highest degree.”¹⁵ The other cities in the United States, Cleveland, Chicago, Philadelphia, and Pittsburgh “are real factories, blackened by smoke”¹⁶. Cantacuzino’s depiction of New York shows an image refracted through her Latin, Romanian, European identity. She suggests New York, thus the United States represents the future, yet a threatening future, dominating by dehumanization. New York is the epitome of what United States represents, not impressing through its architecture but its power.

New York it is by itself a country; 6 millions of people of all nations, crowded there, searching for wealth, accomplishment of dreams of richness; New York makes you see what the future looks like, when machines will completely mechanize humans! I am indeed too European, too Latin, too much the daughter of our fields not to look with joy at our ox chariots, quiet life, old lady with distaff, at dreamy shepherd on Carpathians acmes. In New York you are caught by hysteria of running, everybody runs on the street, chewing gum to calm their nerves.

Paris is just a small town compared to New York [...] It is impressive this modern Babylon, lacking real aesthetics, but magnificent through the great power New York represents. New York is the brain and nerves of America; is the

¹³ Alexandrina Cantacuzino. *Conferința asupra călătoriei în America*, Tipografia Cărilor Bisericești, București, 1925, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*, p. 30.

synthesis of American conception; it is still the most European city from America; meaning the one you can find the easiest a sparkling of our life¹⁷.

For the first time United States affirmed their position as a world power, yet American provincialism and their position towards Europe, interested mainly in debt and loan issues, refusing to ratify treaties and to join the League of Nations created discontent in Europe as well as in Romania. Their lack of interest in Europe is explained through the size of United States and European politics.

During the fifteen days lived in Washington I had the pleasure to see a fair part of important American personalities and from the discussions with them; I felt they have a kind of coldness, aversion, discontent toward Europe and Europeans! They are so far from us, they barely take an interest in what's happening in Europe, thus you can not find any European newspaper at any Palace Hotel, at no newspapers stand and you have to go to a special store which receives them all. [...] In American newspapers of 50 pages, which are like a big book, there was only a column for Europe and usually discusses only the problem of unpaid debts of any state to America¹⁸.

American are described as "childish, naive, megalomaniac, but they are working, good friends, loyal, sentimental, optimists, enterprising, courageous, sinewy, young at soul and violent in their hidden sentiments under a masque of moderation"¹⁹. Another nice characteristic is their welcoming nature, welcoming in their houses, but also helping you on the street when you do not know the language.

Alexandrina Cantacuzino, as most Romanian travelers, briefly mentions the American man, but she describes in details women, their position in the society, the relations between men and women in the United States. Giving her feminist interest, she notices American women beauty, yet she focuses on women position in the society. Although relations between young women and young men seem liberal, women's protection is higher then in Europe:

Men, less sympathetic, the women very attractive, in majority beautiful, full of life, having a sense of reality, covered under indifference aspects. About them is said a lot of bad and good things. Something is sure. The marriages are done and undone really fast. The woman rules there; the laws are all made for her protection. One of them was telling me: "here there are not kings, only queens!"

Young girls are free to go out with young men; they have the right to kiss her, without parents' disapproval. Yet if they dishonor her are forced to marry her or go to prison²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, p. 30-31.

¹⁸ *Ibidem*, p. 17-18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 19.

²⁰ *Ibidem*.

Unlike in Europe, woman is man's equal.

About the marriage and conjugal life, the opinions are diverse; but what you can say is the man is working like a machine in order to produce money. Life being very expensive, he stays from 8 a.m. until 6 p.m. at work, at the office or at the factory, without interruption. From there he leaves, does sports, and comes back to dinner exhausted. At night they all go to bed, generally, early. The woman lives at his side, is his companion in business, sharing winnings and losses; but during the day she searches for fun activities or work²¹.

Romantic love, marriage, conjugal life are less important than production, work, and money. Innate mercantilism dominates American civilization. "Romance, love which in our old Europe still plays an important role, does not have the time to happen. You get married, you divorce, you get married again, second plan things. Work, production, creation, money; this is the purpose of life. People do not waste their time to sing at windows, to dream, to have any sorrow."²² Yet, they do not lack emotions and feelings showing their delicate feelings in the cult of mothers and the cult of children. They also impress through "the respect they have for America's founders [...] they have the cult of the past and tradition"²³.

Alexandrina Cantacuzino remarks the cleanliness in the United States, not seen as an obsession, but a positive example. Cleanliness not only as hygiene, but also cleanliness as reflecting the superiority of American standard of living, the definition of cleanliness as well as poverty are different between Europe/Romania and the United States.

But what is really unknown in Europe is American cleanliness. The most clean things and people in Europe seem dirty there; that clean is everything; even blacks are shining clean.

The railway stations are a must see, real palaces, without a piece of paper on the ground, everything as new, service officials, waterside workers, all well dressed in uniforms which would be always new. Ragged fellows do not exist and *indeed poverty cannot be sensed anywhere* (italics in original text); everyone has his automobile monthly paid, *his bathroom*. The soap is free in all hotels, trains, and railway stations. One morning I was at the fresh market in Los Angeles and *I remained speechless*; whole market composed of pavilions, with porcelain walls, marble counters; no drop of blood on the ground, no piece of paper, all vendors in white as cooks. I ate there at the counter, oysters, dried fruits, as if I was at the best restaurant in Europe, that clean it was²⁴.

²¹ *Ibidem*, p. 20-21.

²² *Ibidem*, p. 21.

²³ *Ibidem*, p. 22.

²⁴ *Ibidem*, p. 23.

She notes racial relations in the United States, the progress black population was making from slavery to the right to vote, and yet living entirely segregated defined their status. An incident and a visit to black theater, however, shows that racial problems are not yet solved.

Alexandrina Cantacuzino is a keen observer of American politics. Voicing Romanian discontent with international and especially American harsh critiques of Romanian (mis)treatment of minorities (especially Jewish minority), she underlines United States' double standards, claiming democratic practices and calling attention on other countries' policies while racism and restriction of immigration because of fear of communism were common:

I could not help noticing how people change their morals across continents. Americans disregard us as intolerant and lacking humanitarian sense regarding our minorities when they treat Blacks, Indians, and native population with a moral cruelty that leaves you speechless. They defend themselves savagely, when a national need is in danger. They made legislation to confiscate Japanese wealth, to banish Chinese and Japanese who started to establish on Pacific coast. They legislated against immigrants, when they started to see in them the Bolshevik danger and we are not allowed to close *our borders to strangers who rule us?*²⁵.

In spite United States' shortcomings, innate materialism and racism, they could be a model. Increasing connections with United States are sought, cultural exchange.

It is true what is said that United States is not a country but a continent with which unfortunately we have so few connections. It is needed, despite the expensive rate exchange, to send our boys in this country at the school of work, energy, tenacity, the school of social civism, where pity does not exist and only improving through oneself. All social works have at their basis the principle of giving work to a person, to give them the possibility to win with honesty and humanity his life. Great Ford, which hired a million people makes a work of social assistance bigger than any charitable institutions; he represents an active force of social production. This is the real concept of solidarity, the only one that can last without downing moral level²⁶.

Queen Marie's (1875-1938) friends Loie Fuller, William Nelson Cromwell, Samuel Hill and many others advised her to pay a visit to the United States. As soon as April 1921 there was a plan for visiting it, yet the private visit took place only in October - November 1926. She traveled, with an entourage and accompanied by her two children prince Nicholas and princess Ileana, at Samuel Hill's invitation to be his special guest at the dedication of Romanian room in his Maryhill Art Museum in Goldendale, Washington state.

²⁵ *Ibidem*, p. 27.

²⁶ *Ibidem*, p. 36-37.

Queen Marie expressed her desire to visit the United States in 1926 in a newspaper article: "Since ten years this desire to come to you has been growing and growing till at last I felt I could put it off no longer. I just have to come to you"²⁷. She continued in a letter to an unidentified American friend: If only we can keep the American plans for this autumn! Oh! I do want to go, and I tremble when I think of all the difficulties that might still rise to prevent it. Just think what it would mean to me to make that wonderful journey with all those many hearts ready to take me into theirs, all those many hands ready to clasp mine! Think what a remembrance for the rest of my life. What an impression to bring back with me and what a new outlook for my country I could create. Your great people all being so superbly practical and also so open to sentiment and that is what makes me love them, their spontaneous, open-hearted way of living their friendship and their love. Oh I hope I may come²⁸.

Her diary was not published in interwar period, she constantly read from it to her family, but a writer herself she definitely wrote it with publishing in mind and she intended to publish it as she discussed with Ira Nelson Morris and his wife²⁹. "I hope that my impression on my American journey will appear in a small volume, it will be amusing to have. I have left the arrangements in the hands of Morris"³⁰. Romanian newspapers such as *Universul*, followed closely her voyage and published a series of articles covering the trip. Unlike other Romanian travelers, her visit in the United States was very much publicized, participating in numerous receptions and making numerous public apparitions. "The Americans have made a sort of hero out of me in their hearts and minds, and I am received as such by a nation of hero-worshippers"³¹.

In 1927 an American article criticizing her attitude, she answered reiterating her admiration for the United States: "If I can be accused of anything, it is of having seen America and the Americans with over-rosy spectacles. So in love were we with all things American that when we came home my children and I had to be careful not to praise everything too much for fear that our admiration should seem criticism of things at home"³².

From the beginning Europe and the United States are two distinct world, difficult for an European to understand American way of life: "But American customs, regulations, habits are disconcerting, you just have to wipe out all your

²⁷ *America seen by a Queen. Queen Marie's Diary of her Voyage to the United States of America*, edited and with an introduction by Adrian Silvan-Ionescu, Bucharest, Romanian Cultural Foundation Publishing House, 1999, p. 11.

²⁸ *Ibidem*, p. 11.

²⁹ *Ibidem*, p. 16.

³⁰ *Ibidem*, p. 161.

³¹ *Ibidem*, p. 46.

³² *Ibidem*, p. 28

European conceptions to fit into new ones”³³. Or “This is certainly a relentless country and difficult for a European head to grasp”³⁴.

Despite the positive description of American who dominates Queen Mary’s journal, the distinction between European “mature” civilization and American “crude” civilization is prevalent in her account. Although not directly specified the United States are young as continent, young as a state, thus young in their manifestations. Not only their civilization is young, lacking maturity, but also their behavior. Unlike Europeans, Americans are “children” and incomprehensible for Latin civilization: The Americans are strange people. Devoted, with a rare sense of friendship, they are builders, inventors, workers, conceivers, but they in many ways are still astonishingly crude. Their joy and emotions, their pleasure and anger is quickly roused and when they are moved they do not find it strange to weep, man and woman alike. They are like great children and do not keep their emotions and passions in check, like the calm Britisher. They interest me, I like being with them, I even have a feeling of love for them and their frankness suits me as I also have frankness that feels at home with theirs but all the same they are disconcerting sometimes, and for Latins they are often utterly incomprehensible. I am learning all the time, but there are moments of great difficulty as American conceptions are really confusing³⁵.

Americans impress through their efficiency, practical spirit, yet the most important thing remains material values. American materialism overshadows their accomplishments. “They mean no harm, it is just their way, but money means so much to them que tous les moyens sont bons [...] Nicky of course is quite madly interested dans leur étonante manière de faire les choses - so efficient, so quick, so practical, so astounding, but it is material things that count, they are the most inventive people I have ever met, et tout en grand!”³⁶.

Like Cantacuzino’s account, Queen Marie does not see the poverty, only the comfort of American civilization: “I cannot say that I have observed any poverty anywhere amongst any class in America yet”³⁷.

Queen Marie appreciates the audacity of New York skyscrapers, celebrates their grandeur: “proceeded on the streets of New York of which one has heard so much, with those gigantic unimaginable sky-scrappers towering above us. I must say they are much more noble than I would have thought, there is a grandeur about them I did not expect”³⁸.

³³ *Ibidem*, p. 49.

³⁴ *Ibidem*, p. 71.

³⁵ *Ibidem*, p. 87.

³⁶ *Ibidem*, p. 181.

³⁷ *Ibidem*, p. 131.

³⁸ *Ibidem*, p. 35.

As well as most Romanian travelers queen Marie was impressed with the beauty of Washington D.C. “Washington is ever so much more beautiful than I was ever told and all its public monuments are exceedingly imposing and tasteful and most built in snow-white marble”³⁹ or “the Arlington churchyard is one of the most beautiful things I have ever seen. [...] I have not seen anything better or more tastefully done anywhere in Europe”⁴⁰.

American landscapes reminds her of England “the country has a strange resemblance to a broadened out England without hedges”⁴¹, but also of Zane Grey landscapes, cowboys like in Wild West movies, and meeting with Native Americans in North Dakota reminds her of childhood literature showing the importance of American movies and literature in creating representations of American society.

Jean Bart (1874-1933), a Romanian writer, emphasizes the mechanization of American society. A new soul, society was created, yet it is not superior to European society. Unlike European society, which is spiritual, appreciates art, American civilization is automatic, dominated by materialistic interests: “This exaggerated automatism has something sinister and cold. This crazy run after winning, transforming the mean in aim, tainted the souls, destroying all that can make the existence beautiful. This electric atmosphere, terrible agitation, the thirst for richness, which sets everything in movement, is true it created a new soul, but not superior”⁴².

New York is a chaotic city, with “ugly buildings, no style; some towers made after the same plan”⁴³. The explanation offered through the voice of an American is their interest in quantity not in quality, their efficiency, interested not in architecture or art, but in gaining money. Although, he voices the predominant opinion of American women ruling in the United States, men being producers and women consumers, Bart acknowledges “only women activities make finer this commercial American democracy”⁴⁴. Under the line America another world, another shape, he argues that Americans are the slaves of the machines they invented “Here the purpose of life is getting rich. [...] Here people know how to make money but they do not know how to spend them”⁴⁵.

Racial discrimination makes its presence through the paternalistic view of an old American. “There where blacks are in contact with whites and under

³⁹ *Ibidem*, p. 42.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 40.

⁴¹ *Ibidem*, p. 37.

⁴² Jean Bart, *Peste Ocean. Note dintr-o călătorie în America de Nord*, Editura I. Brănișteanu, București, 1926, p. 68.

⁴³ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 41.

guardianship, they progress. Left alone, independents, they regress and tend to go back to the primitive stage of Congo”⁴⁶. Despite racial segregation, the old white American argues that African Americans “here are happier than some poor class in backwards European countries”⁴⁷.

V. V. Stanciu, a Romanian lawyer, who published the review *Brazda*, visited United States in 1926 with a group of Romanian intellectuals, under N. Serban leadership. The first contact with Americans happens on the ship “Americans that I can observe here on the ship, although very democrats among themselves, they have a note of arrogance in their attitude regarding all Europeans. Citizens of great states have something of the bailiffs’ pride at ministers’ offices”⁴⁸. Among other negatives features seen on the ship is also the abuse of alcohol because of the prohibition: “You would say they are wild beasts unfed, locked in a menagerie. And they are only the freest citizens in the world, who party”⁴⁹.

From the beginning United States represents a fairy tale land, the land of opportunities, the freest country in the world, the country of immigrants, welcoming everybody: “From the fog, you could see, with a charming uncertainty of a fairy tale, the famous Statue of Liberty. She gave her blessing to all travelers, no matter their nation and religion, and it ascertained them that in the hospitable land of America, homeland of liberty, everybody is welcomed”⁵⁰.

The difference between the United States and Europe stated through the example of a young man who left Romania at eighteen: “This man in our old Europe would have been seen as an adventurer here he is a winner [...] Caution is not always a good decision. And I think if it did not exist a big imprudent, the new continent would be unknown today”⁵¹.

Advertising amazes him; creating a fairy tale atmosphere; yet the lights and advertising dazzle him. The characteristic street of New York is of course Broadway, the street of stores, newspapers, theatres, music halls, and movie theaters. It is the biggest street of the biggest city in the world. It is the most interesting in the nighttime. An ocean of lit commercials. A mosaic of light bulbs. Harmonization of colors in order to be penchant and aesthetic is a special, not easy science. I look at a department store, so beautifully lit, as it seems part of a fairy scene. [...] The American, who became the jaded child of a premature civilization, is not surprised anymore. Looking straight forward, he goes where he has business to do in a hurry that characterizes his entire life. Yet, for the newcomer, these lights

⁴⁶ *Ibidem*, p. 87.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 86.

⁴⁸ V. V. Stanciu. *Altă lume. Însemnări dintr-o călătorie în America*. Editura „Curierul Judiciar”, București, 1927, p. 11.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 16.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 11.

⁵¹ *Ibidem*, p. 20.

get him dizzy like a butterfly and giddy he does not know where to look and where to enter first. It is a rush of impression to which you hardly resist⁵².

In New York, V. V. Stanciu notices continual movement, fast pace. Numerous cars increase the movement: "An intense circulation as you can not find nor in London nor in Paris. A multitude of people, all in a hurry"⁵³ or "Here action. Unstopped movement. Everywhere motorized traction. Even the regularization of circulations is automatic"⁵⁴.

Automatism found everywhere seems to be also found in human relations "Beautiful women are passing by. Nobody stares at them, nobody turn his head and not even want them. European charm of "accrocher" and the poetry of love for a moment are unknown on the new continent. Nobody speaks loud, nobody gesticulates. Not even a smile."⁵⁵ He develops on automatism theme, seeing the mechanization as a positive development from a point of view of standard of living, yet it affects the spiritual life: "I was watching the multitude on the streets and reflecting over the beneficial mechanization, which sometimes humiliates people, replacing them as something obsolete. Armies of waiters replaced by a mere machine"⁵⁶. Moreover, workers and clerks are working without pause; even they seem mechanized "Frown foreheads of worries. Tired eyes look only forward. Figures crispate in the spasm of work without pause. I am scared this social life would catch me in his huge gearing."⁵⁷ Machines corrupt life, by work. In the United States, there is a cult of work; work is "the purpose of life". American men limits themselves at working routine: Here you do not live, here you work. New York is an immense factory, where each individual works regularly and precise like a screw. Those who stay here work to get rich and after they are getting rich they continue working, because mixing the mean and the aim they forgot how to live. In general the American does not know how to have fun. [...] If they want to have fun they have to go to Europe. Social life is organized so it is preoccupied with using human energy. The alcohol is prohibited; love escapades are impossible as only staring at a woman is an offence. Otherwise, practical American is far away of appreciating the woman as we Europeans do and to give her the time that we give⁵⁸.

The fundamental difference between Europe/Romania and the United States lies also in their leisure activities: "Because they did not have the time to develop the refinement of partying, Uncle Sam's nephews are not pretentious in

⁵² *Ibidem*, p. 21-22.

⁵³ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 23.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 28.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 31-32.

their usual leisure activities. They have a child's soul. They are characterized by a naivety and curiosity for the smallest things.”⁵⁹ Furthermore, even jazz and Charleston which was appreciated across Europe, V. V. Stanciu describes them with contempt: “Charleston the favorite dance of Americans is vulgar and brutal, characterized by violent movements in order to best imitate blacks’ dance. One Charleston receives more enthusiasm than ten intelligent speeches”⁶⁰. His disregard for American popular culture stems from the traditional distinction between low and high culture. Popular culture is characteristic of a “young”, undeveloped civilization. Dichotomy between old, cultured, refined European civilization and young, superficial, naïve American civilization: The programs of spectacles are very varied, which is probably an indication of public’s superficiality. In the same night they show a movie, an act from a piece of theater, solo music, choral and instrumental music, dances wonderfully executed but lacking European elegance and grace. [...] Everywhere you can find in the public the same naivety of a child with baby tooth⁶¹.

United States also lacks originality and imagination in art and architecture, only the size impresses there: Art is not the characteristic of new continent. Lacks the originality, which you cannot see it even in architecture. The style of great buildings is borrowed from one or more European countries. The originality is only in size. America is the country of big sizes. For example a college is a house in gothic style, ten times bigger and more solid than ours. The other houses, including the famous skyscrapers are simple and of an exasperating uniformity⁶².

“American press is less intellectual than European press (Western) but it is well organized”⁶³. Furthermore, even museums of art do not impress: “I went to see Roerich museum, which Americans are proud of. [...] In spite my good intentions not to contradict European guests’ manners I could not declare myself content. Where is not about art, museums are interesting for specialists”⁶⁴. Witness to the difference between intellectual life or rather the lack of it in the United States is also the difficulty of European intellectuals to adjust there, he quotes a Romanian intellectual saying that “America is heaven for workers and hell for intellectuals”⁶⁵.

The fascination with American technology, the standard of living and the apparent lack of poverty, the existence of bathroom, seen as a luxury in Romania, are among the most admired qualities of the United States. Among the virtues of

⁵⁹ *Ibidem*, p. 28.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 33.

⁶¹ *Ibidem*, p. 35.

⁶² *Ibidem*, p. 36.

⁶³ *Ibidem*, p. 83.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 36.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 132.

Americans inventiveness and practical spirit: America is the country of human machine and the country of perfect comfort. Americans have as motto 'Don't make a person to do what a machine can do'. Thus, they developed automatism at maximum, eliminating the waste of energy. Ingenuity along with practical spirit, the two characteristics, they invented all possible machines. Nowhere the standard of living is more comfortable [...] Here a good standard of living is not a luxury, reserved only to privileged as one on the old continent. It is human necessity to which any human being has the right. Therefore it is not much of a difference between Rockefeller's lifestyle and the comfortable life of any worker. Each worker has a spacious, bright, airy and clean, in a word hygienic place. The bathroom is always there; in many instances you can find elevator, central heating and telephone. The telephone is widespread and very cheap⁶⁶.

United States embodies also the ideas of democracy, liberty, and equality. Democracy in Europe and democracy in the United States have differences at their core: "While us European talk a lot about these ideas [i.e. liberty, equality, fraternity], because we have a platonic democracy, Americans do not live it abstractly but they feel practically their democracy"⁶⁷. The essence and superiority of American democracy is the lack of class, the equality of chances and conditions and "the self made men are the proof that America is the country of real democracy"⁶⁸. According to V. V. Stanciu, there is not difference based on nationality, religion or social class. Only sporadically he mentions "race continues to create inequalities in fact if not in law. For example, blacks, little respected, are used for the most difficult jobs"⁶⁹. Liberty and equilibrium characterizes American life: "What strikes our European spirit is the ideal equilibrium established between work and capital, between individual and social, between those notions in conflict on the old continent"⁷⁰. Democracy is superior in "the young republic." Unlike earlier when young was use to better accentuate the dichotomy young old regarding American and European civilization, V. V. Stanciu does not use young pejoratively. Moreover, he sees American republic as continuing and building upon Old World tradition or rather attempts at democracy.

The difference between Romanians and Americans is also the difference between people of Latin origin and American Anglo-Saxon spirit: Anglo-Saxon spirit individual imparted profound characteristics to American people. Anglo-Saxon does not rely on family, or on state, as we of community spirit. The human being has value only through his work, energy and tenacity. [...] Respected man, gentleman, is the man who succeed alone, without anybody's help. We Romanians,

⁶⁶ *Ibidem*, p. 97-98.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 123.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 126.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 112.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 112.

we are along with the whole Orient/East at the opposite end of Anglo-Saxon spirit. Anglo-Saxon character developed in America in whole his purity, as it could not stay in British islands. Indeed favorable conditions of life on the new continent, vast terrains and the lack of any class of privileged, allowed this. [...] In public life Americans excel because of the same Anglo-Saxon spirit. Lacking any tradition they could rely only on themselves. Imbued with vigorous individualism, American does not wait to be organized, but he has the passion to lead and organize alone (self government). He has the sense of organization in his blood. Look at him in his daily activities. In front of an office, no matter how big the crowd, he stays in line, wait his turn, nobody cuts behind and keeps the order, without the presence of a policemen⁷¹.

United States is the most civilized country in the world because of the unmatched technological progress and the high standard of living, yet the mechanization contributes to the dehumanization of people: Civilized country? Yes, without a doubt. It is the land where the fruits of civilization are more widespread than anywhere. Automatism satisfies the needs of modern man and, suppressing the inutile loss of time, accelerates even more the hurried rhythm of life. But mechanical life tends to create man - machine. American people started to become the slave of the machine they created, like the pagan who build the statue of God, forgetting he did it, fell on his knees, praying to his new God. Civilization dominates despising culture. Intellectual life and soul satisfactions, which old continent has them in what we call culture, lack on the new continent⁷².

V.V. Stanciu argues that the United States could be the best model of modernization for Romania. The desire to appropriate American values characterizes his discourse. The rhythm of work from the United States will complete Romanian 'soul': Without diluting the great qualities of our race, let's try to transport something from the rhythm of life across the ocean. To want persistent and to work disciplined. The American example would serve us more than any other. The great soul of Romanian people would be emphasized. With the help of new work methods and their mentality, we could change Oriental aspect of our country because Orientalism is not a question of geographical position of the country, but of moral position of the people. We have to learn something from epic American effort that succeeded to pulse a new life⁷³.

Romania could take an example from Americans and how much they work: "I think with sadness at what we Romanians could do if we work only half as Americans do. We have sharp minds as not many people do, and we also have a rich country maybe richer than Americans did. Through work they subjected

⁷¹ *Ibidem*, p. 117.

⁷² *Ibidem*, p. 131.

⁷³ *Ibidem*, p. 133 - 134.

nature, while we are still its slaves”⁷⁴. He is also interested in exchanging students seen as a “occasion for our intellectuals to know American civilization, which enriches the experience and matures the sense of reality, to enlarge souls’ horizon at the light of human race great ideals, whose realization happened here more than anywhere else”⁷⁵.

Alex. Lupeanu-Melin in *Minunatele întâmplări ale lui Niță Zdrenghea la București, în America și aiurea*, is a humoristic account of a Romanian immigrant in the United States, expressing Romanian official point of view giving examples of people who returned rich from America; the difficulty to obtain a job, remarking the fast pace from the United States; the sacrifices immigrants make for gaining more money.

N. Iorga (1871-1940), a well-known historian, took a three months trip in the United States in 1930. Unlike V. V. Stanciu, he admires American museums. He also questions the materialism of the United States through the prism of museums: Can you say in front of these treasures [i.e. museums] so carefully put together and gifted so generously that this is the country of only commerce, of exclusive business, of ‘business’ and of “money”! There is so much love for beauty, so much diligence in searching and it become its proprietor, so much noblesse in the generosity of artistic building that the society gives so many benefactors in such a high field that can reject with indignation the offense of an unfair critique, trying to make out of it a kind Cartagena for arts works⁷⁶.

Although United States is compared with a factory, Iorga puts into perspective even their obsession with material gain: “Close to the cities cemeteries are covered with red flowers: rarely any tomb is forgotten: can you say that in this never tired factory, in this fury for gaining lacks poetry, even the most delicate?”⁷⁷.

Visarion Puiu (1879-1969), a metropolitan bishop, wrote his account about the United States under the pen name I. Vion, *București Spitzberg N.Y. Reportaj de călătorie* recounts his visit in New World, reality surpassing the books he read about the United States. He remarks the extreme difference between Romania and the United States: “French, English or German travelers can, putting together the new continent with their countries, not to have many surprises. We, from the gates of the Orient, we have more”⁷⁸. Yet, traveling in the United States is one of most

⁷⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁷⁶ N. Iorga, *America și românii din America. Note de drum și conferințe*, Așezământul Tipografic „Datina Românească”, Vălenii de Munte, 1930, p. 29-30.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁷⁸ I. Vion, *București Spitzberg N.Y. Reportaj de călătorie*, Atelierele Grafice Socec & Co., București, 1931, p. 57.

desired trips: “Who was not tempted by the desire to convince himself of the dream, the height of skyscrapers and agitated life of American cities?”⁷⁹.

The metaphor of anthill, most likely borrowed from Georges Duhamel, “refer to the functional side of modernity that represents collective consumption of material and symbolic goods”⁸⁰. The ants suggest the loss of individuality, the conformity produced in American society by the same aims - the desire to get rich.

Anonymous ants in a huge anthill, black points agitate in all parts. How you can not understand ant’s thoughts which tries to carry a grain of wheat, how you are amazed that the little creature has an organized plan in its movements, that it executes the plan with persistence and an impressive will, that way you are amazed by the agitation - seen from high of the sky – of the ants of New York streets, moved as the real ones by the aim: to gather wheat grains!⁸¹.

C. L. Flavian published his impressions about the United States initially as articles in newspapers. Although the United States is a wonderful country, he prefers to admire it through short visits rather than staying there. He sets his position from the beginning, arguing that Europe has culture and the United States lacks high culture: “Europe’s “shortcomings” have their own charm. I was born with an old preconceived opinion that of culture...”⁸².

Duhamel’s influence upon his work is obvious from the first pages, when he presents New York as the city of future. The standardization dominates American society, from their politeness, education, and their membership in diverse associations to their smiles. Moreover, movies not seen yet as the seventh art, represent the standardization of art: “As Rockefeller created Standard Oil, as everything is standard in America, from shoes to smile, that way Mr., Mayer, Mr. Lasky, Mr. Zukor and all screen magnates realized, the standard of art. The actor to have physic and sex appeal, the rest is directing, carton, illusion. The standard of feelings for a standard public”⁸³. Even the future is standardized: “Tomorrow generation is the copy - in different clothes, in different houses, in different comfort – of the previous generations”⁸⁴.

Unlike N. Lupu, Flavian critiques Ku Klux Klan. Moreover, it sees is as representative for American society, present in mainstream legislation in the United States in the form of structural racism: “Ku Klux Klan Doctrine? In one word: xenophobia: with more: anti-Catholic, anti-Semitic, anti-Black, anti-European. [...] Neurosis passed, authorities meddle, Ku-Klux-Klan masquerade is in agony. The idea remains. It speaks in Washington Senate, lives in the laws

⁷⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁸⁰ Jean-Philippe Mathy, *op.cit.*, p. 56.

⁸¹ I. Vion, *op.cit.*, p. 71.

⁸² C. L. Flavian, *Impresii din America*, Editura Vremea, București, 1932, n. p.

⁸³ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 127.

against immigration, in prohibition, in all encroachment against individual liberty, in national exclusivism”⁸⁵.

He is a keen observer of American consumer society and its excesses. “The order word is to produce as much as possible. Industry rationalizes. Taylorism is at its peak. Needs are created. The luxury democratizes. It is the real spectacle of a civilization extended over all”⁸⁶. The Depression put an end to the idea that consumerism and production could increase unstopped, the end of American optimism.

Petru Comarnescu (1905-1970), a Romanian art critic, traveled thoroughly in the United States. He starts his account, *America văzută de un tânăr azi*, by recounting his position towards the United States. “I used to condemn the United States in the name of culture and disinterest. I was not going to the cinema because the majority of movies were American. And I wanted to demonstrate to G.D. the inutility to leave. Later I was not so sure I was right”⁸⁷. Under the guise of a French doctor he reiterates common imagery of the United States: United States is business, even people’s mind become mechanized and the sentiments become materialist there. They invented the scholarships to Americanize European young’s. They want to Americanize the entire planet⁸⁸. Yet, later on in his book, Comarnescu emphasized that American mechanized everything, including the passing of history.

When first in New York, he “feels like Gulliver in giant’s country”⁸⁹ and fifth avenue shop windows impress him through luxury and fantasy of commerce and art. It is a world of skyscrapers, unnatural world, robotic world.

All seems a great accident because skyscrapers correspond to spectacular necessity of modern man, even at the beginning they were built because of lack of terrain, winning the breadth of atmospheric space. Everything seems an arranged chaos. Building from a mystery lacking interior life. These giants do not speak to us, they do not humanly move us, but they dominate us, scare us as supra-natural beings. [...] In New York nothing seems natural. Everything is grown, forced to surpass itself. Mute beings of reinforced concrete, with nerves of wire and electrical blood, sky scrapers are impressive trough their solidity, trough their geometrical perfection, trough their good taste not to be full or inutile ornaments⁹⁰.

Although Comarnescu argues he is writing a different account, outside contemporary stereotypes of America, his European self in representing the American other is also present in his description of United States as a young and

⁸⁵ *Ibidem*, p. 46.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 110.

⁸⁷ Petru Comarnescu, *America văzută de un tânăr azi*, Editura „Adeverul” S.A., București, 1934, p. 12.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 12-13.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 79.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 83.

democratic society or in Americans' inability to have fun, leisure being a chore, an automatic response: "But I do not see happy people. Each figure, from the crowd seems sad, tired, bored, going to have fun because they must"⁹¹. Furthermore, Americans lack critical spirit: There at Williamstown I felt how open and talkative are Americans, how they are ready to receive and new knowledge and information; they lack this old sufficiency that in Europe not only old people have it, but also young people. On the other hand they are ready to receive everything too fast in order to fully understand. Also they do not have a very developed critical spirit. And they believe everything it comes from the source⁹².

Americans contributed to the development of modern art, yet in their architecture they are practical first, and then artistic: "Americans contribute to renewing modern art through the play of electrical or natural light, as well as glass decorations, subtle and gentle. But that in America the architect is first engineer than artist it is something I do not intend to deny"⁹³.

Europeans and Americans are different in their manners, in their proportions, their hopes.

Americans built their life in different proportions and images than Europeans. The long and hard crossing of the Atlantic, used their eyes with other lines and different patience and tenacity than European and Asian. Breaking new grounds, in a scientific and mechanized world, gave them different measures and different ambitions for their work of adventure and courage⁹⁴.

In his fascination for the United States, Comarnescu overlooks even racial problem. He describes Harlem accentuating the standardization: On the surface streets from the black neighborhood are the same as in the one inhabited by whites. Standardized and monotone, usually with two floors, having a small entrance common in the middle and with the help of a small platform and some stone stairs in the street. Despite this you feel in another world. Here people are more playful and they know how to laugh, children run on the street, with the same joy and liberty as in a park for sports. People are dressed in rich colors, loving ostentation and luxury. I refer to the young ones who earn well as doormen in hotels, trains and washing rooms, workers in factories or as artists. Old people and children are sometimes with ripped or torn clothes, but with the same lively and dreamy eyes.

In his first book about the United States, *Homo Americanus*, Petru Comarnescu intends to differentiate himself from other accounts about the United States. Although about the United States were written many books even couple in Romanian, none of them and not all of them can exhaust the truth. [...] For the

⁹¹ *Ibidem*, p. 86-87.

⁹² *Ibidem*, p. 130.

⁹³ *Ibidem*, p. 90.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 87-88.

author remains the contentment that he presented with sincerity and in good faith a social reality about which, most of the time, much was said, in a shiny form but narrow minded and full of prejudices, and were made all kind of wrong interpretations⁹⁵.

He identifies ten social types representative for American society: the businessman, the clubwoman, the clergyman, the college professor, the student, the sportsman, the modern woman, the intellectual, the policeman and the gangster, the black, the Jew, the immigrant. Unlike most travelers, Comarnescu discusses in detail American male focusing on different male personages. He starts by comparing the United States with a big modern factory: United States of America are a big modern factory. [...] Americans have only one direction: that of work. Only one reason to live: life, activity. They never stay without doing anything. Dream is rare and even then they dream about working and movement, constructing a narcissism of wizard apprentice, lost in the world of cars and banks. [...] They do not think history they make it. Attentive, curious, always asking, interested in knowing what it is offered, but lacking cosmic curiosity, they fight for unity, equilibrium, and happiness⁹⁶.

Petru Comarnescu openly admires the United States and through the voice of Mr. Smith, a business man, reiterates one of American myths, the American individualism and self-made man: "In America anybody who works and is smart cannot not succeed. Who does not succeed it means he is helpless, lazy, and thus worthless and deserves only the torments of unemployment. Richness is the reward of hard working, blessing from God. Prosperity is the sign of ability"⁹⁷.

Americanization, seen as the desire of even average American, is not presented with fear, rather Comarnescu emphasizes the values United States would transmit. It claims that what is good for us is good for everybody: democracy, consumerism, and popular culture: John Smith wants in the bottom of his heart all world to Americanize, every men becoming a businessman, with Rotarian principles, efficient, hard working, honest. Because romantic and idealist in his own way, American citizen thinks that this world is good for everybody who knows how to dig its treasures, to lead its forces, to gild its winds, to produce its indications⁹⁸.

Furthermore, "the American sees things not as they are but as they should be, how they can become. His realism is dynamic like the imagination of an artist. Time means creation for both the American and the biologist"⁹⁹. Besides realism,

⁹⁵ Petru Comarnescu, *Homo Americanus*, Editura Vremea, București, 1933, p. 10.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 15.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 43.

practical spirit defines American nation “wanting to surpass life, the American exaggerates action and its purpose. This is practical idealism of the American”¹⁰⁰.

Two characteristic types of American women: the clubwoman and modern woman allow Comarnescu to expand on women and family life in the United States. “If any American man is a virtual businessman, at her turn every American woman is a club-woman”¹⁰¹. Unlike Europe, Romania where traditional gender roles define woman first as a mother, then as a wife, in the United States women are not secondary to men.

The American woman puts in second place the role of mother: killed her role as a nanny and reduced to maximum household chores in order to become intellectual and free as a man. [...] The modern American woman has different perspectives and methods. She works in the large frame of nation and humanity. Lacking unconditional respect for tradition, she let herself lead by the ideas of time and the discoveries of science. Intellectual and volunteer, in a country of active people, American woman has a public activity and sustains everywhere reforms, innovations, changes for the better. Her power is always greater. Through vote, discussions, through the authority she has over her husband and children, American woman effectively controls the destiny of her country. Therefore the belief that in the United States starts a new period of matriarchate is not unusual¹⁰².

In the voice of Mrs. Smith, in the United States there is no need for a feminist movement anymore, they reached a post-feminist period. Family relations were also transformed in the United States, both man and woman working in order to obtain a better standard of living: You are laughing on the matter [i. e. he mentions a law to protect men from women]. Yet, talking seriously, we admit that women emancipated too much. Because of that I am not a feminist anymore, there is no need to be. I and my friends we fight for something else now: for the equality of sexes because as in the past the arbitrary power of men was bad, now the abuse of power of women is not good... Humanity has to be equalized. As the home¹⁰³.

He considers young women/modern girls more intelligent than men, yet obsessed with gaining and longing for money, tempted to evaluate everything in money. Yet, it is not the materialism that he critiques, Comarnescu uses them to emphasize the importance of money for giving them independence and even happiness.

Material independence and spiritual liberty offered by the democracy in a less imperfect way than in European countries to the woman, made her more dignified, more sincere, more spontaneous. Animality beautifies and spiritualizes

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 44.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 49.

¹⁰² *Ibidem*, p. 50-51.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 51.

faster in America. Even though sport masculinizes and liberty simplifies her existences, taking her mystery, American woman starts to become spirit, because there is an individual will for happiness, through knowledge and love. [...] American woman does not want to suffer because she believes in happiness. She does not have the notion of sin. Nor of life's diabolism. She is naïve and optimist if by these we understand closeness to nature health and empirical waiting¹⁰⁴.

Briefly he mentions the complexity of social and cultural life in the United States, expressed in the education "In the United States the education is totally democratic [...] In America the professor has to give to average man maximum of education he can receive"¹⁰⁵.

Petru Comarnescu also addresses Romanian stereotypes about the United States "when millions of Romanians judge America after sensational news about gangsters and fatal women popularized by press and cinema, communication's instruments good and bad at people's will and intelligence - sin dreadfully against truth"¹⁰⁶.

Talking about racial relations in the United States, he sees as a "modern tragedy". In civilized, modern, scientific America they discriminate against African Americans. He synthesizes racial issues, through the voice of an African American.

We have the right to entertain the world through jazz bands or dancing on scenes, but we hardly can enter in social and political life. Our skin color is a barrier we cannot pass. All doors are closed when we want to consider equal citizens with the other citizens of this country. Our destiny is to be always in an inferior position even though our intelligence and culture is above some white's intelligence and culture¹⁰⁷.

Andrei I. Gheorghiu, a professor of commercial science, recounts in *Note de călătorie. București - Statele - Unite* a trip he took with a group of Romanians in 1933. During this trip because of limited time and material resources, they visited some representative big cities from the United States such as New York, Chicago, Detroit, Washington D.C. "If I will raise any interest among my fellow citizens, urge them to take this trip or if they will be content reading this work, it will be for me a great contentment, because what follows will be useful in this long and pleasant voyage, being it real, or imagined, as their material means will place them"¹⁰⁸. He further details the importance of this trip because of the destination

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 153

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 106.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 174.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 193.

¹⁰⁸ Andrei I. Gheorghiu, *Note de călătorie. București - Statele Unite*, Tipografia „Jupiter”, București, 1935, p. 6.

point, the United States being “the continent where technical progress is taken to a maximum known by world civilization”¹⁰⁹.

Civilization, comfort are the main characteristics of the United States. “The impression made from this trip: a civilization and comfort taken to extreme. A prodigious activity in all fields, technical progress without competition, admirable streets, motorized vehicles. Cultivation same as ours, but agriculture is made rationally. The weather is also like ours¹¹⁰. Yet, giving increased number of Romanian immigrants in the United States, he follows the official position, praising Romania’s richness and the abilities necessary to become an important economic power: Old adage ‘east west home is best’ can be applied here too. But it is necessary to leave our standard of living. We have in our country richness that we cannot find anywhere, crowded in big quantities and different varieties. We miss only Southern fruits and plants. With the elements of success: work, will, order, and perseverance, we could surpass any other country in the world, or at least compete with any of them. Under the impulse of this trip, poor people in a rich country, to become respected people in the rest of the world¹¹¹.

First impression is the fast pace in the United States, especially in New York City. “We stayed in the late night hours in Times Square. People keep coming, never ends. The multitude is the same anytime, any hour, both day and night”¹¹².

Fast pace of the life, but also fast pace in building: “Big construction are made of steel; steel skeleton is built in factories respecting engineers sketches and when the pieces are finished are brought at the site and put together fast as only in America happens. Similar to this is Palatul Telefoanelor (Telephone Palace) from Bucharest, whose steel skeleton was made at Resita and mounted in Bucharest, after the blue prints executed in the offices¹¹³.

Watching the movie Pilgrimage, he remarks that United States is not a “soulless” society: “Returning towards the rest of spectators, I noticed that Americans also “have soul” because handkerchiefs started to be used, in those moments, in the whole hall. I noticed that you can be “cold” when is about business, but human feelings are the same no matter what part of the world is the man subjected to this kind of event”¹¹⁴.

Andrei I. Gheorghiu as most Romanian travelers visits Ford factory, which impresses him through its organization. The last technological developments are to be found in this factory. He describes in detail the production - 3000 cars were

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 8.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 71.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 73-74.

¹¹² *Ibidem*, p. 20.

¹¹³ *Ibidem*, p. 25.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 28.

assembled by day in 1933, during better days were 10.000 cars, the minimum wage is 5\$ goes as high as 10\$ (1200 lei), 95% of workers have cars, and a car built in 46 hours; mounting in an hour. It is cheaper to build the car in Europe than transport the car already built from the United States, thus the price will lower to 50.000-80.000 lei.

He addresses black situation, without depth, rather using racial stereotypes: They are in the city (i.e. Washington D.C.) 100.000 blacks, dirty people, who will give a lot of work to white leaders of America in not very far away future because of their extraordinary reproduction. They have now their own doctors and lawyers, rights equality with whites, their own political leaders, finally everything they need in order to form a unitary people.

Dr. Florin Begnescu published his impressions about a trip he made in the United States in order to attend the International Congress of Veterinary Medicine, in August 1934 at New York City. "It is understood that the description of this trip does not have the pretention to be high literature. It is only a story, presenting facts, of course without being able to recount all reality, sometimes, impressive grandeur of seen things"¹¹⁵.

As Visarion Puiu, Begnescu reiterates the ant hill metaphor: "It seems that American is not content with this formidable movement seen only in American big cities and which for a newcomer European seems an amalgam of ransacked ant hill at one moment in his depth by one magic hand"¹¹⁶. The only places where you can find peace, quiet are cemeteries.

He visited Ford factory, which is the perfect example of mechanization in the United States. "Industrial automatism and distributed by specialization has here the ultimate expression. In the noise of machines the work is continual, each worker does always, always the same thing he became himself almost an automat/machine. I do not think there is more perfect allocation of work and allocation of benefices influences all machines and human machines"¹¹⁷.

Furthermore, this automatism characterized other factories in the United States. The slaughterhouse Swift & Co, Chicago follows the same pattern of technological progress: "Here as well as at Ford factory everything is automatic, each worker has a specific role facing the animal, after sacrifice he goes further. Same thing repeated thousands and thousands times becomes automat, dexterity is taken to extreme and everything passes in determined time"¹¹⁸.

¹¹⁵ F. L. Begnescu, *25 de zile în America. Impresii de călătorie*, Editura Universală Alcalay, București: 1936, p. 3.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 23.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 60-61.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 67.

The influence of American civilization upon Romanians is obvious in Begnescu's account. And...I confess that the first thing I did not think to ever do it was that of having checks no matter how small, to take them out to pay as most Americans do, baron of dollars [...] the second thing it is the one seen so often in American movies, to sit on tall and small chair climbing 2-3 steps and wait to be served at one of thousands American bars strung in the tumult of well known Broadway. Movies take their scenes from this street, which has the greatest circulation in the world¹¹⁹.

There is the rhythm of continual movement in the United States of America, the standardization, the mechanization imposed even to the animals: We see in our heads those monumental buildings and cities, those grandiose constructions of architecture and an unsurpassed engineering, that automatism taken to excess and instilled even to the animals, that ending towards the American tends, interested only in the final result, that of production, often not taken into account the soul, which sometimes works without any other ideal than of standardization of everything it produces but which tends always toward greater lines as big as great lines of American land. We see that continual trepidation of people and cars of any kind, that fantastic movement of great cities, of big factories of products that seem to make the American always discontent¹²⁰.

Although very simple named Americanisme, American accomplishments impress Romania traveler, their energy, inventiveness and courage contributes to their evolution: [...] We see that 'no parking' which seem to address not only pedestrians and vehicles on the street but the entire American people which with its energy, courage and mentality goes always further, towards fantastic accomplishments which us sometimes we are content to name them banally: Americanism¹²¹.

Dr. D. I. Vasiliu, a Romanian doctor, published *Colindând cele două Americi* after first writing about his trip in South America was a success. He traveled with professor Gh. Marinescu. Thus, "knowing a little United States will make a comparison with South America, with similar beauties/landscapes, but with different mentalities"¹²². The trip is a dream come true, it acquires mythical features: "Debarking in Europe, we had the impression we are coming back from enchanting lands suspended in the sky, which the ones who were lucky to visit, want to see them at least once in their lifetime"¹²³.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 93-95.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 123-125.

¹²¹ *Ibidem*, p. 125.

¹²² Dr. D. I. Vasiliu, *Colindând cele două Americi*, Tiparul Cartea Românească, București, 1939, p. 111.

¹²³ *Ibidem*, p. 211.

He takes the time to recount the new accomplishments of aviation such as Lindbergh crossing Atlantic Ocean, Italian expedition lead by Balbo, noticing that the ocean would be crossed in two days in about 10 years. America will be accessible, it will be then at small distance from Europe, time is money from a commercial and industrial point of view and crossing the ocean that fast will be a great accomplishment¹²⁴.

Then D. I. Vasiliu describes his crossing the ocean, noticing “a little bit of fury was necessary otherwise we would not have had the impression we were crossing the Atlantic, rather we did a trip on Danube or Como Lake”¹²⁵. Crossing the ocean is an experience in itself, important part of the trip in the United States. Facing great danger in their trip makes the visit to the United States also an accomplishment. Travel in the United States is also difficult because of numerous formalities at the United States consulate, with many requirements such as medical certificate, swearing in front of the consul that you will not remain in the United States, showing strong connections with the country, you have good economic standing, you have relatives, and honorable occupation, money in the bank and that guarantees that it will send you money if you need, relatives in the United States, valid passport, residency certificate, morality certificate, four photographs, a ticket¹²⁶.

The first contact with the United States is the arrival at New York. First he noticed the skyscrapers and Statue of Liberty: “The clouds covered from time to time the sun, changing the colors of skyscrapers, which rise majestic towards them”¹²⁷. American big metropolis impresses him, has the same power as Byzantium Empire had. New York is a modern empire, attracting through the promise of a better life: “If medieval Byzantium attracted with a magic power hundreds of barbarians in order to rob and destroy it, modern New York attracts, with not less magical force hundreds of thousands visitors to make them rich”¹²⁸.

The myth of self made men, the possibility to become a millionaire through hard work, easy to move from a class to another, the lack of social classes, in a way the United States seems a classless society: “It is said that in America did exist only two social classes: manual laborer with roll up sleeves and the ‘millionaire’. Today, although the latest class degenerates and it is forced to go back to roll up sleeves. Not few did it without any shame, hoping their sons will be again millionaires”¹²⁹.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 117.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 120.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 125-126.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 122.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 157.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 127.

Travelers are also amazed at American comfort: "In America, obviously, American system...everything is practical, elegant, comfortable"¹³⁰. "Comfort and order have always been Americans' characteristics. The motto 'time is money', made them to automatize and to perfect everything to the maximum"¹³¹.

Furthermore, Dr. D.I. Vasiliu remarks the bathroom and compares it with European, Romanian habits. Unlike, Duhamel who critiques and overlooks American bathroom and the meanings of bath in their civilization, Romanian travelers in general and Dr. D. I. Vasiliu in particular assign importance. The cult of bath in the United States and its development is noticed: Each room has its own bathroom; as a matter of fact in America this thing can be seen differently, it is a fact, a reality. Not only in hotels, but also in any house as modest as it is, and any atelier, any institution, has to have a bathroom for its personnel. To take a bath, in America, even for workers is similar with the habit of washing your eyes and your hands for us¹³².

He further remarks new inventions, which led to perfecting technological accomplishments in the United States: "Going to wash, I notice that instead of two faucets as at all hotels in the world, at American sinks they are three. Namely, besides the faucets for warm and cold water, there is a third one, between them, with a button, which functions when pushed and it was written "Aice"(i.e. ice)"¹³³.

The superiority of American standard of living manifests itself in the mere existence of air conditioning: "Americans thought and have remedied this calamity (i.e. extreme heating) as well through numerous ways. First, they put electric fans in rooms and offices. Then, in order not to drink warm water from the faucet and not to run for a piece of ice to stop their thirst, they "Americanized" the question totally satisfactory for citizens"¹³⁴.

American materialism is one of main concerns of a tourist. Money-oriented people, they lack spiritual life: "In America, because ceaseless and concentrated concerns to obtain charming gold, where each individual's motto is time is money, the spiritual life was completely neglected"¹³⁵. He further critiques Americans of lacking religious and historical sense, resulting in numerous, small sects and churches. The time spent in the United States led also to misunderstandings, religious intolerance.

It happens that the fundamental principle of moral sect to be falsified. Under the mask of questionable morals, they hide the most horrible bestialities unworthy of human beings and even less by church. The most expressive example

¹³⁰ *Ibidem*, p. 129.

¹³¹ *Ibidem*, p. 190.

¹³² *Ibidem*, p. 131-132.

¹³³ *Ibidem*, p. 132.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 132.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 133.

is the sect of Mormons, founded in the year 1827. They form a small state in Utah, on the shores of the well-known lake Salt Lake City. Under the mask of propagating Christianity, they practice concubinage and debauchery on a large scale some representatives setting a record in the number of ...children. Polygamy was interdicted through a bill in 1887¹³⁶.

Lacking history influences also their cultural institutions. If they have few original pieces, they do have replicas of important works and monuments.

If Americans do not have their own history to be proud of and to embellish with their museums as French did at Louvre, Italians at Rome, Venice and Florence, Spanish at Padua, Viennese at Schönbrunn, Germans at Potsdam, yet, in their desire to educate their future generations, they build a museum reproducing European museums or spending enormous sums to obtain valuable pieces from other countries museums. It is well known the fight they put in the last time to obtain the mummies discovered in Tutankhamen tomb¹³⁷.

Being a doctor, D. I. Vasiliu visited and described in great details hospitals in the United States. He pictured not a very flattering image for European or Romanian hospitals. At the same time, he remarked couple of the difference in people's attitude towards hospitalization and disease: To talk about hospital in Romania or in Europe, means to feel the smell of phenic acid or iodoform, to feel the pain, to hear the screams, to feel the misery and sufferance. At us the notion of hospital is synonym with terror. This word evokes at us despair and death. On one hand, it is true that in Romania the internments are made only when it is very late or only when the patient is agonizing. If he dies, the blame is on doctors and the hospital. [...] In case of need at the hospital comes, without fear, from the family of United States president until the humble worker. What is different is the price of the room and the comfort according to price. [...] We would think rather at a big, luxurious hotel than a hospital¹³⁸.

He described in detail Sloane Hospital Vanderbilt, the surgeries and procedures, elaborate description of Rockefeller Institute and he remarked the possibility to improve Romanian medicine and research "How good it would be to exist in Romania at least a little nephew of Rockefeller!"¹³⁹.

Under the chapter named "American motto: The Biggest in the World", he argues that "in a great degree we became convinced that in all Americans did, even because of strict necessity, they had an ambition: that of becoming more important than the similar object in Europe, at least in dimension, to have the pride to say that

¹³⁶ *Ibidem*, p. 134.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 135-136.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 137-139.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 149.

it is the biggest work in the world”¹⁴⁰. Niagara Falls is a wonder of nature, impresses, yet it failed to be the biggest in the world, thus disappointing Americans in their quest.

The superiority of Europeans over Americans manifests itself in the fine spirit, in their culture. Describing Paramount, mechanization overshadows the spirit of spectacle: Magnificent spectacle here, with an orchestra on mobile platform, making yourself to wonder why Americans are running to Folies Bergère from Paris, which comparing with sumptuous setting from here seems as shabby as our Tanase seems compared to Folies Bergère. It is true Americans do not have spirit in their musicals. All is reduced to luxury and extraordinary setting and perfect ballet, sober and almost automatic. Moreover, they are not pretentious; they are laughing and amuse at the least joke/spirit or better said at circus amusements and “Mosi”¹⁴¹.

In the chapter “In Black Neighborhood” he expresses his interest in knowing the places characteristics of original jazz, thus he visited the black neighborhood Harlem. Unlike other chapters accompanied by pictures of various buildings, the pictures accompanying this chapter represents a black woman, half naked carrying a black child in her arms; characteristic of images representing Africa/Africans; the other named “From black beauties” shows again two black women, half naked, with long floral skirts and head dress, situated in a place resembling an African village. They visit an elegant black local, with an orchestra only of blacks. “Couple of female dancers with big lips with naked breasts and legs and couple of male dancers with teeth like pearls, succeeded one another making different wry faces in the savage rhythm of jazz”¹⁴².

One of the few comparisons he makes to Romania regards the number of readers in Romanian libraries and New York Public Library: Interesting is the fact that 40.000 visitors research daily this volumes. This is a great record; if we calculate that at us the number of all readers from all libraries in the country, for a population of 18.000.000 inhabitants, does not reach by far away the number of readers from only one library from New York¹⁴³.

D. I. Vasiliu is keen to notice American imperialism and its relations to South America, presents American Association as an interesting way to have closer relations between the United States and all Latin American countries, whose richness always interested North Americans which - partially - they won.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 154.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 162.

¹⁴² *Ibidem*, p. 166.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 169.

Vasiliu could have not overlook the problem of traffic, which was one hot topic in Europe giving the increasing number of cars and higher speed, thus he presents traffic light system as an innovative system.

Describing the fact there is no human control in autobuses, trams or subway "Automatism to excess excluded human hand from everywhere"¹⁴⁴. At Chicago World's Fair they build in two hours a Chevrolet, Chrysler or a Ford, therefore he underlines "extraordinary mechanization of human being and its specialization sometimes ridiculous, because there are workers specialized not only in cleaning the windows or open and closing the doors, to apply a fusible plug of essence or radiator"¹⁴⁵. Yet, with all the rapidity of fabrication and reduced cost from there, these luxurious cars reach Bucharest with prices 3-4 times greater. Unlike other travelers who connect automatism and mechanization with the lack of soul, culture or spiritual life, D. I. Vasiliu sees machines as making people obsolete, increasing unemployment: "Because of excessive automatism both at these transportations I laid eyes on as well as in fabrics and heavy industries, as you will see in the description of an automobile at Ford factory, without a doubt hundreds of thousands of people are pushed in unemployment"¹⁴⁶. Yet, even people unemployed in the United States are not perceived as poor: "Unemployed people in America are not beggars, nor unkempt, nor dirty, to inspire you sorry and disgust like in European countries or at us"¹⁴⁷.

He also takes a bit of time to discuss Roosevelt's new policies in order to get out of economic crisis, but also the impact of the crisis in limiting American products in Europe. He also notices workers salaries and compares with Romanian standards: "You see how high is the standard of living of American workers if a worker is suppose to receive 10.000 lei (60\$ per month), almost the salary of ministry director, superior officer or university professor at us"¹⁴⁸.

American woman's privileged position in society as well as the distinctions between European and American women: "In America woman rules. If in their republican country there is not only one king, but also many kings of different products, yet those kings are in a limited number. Yet there are queens without a number. Each woman is the queen of her husband, some even "queens of districts" or of "state. [...] Woman's sovereignty is absolutely like a queen's sovereignty. Her word is order"¹⁴⁹.

Although most of the time comparing United States and Romania seems difficult, Romanian architectural beauty surpasses United States architecture: "If

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 173.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 196.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 174.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 175.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 176.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 179.

Sturdza palace or Cantacuzino would have the proportions of White House, then they would be more beautiful than the house of the president of biggest republic on the continent”¹⁵⁰.

Among the peculiar habits he also recounts is chewing gum: American women as well as American men have a habit, which at the beginning seems curious but you get used to it, moreover you adopt it. All day long they chew in their mouth chewing- gum, a kind of rubber which does not melt and never consume [...] The madness of this habit was and it is widespread in all walks of life, men, women, girls and children, which you see chewing on the street, at the theater or at cinema¹⁵¹.

The dichotomy between materialist America and cultural Europe manifests itself in most of these narratives. The average American is represented as absorbed with the accumulation of wealth. Americans preoccupied with mechanization and consumerism, ignore, culture and art. The travelogues idealize the American standard of living, the perceived lack of poverty. The United States stand for inventiveness, creativity, and the ability to create a better, more comfortable standard of living. Most travelers assert European cultural superiority, while acknowledging American material superiority. Romanian travelers address American alterity mainly at axiological level, few of them such as Alexandrina Cantacuzino or V. V. Stanciu express the desire to embrace some American values such as work spirit or civic spirit, ultimately addressing alterity at the praxiological level. At the beginning of their trips most Romanian travelers address American alterity at the epistemic level, wanting to better understand the United States, yet they resort to axiological judgments in their descriptions. They express their commitment to European/Romanian cultural values, while admiring American technological progress. Petru Comarnescu addresses American alterity at the epistemic level; his Romanian, European intellectual self embracing in many circumstances what is perceived to be American self. The most significant traits of Americans are their practical spirit, inventiveness, hard work, efficiency, unmatched technological progress.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 200.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 180.

DESPRE PROBLEMATICA PREOȚILOR ROMÂNI REFUGIAȚI DIN TERITORIILE CEDATE (1940-1941)¹

ABOUT THE PROBLEM OF ROMANIAN PRIESTS WHO TOOK REFUGE FROM THE CEDED TERRITORIES (1940-1941)

Ioan Opriș*

Abstract

The territorial cessions of 1940 required exceptional protective measures for all kinds of refugees, including priests. This article focuses on what happened to many of these people, disinherited overnight and thrown out of their houses and belongings after the re-occupation of Bessarabia and North Bukovina by the USSR and of the Cadrilater by Bulgaria (in the summer of 1940 and in the following year),

Keywords: territorial cessions, 1940, the Church, Bessarabia, North Bukovina, the Cadrilater.

Cesiunile teritoriale din anul 1940 au impus măsuri excepționale de protecție a refugiaților de toate felurile, dar și a preoțimii. Ce s-a întâmplat cu mulți dintre acești dezmoșteniți peste noapte și izgoniți de la casele și avutul lor după reocuparea acestor teritorii în vara anului 1940 și în anul următor constituie obiectul acestui articol. Directorul cultelor, Șt. Brăișteanu, referindu-se la preoții din Basarabia, a propus o consfătuire cu toți ierarhii, prezidată de Patriarh, cerând ca repartizarea celor refugiați „să fie făcută cu toată grija și cu toată dragostea”². Basarabenii și bucovinenii au fost cei dintâi loviți de hotărârile politico-militare, siliți să-și caute rosturi în țară. Problemele lor au trebuit rapid rezolvate, fiind vorba de câteva sute de situații, astfel că Patriarhia și ministerul s-au străduit să le găsească refugiaților locuri de muncă, adăpost și să le arate toată compasiunea. Tot atunci, Societatea Națională de Cruce Roșie a României a înștiințat Ministerul

¹ Vezi Ioan Opriș, *Misiunea ortodoxă română în Transnistria (1941-1944)*, în Gh. Buzatu, Stela Cheptea, Marusia Cârstea (coordonatori), *Istorie și societate*, vol. III, București, Editura Mica Valahie, 2006, p. 261-284.

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național pentru Cercetare și Documentare în Domeniul Muzeologiei; doctor în istorie.

² Vezi referatul către ministrul Cultelor și Artelor nr. 032210/10-VII-1940, A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 114/1940, vol. I, f. 3.

Cultelor și Artelor că sprijină demersurile în contul refugiaților, angajându-se să facă evidențierea celor din Basarabia și Bucovina, alcătuind fișe alfabetice și urmărind în primul rând pe refugiații funcționari³.

Pentru preoții Mihai Ispas din Colibași (județul Cahul) și Vasile Dămălache din Vadul lui Isac (județul Cahul) s-au găsit rapid locurile potrivite: la biserica Țigănești din județul Muscel⁴.

Anul 1940 părea că le aduce bisericilor Basarabiei un plus de sprijin, chiar și fonduri pentru cele mai importante. Parohul de la Catedrala Cetății Albe s-a adresat, la 20 februarie, ministerului, sperând să fie ajutat cu fonduri pentru renovarea edificiului. Tocmai se împlineau 100 de ani de la fondare, iar 2/3 din pictură era deja executată, pictorul P. Piscarev angajându-se să încheie lucrarea. Prefectul, parohul și membrii Comitetului de restaurare și-au pus nădejdea în minister, de unde Ion Nistor le-a acordat 20 000 lei⁵.

Un alt paroh harnic, I. D. Gâdea de la biserica din Tabacu (județul Ismail) - o așezare săracă de cărăuși, cu doar 998 ha de pământ arabil, dar cu o biserică ridicată în 1818 - i-a cerut ministrului Ion Nistor să-i sprijine, acesta aprobându-le 150 000 lei⁶. Aceasta și pentru că văzuse așezământul și-i apreciasse valoarea. Tot în județul Ismail, cei din Cășlița, de pe Prut, au solicitat sprijin pentru biserica lor de lemn, datând din 1852, a cărei reparație, începută în 1938, a fost încheiată cu banii ministerului (10 000 lei) aprobați de Șt. Ciobanu⁷.

Și alții au venit în sprijinul celor nevoiți să fugă din calea autorităților sovietice: prof. univ. Șerban Ionescu, directorul Universității populare „Solidaritatea”, a propus organizarea unor cursuri de vară, începând cu 4 august, la Râmnicu-Vâlcea, în „scop moral și religios cum și de susținere a sentimentului național în sufletele refugiaților bucovineni și basarabeni din localitate”⁸.

O delegație de profesori de la Liceul militar „N. Filipescu” din Târgoviște (mănăstirea Dealu) a prezentat, la 17 august, chiar ministrului Cultelor și Artelor, propuneri pentru „o mai clară orientare în noul ritm de viață național-creștină, pentru înjgheburăa unui nou program de activitate, pentru Biserică și Neam”⁹.

Toate evenimentele interne și mai ales cele externe au precipitat în acea vară pregătirile și au impus măsuri excepționale, de un evident dramatism. La Ministerul Afacerilor Străine, în luna august, au avut loc mai multe reuniuni ale

³ Cf. adresei SNCR nr. 3348/ 11-VII-1940, *idem*, f. 6.

⁴ În *loc.cit.*, f. 14.

⁵ Vezi adresa parohiei nr. 110/20-I-1940, înregistrată cu nr. 010185/ 29-II-1940, A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 171/1940, f. 1, iar la f. 3-5 și fotografiile anexate.

⁶ Cf. cererea înregistrată la minister cu nr. 126345/ 4-VI-1940, *idem*, f. 7.

⁷ Cf. cererea din 30-V-1940, înregistrată la minister cu nr. 026356/ 4-VI-1940, *idem*, f. 12.

⁸ Cf. adresa Universității de vară către Ministerul Cultelor și Artelor, înregistrată cu nr. 036034/1-VIII-1940, *idem*, f. 27.

⁹ Vezi în cererea de audiență a preotului profesor dr. Constantin Nițescu, înregistrată cu nr. 037496/9-VIII-1940, *idem*, f. 64.

diplomaților și reprezentanților Cultelor pe tema cedării Cadrilaterului și a consecințelor unei atari situații. Delegații Ministerului Cultelor și Artelor, Zenovie Pîclișianu (pentru culte) și Marius Bunescu (pentru arte), și-au informat șefii despre gravitatea chestiunii, propunând măsuri pentru rezolvarea aspectelor umanitare¹⁰.

Cum Episcopia Constanței era implicată direct, aceasta a informat Ministerul Cultelor și Artelor asupra situației bunurilor bisericești și a slujitorilor Bisericii din Cadrilater. În județul Caliacra funcționau 126 de membri ai clerului ortodox, iar în județul Durostorum încă 126, plus cei care serveau cele 114 geamii și moschei¹¹. Cu excepția mănăstirii Derwent – situată pe un teren de 6820 m², donat de Paraschiva Gheorghiu, în 1937, și care fusese înzestrată, tot atunci, cu 23 ha de pădure în baltă și cu o donație de 5 ha de pământ arabil – slujitorii celorlalte biserici au fost nevoiți să se preocupe de salvarea doarelor ecleziale, a arhivelor și averii mobile. Dar nici slujitorii cultului mahomedan n-au rămas pasivi ci, dimpotrivă, au privit măsura retrocedării cu multă temere. Astfel, Ali Mehmed, muftiul de la Caliacra și Mehmet Nuri, președintele comunității turcești de la Bazargic – reprezentând peste 85 000 de credincioși musulmani – au cerut guvernului român protecție și sprijin, conștienți de greutățile care apăsau asupra acestuia, odată cu cedarea Basarabiei și nordului Bucovinei. „Îndemnați de conștiința noastră și de apelul populației turce, care dorește să trăiască și mai departe sub steagul românesc – scriau cei doi lideri – prin noi protestăm pe lângă guvernul țării, trecerea acestui ținut sub stăpânirea statului bulgar, pe care o socotește neîntemeiată în pretențiunile sale asupra Cadrilaterului”¹².

Căci, „strigând încrezători la dreptatea cauzei românești că nu vrem să recunoaștem nicio stăpânire afară de cea românească pe acest colț al Dobrogei”, reprezentanții amintiți arătau că populația turcă, în semn de solidaritate, „va părăsi împreună cu frații români aceste meleaguri”¹³.

Din partea populației turce din județul Durostor, muftiul Sadic Ibrahim, președintele comunității musulmane, Kemal Hamdi, președintele Societății Culturale Turce, prof. Mehmet Fehmi, fost senator și deputat, prof. Omer Vehbi, fost senator și deputat, și inspectorul școlar Zahid Bostuna s-au adresat tot guvernului român: „precum în anul 1913 și în 1919 ne-am manifestat dorința în unanimitate, prin congrese și memorii, de a rămâne sub stăpânirea statului român, tot astfel și azi venim să facem același lucru”, căci „întreaga populație turcă, din proprie inițiativă și din îndemnul sincer al sufletului nostru, vă exprimăm completa

¹⁰ În referatul directorului general al Cultelor, Moise Ienciu, înregistrat la nr. 039245/20-VIII-1940, *idem*, f. 75.

¹¹ În adresele cu nr. 6393 și 9638/23-VIII-1940, *idem*, f. 29, 78.

¹² Cf. memoriului populației turcești din județul Caliacra, 15.VIII.1940, *idem*, f. 94.

¹³ *Ibidem*.

noastră lealitate și indisolubila noastră atașare la statul român”.¹⁴ Simțindu-se „cei dintâi sacrificați”, au ținut să arate că „nimeni dintre noi nu dorim să ne întoarcem sub stăpânire bulgară. Exodul populației turce din Bulgaria în Cadrilater, exod care mai ales în ultimul timp a luat un caracter catastrofal, după cum știți, e o dovadă peremptorie a tratamentului fraților noștri în regatul vecin”¹⁵. Ca să-și întărească poziția, scriau: „suntem gata la orice sacrificii pentru a rămâne înăuntrul statului român; strămutare de hotare sau schimb de populație, plebiscit sau orice măsură ni s-o cere, ca să dovedim indisolubila noastră alipire de statul român, unde ne bucurăm de o îngrijire și atenție părintească”¹⁶.

La 19 august 1940, Președinția Consiliului de Miniștri a comunicat subsecretarului de stat însărcinat cu coordonarea evacuărilor din Cadrilater, G. Strat, că acestea trebuie executate „în ordine, repede și complet”, fiind excluse schimbul de populație și operațiuni militare protectoare¹⁷. Grea povară pe umerii prestigiosului demnitar!

Complexitatea problematicei preoților români din Cadrilater o oferă și exemplul celor 40 de preoți care, în septembrie 1940, cereau ministerului să le recunoască calitatea de învățători; în 1924, 80 de învățători din Vechiul Regat au dat examenul de capacitate după un curs intensiv, fiind și hirotoniți pentru Cadrilater. Dintre aceștia, mai rămăseseră jumătate în 1940, pierzând la refugiu toate bunurile și descurcându-se cu greu¹⁸.

Experții diplomați și cei de la Culte au continuat consfăturile în tot cursul lunii august, evenimentele precipitându-se, iar situația ajungând să-i depășească. Autoritățile române s-au confruntat atunci cu tot felul de aspecte, inclusiv cele privind protejarea intereselor naționale profunde căci, de exemplu, între refugiații din Basarabia și Bucovina de Nord – raportau cei de la Poliție – unii s-au repatriat „cu misiunea de a face spionaj în favoarea U.R.S.S.”¹⁹. Coloana a V-a – a vecinilor, dar și a Germaniei –, și-a întins astfel tentaculele, pregătind capcane mortale. Din asemenea rațiuni de siguranță, refugiaților basarabeni Inochentie Usov, episcop lipovean, Al. Sevesunov, diacon, și Teodor Machno, cântăreț bisericesc, li s-a fixat de către Poliție domiciliul în România, la Tulcea²⁰.

Peste toate dramele naționale și personale ale românilor răsăriteni, au venit și cele ale ardelenilor: în 26 și 28 august 1940, la Ministerul Afacerilor Străine,

¹⁴ *Ibidem*, f. 95.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Cf. adresa Președinției Consiliului de Miniștri – Cabinet nr. 1114/19-VIII-1940, înregistrată la Ministerul Cultelor și Artelor cu nr. 0444294/21-IX-1940, *idem*, f. 165.

¹⁸ Cf. cererea delegatului preoților învățători din Cadrilater, făcută în numele acestora de pr. înv. C-tin Ștefănescu din comuna Denislov (jud. Durostor), către Ministerul Cultelor și Artelor, cu nr. 043949/19-IX-1940, *idem*, f. 163.

¹⁹ Vezi adresa Direcțiunii Generale a Poliției nr. 61788/2-IX-1940 către Ministerul Cultelor și Artelor, *idem*, f. 149.

²⁰ Vezi nota Direcțiunii Generale a Poliției – Siguranța cu nr. 24596/1-VIII-1940, *idem*, f. 157.

experții au înregistrat cu teamă tentativele diplomatice care anunțau că asigură cedarea Transilvaniei de Nord. S-a cerut, în regim de urgență, o situație concludentă a cultelor minoritare, îndeosebi a ordinelor călugărești și asociațiilor religioase, împreună cu averile acestora. Aceasta „în ipoteza că schimbul de populație va fi acceptat și va necesita o rectificare a frontierei”, mai ales în regiunile de margine²¹. La 29 august, ministrul Cultelor și Artelor a aprobat un atare demers. Părea că ideea unui schimb de populație – având ca model cazul turc – ar fi putut fi reținută și în diferendul româno-ungar. Teza în sine avea între susținători pe reputatul diplomat Vasile Stoica, cel mai bun cunoscător al problematicei românilor de la fruntariile naționale.

Evenimentele au lua-o însă înaintea pregătirilor administrative, așa că Dictatul de la Viena i-a surprins pe toți prin clauzele sale. Trăgând concluzii din precedentele cazuri basarabean și bucovinean, la 9 septembrie 1940, ministrul Cultelor și Artelor s-a adresat ierarhilor, trasând directiva: „repartizarea preoților refugiați din Transilvania este o chestiune urgentă și de o importanță covârșitoare”²². Aceștia au mărit în mod simțitor și dramatic numărul refugiaților.

Imediat după instalarea noului guvern, condus de Ion Averescu, mai multe măsuri administrative ale ministrului Radu Budișteanu au fost îndreptate împotriva evreilor. S-a cerut până și încetarea „odioasei pângăriri” din cartierul bucureștean Crucea de Piatră, unde, pe un perimetru redus, funcționau mai multe bordeluri controlate tot de evrei²³.

Noul ministru, Radu Budișteanu, reprezentând „statul naționalist, creștin și totalitar”, a interzis încă de la 8 septembrie 1940 achiziționarea și comercializarea obiectelor de cult prin magazinele evreiești, considerând că acele achiziții reprezentau „o pângărire a altarului și a slujitorilor săi, prea îndelung tolerată”, iar în zilele următoare a introdus reglementări pentru funcționarea sinagogilor²⁴.

Tot din București, Marin Bădescu-Dolj, din strada Popa Nan nr. 136, scria ministrului Cultelor, la 10 decembrie 1940, semnalând situația bisericii Udricani. Astfel, considera că aceasta se află plasată în „perimetru de cetăți pur jidănești”, având străzi numite Saul, Iuliu Barasch, Dr. Beck, Sinagoga. Petentul propunea, nici mai mult, nici mai puțin, decât schimbarea numelui acestor străzi în altele, la care „să stea scris cu litere mari numele martirilor noștri legionari, care, cu sacrificiul sângelui lor nevinovat, au spălat obrazul acestei țări”, și își încheia

²¹ Cf. referatul lui Moise Ienciu, nr. 040775/29-VIII-1940, *idem*, f. 145.

²² Vezi circulara Ministerului Cultelor și Artelor nr. 042372/9-IX-1940, *idem*, f. 151.

²³ Cf. deciziunea nr. 42180/8-IX-1940 și petiția dr. Aurel Vasiiu din Constanța, str. Vasile Lascăr nr. 21, care, la 19-IX, cerea la Ministerul Cultelor și Artelor să-și înceteze activitatea bordelurile, *idem*, f. 156, 161.

²⁴ A se vedea ordinele nr. 42180 și 423532, în „Monitorul Oficial”, partea I-a, nr. 216/17-IX-1940, reținut și în A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 113/1940, f. 2.

scrisoarea cu îndemnul: „Pentru Sfânta Cruciadă de repunere a nației în drepturile ei, înainte cu Dumnezeu și voința noastră a tuturor!”²⁵.

Complicațiile nu au întârziat să apară căci, de exemplu, Librăria, Papetăria și Magazinul de Muzică, Legătoria de cărți și Tipografia fraților Moravetz (f. 1895) de la Timișoara reprezenta o firmă colectivă, nu doar evreiască²⁶. La fel, s-a interzis altei firme vechi - Fabrica Albert B. Schreiber din Brăila, producătoare de tapet, pânză de tûll și lustrin, ca și de sicrie – să mai producă!²⁷. S-a ajuns la o astfel de confuzie, încât Firma „Kraft & Drotleff” din Sibiu – autorizată din anul 1925 și cu vinderea icoanelor – să fie oprită de la această operațiune, deși era condusă de sași, iar din 1939 nu mai comercializa icoane, aceasta după ce au fost sechestrate 512 icoane de la evreul Vaida Alexiu și de care, totuși, firma sibiană nu era străină²⁸. Atare măsuri, înmulțite, exprimau aberațiile și intoleranța guvernanților, îndeosebi a legionarilor.

Măsurile țin seama de războiul deja declanșat, căutând soluții cât mai potrivite. Ordine, disciplină, întărirea autorității, toate derivă din tensiunea timpului. Astfel, cum s-ar înțelege nota de serviciu a secretarului general de la Culte și Arte, Vladimir Dumitrescu (cunoscut arheolog), prin care funcționarii „sub niciun motiv nu au voie să primească cereri pentru soluționare și să discute pe sălile ministerului cu particularii”²⁹? La fel, propunerea inspectorului general T. P. Păcescu de a folosi, în caz de mobilizare generală, străjerii pe post de curieri pentru muzee și minister³⁰.

Ciorovăiala tradițională dintre ortodocși și uniți n-a încetat odată cu venirea legionarilor. Nici n-ar fi fost posibil, în contextul de ură și dușmănie indus de liderii acestora în rândurile credincioșilor.

S-a cerut chiar un decret-lege care să oblige „capii autorităților civile și militare să participe la acea biserică românească/ ortodoxă sau unită/ al cărei ierarh are cel mai înalt grad în ierarhia ecleziastică, iar ajutorul/ subprefectul/ autoritățile civile și militare să reprezinte autoritatea pe lângă celălalt cult”³¹. Prefectul legionar de la Alba Iulia, Covrig Nonea, a sesizat situația aparte de la Blaj, unde există „o stare anormală de lucruri în ceea ce privește participarea autorităților civile și militare la festivitățile religioase care au loc cu ocazia sărbătorilor naționale”. Astfel, „anomalia rezultă din faptul că se creează o serie de animozități între cele două confesiuni, ortodoxă și unită, fiecare revendicându-și dreptul de

²⁵ A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 113/1940, f. 15-16.

²⁶ Vezi memoriu din 2-X-1940, înregistrat la Ministerul Cultelor și Artelor cu nr. 046849/4-X-1940, *idem*, f. 22-24.

²⁷ *Loc.cit.*, f. 43.

²⁸ Vezi nota Direcțiunii Generale a Poliției, Poliția de Siguranță, nr. 82252/6-XI-1940 către Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, înregistrată la nr. 057015/26-XI-1940, *idem*, f. 164.

²⁹ Vezi nota din 21-X-1940, A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 113/1940, f. 25.

³⁰ Cf. referatul nr. 527/27-X-1939, *idem*, f. 23.

³¹ Vezi adresa Prefecturii județului Târnava Mare, nr. 520/25-IX-1940, către Ministerul Educației, Cultelor și Artelor, *idem*, f. 169.

întâietate asupra participării autorităților la serbări; biserica ortodoxă, pe motivul că este biserică majoritară, biserica unită, pe motivul că mitropolia unită, deci a unei biserici române și încă reprezentantul însuși al bisericii unite române are grad mai mare decât protopopul ortodox din localitate³². Sesizarea și propunerea, deopotrivă, au fost bine primite la minister, dr. Liviu Stan căutând o soluție pentru ambele părți.

În acele condiții, Ion Antonescu s-a adresat autorităților, la 10 septembrie, cu un ordin prin care se cerea: „aplicarea legalității integrale, fără niciun fel de deosebire”, care „formează baza oricărei instituții” și „înseamnă libertate de acțiune, lipsă de teamă, ridicarea prestigiului fiecăruia, sporirea inițiativei și curajul necesar pentru a munci și a înfăptui”³³. Generalul a apreciat cu acel prilej că dreptatea era „un drept recunoscut oricui îl are și trebuie aplicat oricui îl cere”, iar omenia, prin exemplul personal, trebuia să înlăture „cele două atitudini practice până azi, una de platitudini în sus și alta de brutalitate în jos”, care trebuie să dispară³⁴.

La fel, a pretins autorităților inițiativă, criteriu care, în viziunea sa, „trebuie ridicat la rangul de cult”, evident cu insistență în cadrul armatei³⁵.

Cele cinci criterii fundamentate pe ordine, disciplină și moralitate – enunțate la doar patru zile după preluarea puterii de către general și sprijinatorii acestuia – anunțau o nouă ordine!

Imediat a urmat un cortegiu de demersuri propagandistice, Constantin Giurescu, ca ministru al Organizării Renașterii Naționale, cerându-i lui Nicolae Zigre, colegul de la Culte și Arte, să popularizeze faptele pozitive prin radio și presă la o nouă rubrică, intitulată „Fapte de seamă”, și să le incrimineze pe cele negative³⁶.

Situația politică, dar și cea religioasă a românilor din teritoriile cedate, s-a dovedit deosebit de complexă, punând la grea încercare autoritățile. Parohul Clujului și totodată Episcop al Bisericii romano-catolice, Marton Aron, controla pe lângă 216 parohii din spațiul cedat Ungariei - slujite de 169 de preoți - și 80 de parohii cu 80 000 de credincioși, în teritoriul românesc. Înaltul ierarh a afirmat atunci într-o predică ținută în capitala Ardealului, Cluj: „Frații mei! Mâinile cari s-au contopit în anii trecuți, să nu desfacă. Cei norocoși, să nu abandoneze la margine de drum pe aceia cu cari până acum au marșat împreună. Mâinile cari s-au unit, să se strângă una pe alta, ca să vă simțiți și pe mai departe unul altuia pulsația

³² *Ibidem*.

³³ Ordinul nr. 4724/10-XI-1940 transmis la Ministerul Cultelor și Artelor cu nr. 42706/12-IX-1940, *idem*, f. 169.

³⁴ *Ibidem*, f. 170-171.

³⁵ *Ibidem*, f. 172.

³⁶ Cf. adresei Ministerului Organizării Renașterii Naționale în *loc.cit.*, dosar 115/1940, f. 50.

inimii și să auziți nerostită, bucurie și jale a fratelui”³⁷. A celui maghiar, bineînțeles!

Din septembrie 1940 și preoții legionari – cei fără licență în teologie – au presat autoritățile laice și religioase pentru a ocupa parohii la orașe. Venise vremea lor! Ei aveau – scrie Mihai I Enescu din comuna Bilcești, Câmpulung Muscel – „licența curatelor simțiri românești însuflețită cu doctoratul vieții apostolice și mucenicești”³⁸.

Tot felul de propuneri de purificare a clerului veneau, de altfel, dinspre legionari: un soldat de la Centrul de recrutare infanterie Făgăraș, Virgil T. Vârgolici, a propus imperativ ministrului Cultelor și Artelor ca și preoții să poarte obligatoriu barbă mare, subliniind că nu trebuie să uite că „actualul Patriarh al României, IPSS Nicodim, mergea adesea la braț cu călăul căpitanului, Călinescu, mai ales pe la diferite serbări”³⁹.

În același timp, Șt. Palaghiță, președintele Frăției Misionare Creștine „Arhanghelul Mihail”, a avansat cererea ca Fundația Culturală Regală să le dea clădirea Expoziției Cărții pentru a-și ține ședințele⁴⁰! Acesta tocmai intrase ca înalt funcționar public în Ministerul Cultelor și Artelor, deci cuvântul său avea ascultare.

Toleranța și îngăduința proverbială a românilor păreau a lua sfârșit. În ceea ce privește piesa lui Ion Luca, „Icarii de pe Argeș”, un poem dramatic pus în scenă la Teatrul Național, Asociația profesorilor de istorie, episcopul Emilian Antal, pr. dr. Stan Liviu (director general al Cultelor) și pr. dr. Șt. Palaghiță, după ce au previzionat-o, la 6 noiembrie 1940, au cerut interzicerea jucării ei, căci aducea „jigniri ale sentimentului național, cât și celui religios al Neamului”⁴¹. Obiecția cenzorilor era clară: autorul „n-a luat în considerare observațiunile noastre, dar nu și-a stăpânit nici nejustificata sa revoltă față de semnalul de alarmă ce am dat în întreaga lume bisericească”, dovedind „neînfrânata sa adversitate față de Biserica și credința strămoșească și față de străvechile tradiții religioase ale Neamului”⁴². Ironizându-l pe Manole, subliniind „dragostea fizică [care] circulă în toată statuia de carne a lui Manole”, la care „niciun naiv de dragoste spirituală nu visează în sborul lui artistic”, iar de la stareț „nu radiază decât duhuri demonice și bestialități

³⁷ Reținute în adresa Președinției Consiliului de Miniștri nr. 808/cc/7-X-1940, semnată de Ov. Vlădescu către Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, înregistrată la nr. 049006/15-X-1940 privind materialele apărute în presa ungară, *idem*, f. 78.

³⁸ În scrisoarea către Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, înregistrată la nr. 049252/16-X-1940, *idem*, f. 90-91.

³⁹ Cf. scrisoare înregistrată la Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor cu nr. 057652/29-XI-1940, *idem*, f. 181-182.

⁴⁰ Vezi adresa Fundației nr. 184/18-XI-1940 către Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor, înregistrată la nr. 058002/2-XII-1940, *idem*, f. 183.

⁴¹ Aprecieră reținută de Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Veniamin, în adresa nr. 15811/1940, înregistrată cu nr. 054167/12-XI-1940, *idem*, f. 127.

⁴² În nota către Patriarh, 5-XI-1940, *idem*, f. 128.

înfricoșătoare”, era clar că reprezentarea lui Neagoe Basarab ca „un despot” nu putea fi tolerată⁴³. Cenzura și dictatul își spuneau cu tărie cuvântul!

Din rațiuni nu doar religioase, absolventul Seminarului „Episcopul Melchisedec” din Ismail, Dumitru Popescu, a cerut să fie preoțit, adresându-se generalului Ion Antonescu, cu precizarea că în urma refugiului „n-am rămas decât cu ce e pe noi”⁴⁴. Astfel de argumente nu au fost nici unice și nici puține!

Biserica Ortodoxă Română – ca majoritară – a încercat soluții, a căutat să dea un curs normal vieții religioase. Așa ne explicăm prezența Patriarhului Nicodim la inaugurarea Școlii de pictură bisericească, în ziua de 7 decembrie 1940, orele 16, la sediul Arhiepiscopal, ca prezident al reuniunii ce pune în funcție un important segment de politică artistică⁴⁵. Exemplul Întâi Stătătorului urma să fie preluat și de ceilalți slujitori ai altarului.

Resentimentară puternic apare acum și dorința de a șterge tablourile votive cu portretele fostului rege Carol al II-lea. Inițiat la reclamația legionarului bucureștean Vasile Stroescu din Cuibul „Bogdan Vodă” – subgarnizoana 3, organizația STB – care a sesizat că portretele votive ale fostului monarh, „rege trădător”, sunt contrare noii ordini, cerându-se „radierea din toate bisericile și locașurile sfinte”, un ordin al Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor din septembrie 1940 răspundea acestui deziderat⁴⁶. Încă o dată în istoria modernă a României, schimbarea politică abătea intoleranța asupra simbolurilor...

În luna decembrie 1940, tuturor slujitorilor altarelor li s-a impus jurământul față de noua ordine politică, față de conducătorul statului, în ceea ce era numit „credință lui Dumnezeu, Națiunii și Regelui”. Așa au făcut și cu maicile, cântărețele și personalul mănăstirii Nămăiești: stareța Valeria Canela a jurat la Patriarhie, iar preoții la prefectură, fiecare rostind: „credință și supunere conducătorului statului”, angajându-se să păstreze „ordinea și secretul” încredințat, să fie „cinstit” și să execute „fără șovăire ordinele”⁴⁷.

Crăciunul aceluia an fatidic a fost deosebit de greu pentru refugiații și expulzații români. Serbarea ardelenilor refugiați la București le-a amintit celor care au participat la Teatrul Național, Sala Studio, în dimineața zilei de 21 decembrie (ora 10), de datini și obiceiuri care nu se puteau uita. Vorbele dr. Victor Gherman au avut darul să-i mângâie pe cei siliți să întâmpine Nașterea Domnului departe de casele lor, iar colindele să le redea încrederea.

⁴³ *Ibidem*, f. 128-129.

⁴⁴ În adresa Președinției Consiliului de Miniștri, nr. 15327/11-XI-1940 trimisă Cultelor, *idem*, f. 185.

⁴⁵ Ministerul a desemnat, pentru a-l reprezenta la această inaugurare, pe consilierul legionar pr. dr. Gh. Racoveanu, vezi nota cu nr. 58749/1940, *idem*, f. 185.

⁴⁶ Vezi cererea înregistrată la Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor cu nr. 062290/21-XII-1940 și ordinul ministerial, în *loc.cit.*, f. 231.

⁴⁷ Cf. celor 28 de jurăminte scrise înainte Mitropoliei Ungro-Vlahiei de mănăstirea Nămăiești cu nr. 115/29-XI-1940 și înregistrate la nr. 018378/5-XII-1940, *idem*, f. 200.

În anul 1941, începând cu luna iulie, o mulțime de tineri teologi s-au arătat dornici să revină sau să fie numiți ca preoți în Basarabia reocupată de autoritățile române. Posturi se găseau, căci, numai în 1941, Mitropolia Basarabiei a înființat aici 130 de parohii noi.

Efortul de a recreștina un teritoriu cu probleme este vizibil deliberat și constant. Dacă înainte de 28 iunie 1940 în Basarabia funcționau 1259 preoți, la cedarea ei au rămas 601, majoritatea (658) refugiindu-se în țară. După un refugiu au fost rechemați 421 dintre cei veniți în România, alți 237 rămânând aici⁴⁸.

Până la 14 septembrie 1941, statul român a trimis în Basarabia 2 episcopi, 541 preoți, 22 diaconi, 6 profesori, 78 cântăreți bisericești, 34 călugări, un preot romano-catolic și altul armean, în total 688 persoane.

Argumentele celor care ajung aici sunt diferite: parohul Ioan Postoronca de la catedrala Tighina (era și profesor de religie la Gimnaziul „Principesa Ileana”), refugiat la 28 iunie 1940, la București – unde fusese numit preot la biserica Brezoianu și profesor la Școala normală de fete „Elena Doamna” – a dorit să revină pentru că „am plecat numai cu sufletul nădăjduind în dreptatea lui Dumnezeu Sfânt, care ne va izbăvi”, iar „țara, mamă bună, a purtat grijă de noi refugiați”⁴⁹. Alt preot, Nicolae Donos din Jora de Sus (plasa Chiperceni, județul Orhei), refugiat și el în țară, a fost numit la nou-înființata biserică „Sf. Alexandru” de pe lângă Azilul de bătrâni din Chișinău, dobândind postul în concurs cu alți șapte candidați⁵⁰.

Petre Cupea, licențiat în teologie, a luat locul unui preot decedat în timpul ocupației sovietice, Ștefan Zagordnîi, la Suruceni (județul Lăpușna)⁵¹. Visarion Petculescu – și el licențiat în teologie, refugiat de la Cernăuți la Focșani – a fost numit preot la Mitoc (plasa Orhei) începând cu 1 ianuarie 1942, iar Ioan Mateescu (licențiat în teologie), la nou înființata parohie Mândra (comuna Palanca, plasa Călăraș, județul Lăpușna)⁵². Ștefan Voinea (absolvent de liceu teologic) a primit, de asemenea, post de paroh la parohia nou înființată de la Curluceni (plasa Călăraș, județul Lăpușna), iar Ioan Dumbravă (absolvent de facultate de teologie la Cernăuți) la noua parohie de la Tomai (plasa Comrat, Tighina)⁵³.

⁴⁸ Cf. tabloului recapitulativ de personal clerical trimis în Basarabia până la 15-IX-1941, în A.N.I.C., fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 108/1941, f. 4.

⁴⁹ Cf. cererii din 16-VIII-1941 și memoriului din 10-XII-1941, analizate la minister la 15-I-1942, când i s-a dat un răspuns negativ, întrucât petiționarul era pensionat din învățământ, iar la catedrala din Tighina fusese numit preotul Leonida Popovici, în *loc.cit.*, dosar 102/1942, f. 49, 52.

⁵⁰ Cf. adresei Mitropoliei Basarabiei – Arhiepiscopiei Chișinău nr. 5464/9-I-1942 către Ministerul Cultelor și Artelor, *idem*, f. 41.

⁵¹ Cf. adresei Mitropoliei Basarabiei – Arhiepiscopia Chișinău, nr. 5433/9-I-1942, *idem*, f. 47.

⁵² Cf. adresei Mitropolitului Efreim nr. 5177/23-XII-1941 și 5165/29-XII-1942 către Ministerul Cultelor și Artelor, înregistrate cu nr. 00395/2-I-1942 și 000650/3-I-1942, *idem*, f. 9, 10.

⁵³ Cf. adreselor nr. 5116/23-XII-1941 și 5483/10-I-1942 către Ministerul Cultelor și Artelor, *idem*, f. 14, 64.

Nu toate cererile au fost aprobate: preotul Atanasie Bădașcă (absolvent de facultate de teologie, 1939), ofițer T.R. în Regimentul 10 Roșiori (escadron I, pluton I), deși a cerut ministrului să slujească „pământul pe care l-am cutreierat timp de doi ani”, a primit răspunsul că, făcându-și „datoria față de țară ca soldat, serviți implicit și Sfânta noastră biserică”⁵⁴.

Altul, plutonier în rezervă Ioan Bălosu – refugiat din Feldru (Județul Năsăud) – teolog concentrat în Regimentul 1 Grăniceri, care a luptat în Basarabia și Transilvania, fiind rănit la Varcopani și decorat pentru vitejie cu „Coroana României” cu spade și panglică și „Virtutea Militară”, s-a adresat lui Ion Antonescu ca să fie sprijinit financiar pentru a fi hirotonit, neavând nicio altă sursă⁵⁵.

O comisiune de revizie a funcționarilor, înființată pentru toate județele Basarabiei, a conlucrat cu autoritățile religioase pentru numirea sau transferul preoților și cântăreților bisericești, iar poliția a eliberat certificate de comportare pentru cei care nu s-au refugiat, rămânând sub ocupația sovietică.

Tocmai din atari motive, pentru preotul N. Donos s-a invocat serviciul făcut „chiar pe malul Nistrului”, la Jora de Sus și de Mijloc, timp de 43 de ani, dar că a lăsat totul la venirea Armatei Roșii, deci „în slujba bolșevicilor n-a fost”, având o „atitudine demnă de bun român și de preot conștient și devotat misiunii sacre”⁵⁶.

Consiliul Eparhial din Chișinău a aprobat, de altfel, la 31 decembrie 1941, ca „preoții rămași sub ocupație, cari n-au servit biserica, renunțând la datoriile de păstori sufletești și îmbrăcând haina civilă, și care totuși au trăit în mijlocul credincioșilor ca simpli mireni, fără nicio grijă și răspundere atât în privința sfântului locaș cât și față de nevoile sufletești ale credincioșilor încredințați lor spre păstorie – aceștia să fie transferați către alte parohii, în interes de serviciu, din motive că au dat prilej să se bănuiască sinceritatea credinței lor atunci când se cerea s-o mărturisească și cu cuvântul și cu fapta și că acești preoți nu mai pot să se bucure în parohie de autoritatea incontestabilă, cerută astăzi de la fiecare preot ca propovăduitor al Evangheliei creștine”⁵⁷.

⁵⁴ Vezi corespondența înregistrată la Ministerul Cultelor și Artelor cu nr. 000151/1-I-1942, *idem*, f. 1.

⁵⁵ Cf. cererii înregistrate la Președinția Consiliului de Miniștri cu nr. 148923/11-I-1942, *idem*, f. 167.

⁵⁶ Așa îl caracterizează preot Nicolae Cotoman, protoiereu la plasa Chiperceni în nota nr. 404/27-XII-1941 către Arhiepiscopia Chișinăului, *idem*, f. 60.

⁵⁷ În adresa Mitropoliei Basarabiei – Arhiepiscopia Chișinăului nr. 1606/17-II-1942 către Ministerul Cultelor și Artelor, privitoare la transferul pr. Pavel Dănilă de la biserica cimitirului ortodox Chișinău, la biserica „Sf. Treime” din oraș. Cazul este tipic pentru complexitatea situației: cei trei preoți de la biserica „Tuturor Sfinților” a cimitirului, Pavel Dănilă (paroh și consilier în Consiliul eparhial), Visarion Popovici (protoiereu orașului) și Vladimir Grosu nu s-au refugiat, dar nici n-au servit sub bolșevici, locuind însă în casele parohiale. Pentru Pavel Dănilă situația era și mai specială. Mama sa, Teoctista, sora și cumnatul, Victor Cutieru, s-au refugiat în România la 28 iunie 1940, el, bolnav, neputând s-o facă. Cum fusese ofițer în armata rusă, sovieticii i-au propus să

Situația unora dintre preoții rămași în Basarabia sub ocupația sovietică confirmă complexitatea lucrurilor. Astfel, preotul catedralei din Orhei, Rodion Piescu, și ajutorul său, preotul Filip Gherbanovschi, au servit nu doar catedrala orașului, ci și alte două biserici de acolo. Primul, basarabean dintr-o familie preoțească începând cu 1809, când un strămoș de-al său a slujit la biserica din Volcineț – Hotin, s-a preotit în 1903, absolvind Seminarul teologic de la Chișinău și Orhei, unde a fost și profesor de religie la Liceul de băieți din oraș. Sub ocupația sovietică – scria Rodion Piescu mareșalului Ion Antonescu – a rămas din „dragostea noastră pentru biserică, acest monument sfânt, ctitoria domnitorului Vasile Lupu, care de 300 de ani mărturisește că lucrurile aceste trebuie în voie să fie ale poporului român”⁵⁸. Ce a făcut preotul sub sovietici reiese din referința Poliției orașului Orhei: „a păstrat tot timpul trează conștiința națională, fără a părăsi o clipă biserica în care a oficiat tot timpul cu o ținută demnă și morală față de toate manevrele și persecuțiunile suferite de la comuniști, creând în opinia publică stări sufletești de compătimire, pentru tot ce a trebuit să îndure un an de zile sub guvernarea comunistă”⁵⁹.

Doi slujitori ai bisericii, iată, care au păstrat în condiții grele „conștiința națională trează”, preotul Piescu dorind să se reactiveze în 1942⁶⁰.

Având în vedere criteriile de lealitate și de înlăturare a oricăror bănuieli, pentru noile posturi înființate în eparhia Basarabiei au fost preferați, în primul rând, preoți autohtoni care se refugiaseră în România și, bineînțeles, candidați din cuprinsul țării.

În altă situație s-a găsit studentul în anul III Teologie de la Cernăuți, Cudrițchi Teodor din comuna Bravilcenii (județul Orhei). Acesta a candidat la un post de preot tot în Eparhia Chișinăului, îndemnat de temeinice motive: „1. Dragostea mea de a fi în serviciul țării și a Neamului în aceste vremuri grele. 2. În timpul dominației bolșevice am fost ruinat materialicește, astăzi fiind în imposibilitatea de a putea frecventa cursurile universității. 3. Tatăl meu fiind un biet cântăreț cu 4 copii”, iar el, proaspăt căsătorit și cu un copil și o soacră văduvă⁶¹.

Alt absolvent de studii teologice la Iași, dar fără a-și fi putut susține licența, Rusu T. Boris, fiul preotului Rusu Teodosie din comuna Crisnășești – Orhei, a cerut ministerului dispensă de studiu; refugiat cu părinții la Radomirești (județul Olt), dorea să revină în Basarabia pe un post de preot⁶². Dorința i-a fost

conlucreze cu NKVD-ul. Acesta a refuzat. După 49 de ani de serviciu, preotul aștepta decizia ministrului Cultelor și Artelor, în *loc.cit.*, f. 280-282.

⁵⁸ Vezi în documentația aflată în A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 102/1942, f. 119v.

⁵⁹ Cf. notă Poliția Orhei, cu certificatul nr. 8440/19-XII-1942, *idem*, f. 115.

⁶⁰ Cf. cerere cu nr. 181/29-I-1942, înregistrată la Ministerul Cultelor și Artelor, *idem*, f. 112.

⁶¹ Cf. cerere către Ministerul Cultelor și Artelor, A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 102/1942, f. 128.

⁶² Cf. cerere înregistrată la Mitropolia Basarabiei cu nr. 919/29-I-1942, *idem*, f. 144.

aprobată de minister și eparhie. În aceeași situație, studentul în anul III la Teologie, la Cernăuți, Levițchi P. Afinghen, originar din Climăuți – Soroca, absolvent al seminarului teoretic din Chișinău (1938), își motiva dorința de a intra în preoție prin sărăcia în care trăia⁶³.

Tânărul ofițer în rezervă, Nicolae N. Traian, absolvent al Seminarului teologic din Chișinău, în 1940, după ce a participat la război ca „teolog basarabean”, a cerut și el un post de preot, în ianuarie 1942⁶⁴. Ca orfan de tată și întreținător al unei bătrâne mame, avea argumentele pentru a fi numit preot în Basarabia.

Vasile Margină din Curleni (județul Orhei) – absolvent a șase clase elementare și două de Școală Agricolă la Cocurzeni – slujea, în 1942, de peste șase ani la mănăstirea Căpriana, în calitate de cântăreț. Orfan, căci părinții îi fuseseră deportați în Siberia, și-a găsit un rost, tot de cântăreț ajutor, la Șipota - Orhei. Enoriașii de acolo au atestat că „a combătut toată urgia păgânească și plină de otravă a comuniștilor aruncată asupra Bisericii și credinței creștine”, iar ieromonahul Ioachim Mihalachi i-a apreciat talentul și credința, așa că cererea sa pentru admiterea la examenul de cântăreț nu a întâmpinat împotriviri⁶⁵.

Preotul Grigore Samburschi de la parohia Hârtop (plasa Cimișlia, județul Tighina) face parte dintre aceia care s-au refugiat la venirea sovieticilor. Nu și tatăl său, care a fost apoi deportat. În februarie 1942, fiul a cerut numirea pe post de preot la parohia Cimișlia, unde a funcționat părintele său⁶⁶.

Alt preot, din Caliacra – Voinești, doctorand în teologie, Cioran F. Ioan, deși a primit post la Dragoș-Vodă (județul Ialomița), a cerut și a fost numit, la 17 decembrie 1941, în Transnistria⁶⁷.

Preotul Ciorbiță Ioan, originar din Gănești - Covurlui, a primit numire, la 7 februarie 1942, la mănăstirea de maici Vărăzrești (plasa Nisiporești, județul Lăpușna), de unde demisionase titularul, ieromonah Nathanail Gore⁶⁸.

Studentul teolog, Banu I. Ștefan (absolvent al Seminarului „Sf. Nicolae” din Râmnicu-Vâlcea), care a luptat pe front în 1941 și era încă militar, a fost numit – la recomandarea ministerului – la parohia Buga (plasa Budești, județul Lăpușna), începând cu 1 martie 1942⁶⁹.

⁶³ Cf. cerere, *idem*, f. 147.

⁶⁴ Cf. cerere către Mitropolia Basarabiei, nr. 960/27-I-1942, A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 102/1942, f. 156.

⁶⁵ Cf. cerere înregistrată la Ministerul Cultelor și Artelor cu nr. 018424/27-I-11942, *idem*, f. 170, 172.

⁶⁶ Cf. transferul Mitropoliei Basarabiei nr. 6037/7-II-1942, *idem*, f. 207. În locul său, la Hârtop a fost numit un alt preot, Sevaste Ioan, originar din Corad – Tecuci.

⁶⁷ Cf. documentația Ministerului Cultelor și Artelor la nr. 007753/10-II-1942, *idem*, f. 216.

⁶⁸ Cf. numirea Mitropoliei Basarabiei nr. 231/7-II-1942, *idem*, f. 218.

⁶⁹ Cf. numirea Mitropoliei Basarabiei nr. 1353/4-II-1942, *idem*, f. 188.

Alt student, de 26 de ani, Iordache Gheorghe (anul II la Facultatea de Teologie din București), căsătorit, cu un copil, „sub drapel”, a cerut dispensă pentru hirotonie și numirea la o parohie „unde n-ar candida licențiați”⁷⁰. Cererea i-a fost aprobată.

În același timp, s-au făcut și o serie de schimburi între preoți: Svetlov Alexandru de la parohia Șipotenii (plasa Călălaș, județul Lăpușna) cu Gorduza Boris de la parohia Moreni (plasa Budești, județul Lăpușna), iar Tiscovschi Anatolie de la parohia Batâr (plasa Taraclia, județul Tighina) cu Ghinculov Alexandru de la parohia Ferapontianca (plasa Comrat, județul Tighina)⁷¹.

Preoții au fost dați, se înțelege, în verificare Comisiei, cum s-au petrecut lucrurile și cu Alexandru Ciachir (județul Orhei), căruia, odată stabilită conduita sa, i s-a aprobat transferul la parohia Bravicieni, în același județ⁷².

Mulți dintre preoții nou numiți erau originari din Vechiul Regat. Astfel, la mănăstirea de maici nou înființată la Hirova (județul Orhei), a fost numit popa Iulian, originar din comuna Măceșu de Sus, județul Dolj, iar la parohia Geamăna (plasa Taraclia, județul Tichina), Petrescu Traian, originar din comuna Meteleu (județul Buzău)⁷³.

La fel, Biciușcă Constantin (din Ștefănești – Botoșani), care a luptat în Regimentul 37 Infanterie, ca sergent, în 1941, licențiat an IV Facultatea de Teologie Cernăuți, a fost numit preot la parohia Batâr (plasa Taraclia, județul Tighina), la 1 ianuarie 1942⁷⁴.

Preoții au cerut, și uneori li s-au acordat, dispense de studii și vechime. Astfel, Vrabie V. Ion (născut în 1906 la Dahnovici - Lăpușna), locuitor în comuna Recea, același județ, a cerut admiterea sa la examenul pentru cl. I particular, la Școala de cântăreți Chișinău, în sesiunea 1942. Era un bun cântăreț bisericesc, căci a stat 14 ani la mănăstirea Dobrușa și Cornești (județul Bălți), fiind, de altfel, cântăreț onorific la bisericile Drăgușenii Vechi (între 1936-1937) și Recea (din 1939), la ultima chiar „pe timpul ocupației sovietice în Basarabia”⁷⁵.

Parohul Simion Neaga, de la biserica din Pereni (cerc. 3, județul Lăpușna), adevărat că Ion V. Vrabie „cunoștea bine cântările bisericești pe paslitchie, posedă voce destul de bună, cunoaște bine tipicul bisericesc”⁷⁶, iar parohul de la Recea, Grigore Buruiană, a lăudat la tânăr „o creștere mănăstirească, unde a posedat tipicul și cântarea bisericească la una din cele mai înalte străni. Are o voce de tenor

⁷⁰ Cf. cerere înregistrată la Ministerul Cultelor și Artelor cu nr. 009780/19-II-1942, *idem*, f. 264.

⁷¹ Vezi, în ordine, deciziile Mitropoliei Basarabiei nr. 790/4-II și 555/4-II-1942, *idem*, f. 205-206.

⁷² Vezi rezultatele comunicate de Mitropolia Basarabiei cu nr. 323/29-I-1942, *idem*, f. 183.

⁷³ Vezi numirile făcute de Arhiepiscopul Efrem cu nr. 171/12-II și 6873/10-II, 1942, *idem*, f. 248, 249.

⁷⁴ Vezi numirea semnată de către Arhiepiscopul Efrem cu nr. 7212/14-I-1942, *idem*, f. 279.

⁷⁵ Cf. cerere către Ministerul Culturii Naționale și Cultelor cu nr. 031094/10-II-1942, *idem*, f. 279.

⁷⁶ Cf. recomandarea cu nr. 278/18-I-1942, Apărarea Patriotică preotului Neaga, care l-a avut cântăreț la Drăgușenii Vechi, *idem*, f. 262.

foarte plăcută”, iar la Recea „cântarea lui împodobește toată slujba și mai deosebit în psaltichie, care o posedă la perfecție și la care ține foarte mult”⁷⁷.

Ciumașu Dumitru (n. la Volocineț, județul Lăpușna, în 1908), după ce a trecut anul I la Școala de cântăreți din Chișinău, a solicitat aprobarea susținerii examenelor pentru anii II-IV în particular, năzuind și el un post de cântăreț. Cază: „dragostea nețărnută de a servi cauza Domnului în Transnistria, provincie eliberată de curând”⁷⁸.

În iarna anului 1942 au continuat numirile, detașările și transferurile. Reintegrându-i la Cancelaria eparhială din Chișinău pe referenții consilierii Bursacovschi Vladimir și Știuca Ioan – doi profesioniști – s-au mai rezolvat lucrurile „în legătură cu refacerea fundamentală a vieții bisericești în Basarabia, în urma dezastrului lăsat de bolșevici – apoi înființarea de noi parohii, revizuirea personalului bisericesc rămas sub ocupație”⁷⁹.

Aflat în anul IV al Facultății de Teologie din Cernăuți, Orlenco Ștefan (n. la Coșernița, județul Orhei, în 1913), orfan de tată, cu fratele condamnat și deportat în Siberia, căsătorit, iar socrul mort la Odesa, a cerut dispensă de studii pentru a candida la o parohie în Arhiepiscopia Chișinăului⁸⁰.

Alt student, Untilă Gheorghe (n. la Onițcani, județul Orhei în 1917), absolvent de seminar teologic, căsătorit și în anul III la Teologie la Cernăuți, a solicitat dispensă pentru numirea ca preot⁸¹.

Și la Tomai (plasa Comrat, județul Tighina) a fost nevoie să-l transfere de la Mălăești- Bălăbănești (PLASA Budești, județul Lăpușna) pe preotul Trofimov Vasile; acesta l-a înlocuit pe alt confrate, Costev Atanasie, deportat în U.R.S.S.⁸².

La o altă parohie nou-înființată – cea de la Păhârnic (județul Orhei) – a fost numit, la 15 ianuarie 1942, tot un preot din Vechiul Regat: Nicolae Gheorghe, originar din Buzău; la fel și la parohia Pitușca (județul Lăpușna), pe preotul, proaspăt absolvent al Academiei Teologice din Cluj, Augustin Triteanu, originar din Roman⁸³.

În ceea ce-i privește pe preoții din Cadrilater, aceștia au primit totuși posturi unde s-a putut și unde era liber. Preotul Chircă A. Nicolai a fost numit întâi la parohia Tudor Vladimirescu (Tecuci), iar la 1 decembrie 1941 a primit numirea la parohia Roșcani (județul Tighina). Nici situația sa nu era bună, căci de la Comisariatul general al evacuaților din Dobrogea nu primise decât vreo 7 000 de

⁷⁷ Cf. recomandarea din 21-I-1942, *idem*, f. 263.

⁷⁸ Cf. cerere înregistrată la Ministerul Cultelor și Artelor cu 009923/20-II-1942, *idem*, f. 266,268.

⁷⁹ În raportul Mitropoliei Basarabiei către Ministerul Cultelor, cu nr. 2018/16-II-1942, *idem*, f. 272.

⁸⁰ Vezi adresa Mitropoliei Basarabiei nr. 1865/17-II-1942, *idem*, f. 285.

⁸¹ Cf. adresa Mitropoliei Basarabiei nr. 2244/21-II-1942, *idem*, f. 304.

⁸² Vezi nota Mitropoliei Basarabiei cu nr. 371/20-II-1942, *idem*, f. 291.

⁸³ Cf. adresele Mitropoliei nr. 1177 și 1178/28-II-1942, *idem*, f. 312, 314.

lei pentru cele 25 ha de recoltă abandonate, iar în noul post nu primise salariul nici în 18 februarie 1942⁸⁴!

Comisiunile județene de revizuire a funcționarilor au avut mult de lucru în acele luni, analizând numeroase documente oficiale și declarații ale preoților și cântăreților bisericești. Au luat multe decizii favorabile celor rămași în Basarabia ocupată de sovietici, ca în cazul cântăreților Taban Serghie de la parohia Haritonovca (Chișinău) și Pavlencu Ștefan de la parohia Sf. Teodor Tiron din Chișinău, ambii cu comportare exemplară⁸⁵.

În 1935, în cuprinsul eparhiei Basarabiei se aflau numeroși cântăreți bisericești, numai în cuprinsul Episcopiei Hotinului de la Bălți funcționând 227; acestora, ministrul Cultelor și Artelor, Al. Lapedatu, le-a acordat 30 000 lei drept compensații în lunile iulie-august⁸⁶. Mai târziu, celor rămași li se vor cere contribuții bănești.

Împrumutul întregirii – lansat imediat după recuperarea Basarabiei – a găsit mediul bisericesc sărac și cu probleme bănești deosebite. Astfel, în cercul II al protoieriei județului Tighina, din 24 de parohii au răspuns pozitiv la împrumut doar trei, adunând între 14 – 28 decembrie 1941 sume modeste: 1 000 lei de la parohia Popeasca, 1 500 lei la Alexandreni, dar și 12 000 lei de la Tanatari⁸⁷. Cu câteva săptămâni înainte, între 7 – 14 decembrie, tot de aici, au fost șase cotizanți: parohiile Cârnațeni (1 000 lei), Cioburciu (3 000 lei), Plop Știubei (1 000 lei), Tatanari (13 000 lei), Ursoaia (1 000 lei) și Zaim (16 000 lei)⁸⁸.

Pe măsură ce autoritățile române s-au instalat în urma frontului, viața s-a normalizat. Treptat, treptat au fost reluate lucrările la monumentele bisericești, iar în unele locuri chiar cele de ridicare a unor noi biserici.

La 9 ianuarie 1942, mitropolitul Efrem I-a anunțat pe ministrul Ion Sandu că la Chișinău au adunat „o parte din instalațiile mecanice și sculele noastre de la Atelierele eparhiale de obiecte bisericești, împrăștiate de bolșevici, reorganizând și punând din nou în funcțiune atelierele cu toate secțiunile”⁸⁹. Le lipseau însă arama și sârma galbenă pentru icoane și cruciulițele lucrate pentru Transnistria cu scopul de a contribui „la creștinarea populației de acolo, lipsită de 23 de ani de Biserică de către stăpânirea iudeo-comunistă”⁹⁰. Au cerut deci ministerului: 50 kg aramă galbenă în foi de 0,5 mm, 75 kg aramă galbenă în foi de 0,7 mm, 15 kg sârmă de 1

⁸⁴ Drept consecință, preotul s-a adresat mareșalului Antonescu, *idem*, f. 311.

⁸⁵ Vezi adresele Mitropoliei Basarabiei nr. 890/3-II, 939/7-II și 2219/20-II-1942 către Ministerul Cultelor și Artelor, *idem*, f. 297.

⁸⁶ Cf. adresa Episcopiei Hotin, Bălți, nr. 7461/8-VIII-1935 către Ministerul Cultelor și Artelor, în A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 58/1935, f. 12.

⁸⁷ Cf. adresa protoieriei nr. 628/30-XII-1941 către Ministerul Culturii Naționale și Cultelor, A.N.I.C., fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 102/1942, f. 13.

⁸⁸ Cf. adresele protoieriei nr. 598/29-XII-1941, *idem*, f. 23.

⁸⁹ Cf. adresa Mitropoliei Basarabiei nr. 129/9-I-1942, *idem*, f. 295.

⁹⁰ *Ibidem*.

mm și 10 kg sârmă de 1,5 mm. Acestea erau indispensabile efectuării de cruciulițe pentru cei botezați.

În urma intervențiilor, Subsecretariatul de Stat al Înzestrării Armatei a comunicat la Subsecretariatul de Stat al Cultelor și Artelor că au dat dispoziții ferme firmei „Frații Goldenberg” din București (str. Smârdan nr. 27) – aflată în lichidare – să livreze Arhiepiscopiei Chișinăului 150 kg sârmă de aramă de 0,5 și 1,5 mm⁹¹.

Dintr-o localitate de pe Nistru cu peste 6 000 de credincioși (Chițcani, județul Tighina), preotul Ștefan P. Moșneaga i-a trimis mareșalului Ion Antonescu cererea de „ajutor bănesc necesar continuării construcției bisericii noastre parohiale”, zădărnicită în vara anului 1940. Căci enoriașii întorși din refugiu erau hotărâți să finalizeze lucrările începute în numele Domnului⁹². De acum speranța în normalizarea vieții începea să se înfiripeze în sufletul multor credincioși. Aceasta era de altfel forța prin care generație după generație a trecut peste încercări, păstrând vii pentru urmași limba și credința.

⁹¹ Vezi adresa nr. 2356/19-II-1942, *idem*, f. 292.

⁹² Cf. cererea parohiei nr. 7/2-II-1942, înregistrată la Secretariatul General al Președinției Consiliului de Miniștri cu nr. 404852/21-II-1942 și transmisă la Ministerul Cultelor și Artelor, *idem*, f. 301-303. vezi pentru alte exemple de lucrări efectuate la edificiile de cult, intervențiile Comisiei Monumentelor Istorice în Basarabia și Bucovina între 1940-1944, la Ioan Opriș, *Monumentele istorice din România (1850-1950)*, Editura Vremea, București, 2001, p. 350-352.

MITROPOLIA BASARABIEI – ARHIEPISCOPIA CHIȘINĂULUI
TABEL CU NUMIRI ȘI TRANSFERURI. 1942

Nr. crt.	Nume și prenume	Studii	Post	Document numire	Observații
1.	Popescu Ilie	Seminar Teologic Curtea de Argeș	Preot ajutor la Colonița (plasa Budești, județul Lăpușna)	Mitropolia Basarabiei nr. 67/ 3-I-1942	Originar din Greci, comuna Brăneț, județ Romanați
2.	Priguza Evstatie	diacon	Cântăreț la parohia Siveț (plasa Budești, județul Lăpușna), transferat la parohia Obor - Chișinău	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5434/ 9-I-1942	n. 1919, refugiat la Episcopia Buzău
3.	Tonu Vladimir	diacon	De la parohia Gura-Galbenă (plasa Cimișlia, județ Tighina) la parohia Bardar (plasa Hâncești, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5436/ 9-I-1942	Refugiat la Pitești
4.	Bacșira Nichita	cântăreț	De la parohia Bardar la parohia Muncești (oraș Chișinău)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5437/ 9-I-1942	
5.	Hamchevici Teodor	cântăreț	De la parohia Cimișeni (plasa Budești, județul Lăpușna) la parohia Șipotenii (plasa Călăraș, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5129/ 3-I-1942	rămas sub ocupația sovietică și concentrat pe front
6.	Buruiană Vasile	cântăreț	De la parohia Manzîr (plasa Căușeni, județul Tighina) la parohia Borisova	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 4970/ 3-I-1942	Ofițer pe front până la Odessa

			(oraș Tighina)		
7.	Plămădeală Vasile	cântăreț	De la parohia Buțeni (plasa Hâncești - Stolniceni, județul Lăpușna) la Hâncești	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 2513/ 14-I-1942	
8.	Marcencu Alexandru	cântăreț	De la parohia Boșcana (județul Orhei) la parohia Slobozia Doamnei (județul Orhei)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 2349/ 14-I-1942	
9.	Mândrescu Mihail	cântăreț	De la parohia Strășeni II (plasa Călăraș, județul Lăpușna) la parohia Strășeni I	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 1520/ 14-I-1942	
10.	Chipra Iulian	cântăreț	De la biserica – orfelinat Chișinău la biserica Mereșeni (plasa Hâncești, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 951/ 14-I-1942	În locul lui Bușilă Eugen, executat de sovietici
11.	Nicov Andrei	preot	De la parohia Călăraș la biserica Tuturor Sfinților din Chișinău	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 76/ 12-I-1942	
12.	Ilicevici Gheorghe	preot	Transferat la parohia Mereni (plasa Budești, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 236/ 12-I-1942	Refugiat la Râmnicu-Vâlcea
13.	Grosu Vladimir	preot	Transferat la biserica Sf. Haralambie – Chișinău	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 76/ 12-I-1942	
14.	Ababii Petru	preot	Transferat de la biserica Mereni la parohia Buicani - Chișinău	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 6096/ 12-I-1942	Refugiat la Râmnicu-Vâlcea
15.	Grosu Pavel	preot	Transferat de la biserica Sf. Haralambie – Chișinău la biserica cimitirului	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 76/ 12-I-1942	Refugiat la București

			Chișinău		
16.	Popovici Leonide	preot	Transferat de la parohia Proteagailovca (Tighina) ca preot I la Catedrala din Tighina	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 352/ 16-I-1942	
17.	Solomon Eugen	preot	Transferat de la parohia Căușenii Noi (județul Tighina) la parohia Proteagailovca	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 352/ 16-I-1942	
18.	Buruiană Galaction	preot	Transferat de la parohia Gangura (județul Tighina) la parohia Căușenii Noi	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 352/ 16-I-1942	
19.	Mizunschi Teoctist	preot	Transferat de la parohia Tocuz (județul Tighina) la parohia Gangura	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 352/ 16-I-1942	
20.	Vasilescu Nicolae	preot	Numire la parohia Tocuz (județul Tighina)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 352/ 16-I-1942	Refugiat din Transilvania
21.	Voldman	cântăreț	Transferat de la parohia Bahmutea (plasa Cimișlia, județul Tighina) la parohia Dezghinge (județul Tighina)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 4351/ 16-I-1942	Pe un loc eliberat de Gușcenco Constantin, care a plecat odată cu trupele sovietice
22.	Bordianu Leonid	cântăreț	Transferat de la parohia Mînceni (plasa Chiperceni, județul Orhei) la parohia Saharna (plasa Rezina, județul Olt)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 1959/ 16-I-1942	Pe un loc eliberat de decesul lui Cekan Gheorghe
23.	Solomon Samuil	cântăreț	Transferat de la parohia Slobozia – Dușca la parohia Bocșana - Orhei	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 4907/ 16-I-1942	Titularul Marcencu Al. Transferat la Slobozia Doamnei

24.	Grosu Alexie	cântăreț	Transferat de la parohia Calfa (plasa Tighina) la parohia Gălești (plasa Gălești, județul Tighina)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 2792/ 16-I-1942	
25.	Fântână Vasile	Liceul teologic, preot	Numit la parohia Găurenii de Sus (plasa Niciporeni, județul Lăpușna)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 5201/ 19-I-1942	Originar din Iași, numit în locul lui Drăghici Leonid, transferat la biserica Vânători (județul Lăpușna)
26.	Trandafir Aureliu	Liceul teologic, preot	Numit la parohia nou înființată Slobozia - Gorodiște (plasa Chiperceni, județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 6946/ 21-I-1942	Originar din Pitești
27.	Romanovici Eugen	diacon – cântăreț	Numit la biserica Tuturor Sfinților, Chișinău	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 129/ 21-I-1942	Fost econom la Școala eparhială de fete și diacon la capela liceului, numit în locul lui Borș Gheorghe, plecat în U.R.S.S.
28.	Stoian Andrei	cântăreț	Transfer de la parohia Jora de Jos (plasa Chiperceni, județul Orhei) la parohia Jora de Sus	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 4737/ 22-I-1942	La decesul titularului Popa Dimitrie
29.	Dobrot Pavel	cântăreț	Transfer de la parohia Beimacalia (plasa Taraclia, județul Tighina) la parohia Gârbovăț	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 5161/ 22-I-1942	Titularul, Sarău Ioan, transferat la biserica cimitirului Tighina
30.	Simeon Sava	cântăreț	Transfer de la parohia Chițcani (județul Tighina) la Catedrala Tighina	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 4979/ 22-I-1942	Titularul, Grosu Serghie, deportat de sovietici

31.	Macovei Mihail	cântăreț	Transfer de la parohia Oxentia (plasa Chiperceni, județul Orhei) la parohia Piatra (județul Orhei)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 1423/ 22-I-1942	Refugiat la biserica Măicăneasa (București) și numit în locul preotului Butucel Alexandru, deportat de sovietici
32.	Barcaru Vladimir	cântăreț	Transfer de la parohia Principele Carol (plasa Hâncești, județul Lăpușna) la parohia Marinici (plasa Niciporeni, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5229/ 22-I-1942	
33.	Guzuri Dimitrie	cântăreț	Transfer de la parohia Leușeni (plasa Hâncești, județul Lăpușna) la parohia Principele Carol	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5735/ 22-I-1942	
34.	Giurgea Ioan	Liceul teologic, diacon	Numire la parohia Jariștea I (județul Putna) ca preot ajutător, la parohia Mășcăuți (plasa Orhei, județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 6817/ 19 -I-1942	
35.	Buzdugan Teodor	Seminar teologic, preot	Numire la parohia Stohnaia (județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 5296/ 20 -I-1942	În locul preotului Petcu Teodor, transferat la parohia Tășeni – Orhei
36.	Mogoș N. Constantin	preot	Numire de la parohia Televești la parohia nou înființată Slobozia – Hoginești (plasa Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 196/ 14 -I-1942	Originar din comuna Pisica (județul Tulcea)
37.	Iurcu Ioan	Seminar teologic, preot	Numire la parohia nou-înființată Jora de Mijloc (județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 6106/ 28 -I-1942	

38.	Străistaru Grigore	preot	Transfer de la parohia Vișcăuți (plasa Chiperceni, județul Orhei) la parohia nouă Botoșani (județul Orhei)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 512/ 28 -I- 1942	
39.	Nicolae N. Traian	Seminar teologic Chișinău, preot (din 1940)	Numire la mănăstirea de maici Saharna (plasa Rezina, județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 960/ 28 -I- 1942	Născut la Tohani (Prahova) dintr-o familie de preoți, rămas orfan după Primul Război Mondial
40.	Chirilov Valerian	Liceul teologic	Numire la parohia Șerpeni (plasa Tighina)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 301/ 30 -I- 1942	În locul tatălui, preot deportat în U.R.S.S.
41.	Terlețchi C.	preot	Numire la parohia nou-înființată Jaboloc (plasa Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 338/ 16 -I- 1942	
42.	Petrescu E. Eugen	preot	Numire ca preot ajutător la parohia nou-înființată Ulmu (plasa Ulmu, județul Lăpușna)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 6937/ 31 -I- 1942	Originar din Iași
43.	Stănescu I. Ioan	Student teologie, preot	Numire ca preot ajutor la parohia nouă Cobusca Nouă (plasa Tighina, județul Tighina)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 7104/ 30 -I- 1942	Fost cântăreț la biserica Sf. Ilie-Pipera (București)
44.	Zaharia Costache	Facultatea de Teologie, preot	Numire la parohia nouă Bogzești (plasa Telenești, județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 7021/ 30 -I- 1942	Originar din Bârlad
45.	Bordeniuc Teodor	cântăreț	Transfer de la biserica Sf. Împărați Râșcani (Chișinău) la parohia	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 7261/ 30 -I-	Fost refugiat la Craiova, numit în locul lui Grozdov

			Adormirea Maicii Domnului (Chișinău)	1942	Mihail, deportat în U.R.S.S.
46.	Veceaslav Aron	cântăreț	Transfer de la biserica Sf. Alexandru - Visterniceni (Chișinău) la biserica Sf. Împărați Râșcani (Chișinău)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 7259/ 30 -I- 1942	Fost cântăreț la biserica Nașterea Maicii Domnului din cartierul Bumbăcari (București)
47.	Gontaru Teodor	preot	Transfer de la parohia Tarasova (plasa Rezina, județul Orhei) la parohia Cornova (plasa Telenеști, județul Orhei)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 282/ 30 -I- 1942	În locul preotului Dodi Andrei, transferat la parohia Brănești (județul Orhei)
48.	Chiru Vlad	preot	Numire de la parohia Măgura (județul Constanța) la parohia nou înființată Sirota (plasa Chiperceni, județul Orhei)	Numire la recomandarea ministrului, Mitropolia Basarabiei nr. 5177/ 30 -I- 1942	
49.	Coman T. Ioan	preot	Numire la parohia nouă Pașcani - Logănești (plasa Budești, județul Lăpușna)	Numire la recomandarea ministrului, Mitropolia Basarabiei nr. 7076/ 30 -I- 1942	Refugiat din Cadrilater
50.	Șlenschi Teodor	preot	Transfer de la parohia Roșcani (județul Tighina) ca preot ajutor la parohia nou înființată Sturzeni (plasa Taraclia, județul Tighina)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 1194/ 7 -II- 1942	
51.	Dănilă Pavel	preot	Transfer la parohia Sf. Treime, Chișinău	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 1086/ 7 -II- 1942	În același ordin cu preotul Bolboceanu Nicolae, transferat la parohia Tuturor Sfinților, Chișinău

52.	Roșca Serghei	preot	Numit la capela Facultății de Agronomie, Chișinău	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 471/ 29 -I- 1942	
53.	Vazduschi Izidur	preot	Numire la parohia nou înființată Emental (plasa Taraclia, județul Tighina)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 6642/ 31 -I- 1942	Refugiat la Poienile de sub Munte (județul Maramureș) preot la parohia Bulza (județul Severin)
54.	Drăgan Ioan	preot	Transfer de la parohia Leușeni la parohia Bujor (plasa Hâncești, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 5500/ 4 -II- 1942	În locul preotului Harea Teodor, mort sub ocupația sovietică
55.	Avram Petru	preot	Numire la parohia Dolna (județul Lăpușna)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 1187/ 12 -II- 1942	Înainte la parohia Dobârceni (județul Botoșani)
56.	Mârza Alexie	preot	Transfer de la parohia Bălăceanu (județul Lăpușna) la parohia Scorțeni (județul Orhei)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 465/ 1 -II- 1942	
57.	Bădescu Ștefan	preot profesor	Numire la Liceul eparhial de fete Chișinău	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 7069/ 12 -II- 1942	Spiritual și profesor la Școala de cântăreți din Curtea de Argeș
58.	Surugiu D. Nicolae	cântăreț	Numit la parohia Izbeliștea (județul Orhei)	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 1025/ 12 -II- 1942	În locul lui Lozovanu Pavel, transferat la Ciobuciu (județul Tighina)
59.	Papa Vasile	cântăreț	Transfer de la parohia Cojușca (plasa Ialoveni, județul Lăpușna) la parohia	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 3447/ 14 -II-	În locul lui Mândrescu Mihail, transferat la parohia

			Călăraș – Lăpușna	1942	Strășeni I
60.	Malintin Boris	cântăreț	Numit la biserica Sf. Alexandru din Visterniceni – Chișinău	Numire Mitropolia Basarabiei nr. 1366/ 13 -II- 1942	În locul lui Veaceslav Aron, transferat la biserica Sf. Împărați – Râșcani
61.	Ivanesi Ștefan	cântăreț	Transfer de la parohia Troița (plasa Taraclia, județul Tighina) la parohia Sângera (plasa Ialoveni, județul Lăpușna)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 883/ 14 -II- 1942	În locul lui Izmaie Vlad, transferat la Geamăna (județul Tighina)
62.	Brașoveanu Timotei	cântăreț	Transfer de la parohia Negrești (plasa Călăraș, județul Lăpușna) la parohia nou înființată Mitoc (plasa Orhei, județul Orhei)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 7097/ 14 -II- 1942	
63.	Sârbu Leonid	cântăreț	Transfer de la parohia Roșcani (plasa Tighina) la parohia Geamăna (plasa Taraclia, județul Tighina)	Transfer Mitropolia Basarabiei nr. 3710/ 14 -II- 1942	În locul lui Burcovschi Dimitrie, deportat de sovietici

IMPACTUL PROPAGANDEI. ROMÂNIA REALĂ. ANUL 1945
THE IMPACT OF PROPAGANDA. REAL ROMANIA.
THE YEAR 1945

Oana Ilie*

MOTTO: Starea vremii influențează mai mult starea de spirit a populației decât politica.

Abstract

The impact of propaganda on the population is hard to measure. Sometimes it is even impossible. The few information about the real concerns of the population come from the informative notes, the reports and the bulletins elaborated by the General Inspectorate of the Gendarmerie and the General Directorate of Police. Even though many are generically called "the population's state of mind", it cannot be established with certainty what percentage of the population is represented in them. A second obstacle is the short period (1945-1948) covered by the archives of the two institutions. However, some conclusions can be drawn from the information offered by the archives.

Aside from the image created through propaganda, the real concerns of the population in 1944-1945 were completely different. The war and the destructions that it had caused, the presence of the Soviet troops, the precarious daily life were the true problems of Romanians. Moreover, each historical province had to confront its own problems: the Hungarian chauvinism and the Soviet administration in Transylvania, the presence of the Jews and the closeness of the USSR in Moldavia.

Keywords: propaganda, the population's state of mind, Romanian Communist Party, 1945.

Impactul propagandei asupra populației este greu de cuantificat. Uneori chiar imposibil. Puținele informații despre preocupările reale ale populației parvin din notele informative, rapoartele și buletinele Inspectoratului General al

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Istorie; doctor în istorie.

Jandarmeriei și ale Direcției Generale a Poliției¹. Chiar dacă multe ele sunt generic intitulate „starea de spirit a populației” nu se poate stabili cu exactitate, procentual, cât la sută din populație este reprezentată de considerentele emise de cele două instituții. Un al doilea impediment îl reprezintă perioada scurtă (1945-1948) pe care o acoperă arhiva celor două instituții. Cu toate acestea, o serie de concluzii pot fi extrase din cumulul informațiilor găsite în arhivă.

De multe ori, ajutorul vine de unde mai puțin te aștepti. În încrâncenarea lor de a fi perfecți, comuniștii oferă, fără să vrea, informații valoroase privind impactul propagandei. Majoritatea ședințelor de partid includ rapoarte de activitate în care se analizează modul în care s-a făcut propaganda, plusurile și minusurile activității agitatorilor și propagandiștii. Chiar dacă intenția celor însărcinați cu propaganda nu era de a scoate în evidență deficiențele activității propagandistice, ci cauzele care au dus la eșecul anumitor acțiuni și campanii, rapoartele lor reprezintă pentru noi o adevărată mină de aur.

Adevăratele preocupări ale societății românești, în anii 1944-`45, erau cu totul altele. Războiul și distrugerile provocate de acesta, prezența trupelor sovietice, precaritatea vieții de zi cu zi sunt problemele reale ale românilor. În plus, fiecare provincie istorică se confruntă cu probleme specifice: șovinismul maghiarilor și administrația sovietică în Transilvania, prezența evreilor și apropierea de U.R.S.S. în Moldova.

În timp ce în Moldova și Muntenia starea de spirit a populației era influențată într-o măsură covârșitoare de factorul economic, în Transilvania conflictul dintre români și maghiari ținea capul de afiș. Mai ales în perioada în care nu a existat administrație românească, maghiarii, fiind susținuți de sovietici, au avut o atitudine sfidătoare și recalcitrantă față de români. Evacuarea autorităților române era privită ca o reușită a diplomației maghiare. În unele localități administrația sovietică a fost dublată de cea maghiară care persecuta populația română. Au fost create gărzi naționale maghiare (plătite de localnici; funcționau în paralel cu jandarmeria) care terorizau populația română. Mulți dintre etnicii maghiari refuzau să facă parte din detașamentele de muncă. Alții îi denunțau pe români la autoritățile sovietice că sunt profasciști, pentru a fi internați în lagăre.

Șovinismul era resimțit în întreaga Transilvanie, epicentrul fiind reprezentat de județele Trei Scaune, Odorhei, Ciuc, Mureș. De cealaltă parte, românii le vor întoarce „favorurile” odată cu reinstalarea administrației românești.

La 14 februarie 1945, cu ocazia trecerii a 9 comune de la județul Brașov la județul Trei Scaune, s-a constatat că erau arborate drapele ungurești și sovietice la toate autoritățile publice (excepție: Administrația Financiară și B.N.R.), că gărzi

¹ O lucrare valoroasă privind evoluția societății în primii ani de după preluarea puterii de către comuniști îi aparține lui Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, Editura Enciclopedică, București, 2007.

maghiare îmbrăcate în uniforme în stil unguresc și înarmate păzeau toate intrările și ieșirile din localități².

Maghiarii se înscriau în partidul comunist și în MA.D.O.S.Z., sperând ca prin acesta, pe de o parte să capete sprijinul sovieticilor, iar de cealaltă parte să evite lagărul. Propaganda lor era axată pe două coordonate: nesupunere față de autoritățile românești și încorporarea Ardealului la Ungaria. La biserica catolică se cânta imnul Ungariei la slujba de duminică. În unele școli erau folosite ca materiale didactice hărți și manuale cu Ardealul de Nord și Ucraina Subcarpatică înglobate Ungariei³, creioane vopsite în tricolorul maghiar și caiete cu statistici privind populația maghiară.

Conflictele între români și unguri erau zilnice și îmbrăcau cele mai diverse forme: ostilitate față de autoritățile statului, acțiuni artistice și educative pentru propovăduirea Ungariei milenare, distrugerea drapelului României și arborarea propriului drapel (chiar și la manifestațiile organizate de români). Tinerii maghiari refuzau să participe la recrutare, îi ascundeau pe prizonierii unguri (din Ungaria), vorbeau doar în limba maghiară, ștampilau corespondența cu însemnele fostului regim maghiar. Nu era pierdută nicio ocazie pentru a-și manifesta vehement dorința ca Ardealul să nu fie dat înapoi românilor: „Niciodată nu vom fi soldați la spurcații de români”, „Le vom lega românilor mămăliga și opincile și-i vom alunga cu ciomegele dincolo de București”⁴.

Intrarea trupelor române în Cluj, la 5 august 1945, a fost primită cu entuziasm de către români, care au cântat „Deșteaptă-te române” și i-au purtat pe brațe pe soldați. De cealaltă parte, maghiarii au venit la defilare îmbrăcați în costume populare ungurești, cu stegulețe și cocarde cu însemne ale Ungariei. Și acesta nu este un caz singular. La o manifestație organizată de U.P.M. și partidul comunist din Cluj, la care a participat și Vasile Luca, populația maghiară a venit îmbrăcată în costume naționale, cu propriile drapele și a cântat în limba maghiară⁵, în timp ce la aniversarea lui Petofi (28 iulie) au pus pe pereți tablouri cu poeți maghiari, cu Stalin, dar au omis să agațe și tabloul regelui.

Exemple de șovinism al maghiarilor sunt numeroase: populația maghiară din comuna Ozun (Regiunea de Jandarmi Trei Scaune) a refuzat să permită preotului ortodox să se întoarcă la post sub motivul că „nu le trebuie preot ortodox”⁶; primarul din comuna Păcureni a refuzat să deschidă anul școlar spunând că n-are nevoie de școală românească⁷ etc. Pe acest fundal de neînțelegere între români și maghiari bătaile și denunțurile erau frecvente.

² A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 39/1945, f. 124.

³ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 147/1945, f. 2.

⁴ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 146/1945, f. 43.

⁵ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 20/1945, f. 39.

⁶ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 146/1945, f. 2.

⁷ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 20/1945, f. 26.

Mulți dintre maghiarii care trecuseră după 1940 frontiera în Ungaria și luptaseră în război împotriva României s-au întors în Ardeal. Românii din Ardeal erau nemulțumiți că Statul nu i-a pedepsit pe maghiarii care s-au sustras obligațiilor militare (au fugit în Ungaria) și că multe dintre oficialitățile locale nu cunosc limba română.

Instalarea jandarmilor a fost însoțită de agresiuni verbale și chiar fizice din partea populației maghiare (inclusiv din partea autorităților și a celor înregimentate în organizații procomuniste): „toți românii trebuie împușcați”, „Ardealul a fost și este unguresc, jos chipiul românesc”⁸.

Dincolo de eforturile propagandiștilor de a capacita populația cu fel de fel de probleme politice, poporul avea alte griji. Distrugerile provocate de război și seceta (mai ales în partea Moldovei) au dus la o recoltă slabă și implicit la lipsa alimentelor de pe piață. Profitând de aceasta, speculanții vindeau cerealele și produsele de primă necesitate la prețuri exorbitante. Lipsa medicamentelor și a personalului de specialitate provoca noi și noi focare de epidemii. Răniții de război aflați în spitale erau rău îngrijiți din cauza lipsei medicamentelor și a hranei.

De starea de deznădejde în care fusese aruncată populația României profitau atât șarlatanii de profesie care promiteau în schimbul unor sume de bani diverse favoruri (locuri de muncă în străinătate, posibilitatea de emigrare, liste de subscripții pentru alimente etc.), cât și autoritățile statului. Un angajat al Serviciului Veterinar al județului Râmnicu Sărat a lansat zvonul că se vor face rechiziții de cai și cornute, dar el îi poate scăpa pe cei care-i dau câte 50.000 lei⁹. Tot în același județ, un cetățean s-a dat drept inspector de control al organizației Frontul Plugarilor și a cerut comitetului de împrumut din comuna Chiojdeni să strângă câte 1500 lei de la cei împrumutați, dându-le la schimb chitanțe cu antetul organizației.

Trupele sovietice abuzau populația. La fel și soldații din diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horea, Cloșca și Crișan”. Propaganda vorbea despre înfrățirea dintre cele două popoare, de glorioasa Armată Roșie, în timp ce oamenii simpli se confruntau zilnic cu soldații care le luau bruma de agoniseală (ce le mai rămăsese după război).

Numărul infracțiunilor comise de către soldații sovietici era într-o permanentă creștere. În încercarea de sistematizare a informațiilor referitoare la acest subiect, Direcția Siguranței și Ordinii Publice din cadrul Jandarmeriei a tipărit tipizate, pentru a fi distribuite unităților din teritoriu, unde erau luate în calcul ca situații posibile următoarele infracțiuni: 1) Agresiuni contra jandarmilor: dezarmați, morți, răniți; 2) Devastări: autorități, magazine/ depozite, locuințe, ferme/conace, întreprinderi, biserici; 3) Vehicule luate: auto, căruțe/ trăsuri, motociclete, biciclete; 4) Animale luate: cai, boi/ vaci, oi, păsări, porci; 5) Cereale luate: grâu,

⁸ *Ibidem*, f.1.

⁹ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 90/1945, f. 119.

porumb, orz, ovăz, fân, băuturi (vin, țuică) etc.; 6) Femei siluite; 7) Peroane jefuite; 8) Victime: morți, răniți. Numai pentru luna ianuarie 1945, dintr-un centralizator al Jandarmeriei aflăm că pagubele însumate de „rechizițiile” practicate de soldații sovietici au depășit 30.000.000 lei, înregistrându-se totodată și 10 victime¹⁰.

Mulți dintre soldații sovietici nu se opreau la a rechiziționa hrană și mijloace de transport. Luau tot ceea ce găseau (obiecte casnice, săpun, ceasuri, bijuterii, stilouri etc.), iar ceea ce nu le folosea, sau nu puteau transporta, distrugau. Dacă cei agresați nu se lăsau intimidați și ripostau, exista o mică șansă de diminuare a pagubelor, și una foarte mare de a fi împușcați. Orice încercare de împotrivire a proprietarului era imediat taxată printr-o corecție fizică. Nu de puține ori cei care li s-au împotrivit au plătit cu viața.

Și nu s-au limitat doar la locuințe. Opreau trenurile pentru a le jefui, conduceau beți provocând accidente, trăgeau cu pistolul în populație fără a avea motiv. Toate cazurile erau raportate aliaților sovietici. Multe au rămas nerezolvate pe motiv că nu există plângeri, în timp ce cele cercetate erau ori nesoluționate, ori rezolvate în favoarea sovieticilor, pentru că agresorii nu au putut fi identificați.

Numeroase dintre cazurile prezentate în rapoartele Jandarmeriei și Poliției sunt desprinse parcă din teatrul absurdului. La 3 martie 1945, trei ostași au intrat pe proprietatea lui Iuliu Albini din Galda de Jos (jud. Alba), au tăiat cu un cuțit pânza ce învelea dormea și cele 2 scaune, după care le-au luat cu ei¹¹. Pe 12 aprilie 1945, patru soldați au coborât din tren în gară la Găgești (jud. Râmnicu Sărat), au spart toate geamurile și ușile și au distrus două aparate telefonice¹².

Și drama românilor din acea perioadă nu se oprește aici. Încă din noiembrie 1944 comuniștii au început să-și instaleze oamenii în funcții administrative. Autoritatea Statului Românesc era serios prejudiciată de către aceștia, deoarece oamenii comuniștilor nu-i recunoșteau pe reprezentanții trimiși de guvern, refuzau să predea conducerea instituțiilor, maltratau și arestau polițiștii însărcinați să-i schimbe. Majoritatea celor autoproclamați erau indivizi cu un trecut dubios (ex. La Iași – chestor Babătă, fost subofițer condamnat la 25 de ani muncă silnică pentru că l-a împușcat pe căpitanul de jandarmi, Iulian Popescu)¹³.

În decembrie 1944 în Găești s-au făcut alegeri de primar, candidații fiind de la P.N.Ț. și F.N.D. A câștigat cel de la P.N.Ț. cu 108 la 107 voturi, dar „contra votului exprimat de voința populației a fost instalat ca primar N. Tănăsescu – F.N.D.”¹⁴.

Autoritățile impuse cu forța de către comuniști, nefiind alese prin vot, nu aveau prestigiu. Pentru a și-l căpăta ofereau diverse facilități (o bucată de pământ

¹⁰ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 23/1945, f. 9-65, passim.

¹¹ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 73/1945, f. 20.

¹² A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 41/1945, f. 10.

¹³ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 73/1945, f. 49.

¹⁴ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 2/1945, f. 57.

mai bun și mai aproape de vatra satului, rechiziții mai ușoare etc.) celor dispuși să-i susțină și să-i ajute. Mulți dintre primarii numiți de comuniști se comportau însă ca vechilii, pretinzând anumite favoruri de la populație (lemne pentru iarnă fără să le plătească, bani sau produse pentru a închide ochii la afacerile oneroase etc.).

Deși comuniștii au încercat prin propagandă și măsuri populiste¹⁵ să-și atragă susținători, populația, mai ales cea rurală, nu avea timp de politică. Orizontul preocupărilor acesteia era ghidat de grija zilei de mâine. Mulți oameni rămăseseră fără case (distruse de război), nu mai aveau mijloace de transport (animalele fuseseră rechiziționate pentru armată, sau tăiate nemaiaivând cu ce le hrăni), umblau desculți și peticiți. Oamenii nu aveau bani să cumpere sticlă pentru a înlocui geamurile sparte. Un metru pătrat de sticlă ajunsese la 4-5000 lei (februarie 1945). Alături de frig, lipsa medicamentelor¹⁶, a doctorilor, a unor minime condiții de igienă îi predispunea la grave îmbolnăviri. Numai în luna februarie, în zona Moldovei¹⁷ au decedat peste 1000 de persoane din cauza tifosului exantematic.

Puținele școli care mai rămăseseră în picioare nu aveau suficienți profesori (fuseseră concentrați) și nici material didactic. Nu puteau oferi condiții decente elevilor (geamuri sparte, sobe distruse, lipsă combustibil pentru încălzire). Distanțele dintre sate erau destul de mari și greu de parcurs pe jos pentru a merge la altă școală, iar a învăța la oraș era un vis pe care părinții nu-l puteau transforma în realitate (nu puteau suporta cheltuielile de școlarizare: chiria, hrana, taxele școlare).

Reforma agrară, mult trâmbițată ca o reușită a comuniștilor și ca o mână întinsă păturii țărănești, s-a dovedit încă de la început o sursă de nemulțumire. Parcelările au fost făcute aleatoriu, mulți dintre cei cu terenuri mari scăpând de expropriere. Pe principiul „primii veniți, primii serviți”, cei care aveau rude și prieteni în comitetele de împrumut au primit pământul cel mai bun, în timp ce vădulele s-au ales cu teren departe de vatra satului, iar cei care au fost pe front în campania din vest, când s-au întors au avut surpriza să constate că pământul fusese deja împărțit, iar pentru ei nu mai rămăsese nimic.

Agricultorii fără posibilități materiale erau oprimați din toate părțile. Neavând bani nu puteau să-și asigure un trai decent, nici să-și cumpere anumite favoruri. Când ajungeau la cooperativa sătească constatau că produsele fuseseră deja distribuite oficialităților și celor care plățiseră o mică atenție pentru a afla când vine marfa. Ajutoare primeau în primul rând rudele și prietenii celor care le

¹⁵ Încă din luna februarie 1945 începuse împărțirea moșiilor de către membrii F.N.D. Abuzurile erau frecvente, mai ales că nu exista un cadru legislativ care să stabilească condițiile în care se făcea.

¹⁶ Cele care se găseau aveau prețuri exorbitante. De exemplu, în luna februarie 1945, o pastilă de aspirină se vindea cu 700-1000 lei. (A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 62/1945).

¹⁷ Jud. Bacău – 75 persoane, jud. Fălciu – 10 persoane, jud. Iași – 600 persoane, jud. Neamț – 85, jud. Roman – 195 persoane, jud. Vaslui – 88 persoane.

împărteau. Dacă mai rămâneau cereale și pentru oamenii obișnuiți, prețul de vânzare era cu mult peste cel impus de Prefectură. După ce că nu li se dădea niciun ajutor, țăranii erau furați și la cântar de către comisiile însărcinate cu rechiziționarea produselor în contul Convenției de Armistițiu.

De cealaltă parte, cei care dispuneau de mijloace financiare cumpărau bunăvoința noii puteri administrative. Toate acestea „trocuri” loveau însă în agoniseala marii mase a populației. Cei săraci, care nu aveau cu ce contribui la bunăstarea noilor autorități, se trezeau în fața unor situații aberante, care îi făceau și mai pauperi decât fuseseră înainte. Celor săraci li se lua singura vită din bățatură și li se dădea la schimb una mai slabă (luată de la cei cu mai multe animale), fără a li se plăti diferența de preț¹⁸, în timp ce cei cu rude în comisiile de colectare, sau cei cu pământ și bani, dar fără animale, scăpau de această impunere. Cei care aveau cu ce preferau să cumpere de la târg vite, să plătească pentru ele, decât să-și dea animalul din curte.

Lipsa acută de cereale a făcut și ea multe victime. Pe de o parte cei morți din cauza inaniției, de cealaltă parte cei căzuți pradă violenței unor oameni disperați, care făceau orice pentru a-și procura mâncarea. Creșterea infracționalității a fost favorizată și de ridicarea posturilor de jandarmi din comune.

Alături de modul de efectuare a rechizițiilor și de blocare a cerealelor¹⁹, majoritatea notelor și buletinelor informative ale Jandarmeriei mai menționează ca surse de nemulțumire a populației rurale de pe cuprinsul întregii țări și lipsa îmbrăcăminții și încălțăminte, a sării, a petrolului lampant (de multe ori vândut la prețuri exorbitante sau la schimb cu cereale), a chibriturilor (date la schimb cu ouă), a lemnelor pentru încălzire. Specula, inflația progresivă și legislația²⁰ (aberrantă în multe cazuri), constituiau și ele vii surse de nemulțumire.

Lipsa cerealelor din multe localități din Moldova dusesese la apariția unui adevărat cerc vicios. Neavând cu ce-și hrăni animalele, mulți țărani le vindeau. În lipsa vitelor nu mai puteau lucra pământul, recolta²¹ anului următor fiind astfel, în mare parte, compromisă.

Din cauza permanentei creșteri a prețurilor, banii își pierduseră valoarea, instaurându-se un regim al trocului, de cele mai multe ori în defavoarea populației rurale (pentru a primi 3 kg de porumb, țăranii săraci din Vrancea dădeau la schimb 1 kg de prune afumate).

Prețurile date de stat pentru produsele din gospodăria țăranilor erau foarte mici în raport cu piața liberă. În luna decembrie a anului 1945 se oferea la Centrul de Colectare din Râmnicu-Sărat pentru un kilogram de carne de vită în viu suma de

¹⁸ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 90/1945, f. 68.

¹⁹ Țăranii erau obligați să vândă Statului cu un preț impus de acesta, mult sub prețul pieții libere.

²⁰ Țăranii erau obligați pe cheltuiala lor să ducă cerealele la centrele de colectare, unele aflându-se la distanțe de zeci de kilometri.

²¹ La compromiterea recoltei au mai contribuit: lipsa brațelor de muncă, a mașinilor, utilajelor, instrumentarului agricol, potcoavelor și nu în ultimul rând a semințelor.

6000 lei²², în condițiile în care în luna martie a aceluiași an, în regiunea Galați 1 kg carne de vită se vindea pe piața neagră cu 12.000-14.000 lei²³. Grâul le era luat la suma de 106-109 lei/ kg, în timp ce pe piața liberă costa 600-700 lei/ kg²⁴.

Comuniștii încercau să-și cumpere sprijinul populației, dând dovadă de mai multă sollicitudine față de cei înregimentați politic (sunt primii când se distribuie ajutoare și iertați de anumite impuneri). Altora li se spune franc că dacă se vor înscrie în F.N.D. vor primi articole gratuit de la cooperativă²⁵.

Moldovenii manifestau și o nemulțumire față de tratamentul aplicat evreilor (nu erau concentrați pentru front, aveau efecte militare românești și nemțești noi și le vindeau țăranilor cu sume mari, sau la schimb cu cereale²⁶), pe care îi considerau vinovați de problemele lor. O anumită atitudine antisemită este vizibilă chiar și la comuniștii din Moldova. Într-un sat din comuna Nicorești (jud. Tecuci) s-a votat schimbarea secretarului Partidului Comunist, Bera Bercovici, strigându-se <<Trăiască P.C.R. condus de români!>>²⁷.

Inegalitate exista și între tratamentul aplicat populației rurale și celei urbane. Țăranii suportau mai multe sarcini rezultate din aplicarea Convenției de Armistițiu (blocarea cerealelor, a animalelor). Prețurile oferite de Stat pe produsele obținute în gospodăriile lor era foarte mici în comparație cu piața liberă, cât și cu prețurile la care se găseau în comerț articolele de îmbrăcăminte, încălțăminte, produsele monopolizate și uneltele necesare unui trai decent. Muncitorii aveau acces la economate. Țăranii se aprovizionau de la cooperativele sătenești care erau dezorganizate și nu făceau față. Dacă 1 m de stofă se vindea la economat cu 13-14.000 lei, țăranii îl găseau de cumpărat cu 30-40.000 lei, iar 1 sac de porumb putea fi achiziționat de muncitori cu 17.000 lei, în timp ce un țăran dădea pe el 80-90.000 lei²⁸.

Cuvântul care caracterizează cel mai bine starea societății românești în 1945 este absurdul. Delegați ai F.N.D. ridică mărfuri din gospodăriile țărănești și le vând prin intermediul cooperativelor. Cui? Celor de unde le-au luat. Diferența este că le iau pe bani puțini și le vând cu sume mari.

Lumea satului conștientiza diferențierea pe care regimul o făcea între ei și orașeni. „Toți țăranii noștri se întreabă însă care este contribuția orășeanului pentru executarea aceluiași servicii ce apasă asupra Statului? Niciuna.

Ce dă liberul profesionist pentru Convenția de Armistițiu? Doctorul care ia 10.000 lei pe o vizită, sau avocatul?

²² A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmerie*, dosar 90/1945, f. 98.

²³ *Ibidem*, f. 142.

²⁴ *Ibidem*, f. 95.

²⁵ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmerie*, dosar 121/1945, f. 33.

²⁶ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmerie*, dosar 90/1945, f. 78.

²⁷ *Ibidem*, f. 37.

²⁸ *Ibidem*, f. 50.

Dar negustorul a cărui marfă se scumpește de la o zi la alta prin simpla ședere în raft? Nimic!

Muncitorii primesc salarii mari, au economate, sunt înconjurați de toată sollicitudinea regimului.

Dar țăranii? Lor ce li se dă?”²⁹.

Și cu toate că muncitorul era considerat de noul regim ca principal beneficiar al politicii sale, nici situația acestuia nu era cu mult mai bună decât a țăranului. Muncitorii și funcționarii se confruntau cu lipsa locurilor de muncă, salarii mici și neplătite la timp, inflație într-o progresie continuă. Frica zilei de mâine îi măcina și pe orășeni. Funcționarii se temeau să nu-și găsească numele pe vreo listă de epurați, micii patroni să nu-și piardă afacerea, comercianții să nu falimenteze din cauza inflației galopante, iar muncitorii că nu le ajungeau salariile să-și întrețină familia. Pentru a putea supraviețui de la o lună la alta, muncitorii forestieri de pe teritoriul Legiunii de Jandarmi Râmnicu-Sărat se împrumutau de la angajator. Fiind mereu datori, nu-și puteau părăsi locul de muncă în căutarea unei slujbe mai bine plătite și erau nevoiți să se îndatoreze și mai mult. Alți muncitori erau nemulțumiți pentru că li se opreau tot felul de cotizații din salarii pentru sindicate, deși ei nu erau înscrși în acestea.

Mulți muncitori erau nemulțumiți de condițiile de muncă și de salariile mici. Economatele nu făceau față numărului mare de muncitori pe care trebuia să-i deservească. Greul aprovizionării cădea tot pe populația rurală, dar din cauza discrepantei dintre prețul produselor obținute în gospodărie și cele manufacturiere, țăranii nu mai aduceau marfă la oraș.

Nu numai țăranii nu se puteau apropia de articolele de îmbrăcăminte și încălțăminte, trebuind să vândă 300-400 kg de grâu ca să-și cumpere o cămașă, ci și salariații. Un muncitor câștiga în aprilie 1945 suma de 60.000 lei, în timp ce un funcționar inferior 50.000 lei. Chiriile erau foarte mari. La fel și cheltuielile de încălzire a caselor. Cei cu familie se loveau de un alt impediment – nu-și permiteau să-și țină copiii în școală, neavând posibilitatea materială să le cumpere haine, încălțăminte, rechizite.

Meseriași erau nemulțumiți de lipsa de pe piață a materiilor prime, de costul mâinii de lucru și mai ales de fluctuația prețurilor. Creșterea prețului materiei prime ducea la creșterea prețului produsului finit, mulți dintre cumpărători neavând bani să-l achiziționeze. Așa că mulți dintre micii meseriași (croitori și cizmari ș.a.) rămâneau și fără clienți și cu banii blocați în marfă.

Comercianții nu puteau intra în posesia mărfurilor plătire (sub diverse pretexte). Organizațiile cetățenești, apărute ca ciupercile după ploaie, făceau verificări la producători și la comercianți luând din marfă, deși nu aveau acest drept. De altfel, nu puține au fost cazurile în care membrii partidului comunist sau ai organizațiilor satelit își arogau drepturi care nu le aparțineau, trecând peste

²⁹ *Idem.*

organismele abilitate ale statului. (exemple: februarie 1945 – Frontul Plugarilor din Negrești (Vaslui) face numiri de primari, notari³⁰; mai 1945, o percheziție legală efectuată de șeful de post din Arad a fost stopată prin intervenția a doi membri U.P.M., ajutați de cinci soldați de la Comandamentul Sovietic din Rodna³¹).

Frica era sentimentul care caracteriza întreaga societate. Funcționarea trăia sub stresul unor noi comprimări, muncitorii se temeau că nu vor fi angajați dacă nu se înscriu în sindicate sau la comuniști, țăranii se temeau că le vor fi rechiziționate vitele, iar cerealele vor fi blocate, cei care aveau bani erau terorizați de spectrul inflației, proprietarii de imobile de scăderea prețurilor, iar deținătorii de valori mobiliare erau îngrijorați pentru că nu-și puteau pune la adăpost valorile³². De frica confiscării fabricilor de către stat, industriașii își retrăgeau capitalurile. Lipsa materiilor prime constituia și ea o cauză pentru care mulți muncitori își pierdeau locurile de muncă.

Speriați de evoluția evenimentelor și de modul punitiv prin care comuniștii înțeleg să-și subordoneze societatea, oamenii execută directivele venite de la autorități mai mult de frică decât din convingere. Cei care primesc ordine de concentrare se ascund pentru a nu fi trimiși pe front. Nu o fac pentru că nu ar fi patrioți, ci pentru că se tem că în lipsa lor familiile ar ajunge muritoare de foame. Cei care mai au vite preferă să-și lase pământul pârlăgă decât să iasă cu ele la munca câmpului, riscând să le fie rechiziționate.

Vinovat pentru situația deplorabilă în care se aflau era considerat Statul. Populația comentează că guvernul nu-i oferă niciun sprijin și e nemulțumită de membrii F.N.D. care, abuzând de noul lor statut, fac percheziții, arestări, ridicări de bunuri, deși n-au nicio autoritate³³. „S-a constatat că foarte mulți locuitori de pe teritoriul rural al Banatului, care veneau săptămânal la târguri pentru a vinde diferite articole alimentare și mai ales ouă, păsări, brânzeturi și alte derivate ale laptelui, provenite din gospodăriile lor nu mai au curajul să-și comercializeze aceste produse întrucât au fost cazuri când li s-au ridicat chiar în gări, la coborârea din trenuri, de către anumite persoane care afirmă că fac parte din Uniunea Patrioților”³⁴. Mulți și-au manifestat nemulțumirea și față de cheltuirea inutilă a banilor pe placcarde și afișe³⁵. Cu timpul, nemulțumirile se vor deplasa către comuniști, învinovați că una spun (prin intermediul propagandei) și alta fac.

Cu toată propaganda, doar cei săraci, cei interesați și cei cu probleme (urmăriți pentru diverse infracțiuni) se înscriau în partidul comunist. Restul

³⁰ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 18/1945, f. 4.

³¹ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 74/1945, f. 2.

³² Se temeau să le țină acasă, de frica hoților, dar să le și pună la bancă din cauza zvonului că va avea loc o expropriere imobiliară și mobilă.

³³ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 77/1945, f. 7.

³⁴ *Ibidem*, f. 8.

³⁵ Numai la tipografia „Dacia Traiană”, comitetul a cheltuit peste 500.000 lei în perioada septembrie 1944-ianuarie 1945. (A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 61/1945, f. 237).

populației considera că partidul comunist activează prin Apărarea Patriotică și Frontul Plugarilor³⁶ și se ferea și de comuniști, dar și de organizațiile de masă.

Obligați de sindicate, muncitorii făceau figurație la reprezentațiile ținute de propagandiștii veniți de la București. La mina Lupeni, în timpul discursului reprezentantului guvernului, muncitorii intervin și cer alimente. Agitatorul încearcă să le abată atenția de la lipsuri spunându-le că în perioada interbelică, în timpul „regimului dictatorial” au muncit ca robii, iar acum în „regimul de libertate” se gândesc numai la greve. Muncitorii impasibili la tirada propagandistică îi replică însă: „Da, am muncit, dar am avut slănină”. Ședința continuă în același registru. Oficialul le arată o bucată de cărbune adus din U.R.S.S. și laudă muncitorul sovietic. Cei din sală reacționează zicându-i: „Trimiteți-o Armatei Roșii, nouă să ne dați slănină”. Ofensat de lipsa de interes a muncitorilor, propagandistul îl înjură pe cel care a întrerupt expozeul, îl amenință cu pistolul și îl bate. Intervin autoritățile și cel arestat este... muncitorul³⁷.

Alte atitudini reacționare (pentru că în accepțiunea regimului cine nu era de partea lui era reacționar) s-au înregistrat la Petroșani, unde indivizi necunoscuți, „dușmani ai A.R.L.U.S.”, au rupt portretele lui Stalin și ale altor mareașali sovietici³⁸, în timp ce la APACA, „lucrătorii și lucrătoarele au răspuns că refuză să iasă în stradă³⁹ pentru a manifesta contra Guvernului și contra armatei, deoarece lucrează pentru armată de care sunt plătiți și că nu au revendicări de natură politică”⁴⁰. La fel au refuzat și lucrătorii de la Manufactura de Tutun CAM. În plus, în ziua de 24 februarie 1945 mulți au cerut conducerii să fie învoiți de la lucru (260 n-au venit, iar restul au fugit, pentru a nu fi obligați să meargă la manifestație). Comuniștii au găsit însă repede o soluție pentru a demonstra populației că beneficiază de susținere: organizau câte o manifestație, iar ostașii sovietici ieșeau ostentativ pe stradă pentru a arăta populației că-i sprijină pe aceștia.

La 6 martie 1945, sindicatele de la fabricile din București (S.T.B., U.C.B., A.E.G.) au preluat conducerea economatelor și au refuzat să dea alimente dacă muncitorii nu se înscriu în sindicat. „Muncitorii și funcționarii de la STB s-au solidarizat și au protestat, afirmând că renunță mai degrabă la rația de alimente, decât să se înscrie în sindicate”⁴¹.

Spectrul deblocărilor îi ține într-o continuă tensiune pe militari și jandarmi. Disponibilizații nu găsesc locuri de muncă. Activii sunt „descurajați și deprimați”⁴². Cei proveniți din diviziile „Tudor Vladimirescu” și „Horea, Cloșca și Crișan” sunt deprimați pentru că nu și-au primit soldele (deoarece unitățile de

³⁶ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 13/1945, f. 5.

³⁷ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 122/1945, f. 5.

³⁸ *Ibidem*, f. 76.

³⁹ 24 februarie – mitingul organizat de comuniști împotriva guvernului generalului Rădescu.

⁴⁰ A.N.I.C., fond *Direcția Generală a Poliției*, dosar 2/1945, f. 3.

⁴¹ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 2/1945, f. 63.

⁴² A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 13/1945, f. 1-3.

origine nu le-au trimis certificatele care să ateste că nu mai iau bani de la ei), că nu au dreptul la echipament și materiale de la Casa Oștirii pentru că nu sunt încă subofițeri activi. Mulți au ajuns să spună: „Suntem ostașii nimănui!”⁴³. De cealaltă parte, cei rămași folosesc mijloacele de transport în comun și nu vor să plătească, trimit scrisori și efecte personale sub formă de corespondență oficială (plicuri cu antet) și nu mai achită taxele poștale. În plus populația se plânge că soldații frecventează restaurante, baruri, cârciumi și bodegi unde beau ajungând la scandaluri, bătaii și chiar furturi⁴⁴.

Pensionarii erau nemulțumiți de pensii. La fel și văduvele, orfanii și invalizii.

Starea de insecuritate a populației era dublată și de reducerea numărului de jandarmi. Crearea „poliției rurale”, care se suprapunea Jandarmeriei ca atribuții, nu a dus la depășirea stării de anxietate a oamenilor, mai ales că era compusă din „răii satului” și din „cei certați cu justiția”. În plus, polițiștii rurali se comportau, la o scară mai mică, ca și soldații sovieticii (pretindeau mâncare și băutură fără a plăti etc.)⁴⁵.

Pe parcursul întregului an prețurile s-au aflat într-o continuă creștere. Dacă în noiembrie 1944 sarea era 160 lei/ kg, uleiul -1000 lei/l, zahărul -1500 lei/ kg, varza -100 lei/ kg, ceapa -160 lei/kg, chibriturile 30 lei/ cutia, lemne -100.000 lei/ vagonul⁴⁶, în februarie 1945 1 kg de sare costa la 200-300 lei (deși la poarte salinei era de 10 ori mai puțin), 1 kg de carne de vită la în viu, la centrul de colectare costa 180-200 lei și 400-500 lei pe piață, gazul 200-400 lei/kg, sarea 160-200 lei/kg, săpunul 1800-2000 lei/kg, zahărul 1600-1800 lei/kg, untdelemnul 1300-2200 lei/kg, ceapa 300 lei/kg, mărarul 400 lei/kg, o pereche de boi costa 800.000 lei, un pachet de țigări naționale 300 lei, iar o pastilă de aspirină 700-1000 lei, în luna august 100 kg grâu ajunseseră la 20-25.000 lei, 100 kg făină la 40.000 lei, 1 kg zahăr avea prețul oficial 404 lei, vânzându-se la negru cu până la 5.000-10.000 lei⁴⁷.

Produsele manufacturiere se dovedeau inaccesibile majorității populației. În martie 1945 o cămașă costa 60-80.000 lei, 1 m de stofă pentru haine = 140-160.000 lei, 1 pereche ciorapi damă = 40-50.000 lei, 1 pereche pantofi damă = 180-250.000 lei, 1 pereche pantofi bărbătești = 200-250.000 lei, iar manopera pentru un costum era de 160.000 lei, în condițiile în care 1 l lapte = 1500-2000 lei, 1 kg fasole = 2000-2500 lei, 1 l ulei = 10-12.000 lei, 1 kg carne porc = 16-18.000 lei, 1 kg cartofi = 1700-2000 lei, 1 kg brânză de oi = 20-40.000 lei, 1 kg grăsime de porc

⁴³ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 90/1945, f. 53-55.

⁴⁴ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 93/1945, f. 31, 35, 144.

⁴⁵ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 62/1945, f. 184, 219.

⁴⁶ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 41/1945.

⁴⁷ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 147/1945, f. 14, 206 și dosar 62/1945, f.143.

= 18-20.000 lei⁴⁸. Lipsa monedei divizionare ducea și ea la rotunjirea prețurilor în sus.

Nemulțumirile populației s-au manifestat în forme diverse, de la discuții particulare în care oamenii își spuneau oful vizavi de abuzurile sovieticilor⁴⁹, la mângălirea și ruperea afișelor comuniste, la inscripționarea de lozinci pe ziduri⁵⁰, la vociferări în timpul discursurilor comuniștilor⁵¹, la greve⁵² și, nu în ultimul rând, prin tristul haz de necaz (anecdote, pamflete etc.). Orice răbufnire a populației față de abuzurile la care era zilnic supusă era taxată de autorități drept atitudine antistatală sau antisovietică și pedepsele nu întârziiau să apară.

⁴⁸ A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 90/1945, f. 142.

⁴⁹ „Eu dacă eram în locul tău, luam revolverul și-l împușcam căci așa trebuie făcut la aceștia de către toți românii”, „Toți românii trebuie să se unească și să formeze cuiburi de rezistență la puncte importante ca să lupte contra Armatei Roșii, căci, cum veneau ei în debandadă nu mai ajungeau unde sunt astăzi”, „Dacă aş avea un pistol aş trage în orice ofițer din Armata Roșie. Așa cum spun eu trebuie să procedeze toți românii”, „Guvernul român a făcut rău că nu a lăsat arme populației, cu care acum ar fi putut ușor extermina aici pe ruși și a-i sătura cu bogățiile și pământul românesc”, „Tu nu trebuie să ajuți mai mult pe ruși, pe ei trebuie să-i gonim din România, iar nu să-i ajutăm.” (A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 72/1945, f. 34, 65.).

⁵⁰ „A pierit fiara hitleristă, piară și balaurul comunist”, „F.N.D. – Ferește-ne Doamne”, „Jos dictatura comunistă și dl. Groza cel rău”, „Libertatea cuvântului și a scrisului, unde sunt?”, „Trăiască tânărul nostru Rege”, „Trăiască Armata Română”, „Trăiască Regele și Patria”, „Patrioți uniți-vă”, „Vrem democrație apuseană” (A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 139/1945, f. 29.).

⁵¹ Unii ofițeri îi încurajează pe subofițeri și ostași ca la orele de Educație Politică să pună întrebări tendențioase în legătură cu raporturile dintre Rege și guvern. (A.N.I.C., fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 93/1945, f. 13.).

⁵² Bijuterieri au protestat pe 11 februarie 1945 față de amestecul B.N.R. în afacerile lor cu metale prețioase (A.N.I.C., fond *Direcția Generală a Poliției*, dosar 61/1945, f.39).

PREFECTURA POLIȚIEI CAPITALEI ÎN ANUL 1945

THE CAPITAL'S POLICE PREFECTURE IN 1945

dr. Tănase Tiberiu*

MOTTO: *În chip cu totul fericit, faptele, în măsura sporită în care țin de domeniul trecutului, aparțin istoricilor, și numai lor, care, dacă încă n-au făcut-o, trebuie să se pună la lucru, pentru a le surprinde și reda exact, obiectiv, în toată amploarea, spectaculozitatea și complexitatea lor, cu toate laturile lor bune sau rele, albe sau negre*

Gheorghe Buzatu, *Hitler, Stalin, Antonescu*, Editura Societății culturale Ploiești, Mileniul III 2005, p. 198

Abstract

After the introduction of the communist regime in Romania, the Ministry of Internal Affairs was transformed into an instrument against any type of opposition. The capital's Police Prefecture was reorganized and its departments were given new attributions, in order to better control the citizens.

Keywords: the police prefecture, Bucharest, 1945, reorganization.

România a devenit imediat după 23 August 1944 un stat ocupat de către URSS. Ocupația sovietică se va accentua continuu, înregistrând în 1944-1945 stadiul incipient, cu ultimele guverne desemnate după procedura constituțională de regele Mihai și o continuă degradare a statutului României de stat suveran¹.

A urmat perioada 6 martie 1945-30 decembrie 1947 când, în România, Moscova a impus un guvern controlat de Partidul Comunist din România, ca tranziție spre „democrația populară”, adică spre dictatura proletariatului de tip sovietic².

* Istoric militar; doctor în istorie.

¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999 p. 490.

² Dinu C. Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial (1939-1945)*, București, Editura All, 1999, p. 285.

Printre primele măsuri luate de guvernul „de largă concentrare democratică” a fost și transformarea Ministerului de Interne într-un „instrument pentru înfrângerea reacțiunii și care să servească regimului democrat popular”³.

Începând cu anul 1945, **Prefectura Poliției Capitalei** era compusă din **Direcția Poliției Administrative, Direcția Poliției Judiciare, Direcția Poliției de Siguranță și Serviciile Exterioare.**

Direcția Poliției Administrative cuprindea **Serviciul Poliției Administrative, Serviciul Contabilității și Economatelor**, precum și **Serviciul Circulației Publice.**

Atribuțiile cele mai importante ale **Serviciului Poliției Administrative** erau:

- organizarea, supravegherea și coordonarea **Serviciului Polițienesc de Apărare Pasivă** pentru întreaga Capitală, potrivit regulilor stabilite de comandantul de Armată;

- postarea evidenței pe categorii a tuturor localurilor de consumație publică (restaurante, bodegi) și eliberarea de autorizații acestor localuri aprobate să funcționeze;

- eliberarea pașapoartelor după ce în prealabil au fost aprobate și s-au îndeplinit formalitățile legale.

Serviciul Circulației Publice ținea evidența tuturor vehiculelor, elibera și suspenda permisele de circulație pentru șoferi și proprietari. Brigada de teren care supraveghea circulația publică în cuprinsul Capitalei urmărea pe infractori în materie de circulație, executa rechiziții de autovehicule, controlând pe teren actele de identitate ale autovehiculelor și ale conducătorilor auto. De asemenea, dirija circulația, asigurând mijloace de transport de la gări în oraș pentru călători care soseau cu trenul în Capitală.

Direcția Poliției Judiciare era compusă din 3 servicii: **Serviciul Poliției Judiciare, Serviciul Poliției Tehnice și Științifice și Serviciul Poliției Sociale.**

Din atribuțiile **Serviciului Poliției Judiciare** mai importante erau:

- prinderea și anchetarea infractorilor de drept comun;

- asigura legăturile dintre Capitală și provincie, urmărindu-i pe infractorii refugiați în Capitală sau din Capitală în provincie;

- executarea mandatelor de arestare și încasarea amenzilor penale pronunțate de instanțele judecătorești;

- ținea sub pază infractorii aduși pentru cercetare;

- urmărirea și reținerea pe autorii furturilor de buzunare de pe tot cuprinsul Capitalei, care avea o populație de 1.071.000 locuitori, la care se mai adăugau și 500.000 locuitori, populație flotantă.

³ Vezi pe larg în *Cartea Albă a Securității, 23 August 1944 - 30 august 1948*, vol. I (ediția a II-a), București, Editată de S.C. Romcartexim, 1996 (lucrarea a fost reeditată în 1997 de un colectiv coordonat de Mihai Pelin), p. 33.

Serviciul Poliției Tehnice și Științifice deținea amprentele infractorilor și clasifica infractorii pe categorii de infracțiune, după modul specific al infracțiunii. Având cazierul alfabetic al urmărilor, căuta să identifice pe infractori după fișele și fotografiile ce se păstrau împreună cu alte fotografii tehnice, ale împrejurărilor.

Serviciul Poliției Sociale cuprindea **Biroul de Moravuri**, **Biroul pentru combaterea jocurilor de noroc**, **Biroul pentru cerșetori și vagabonzi**.

Biroul de Moravuri activa în scopul combaterii prostituției clandestine și identificării caselor în care se practica aceasta. Executa dispozițiile Direcției Sanitare a Municipiului București în legătură cu includerea caselor de prostituție, cercetări și razii pentru strângerea prostituatelor de pe străzi și a femeilor care practicau prostituția clandestină, internând în spital pe cele găsite bolnave la vizita medicală.

Biroul pentru combaterea jocurilor de noroc avea misiunea de a supraveghea și combate jocurile care se făceau pe bani, pe cei care le practicau făcându-și din el o meserie și un viciu, în dauna altora care erau prinși întâmplător în cercurile lor.

Biroul pentru cerșetori și vagabonzi urmărea trimiterea în judecată a celor care practicau cerșetoria și vagabondajul, în loc să se încadreze într-un regim de muncă cinstită sau să-și exercite o meserie onorabilă.

Direcția Poliției de Siguranță era compusă din **Serviciul Poliției de Siguranță**, **Serviciul Controlului Străinilor** și **Biroul Central de Control al Populației**.

Serviciul Poliției de Siguranță (Siguranța Capitalei)⁴ se ocupa cu identificarea alarmiștilor și defetiștilor, supravegherea oamenilor politici din sfera partidelor oficiale admise, identifica persoanele care prin poziția pe care au deținut-o au avut acțiuni compromițătoare. De asemenea, se mai ocupa cu identificarea traficantilor și a stării de spirit a muncitorilor, efectua razii, percheziții, identificări în localurile publice, controlul și paza lagărelor și verifica situația celor internați.

De remarcat este faptul că Poliția de Siguranță (Generală) avea „ca mijloc principal de acțiune informația”, urmând să apeleze la mijloacele de represiune

⁴ După Primul Război Mondial, Direcțiunea Poliției de Siguranță (Direcția a III-a), era formată din: *Serviciul Controlului Străinilor* (Biroul intrări în țară și prelungiri; Biroul certificate de identitate, naturalizări și prelungiri; Biroul corespondență; Biroul arhivei și registraturii) și *Serviciul de Siguranță*, cu 3 secții: *Secția mișcări subversive, curente sociale și politice* (Biroul mișcări subversive; Biroul curente politice; Biroul curente sociale); *Secția Studii, Buletin informativ și Presă* (Biroul de studii; Biroul Buletin informativ; Biroul Presei); *Secția armistițiu și evidența internărilor* (Biroul special de aplicare a armistițiului; Biroul evidenței internărilor); *Serviciul corespondenței și evidenței* (Biroul repartizări și controlul corespondenței; Biroul cifrului; Biroul corespondenței diverse; Biroul registraturii și arhivei); *Serviciul Radio*, cu un post central de radio-emisie și recepție și 3 posturi ale inspectoratelor regionale de poliție; vezi Tiberiu Tănase, *Colaborarea dintre SSI și celelalte structuri informative în perioada celui de-al Doilea Război Mondial*, în „Intelligence. Publicație editată de Serviciul Român de Informații”, anul 6, martie-aprilie 2009, nr. 15, p. 45.

„numai atunci când toate măsurile de prevenire nu au putut stăvili acțiunile contrare ordinii publice și siguranței statului”.

Imediat după război, Poliția de Siguranță își păstra structura stabilită prin **Ordinul nr. 9000 din 4 iunie 1945**, ordin care reglementa și activitatea informativă, în ceea ce privește „acțiunea represivă”, care urma să se desfășoare potrivit cadrului stabilit pentru Poliția Judiciară, „fără să se recurgă, în timpul cercetărilor, la acte de violență asupra bănușilor și infractorilor” și asigurându-se „un tratament deosebit celor politici”, astfel că, teoretic, lucrătorii aparatului Siguranței erau obligați să respecte o strictă legalitate⁵. De asemenea, erau interzise „promisiunile, indemnurile, amenințările și alte acte de constrângere, în scop de a obține mărturisiri”. Capitolul competențelor a fost completat cu sarcini privind supravegherea cetățenilor repatriați, care, începând cu luna mai 1945, au început să se reîntoarcă în țară „în grupuri compacte”. Pentru operațiunile de repatriere s-au constituit comisii speciale la Arad, Oradea și Satu-Mare, care au funcționat în baza **Ordinului nr. 5372-S din 11 mai 1945**.

Tot după război, în luna aprilie 1945, în cadrul Siguranței Generale a Statului a luat naștere **Brigada Mobilă**, o structură care va constitui embrionul viitoarei Securități⁶. La conducerea Brigăzii Mobile a fost numit Grumber Boris, alias Nikolschi Alexandru⁷. Noua structură a primit sarcina de a-i reprima pe toți cei care se opuneau ocupantului sovietic, ca și pe cei care își manifestau dezacordul cu practicile din import ale comunismului⁸.

Servicul Controlului străinilor se ocupa cu cercetarea dosarelor supușilor străini, dând referințe autorităților superioare asupra prelungirilor de termene pentru șederea în țară, primea actele depuse de străini la revizuirea anuală și îndeplinea formalitățile pentru prelungirea de termene acordate conform aprobărilor autorităților superioare. De asemenea, clarifica situația străinilor găsiți în neregulă, trimițându-i în judecată pe contravenienți.

Activitatea **Serviciului Central de Control al Populației** cuprindea:

- păstrarea evidenței tuturor imobilelor din cuprinsul Capitalei;
- păstrarea evidenței și verificarea fișelor privitoare la mișcarea populației din Capitală, atât nominal, cât și strategic;

⁵ *Cartea Albă a Securității, 23 August 1944 - 30 august 1948*, vol. I, p. 34.

⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁷ Alexandru Nikolschi, pe numele său adevărat, Boris Grunberg, născut la 2 iulie 1915, era fiul morarului evreu Alexandru Grunberg. A fost recrutat de NKVD în decembrie 1940; în 1944 a intrat în poliție, iar după instalarea guvernului Groza a fost numit șef al Corpului Detectivilor; la 17 aprilie 1947 a fost numit inspector general al forțelor de securitate, iar când s-a înființat DGSP/DGSS, la 30 august 1948, a devenit director adjunct – vezi, Dennis Deletant, *The Securitate and the Police State in Romania, 1948-1964*, în ”Intelligence and National Security”, vol. 8, 1993, nr. 4, p. 13-14.

⁸ Vezi pe larg, Cristian Troncotă, *Istoria Serviciilor secrete românești, de la Cuza la Ceaușescu*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999, pp. 315-418.

- eliberarea actelor de legitimare pentru stabilirea identității și înlesnirea cercetărilor poliției, prin furnizarea datelor necesare privind persoanele urmărite.

Serviciile exterioare se compuneau din 4 chesturi de poliție, corespunzătoare celor 4 sectoare ale Municipiului București, 34 de comisariate de circumscripție teritoriale și 9 comisariate speciale, distribuite pe lângă instituțiile publice importante: Palatul Regal, Palatul de Justiție, Palatul PTT, Palatul BNR, Camera de Comerț, Gara de Nord, Gara de Est, Gara Filaret și Abatorul Comunal.

Atribuțiile polițienești ale unui comisariat de poliție erau multiple și variate și cuprindeau:

- executarea tuturor rechizițiilor și încartiruirilor;
- cercetarea furturilor, spargerilor, crimelor etc.;
- diverse cercetări la fața locului ordonate de justiție și autoritățile superioare;
- razii și controale de tot felul;
- executarea mandatelor de aducere și înmânare a cetățenilor, precum și a ordinelor cu caracter urgent de la autoritățile superioare.

Desigur, evenimentele de la 6 martie 1945, care au dus la instaurarea guvernului condus de dr. Petru Groza, guvern controlat de Partidul Comunist din România, au avut repercusiuni și asupra organizării **Prefecturii Poliției Capitalei**. Astfel, paza orașului București era cu totul insuficientă din cauza masivei reduceri a efectivelor polițienești și jandarmerești, la această situație adăugându-se și numărul îngrijorător de mare al infracțiunilor de tot felul, ca urmare inevitabilă a împrejurărilor create de război. Pentru a face față situației create, Guvernul a făcut apel la organizațiile de masă, punînd la dispoziția Prefecturii Poliției Capitalei un însemnat număr de cetățeni care, împreună cu jandarmii și gardienii publici ce mai rămăseseră, executau patrulări pe timpul nopții în toată capitala.

Din activitatea infracțională a anului 1945, documentele menționează 137 de omoruri săvârșite în diferite împrejurări (în majoritatea cazurilor, în timpul jafurilor). Au excelat furturile simple determinate de diferite motive, majoritatea fiind săvârșite din cauza lipsurilor, din tentație iar altele din obișnuință, făcute de hoți recidiviști.

Furturile mașinilor ajunseseră la un număr ridicat, datorită prețului excesiv al cauciucurilor, majoritatea mașinilor furate fiind găsite abandonate fără cauciucuri. Majoritatea escrocheriilor și abuzurilor de încredere au fost săvârșite cu alimente și cu procurarea alimentelor. Furturile de la stăpân au fost aproape toate comise de servitoare (hoate) angajate fără avizul poliției.

Pentru asigurarea serviciului permanent, fiecare ofițer de poliție era obligat să efectueze cele 24 de ore de serviciu continuu, prin rotație, muncă extenuantă, ținînd seamă de faptul că trebuia să îndeplinească și obligațiile menționate mai

înainte⁹. Înainte de anul 1945¹⁰, comisariatele erau încadrate, în afară de funcționarii bugetari în număr mare, și cu gardieni publici și obligațiile de serviciu erau îndeplinite cu un mai mare simț de răspundere.

Dar principala direcție a aparatului de Siguranță, deci și a serviciului de Siguranță al Bucureștiului, devenea lupta împotriva terorismului, întrucât „elemente reacționare” trecuseră deja la constituirea de organizații „cu caracter terorist”. Sub acest pretext și potrivit acestei noi orientări, Poliția de Siguranță a arestat 70 de indivizi dintre cei ce s-au făcut vinovați de dezastrul țării sau erau socotiți criminali de război¹¹. În acest nou context se manifestau și noile atribuții ale Prefecturii Poliției Capitalei. Apariția noilor organe ale represiunii totale a însemnat un moment important al procesului de sovietizare¹²: **Securitatea**¹³, **Miliția**¹⁴ și **Direcția de Informații Militare**¹⁵ au înlocuit vechile organe de ordine și informații: **Siguranța, Poliția, Jandarmeria, Secția a II-a de Informații din Marele Stat Major, Serviciul Special de Informații**¹⁶.

⁹ Vezi Direcția Arhivelor Istorice Centrale (DANIC), fondul *Prefectura Poliției Capitalei*, dosare din anul 1945.

¹⁰ În anul anul 1946, Direcțiunea Generală a Poliției a căpătat o nouă structură. În consecință, și *Prefectura Poliției Capitalei* a fost reorganizată pe 4 direcții: a. Direcția I a Poliției Administrative, cu 6 servicii și 41 de birouri; b. Direcția a II-a a Poliției Judiciare, cu 2 servicii și 12 birouri; c. Direcția a III-a a Poliției de Siguranță, cu 2 servicii și 24 birouri; d. Direcția a IV-a a Administrației Interioare, cu 6 servicii și 25 birouri, Cf. Gheorghe Constantin, *op.cit.*, p. 157.

¹¹ *Cartea Albă a Securității, 23 August 1944 - 30 august 1948*, vol. I, p. 35.

¹² Cristian Troncotă, *Torționarii. Istoria instituției Securității regimului comunist din România (1948-1964)*, București, Editura Elion, 2006, p. 18.

¹³ Prin Decretul nr. 221 din 30 august 1948, al Președintelui Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române, a fost creată Direcția Generală a Securității Poporului (D.G.S.P.), în structura Ministerului de Interne – Cristian Troncotă, *op.cit.*, pp. 320-321.

¹⁴ Direcția Generală a Miliției a fost constituită la 23 ianuarie 1949 – Cristian Troncotă, *op.cit.*, p. 323.

¹⁵ În perioada 1947-1949, Secția a II-a de la M.St.M. a funcționat sub denumirea de Secția a II-a Instrucție Informativă de Luptă și Legături Externe, iar prin Ordinul nr. 00316204 din 15 februarie 1951 se transformă în Direcția de Informații a M.St.M. – Cristian Troncotă, *Istoria Securității Regimului Comunist din România 1948-1964*, vol. I, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2003, p. 35.

¹⁶ Serviciul Special de Informații, aflat în subordinea Președinției Consiliului de Miniștri, a funcționat în paralel cu D.G.S.P. până la 2 aprilie 1951, având sarcini de informații externe și contraspionaj după care, prin Decretul nr. 50 din 30 martie 1951, a fost creată Direcția de Informații Externe – vezi Cristian Troncotă, *Istoria Servicilor Secrete Românești...*, p. 320 și p. 324.

**PAMFIL ȘEICARU - GAZETAR ȘI INCULPAT ÎN CONTUMACIE
- 30 MAI – 4 IUNIE 1945 -**

**PAMFIL ȘEICARU - JOURNALIST AND DEFENDANT TRIED IN
ABSENTIA 30 MAY – 4 JUNE 1945**

Florin Georgescu*

Abstract

Pamfil Șeicaru, tried in absentia at the beginning of summer 1945, represented for the communist dictatorial regime an obstacle in the way of introducing in Romania the principles of the far-left totalitarianism.

Through his writing and his anti-communist articles, which were used as charges against him by the People's Court, he dedicated his activity to the establishment and functioning of prestigious written press institutions that contributed to the forming of political, social, economic and cultural currents, meant to maintain present in Romanians' conscience the ideal of national unity and the fact that Romanians are part of the European civilization.

Keywords: the newspaper "Curentul", defendant, tried in absentia, exile.

Pamfil Șeicaru, gazetar de prestigiu al presei românești interbelice, era considerat o amenințare pentru autoritățile controlate în mare măsură de Partidul Comunist Român, cu atât mai mult cu cât acesta se afla în libertate și, prin activitatea sa publicistică, reprezenta un important lider de opinie, a cărui influență la nivelul cetățeanului fusese demonstrată de-a lungul timpului. Personalitatea și articolele acestuia constituiau repere și pentru jurnaliștii mai tineri, guvernul Groza urmărind să limiteze până la eliminare tot ceea ce era legat de unul dintre cei mai reprezentativi gazetari români ai perioadei interbelice.

Pamfil Șeicaru¹ a cunoscut un destin diferit comparativ cu ceilalți ziariști prezenți în boxa acuzaților în primele zile ale verii anului 1945, părăsind România în

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Istorie; doctor în istorie.

¹ Pamfil Șeicaru (n. 6 septembrie 1894, Buzău – d. 21 octombrie 1980, München), fiu de funcționar la Căile Ferate și nepot al preotului Constantin Petre Șeicaru din Tăbărăști, om bogat, cu 60 ha pământ. Mama sa, Ana, era fiică de negustor din Buzău. Licențiat în drept la Universitatea din Iași. A participat la primul război mondial ca sublocotenent în Regimentul 17

ziua de 12 august 1944², activitatea sa publicistică din exil fiind deosebit de bogată și caracterizându-se printr-o atitudine anticomunistă fermă, bazată pe atacuri la adresa Partidului Comunist Român, a Uniunii Sovietice și a principiilor marxiste și leniniste reprezentate de cele două entități.

De dincolo de granițele României, Pamfil Șeicaru nu a uitat de cotidianul „Curentul“, gazetă legată de activitatea și personalitatea prestigiosului om de presă scrisă.

Acesta îi transmitea președintelui Consiliului de administrație al cotidianului apărut în anul 1928, generalul C. Constantinescu-Klaps, într-o scrisoare datată 26 august 1944, retragerea din acea construcție editorială în care gazetarul își pusese toată energia de-a lungul existenței ziarului: „Lupta mea încetează. Nu mai am nimic de redactat, nimic de regretat dintr-o luptă străbătută de dogoarea unei convingeri. Dacă lupta a fost pierdută, nu înseamnă că a fost nedreaptă cauza. Aș vrea ca evenimentele să-mi dovedească netemeinicia temerilor mele și fericit aș fi, chiar cu prețul unei existențe pribege pentru restul vieții, să nu fi avut dreptate și o colaborare cu Rusia sovietică să fie posibilă, România păstrându-și întreaga ei suveranitate“³.

Mehedinți; a luptat pe Cerna și în Moldova, fiind decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul“ A fost împroprietărit în urma războiului, ca veteran, cu un teren agricol la Ciorogârla. A intrat în gazetărie la vârsta de 18 ani, publicând la „Freamătul“ din Bârlad (1913) și apoi la „Propaganda conservatoare“, la „Răsăritul“ și la „Arena“. Ca ziarist a condus publicația „Ora“. În 1923, împreună cu Cezar Petrescu și N. Bădescu, a fondat „Cultura nouă“ și „Gândirea“, ambele cu sediul la Hotel „Union“, tot aici funcționând revista umoristică „Hiena“, proprietatea sa și a lui Cezar Petrescu. În 1924 a scos, în colaborare cu Nae Ionescu, „Cuvântul“, iar în 1928, singur, „Curentul“. Șase ani mai târziu, în 1934, a constituit Societatea „Curentul“. În 1936 a fondat Tipografia „Curentul“. (Ioan Opriș, *Procesul ziariștilor naționaliști (22 mai - 4 iunie 1945)*, București, Editura Albatros, 1999, p. 92.

² Pamfil Șeicaru, care figura în planurile mareșalului Ion Antonescu de a trimite în anul 1944 în Elveția 650 de personalități din România „pentru salvarea valorilor noastre spirituale“, a părăsit România în ziua de 12 august 1944. Plecarea cunoscutului gazetar s-a realizat în mod organizat. Acesta s-a îndreptat spre Ardeal, fiind însoțit de ziaristul Willy Firoiu, de Forrai Tibor, atașatul de presă al Legației Ungariei la București și de N. Nicoară-Dobârceanu, redactor regional al ziarului „Curentul“. Autoturismul cu care a călătorit avea remorcă cu 800 litri de benzină. A străbătut Dealul Feleacului, pe șoseaua Cluj-Oradea, ajungând în Ungaria împreună cu gazetarul ungur. Pe 16 august 1944 a ajuns la Viena. (Ioan Opriș, *op.cit.*, p. 90.) Din 1944 Pamfil Șeicaru a trăit în Spania unde a organizat, într-un fel, o rezistență antisovietică și anticomunistă. A colaborat la ziarul „El Alcazar“, a fondat publicația „Liberty and Justice“, iar din 1978, împreună cu Vasile C. Dumitrescu, în Germania, la München, a asigurat apariția lunară a seriei din exil a ziarului „Curentul“. În exil, cunoscutul scriitor și ziarist a scris mai multe lucrări care au contribuit la menținerea trează a românismului printre cei plecați din țară. Ex.: *Însemnări despre români* (1965), *La Roumanie dans la Grande Guerre* (1965). (Ion Gherman, *Mic dicționar enciclopedic. Oameni de cultură din exilul românesc. Date sumare asupra răspândirii românilor în lume*, București, Editura Publistar, 2003, p. 162.).

³ Ioan Opriș, *op.cit.*, p. 90.

Așa cum se observă, întemeietorul ziarului „Curentul” își exprima convingerea că o colaborare cu Uniunea Sovietică va fi posibilă pornind de la principiul păstrării suveranității României, desfășurarea evenimentelor reliefând contrariul speranței evocate de Pamfil Șeicaru, România fiind supusă din ce în ce mai intens dominației politice, economice, sociale și culturale a Uniunii Sovietice al cărui slujbaş docil era Partidul Comunist Român.

În încheierea scrisorii, Pamfil Șeicaru declara: „Mă despart cu tristețe de acest ziar căruia i-am închinat 17 ani de pasiune, de muncă, de credință... Și renunțând, eu servesc aceeași cauză românească”⁴.

După 23 august 1944, cei în responsabilitatea cărora rămăsese ziarul „Curentul” au încercat să se adapteze noului context politic intern. S-a încercat transformarea gazetei în ziarul „Curierul”, organ al Partidului Național Țărănesc.

Ocuparea de către sovietici, la 20 septembrie 1944, a imprimeriei ziarului și editarea de către aceștia în acel spațiu tipografic a „Buletinului Armatei Roșii” au dus la încetarea apariției gazetei „Curentul”, a cărui existență de 17 ani fusese dominată de personalitatea lui Pamfil Șeicaru.

Reprezentativul gazetar al perioadei interbelice a fost integrat, alături de alți colegi de breaslă, cu prilejul judecării unora dintre ei în anul 1945, în categoria „criminalilor de război”, articolul 14 al Convenției de Armistițiu stabilind: „Guvernul și Înalțul Comandament Român se obligă să colaboreze cu Înalțul Comandament Aliat (sovietic), la arestarea și judecarea persoanelor acuzate de crime de război”⁵.

Primul pas concret în procesul de excludere din breasla ziariștilor profesioniști s-a înfăptuit însă pe 16 octombrie 1944, când a fost dată publicității prima listă de ziariști cărora li s-a ridicat dreptul de a publica, între gazetarii respectivi fiind prezent și Pamfil Șeicaru.

Trecând pragul anului 1945, sfârșitul lunii ianuarie marchează adoptarea în Consiliul de Miniștri a jurnalului nr. 189/29 ianuarie 1945 privind arestarea unor persoane „bănuite de dezastrul țării”⁶, între acestea figurând și Pamfil Șeicaru, supus judecării în contumacie la începutul verii anului 1945, în cadrul celui de al doilea lot al „criminalilor de război”. A urmat adoptarea în februarie 1945 a legii pentru epurarea presei⁷, act organic care stabilea normele de punere în practică a acțiunii de purificare a mijloacelor de presă scrisă.

Acțiunea autorităților împotriva gazetarului asupra căruia ne îndreptăm atenția în rândurile de față a continuat prin citarea lui Pamfil Șeicaru în „Monitorul Oficial”.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 219/22 septembrie 1944, partea I, p. 6373.

⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 38/16 februarie 1945, partea I, p. 1106-1107.

⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 34 din 12 februarie 1945, partea I, p. 978.

Citarea era realizată ca urmare a solicitării Comisiei pentru Epurarea Presei, care funcționa pe lângă Sindicatul Ziariștilor Profesioniști, solicitare adresată Direcției Presei din cadrul Ministerului Propagandei Naționale.

Astfel, în fondul arhivistic al Ministerului Propagandei Naționale se regăsește Adresa numărul 14 din 24 martie 1945, a Comisiei pentru Epurarea Presei din cadrul Sindicatului Ziariștilor Profesioniști, trimisă departamentului guvernamental menționat.

Documentul⁸ reprezintă cererea respectivului sindicat cu privire la citarea în „Monitorul Oficial” a 21 de ziariști, fiind menționat și Pamfil Șeicaru, cel care a figurat ulterior, alături de alți colegi de breaslă, în Jurnalul nr. 784/17 mai 1945 al Consiliului de Miniștri, privind excluderea din presă a unor gazetari.

Astfel, ca răspuns la solicitarea Sindicatului Ziariștilor Profesioniști, Ministerul Propagandei a publicat în „Monitorul Oficial” citația Comisiei pentru Epurarea Presei și care era adresată lui Pamfil Șeicaru, acesta fiind solicitat de a se prezenta în fața Comisiei pentru Epurarea Presei în data de 6 aprilie 1945, cu scopul analizării situației sale.

Oficializarea înlăturării din structurile presei scrise a importantei personalități a gazetăriei românești s-a realizat însă prin Jurnalul nr. 784/17 mai 1945 al Consiliului de Miniștri, privind excluderea din presă a unor ziariști profesioniști⁹.

Decizia excluderii jurnalistului Pamfil Șeicaru a fost adoptată în baza ultimului alineat al articolului V al legii pentru epurarea presei, care stabilea că „Hotărârea de suspendare sau interdicere va fi dată printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri”¹⁰.

Cei consemnați în acest Jurnal, inclusiv Pamfil Șeicaru erau catalogați ca „fasciști”, noțiunile generale utilizate fiind lipsite de conținut, acestea înscriindu-se pe linia, de acum clasică, a formularisticii cuprinse în toată legislația represivă elaborată cu precădere după 6 Martie 1945.

În ceea ce îl privește pe Pamfil Șeicaru, acesta era catalogat ca „fascist; apologetul neorasismului; stipendiat de toate guvernele reacționare, unealta tuturor dictatorilor români, a pregătit intrarea României în Axă și războiul împotriva Națiunilor Unite și mai ales împotriva U.R.S.S.”¹¹.

Refugiat în afara țării, Pamfil Șeicaru a fost totuși parte a procesului organizat de autoritățile nou instalate în martie 1945, acțiunea judiciară inițiată împotriva sa urmând a fi prezentată în rândurile care urmează.

⁸ A.N.I.C., Fond *Ministerul Propagandei Naționale, Direcția Presa internă*, dosarul 598/1941-1945, vol. I (1921-1944), f. 135.

⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 111/19 mai 1945, partea I, pag. 4093-4095.

¹⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 34/12 februarie 1945, partea I, pag. 978.

¹¹ „Monitorul Oficial”, nr. 111/19 Mai 1945, partea I, pag. 4093.

O primă importantă etapă în organizarea procesului s-a desfășurat pe 27 aprilie 1945, când regele Mihai a semnat Decretul nr. 1403 de numire a celor 17 acuzatori publici¹², aceștia fiind: Avram Bunaciu, Ion Raiciu, Vasile Stoican, M. Mayo, Constantin Vicol, Stroe Botez, Ion D. Ion, Petre Grozdea, Mihai Popilian, Constantin Mocanu, H. Leibovici, toți avocați din București; Alexandra Sidorovici, inginer. Acestora li s-au alăturat: funcționarul public Camil Suciu și muncitorii Alexandru Drăghici și Dumitru Săracu, magistrații Ion Pora și Ștefan Ralescu.

În ceea ce privește constituirea Tribunalului Poporului, această instanță extraordinară a funcționat cu judecători propuși de formațiunile componente și susținătoare ale guvernului Petru Groza: Partidul Comunist Român, Frontul Plugarilor, Partidul Național Liberal – Gheorghe Tătărescu, Partidul Social Democrat, Partidul Național Țărănesc – Anton Alexandrescu, Uniunea Patrioților, Confederația Generală a Muncii.

Pe 17 mai 1945, Consiliul de Miniștri a luat în discuție, ca urmare a propunerii acuzatorilor publici C. Vicol și Ion D. Ion, actul de acuzare care făcea referire și la Pamfil Șeicaru și care urma să fie judecat în contumacie la sfârșitul lunii mai a anului 1945 de către Tribunalul Poporului, în conformitate cu prevederile legii nr. 312/1945, pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război¹³.

Actul de acuzare consemna că și Pamfil Șeicaru, „prin articole din ziare, broșuri sau conferințe, s-a pus în slujba propagandei fasciste sau hitleriste și a contribuit prin acțiunea sa la susținerea unui regim odios și a unei politici externe nefaste, politică ce trebuia să aibă drept consecință antrenarea României într-o aventură dezastruoasă și prăbușirea politică și militară a țării”¹⁴.

După cum se observă, și în concordanță cu frazeologia de acum obișnuită, utilizată de către autorități, actul de acuzare conține o serie de termeni generali, neargumentați din punct de vedere juridic, aceasta fiind nota caracteristică a tuturor actelor normative represive și a proceselor politice inițiate de regimul comunist cu scopul înlăturării tuturor manifestărilor opoziționiste.

Un important pas l-a constituit publicarea Ordonanței judecătorești de trimitere în judecată a unor ziariști profesioniști¹⁵, mai exact a unora dintre cei care au fost înlăturați din presă pe baza Jurnalului nr. 784/17 mai 1945 al Consiliului de Miniștri, Pamfil Șeicaru fiind primul enumerat în cadrul respectivei ordonanțe.

¹² Decretul nr. 1403 a apărut în „Monitorul Oficial”, nr. 100/2 mai 1945, p. 3568-3569.

¹³ „Monitorul Oficial”, nr. 94/24 aprilie 1945, partea I, p. 3362-3364.

¹⁴ Ioan Opreș, *op.cit.*, p. 9.

¹⁵ „Monitorul Oficial”, nr. 119/29 mai 1945, partea I, p. 4442.

Ordonanța judecătorească de trimitere în judecată avea la bază prevederile legii nr. 312/1945, pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război¹⁶.

Primul avut în vedere în documentul Tribunalului Poporului era Pamfil Șeicaru, „ziarist, fost director al ziarului „Curentul“, de 50 ani, cu ultimul domiciliu în București, str. General Anghelescu Nr. 93, astăzi dispărut în Germania”¹⁷, acesta fiind considerat „vinovat de dezastrul țării prin săvârșirea de crimă de război, prin aceea că s-a pus în slujba hitlerismului și a fascismului și a contribuit prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice, crime prevăzute și pedepsite de art. 2, pct. o, comb. cu art. 3, alin. 1 din legea Nr. 312 din 1945, precum și prin aceea că a părăsit teritoriul național pentru a se pune în slujba hitlerismului și a ataca țara prin viu grai, crimă prevăzută și pedepsită de art. 2, pct. j”¹⁸, comb. cu art. 3, alin. 2 din legea Nr. 312 din 1945; cu aplicațiunea art. 101 din codul penal și art. 3, alin. ultim¹⁹ din legea Nr. 312 din 1945”²⁰.

Sfârșitul lunii mai a anului 1945, mai exact pe 30 mai 1945, a constatat în declanșarea efectivă a procesului gazetarilor „naționaliști“, cum este cunoscut în istoriografie, între cei inculpați fiind și Pamfil Șeicaru, care își găsisese refugiul în afara țării.

Procesul orchestrat de către guvernanți a însemnat aducerea pe banca acuzațiilor a reprezentanților unei generații de gazetari care sprijiniseră efortul de dezvoltare democratică a României Mari, fiind „puse sub acuzare ideea națională și toate valorile esențiale ale României ante 1945”²¹.

¹⁶ „Monitorul Oficial”, nr. 94/24 aprilie 1945, partea I, p. 3362-3364.

¹⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 119/29 mai 1945, partea I, p. 4442.

¹⁸ „Art. 2. Sunt vinovați de dezastrul țării prin săvârșirea de crime de război cei care: [...] j. Au părăsit teritoriul național pentru a se pune în slujba hitlerismului sau fascismului și au atacat țara prin scris, prin grai, sau în orice alt mod. [...] o. S-au pus în slujba hitlerismului sau fascismului și au contribuit prin fapte proprii la realizarea scopurilor lor politice sau la aservirea vieții economice a țării în detrimentul intereselor poporului român” - Legea nr. 312 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război, „Monitorul Oficial”, nr. 94/24 aprilie 1945, partea I, p. 3362.

¹⁹ „Art. 3. – Cei vinovați de faptele prevăzute la art. 1 și art. 2 alin. m – o, se vor pedepsi cu detenție grea pe viață sau cu detenție grea de la 5 la 20 ani sau cu detenție riguroasă de la 3 la 20 ani. Cei vinovați de faptele prevăzute de art. 2 alin. a – j se vor pedepsi cu moartea sau cu muncă silnică pe viață. [...] Pe lângă aceste pedepse, se va pronunța și degradare civică precum și confiscarea averii în folosul Statului cu titlu de despăgubire”. - Legea nr. 312 pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării sau de crime de război, „Monitorul Oficial”, nr. 94/24 aprilie 1945, partea I, p. 3362.

²⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 119/29 mai 1945, partea I, p. 4442.

²¹ Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România. 6 martie 1945 - 7 ianuarie 1946*, București, Editura Vremea XXI, 2004, p. 260.

Procesul inițiat de către guvernul dr. Petru Groza era îndreptat împotriva tuturor celor care îndrăzneau să exprime alte puncte de vedere, evident critice, față de noul regim procomunist.

Factorul propagandistic a jucat un rol deosebit de important în ceea ce privește prezentarea în fața opiniei publice a etapelor procesului în care a fost implicat și Pamfil Șeicaru.

Acest rol l-a jucat principala publicație cotidiană a Partidului Comunist, „Scânteia“, care a reflectat pe larg în paginile sale derularea procesului intentat și lui Pamfil Șeicaru la sfârșitul lunii mai 1945, comentariile celor care activau în corpul redacțional al publicației comuniste înscriindu-se pe coordonatele unei propagande bine puse la punct de structurile specializate ale Partidului Comunist Român, rândurile de față redând aspecte regăsite în oficiosul comunist cu privire la derularea procesului respectiv.

Un element de bază în derularea procesului este reflectat chiar în ziarul „Scânteia“²², acesta fiind rechizitoriul acuzatorului public Constantin Vicol, referitor la gazetarul aflat în afara granițelor țării.

Rechizitoriul²³ acuzatorului public Constantin Vicol, ca argument în favoarea pronunțării de către instanța extraordinară a sentinței de condamnare la

²² Horia Liman, *Acuzatorii publici au cerut o pedeapsă dreaptă pentru ziariștii trădători. Aspecte în „Scânteia”*, nr. 241/3 iunie 1945, p. 4.

²³ „Pamfil Șeicaru ocupă un loc aparte în presa românească. El apare la început cu o revistă care se intitulează „Hiena”. Numele acestei reviste ne arată drumul pe care înțelege să apuce: șantajul. Nu este de mirare că în toată acțiunea pornită de șantajști, veți găsi la bază atacul împotriva instituțiilor fundamentale ale țării. Nu este de mirare că veți găsi atacând la fundamentul democrației, pentru că democrația în esență constituie moralitate, constituie muncă și disciplină. Nu se poate imagina o democrație fără aceste instituțiuni, instituțiuni care îndeamnă la muncă ordonată, la cinste, la organizații muncitorești pe baze democratice. Asemenea organizațiuni sunt totdeauna potrivnice șantajului precum și tuturor care sunt înglobați în codul nostru penal sub numele de tâlhari și șantajști. Domnule Președinte și Onorat Tribunal, iată aceste idei, care sunt dezvoltate în articolele pe care le-a publicat Pamfil Șeicaru. A doua zi după ce se declară războiul, Pamfil Șeicaru publică un articol, pe care-l intitulează „Pentru rasă și pentru civilizație”, în care precizează rolul României, alături de Germania, pentru „apărarea civilizației”. El mărturisește cu cinism scopurile sale de agresiune în războiul pe care-l pornește Germania, război străin de interesele și de cerințele politice ale țării noastre, făcând prin aceasta jocul propagandei hitleriste. Domnilor magistrați, a doua temă de propagandă a acestui individ era că victoria puterilor axei este „sigură”. Domnule Președinte și Onorat Tribunal, ca să închei concluziile mele în ce-l privește pe Pamfil Șeicaru, am să vă spun că înainte de 23 August el pleacă la Berlin (inițial a ajuns la Viena pe 16 august 1944 – n.n.). Aici se pune în slujba dușmanilor țării noastre, în mod deschis și ridică armele cuvântului contra acestei țări, la posturile de radio din Germania, ține cuvântări ațăătoare în contra României. Faptele sunt dovedite cu rapoartele de la dosar ale centrelor noastre de radio-ascultare de la Marele Stat Major și Siguranța Generală. Perseverența în același „gând”, în același țel, ca Germania să învingă asupra țării sale, ca Germania să aservească această țară intereselor ei, ca Germania să subjuge această țară, aceasta este o vină care nu se poate ierta. De aceea, eu cer ca d-vs, în aplicarea

moarte a gazetarului refugiat în afara granițelor țării, s-a rezumat la a uzita de acea acuzație de șantaj prin care Pamfil Șeicaru și-ar fi constituit propriul trust de presă.

Totodată, era acuzat de atacarea instituțiilor fundamentale ale țării, instituții care, așa cum erau văzute de acuzatorul Constantin Vicol, apropiat al noii puteri cu origini „popular-muncitorești“, trebuiau să aibă la temelie funcționării lor „organizații muncitorești pe baze democratice“²⁴, formularistică specifică reprezentanților stângii totalitare care avea misiunea transformării României într-un stat de „democrație populară“, în realitate un regim totalitar de sorginte comunistă în care, așa cum s-a dovedit în cei 45 de ani de existență, categoria muncitorilor, alături de celelalte componente socio-economice, a fost supusă numeroaselor constrângeri în ceea ce privește dreptul la un nivel de trai decent, la elementare libertăți cetățenești.

O altă acuzație avea la bază articolul *Pentru rasă și civilizație*, datat 23 iunie 1941. Pamfil Șeicaru era învinuit de aducerea în atenția opiniei publice a scopurilor „de agresiune în războiul pe care-l pornește Germania, război străin de interesele și de cerințele politice ale țării noastre, făcând prin aceasta jocul propagandei hitleriste“²⁵.

Dincolo de terminologia specifică, cu valoare propagandistică, a celor care reprezentau autoritatea statului începând cu 6 martie 1945, scopul real și principal al participării României, începând cu 22 iunie 1941, era acela al eliberării Basarabiei și nordului Bucovinei, ocupate abuziv și agresiv de Uniunea Sovietică la sfârșitul lunii iunie a anului 1940.

O a treia acuzație, dar neargumentată, a fost aceea a susținerii de către Pamfil Șeicaru a ideii că Germania va ieși cu siguranță învingătoare în cel de al doilea război mondial.

Actul de acuzare avea în vedere și activitatea sa de refugiat politic în afara țării, desfășurată după 23 august 1944, gazetarul fiind făcut responsabil de atitudine „ațățătoare în contra României“, de fapt Pamfil Șeicaru atrăgând atenția asupra unor aspecte legate de pericolul pe care îl reprezentau comunismul și Uniunea Sovietică pentru România, pentru spațiul est-european în ansamblu, pe cale de a se înfăptui cu acceptul tacit al Statelor Unite și Marii Britanii.

Condamnarea lui Pamfil Șeicaru a venit în ziua de 4 iunie 1945, mărturie fiind ziarul „Scânteia“ din 6 iunie 1945²⁶, Tribunalul Poporului pronunțând următoarea sentință:

textelor de lege, să pronunțați sancțiunea cea mai severă în ce-l privește pe acest Pamfil Șeicaru, sancțiune care este pedeapsa cu moartea“. (Horia Liman, *art.cit.*, p. 4.)

²⁴ Horia Liman, *art.cit.*, p. 4.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Sentința în procesul gazetarilor trădători*, în „Scânteia“, nr. 243/6 iunie 1945, p. 1.

„1. PAMFIL ȘEICARU, pentru că a părăsit țara natală și s-a pus în slujba inamicilor României, a atacat prin viu grai aliații țării, PEDEAPSA CU MOARTEA, iar pentru faptul de crimă pentru dezastrul țării, se pedepsește cu dețențiunea grea pe viață, iar conform art. 1 Codul Penal se aplică pedeapsa cea mai grea.

Osebit mai este condamnat la confiscarea întregii averi, afară de cea provenită din succesiuni.“

Din cele consemnate de către oficiosul Partidului Comunist Român, rezultă că Pamfil Șeicaru, aflat în afara țării, a declarat recurs, acesta fiind respins pe 12 iunie 1945.

Cercul reprezentând procesul reprimării politice a presei scrise anticomuniste se încheie prin confiscarea averii celor excluși din mediul gazetăresc, judecați și condamnați, această ultima etapă constând în publicarea în „Monitorul Oficial” a unor Anunțuri judiciare ale Ministerului Justiției.

Un astfel de act a fost și Anunțul judiciar al Ministerului Justiției cu privire la confiscarea averii unor ziariști profesioniști²⁷, între aceștia regăsindu-se și Pamfil Șeicaru.

Ce s-a dorit prin excluderea și sancționarea „exemplară” a lui Pamfil Șeicaru, alături de alți colegi de breaslă?

Noii guvernanți, aflați sub controlul Partidului Comunist Român, urmăreau transformarea presei scrise românești într-o instituție supusă crezului comunist, cei care rămăneau în presă trebuind să fie instrumente care să reflecte necondiționat ideologia extremei stângi totalitare, să constituie tribune ale propagandei ideologice comuniste, cei care nu s-au aliniat cunoscând universul concentraționar represiv perfect conturat de către comuniștii români după modelul sovietic și cu sprijinul total al consilierilor, reprezentanți ai aceluși model.

Din analiza parcursului procesului în care a fost implicat unul dintre gazetarii de seamă, supus interdicției de a mai activa în acea profesie și a cărei poziție era evident anticomunistă, se poate concluziona că reprimarea, în fond aceasta fiind esența excluderii din ziaristică, a vizat pe acei purtători ai condeiului care au exprimat concepte în sprijinul regimului democratic, al apărării principiilor unității naționale, concepte care au reprezentat fundamente ale dezvoltării României Mari în perioada interbelică, acestea fiind și coordonatele gazetărești ale lui Pamfil Șeicaru.

Ca argument în sprijinul celor susținute de Pamfil Șeicaru, poate fi utilizată exprimarea punctului său de vedere cu privire la sentința de condamnare la moarte, solicitată în rechizitoriu, și care a fost însușită de Tribunalul Poporului, Pamfil Șeicaru considerând, în 1948, la 3 ani după pronunțarea sentinței, că aceasta s-a datorat atitudinii sale ferme față de amenințarea comunistă, față de imperialismul

²⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 228/6 octombrie 1945, partea I, p. 8707.

rusesc, atitudine prezentă de-a lungul întregii sale activități de publicist: „În 1945 eu eram un condamnat la moarte pentru crima de a fi denunțat invariabil pericolul comunist și imperialismul rusesc. În 1943, Iuliu Maniu mi-a cerut să-i trimit tot ce am scris asupra Rusiei sovietice; numai de la 1936 scrisesem 740 de articole asupra aceluiași subiect. Condamnarea la moarte era deci logică: un obligatoriu omagiu adus unei atitudini așa de categorice”²⁸. Această atitudine, chiar dacă nu a fost susținută imediat după părăsirea țării, înainte de 23 august 1944 sau în timpul judecării sale în contumacie, poate fi considerată, privind din sfera puterii comuniste de la București, ca îndreptată contra României, cu care Partidul Comunist Român se contopea treptat, țara fiind însă în acel moment pe cale de a deveni o anexă politică și economică a Uniunii Sovietice.

În ceea ce privește activitatea sa editorială, articolele, tipărite în două volume, cuprinzând anii 1928 – 1944, au fost înlăturate din rafturile librăriilor, iar cartea sa, *Am avut dreptate*, apărută la Lisabona și Paris în anul 1945, a circulat în secret la București. Anul 1948 a reprezentat o nouă etapă în lupta purtată de Partidul Comunist, stăpânitor total al puterii politice, împotriva lui Pamfil Șeicaru.

Astfel, la 20 februarie 1948, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 165²⁹, i s-a retras cetățenia română, alături de alte 34 de personalități aflate în exil, jurnalul respectiv consemnând totodată și confiscarea averii mobile și imobile a tuturor celor 35 de persoane.

Procesul în care a fost implicat Pamfil Șeicaru a ilustrat principiile guvernului Petru Groza în privința funcționării presei autohtone, în cadrul acesteia trebuind să rămână numai acei gazetari care se aliniau și răspundeau fără condiții comenzilor politice ale puterii, ceilalți urmând să fie excluși din profesie, unii chiar ajungând pe banca acuzaților și, mai mult, în închisoare, având statutul de deținut politic.

Responsabilitatea asigurării aceluși statut a revenit acelei instanțe extraordinare, instrument juridic supus de asemenea necondiționat Partidului Comunist, cunoscută sub denumirea de Tribunalul Poporului și al cărei scop era acela al pronunțării unor sentințe dinainte hotărâte în cabinetele politice ale guvernanților, ale Moscovei în esență, ai cărei reprezentanți controlau sistemul politic de la București și se îndreptau cu pași repezi spre instaurarea, având ca model Uniunea Sovietică, a regimului totalitar al partidului-stat, regim desăvârșit în anul 1948.

²⁸ Citatul reprezintă un fragment al unei scrisorii trimise de Pamfil Șeicaru pe 8 aprilie 1948, din Spania, de la Palma de Mallorca, fragment evidențiat la pagina 30 a lucrării lui Victor Frunză, intitulată *Destinul unui condamnat la moarte. Pamfil Șeicaru*, București, Editura Victor Frunză, 2001.

²⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 44/23 februarie 1948, partea I-a, p. 1553.

**UN INTERVIU ACORDAT DE PRIMUL MINISTRU PETRU
GROZA ZIARULUI „CHRISTIAN SCIENCE MONITOR” LA 7
FEBRUARIE 1946**

**AN INTERVIEW GIVEN BY PRIME MINISTER PETRU GROZA
TO THE "CHRISTIAN SCIENCE MONITOR" ON THE 7TH OF
FEBRUARY 1946**

Mihai Lancuzov*

Abstract

Wanting to give the impression that he is the one who rules the country and not the Soviet councillors present in all structures of the State, Petru Groza considered it necessary to create himself a good image for the Occident, by giving interviews to prestigious foreign publications.

Thus, on the 7th of February 1946, prime minister Petru Groza gave a long interview to the American journalist Rouben H. Markham, correspondent of the "Christian Science Monitor", in which he spoke (from the communist leaders' point of view) about Romania's evolution after the 6th of March 1945: the electrification of the country, the nationalization of the mines and of the principal means of production, the parliamentary elections, the religious rights, the freedom of press, the historical parties, etc.

Keywords: Petru Groza government, Rouben H. Markham, „Christian Science Monitor”, Romania's evolution after the 6th of March 1945.

Impus cu forța la 6 martie 1945 de către Armata Roșie, guvernul Petru Groza a urmat punct cu punct directivele elaborate de Moscova privind instaurarea comunismului în România.

Din cauza incapacității de a gestiona gravele probleme economice și sociale cu care se confrunta țara, precum și datorită politicii de represiune la adresa forțelor democratice, regele Mihai a cerut, la 19 august 1945, demisia primului ministru și constituirea unui guvern democratic¹. Susținut de Moscova, Petru Groza a refuzat să îndeplinească solicitarea regelui, ajungându-se la o criză constituțională, cunoscută sub numele de „greva regală”.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Istorie.

¹ *Istoria României în date*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 470.

Ieșirea din acest impas s-a realizat la Conferința miniștrilor de externe ai U.R.S.S., Marii Britanii și Statelor Unite desfășurată la Moscova în luna decembrie 1945². S-a decis atunci ca în guvernul României să fie inclus câte un reprezentant al Partidului Național Țărănesc și al Partidului Național Liberal. De asemenea, s-a hotărât să se organizeze alegeri parlamentare libere. În schimbul acestor „concesii”, Puterile Occidentale recunoșteau guvernul de la București, luând sfârșit astfel și „greva regală”³.

Dorind să creeze impresia că el conduce țara, și nu consilierii sovietici impuși în toate structurile statului, Petru Groza a considerat că este necesar să-și creeze o imagine mai agreabilă în Occident, prin acordarea de interviuri unor publicații de prestigiu din străinătate.

Astfel, în data de 7 februarie 1946, primul ministru Petru Groza a acordat un lung interviu ziaristului american Rouben H. Markham, trimis al ziarului „Christian Science Monitor”⁴.

După o scurtă introducere în care saluta recunoașterea guvernului de la București de către Statele Unite, ziaristul își exprima convingerea că în acest fel s-au pus bazele unei bune colaborări pentru instaurarea unei „democrații complete aici în România”⁵.

În legătură cu un posibil ajutor economic al Statelor Unite, Petru Groza a afirmat că nerecunoașterea politică a guvernului său a cauzat multe greutăți „exploatate din plin de dușmanii democrației”. Acum, când situația s-a schimbat, efectul pozitiv va veni incontestabil „...fiindcă noi avem necesități financiare și economice care așteaptă să fie acoperite, reluând vechile legături cu America”⁶. Apoi, primul ministru face un lung expozeu privind electrificarea țării, referindu-se la valorificarea potențialului energetic al Dunării și al râurilor din Munții Retezat care s-ar putea face și cu ajutorul Americii⁷.

Este apoi adus în discuție un subiect deosebit de delicat: teama investitorilor americani față de o viitoare socializare a economiei românești. Pentru a-i liniști, șeful guvernului declara ferm că: „noi nu pășim nici la naționalizări, nici la colectivizări. În domeniul bancar vrem să dirijăm creditul și acest lucru îl vom face prin Banca Națională. Acest control nu atinge dreptul de proprietate asupra acțiunilor și a dividendelor”⁸.

² Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 1995, p. 124-125 și Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, 2006, p. 72.

³ *Ibidem*.

⁴ A.N.I.C., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 171/1946, f. 1.

⁵ *Ibidem*, f. 2.

⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁷ *Ibidem*, f. 4.

⁸ *Ibidem*.

Dezinformarea continuă, afirmându-se că nu se va trece la naționalizarea minelor sau a principalelor mijloace de producție. Rolul statului se va rezuma numai la coordonarea diferitelor sectoare ale economiei. „Noi suntem pe drumul unei evoluții fără salturi, salturile nu le-ar provoca decât reacțiunea”. Prin urmare, Petru Groza considera că „nu este nici un motiv de neliniște”⁹.

Primind aceste asigurări, ziaristul a afirmat că America ar putea să acorde credite financiare și să facă investiții în economia românească.

Abordându-se apoi o serie de probleme internaționale, primul ministru a spus că principala preocupare a guvernului privind viitorul Tratat de pace „este menținerea actualelor granițe, căci dacă se deschide o cât de mică discuție s-ar face o breșă prin care ar putea intra toate lucrurile”¹⁰. În privința despăgubirilor de război, România așteaptă să primească reparații din partea Germaniei contra căreia a purtat un greu război.

Revenind la problematica internă, Markham a întrebat dacă alegerile parlamentare ar putea avea loc înainte de 1 mai 1946, dar primul ministru se ferește să dea un răspuns precis, afirmând că există o serie de dificultăți legate de întocmirea listelor electorale. „Ultimele alegeri au avut loc demult și de aceea trebuie refăcute multe liste”¹¹. În acest context, o problemă delicată o constituiau zecile de mii de oameni care au intrat în țară după Dictatul de la Viena și a căror cetățenie încă se discută. Bineînțeles că nu li se pomenea nici un cuvânt despre cele 11 categorii de cetățeni cărora urma să li se ia dreptul la vot din motive politice¹². Data alegerilor putea fi amânată și din cauza sezonului agricol, țăranii fiind preocupați de muncile câmpului. „Cu această masă de oameni nu ai cum să stai de vorbă”¹³. În realitate, guvernul nu știa cum să mascheze mai bine totala lipsă de sprijin din partea țăranimii care îl susținea în proporție covârșitoare pe Iuliu Maniu.

La Conferința de la Moscova s-au adoptat și o serie de prevederi referitoare la respectarea drepturilor civile și religioase, problemă abordată și de ziaristul britanic, care a întrebat dacă guvernul „este dispus să le confirme”. Plin de emfază, Petru Groza a răspuns că acest lucru este inutil de vreme ce, încă din 8 ianuarie 1945, România a comunicat Marilor Puteri că este hotărâtă să respecte întocmai toate prevederile acestui acord¹⁴. Abil, primul ministru nu a uitat să adauge că „măsurile concrete și felul de aplicare a textului acordului sunt în funcție de necesitățile momentului”¹⁵.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, f. 5.

¹¹ *Ibidem*, f. 6.

¹² „Monitorul Oficial”, nr. 161, din 15 iulie 1946, p. 7360.

¹³ A.N.I.C., fond *Consiliul de Miniștri*, dosar 171/1946, fila 6.

¹⁴ *Ibidem*, f. 7.

¹⁵ *Ibidem*.

În continuare, primul ministru a spus că, de la instaurarea guvernului său, drepturile religioase „există din plin”¹⁶. De fapt, continuă el, această problemă a fost în centrul atenției lui încă din perioada regimului dictatorial. Fiind cel mai vechi membru al Sinodului, a militat pentru eliminarea prevederii privind rolul dominant al Bisericii Ortodoxe Române¹⁷. O acțiune remarcabilă este cea „de împotrivire față de tendința de a sugruma îndeosebi așa numitele secte precum baptiștii și adventiștii. Chiar și înainte de 23 august 1944 „...am luat apărarea baptiștilor și adventiștilor, am desfășurat activitate ilegală sub dictatură cu conducătorii baptiști și adventiști”. Premierul nu a uitat să sublinieze faptul că, trecând peste împotrivirea ortodocșilor și catolicilor, a deschis temnițele și a eliberat mii de credincioși aparținând acestor secte”¹⁸.

După aceste câteva întrebări cu un caracter mai mult introductiv, ziaristul britanic a atacat fondul problemei, cerând lămuriri în legătură cu două aspecte esențiale ale vieții politice reale din România.

Prima întrebare, deosebit de incomodă pentru un regim totalitar, se referea la libertatea presei. Arătând că România se află sub incidența restricțiilor impuse de Armistițiu, primul ministru a spus că „nu se poate stabili o libertate completă a presei”, aceasta aflându-se sub controlul Comisiei Aliate¹⁹. În afară de aceasta, mai existau o serie de prevederi ale Convenției de Armistițiu care „obligau la combaterea unei anumite propagande”²⁰. Guvernul trebuia, conform prevederilor, să lupte contra fascismului și a antisemitismului, dar Groza a introdus și lupta contra „reacționarilor și huliganilor”, noțiuni cu un caracter extrem de general și în care au fost incluși cu predilecție reprezentanții forțelor democratice²¹.

Apoi, i se amintește ziaristului britanic că cei doi miniștri ai opoziției, E. Hațieganu și M. Romniceanu, care erau de fapt fără portofoliu, vin în fiecare zi la premier, sunt bine primiți și li se satisfac aproape toate cererile²².

A urmat apoi a doua întrebare dificilă, care se referea la dreptul tuturor partidelor recunoscute de a-și ține în mod liber întrunirile.

Imediat, Petru Groza a trecut în ofensivă, afirmând că partidele istorice fac întruniri în care se încalcă legislația în vigoare. Astfel, la București, la 24 ianuarie, acestea au profitat de sărbătoarea națională care este „a noastră a tuturor” și au afișat lozinci care nu aveau nimic comun cu evenimentul, precum „Trăiască

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, f. 8.

¹⁸ *Ibidem*, f. 9.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 10.

Maniu”și „Jos Groza”²³. Încercând să-l deruteze pe ziarist, Groza declara că însăși permisiunea de a apărea astfel de lozinci „este o realizare a guvernului meu”²⁴.

Problema monopolului exercitat de guvern asupra radioului public este și ea abordată în cadrul acestui interviu. Șeful guvernului declara că, dacă destinderea va face progrese, se va putea găsi foarte repede o soluție în sensul permiterii accesului opoziției la această sursă de informare a opiniei publice²⁵. Vor exista totuși unele restricții impuse de prevederile Convenției de Armistițiu. De exemplu, nu se va putea cere la radio retragerea celor 1 milion de ostași sovietici, cu toate că există o intensă propagandă de la om la om în această direcție²⁶.

La întrebarea referitoare la restabilirea unor relații normale cu maghiarii, primul ministru spune că sunt piedici numai din partea partidelor istorice care sunt „îmbibate de ură și de șovinism”²⁷.

La începutul anului 1946, încercând să preia controlul asupra mișcării sindicale din industrie, comuniștii au organizat noi alegeri. Abuzurile generalizate săvârșite cu această ocazie au fost semnalate în foarte multe ziare. Referindu-se la această situație, Rouben Markham întreabă dacă este normal ca în uzine să se facă votarea în mod deschis²⁸. Răspunsul primului ministru este ambiguu, Petru Groza spunând „depinde”. Pentru a clarifica totuși măcar puțin această poziție, adaugă că de fapt el nu crede că în uzine trebuie făcută o diferențiere între simpatizanții P.C.R. și P.S.D. „Idea de bază este aceea că „unitatea în frontul muncii nu este numai în interes politic ci și în interesul economic al producției”²⁹.

Contrazicând încercarea lui Petru Groza de a prezenta situația din economie ca fiind din ce în ce mai bună, ziaristul american insistă în a cere lămuriri privind cazurile unor specialiști remarcabili din diferite sectoare industriale, care au fost dați afară pe considerente politice. Răspunsul premierului ocolește problema, spunând că toate aceste afirmații provin de la Titel Petrescu, care nu reprezintă muncitorimea română³⁰. Continuând această idee, urmează un lung monolog în care vorbește de o numeroasă delegație reprezentând pe cei 60.000 de mineri din Valea Jiului, venită pentru a arăta solidaritatea muncitorilor cu programul noului guvern. Chiar dacă unii sunt comuniști, iar alții sunt social democrați, pe plan local ei se înțeleg foarte bine, divergențele fiind doar la nivelul conducerii celor două partide³¹. Groza susține că a fost personal la Cugir,

²³ *Ibidem*, f. 11.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 12.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 13.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, f. 14.

Timișoara, Lugoj și Copșa Mică, unde a constatat personal unitatea „Frontului Muncii”³².

Despre situația de la minele de aur de la Brad, unde muncitorii s-au ridicat la luptă pentru a-și apăra drepturile încălcate de guvern, primul ministru spune că în realitate au fost „niște provocări ale reacțiunii”. Plin de emfază, el afirmă că „eu de când conduc guvernul încă nu am avut greve”³³. Pentru a-și convinge și mai mult interlocutorul, Petru Groza îi arată acestuia lampa de pe birou pe care a primit-o de la minerii din Valea Jiului și care avea următoarea dedicație: „Dăm această lampă guvernului de largă concentrare democratică, ca simbol care să-i lumineze drumul pentru întărirea democrației în țara noastră”³⁴. Ca urmare a acestui sprijin popular, partidele burgheze nu trebuie să atenteze la libertățile oferite clasei muncitoare de acest guvern.

Ultima întrebare a lui Rouben Markham s-a referit la regalitate. Afirmând că în prezent tendința în Europa Răsăriteană este de desființare a monarhiilor, ziaristul american a întrebat care este poziția guvernului român în această privință. Amplul răspuns al lui Groza a fost o abilă încercare de inducere în eroare a opiniei publice, dar mai ales a liderilor politici din Occident. Plin de emfază, primul ministru declară că, deși „noi nu avem accese isterice de regalitate”³⁵, cercetând realitățile istorice românești, am constatat că înlăturarea monarhiei ar complica și mai mult situația. Concluzia este că „trebuie menținută forma monarhică în țara noastră”³⁶. Continuând dezinformarea, el afirmă că punctul său de vedere este mai solid decât sentimentele subiective ale partidelor și ale multor lideri politici. Opiniile liderilor partidelor istorice sunt schimbătoare „când regii le fac pe plac, atunci sunt în cultul regalității, iar atunci când nu le fac pe plac, încep să vadă slăbiciunile regilor”³⁷.

Arătându-se adeptul monarhiei, șeful guvernului dezlănțuie apoi un atac deosebit de dur contra partidelor istorice și îndeosebi contra lui Iuliu Maniu, recunoscut drept liderul forțelor democratice din România. Acesta este acuzat că, deși în prezent are un cult pentru regalitate, în 1922, la încoronarea de la Alba Iulia, a refuzat să participe, realipirea Transilvaniei fiind un eveniment de o importantă istorică³⁸. Discursul continuă în aceeași notă, Groza spunând „...am fost și eu ministru și am fost aruncat în opoziție de regele Ferdinand, dar m-am prezentat la încoronare”³⁹. Următoarea acuză s-a referit la faptul că țăraniștii au pus la cale readucerea pe tron a lui Carol al II-lea, încălcând astfel legile țării. Cât timp

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 14-15.

³⁵ *Ibidem*, f. 15.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, f. 16.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

Maniu a fost prim ministru nu a amintit deloc problema cu Elena Lupescu, dar când a ajuns în opoziție a pus în discuție această problemă⁴⁰.

În încheierea interviului, primul ministru a încercat să se prezinte într-o lumină cât mai umană, ca un fel de părinte al patriei, spunând că „nu v-am dat nici răspunsuri șablon nici diplomatice și nici politice. Am prezentat lucrurile așa cum le văd”⁴¹.

În realitate, acest lung interviu, care a durat peste două ore, nu a fost decât o continuă încercare de a induce în eroare opinia publică occidentală asupra realităților concrete dintr-o Românie în plin proces de comunizare.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 18.

**REFLECTAREA PRINCIPALELOR EVENIMENTE
ALE ANULUI 1962 ÎN PRESA VREMII
THE MAIN EVENTS OF 1962 REFLECTED IN THE
CONTEMPORARY PRESS**

Remus Iustin Nică*

Abstract

The article addresses the main events of the year 1962, as they are reflected in the Romanian press of that period, the study itself being mainly focused on the „România Liberă” and „Informația Bucureștiului” newspapers. Thus, issues such as collectivization, the visit of the Russian delegation led by Nikita Hrusciiov in The Romanian People’s Republic, the Cuban missile crisis are analyzed following the presentation from the two newspapers, controlled by state institutions of the political regime of the time.

Keywords: media, the year 1962, the newspaper „România Liberă”, the newspaper „Informația Bucureștiului”.

Un prim eveniment de mare importanță pentru evoluția social-economică, dar și politică, a statului democrat-popular român a fost reprezentat, pentru anul 1962, de încheierea cooperativizării, cu 3 ani înainte de Congresul din 1965, dată limită fixată la cealaltă reuniune majoră a P.M.R., desfășurată în iunie 1960¹. În campania pentru colectivizare, amplificată și precipitată în anii 1961-1962, presa a fost profund angajată. Ea trebuia să reflecteze, în primul rând, „rentabilitatea” acestei forme de asociere a țăranimii, avantajele țăranului cooperator bazate pe creșterea producției la hectar, în condițiile comasării suprafețelor arabile². Este adevărat că, în principiu, comasarea suprafețelor agricole cultivate favorizează creșterea productivității, însă toate documentele credibile ne arată că, în anii regimului comunist, rezultatele obținute în cadrul C.A.P.-urilor s-au dovedit sub așteptări. De vină pentru această stare de lucruri era, fără doar și poate, lipsa de atașament a țăranimii, convingerea sătenilor că, prin cooperativizare, ei fuseseră, de fapt, deposezați de pământul strămoșesc, ca și caracterul discreționar al

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea București.

¹ Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ion Stanciu, București, Editura Litera, 1994, p. 336.

² A.N.I.C., fond *Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor*, dosar 1/1961, f. 50-52.

conducerii și administrării acestor noi unități de producție. În memoriile sale, economistul Gheorghe Gaston Marin arată, fără a oferi exemple nominale concrete, că acolo unde s-a procedat la o reală implicare a țăranilor cooperatori în problemele administrativ-gospodărești, rezultatele au fost apropiate de cele trâmbițate de propagandă, însă același autor recunoaște faptul că aceste situații au fost de departe excepționale și nu tipice perioadei³.

Precipitarea eforturilor diverșilor factori de răspundere din cadrul statului și al partidului în direcția încheierii cât mai rapide a acțiunii de colectivizare a adus cu sine, *ipso facto*, amplificarea presiunilor de tot felul asupra țăranimii conservatoare, de la înțepirea conferințelor de lămurire, până la cazuri de arest, tortură și chiar asasinări.

Conform ordinelor concepute la Direcția Generală a Presei și a Tipăriturilor, în coloanele gazetelor centrale și locale trebuia să nu apară niciun fel de aluzii la atitudinea precipitată și agresivă a activiștilor de partid, la orice încălcare a principiului liberului consimțământ, principiu care, practic, nu avea nicio valoare. Nici măcar agresivitatea verbală a promotorilor colectivizării nu trebuia să transpară din paginile ziarelor. Mai concret, factorii superiori au reproșat, de exemplu, redactorilor de la un cotidian regional prahovean menționarea faptului că activiștii de partid deschid discuții cu țăranii ne-cooperatori peste tot unde îi întâlnesc (la cooperativă, lângă fântână, la bufet etc.), încercând să-i convingă să se înscrie în C.A.P.⁴. În pofida reprimării sângeroase a unor răscoale țărănești în chiar primăvara anului 1962, putem considera că guvernării de atunci ai României nu erau interesați de escaladarea tensiunilor cu țărănimea, ceea ce ar fi putut constitui un serios pretext pentru o intervenție sovietică sau cel puțin, un punct slab al lui Dej în fața formidabilei presiuni a U.R.S.S. Așa poate fi explicat faptul că, după încheierea cooperativizării agriculturii, România nu a cunoscut fenomene similare foametei care a decimat populația Ucrainei Sovietice în prima jumătate a anilor '30, după cum observă și subliniază unii reprezentanți ai fostului regim⁵.

Luna aprilie 1962 a consemnat, într-adevăr, o creștere sensibilă a ponderii temelor și subiectelor legate de agricultură în coloanele presei românești, inclusiv ale ziarelor de care ne ocupăm în cadrul studiului de față. Semnalul pentru o asemenea evoluție a fost dat la finele lunii martie, odată cu convocarea Marii Adunări Naționale în sesiune extraordinară, pentru data de 27 aprilie 1962, la ora 10 dimineața, conform decretului din 31 martie 1962, semnat de către Gheorghe Gheorghiu-Dej, în calitate sa de președinte al Consiliului de Stat. Conținutul decretului, succint de altfel, apărea pe prima pagină a tuturor ziarelor, în ziua de

³ Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 109, 185.

⁴ A.N.I.C., fond *Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor*, dosar 1/1961, f. 55-56.

⁵ Gh. Gaston Marin, *op.cit.*, p. 184.

duminică, 1 aprilie 1962 (Puterea nu își făcea vreo problemă în legătură cu alte semnificații ale zilei respective!). În „România liberă”, decretul era găzduit în colțul din dreapta sus al primei pagini, chiar în dreptul frontispiciului, sub care se afla un grup de articole, sub titlul *Să folosim din plin timpul prielnic pentru efectuarea lucrărilor agricole de primăvară*, grupaj centrat pe recomandările Ministerului Agriculturii⁶. „Informația Bucureștiului” publică decretul în ziua de 2 aprilie 1962, exact sub linia cu datele de identificare ale numărului: anul IX, nr. 2694, 4 pagini, 20 de bani, luni 2 aprilie 1962. Imediat sub decret, este plasat, pe prima pagină, un articol destul de lung, intitulat *La colectivității din Mogoșoaia*, completat cu o ilustrație. Din cuprinsul articolului amintit, nesemnat, sunt trecute inițial în revistă succesele obținute de către personalul muncitor din cadrul G.A.C. din Mogoșoaia, numit „16 februarie”, în amintirea evenimentelor desfășurate în Capitală pe data de 16 februarie 1933 (incidentele de la Grivița), chestiune pe care autorul anonim al articolului nu a mai considerat necesar să o lămurească. Conform articolului, producția de legume și zarzavaturi era de circa 96 kg la hectar, suprafața totală cultivată fiind de 32 de hectare. Despre porumb, cititorii sunt informați că planul a fost depășit în medie cu 450 kg la hectar, fără a se preciza direct sau indirect cantitatea efectivă obținută. Punctul forte al articolului este reprezentat însă de obiectivele viitoare despre care cititorii sunt asigurați că „au început să prindă viață” încă de pe acum: creșterea suprafeței cultivate cu legume și zarzavaturi, creșterea numărului de animale, în primul rând al porcilor (de la 15 la 125), ridicarea de construcții la care, de altfel, se referă și ilustrația anexă articolului. Din cuprinsul textului de presă nu lipsesc nici referirile la „mii de frunzași în producție” care s-au remarcat în activitățile unității agricole cooperatiste: brigadierul Ion Grosu, colectivității Alexandru Paulin, Elena Fronea, Alexandru Șt. Ristea⁷. Stilul articolului mai sus comentat, de citare parțială, incompletă a unor indicatori, deși nu poate fi considerat reprezentativ pentru perioada anilor '60, poate fi regăsit și în anii '70 în lucrări de cu totul altă factură. Astfel, în cuprinsul „Micii Enciclopedii de Istorie Universală”, apărută la Editura Politică, erau reproduse unele date privind realizările și perspectivele statelor socialiste din punct de vedere economic, însă nu era menționat explicit volumul PNB pe locuitor în aceste state, aflate, după cum ne asigurau autorii, în continuă dezvoltare⁸.

Revenind la luna aprilie a anului 1962, menționăm faptul că, pe parcursul celor patru săptămâni care despart convocarea MAN de începutul sesiunii sale extraordinare, în cuprinsul ziarului „Informația Bucureștiului” continuă să apară articole sub titlul *La colectivității din*, sintagmă laitmotiv urmată de numele unei

⁶ „România liberă”, XX, 1 aprilie 1962, p. 1.

⁷ „Informația Bucureștiului”, IX, nr. 2694, 2 aprilie 1962, p. 43.

⁸ *Mica Enciclopedie de Istorie Universală*, coord. Marcel D. Popa și Horia C. Matei, București Editura Politică, 1988, passim.

localități rurale din proximitatea Capitalei. Astfel, la 10 aprilie apărea articolul *La colectivizării din Chiajna*, sub semnătura lui Constantin Martiniuc, probabil, viitorul redactor al emisiunii de televiziune „Viața Satului”, din anii '90. Articolul este plasat (tot) în partea dreaptă superioară a paginii întâi și este structurat pe mai multe subteme: *Pe șantierul averii colective, Cristache – miciuristul și alții, Acolo sunt oameni de nădejde*. Ilustrația aferentă articolului poartă următoarea explicație: „În plină campanie. Instantaneu în timpul semănatului”, ceea ce vădește preocuparea gazetarilor de a-i surprinde pe cooperatori „în procesul muncii”⁹.

În „România liberă”, accentul cade asupra necesității și a posibilităților de efectuare la timp a lucrărilor agricole, substantivul „grabă” și adjectivele derivate dobândind, de departe, poziția dominantă în titlurile articolelor pe teme de agricultură. De asemenea, merită remarcată atenția sporită acordată viticulturii, posibilității de obținere a unor producții remarcabile și în această ramură agricolă¹⁰.

După o plenară a C.C. a P.M.R., desfășurată în zilele de 23-25 aprilie 1962 și centrată pe probleme de agricultură, ultimele zile ale lunii aprilie au consemnat și desfășurarea, în paralel cu pregătirea sărbătoririi zilei de 1 mai, sesiunii festive a M.A.N.

Astfel, în ziua de 25 aprilie 1962, atât „România liberă”, cât și „Informația Bucureștiului” au editat, practic, numere speciale consacrate sesiunii speciale a M.A.N., ocazionate de finalizarea colectivizării și având ca temă dezvoltarea viitoare a agriculturii din România. În mod curios, ziarul „Informația Bucureștiului” publică în ziua de 28 aprilie 1962, într-un chenar negru, inscripția festivă „Minunata primăvară a anului 1962” și nu cu litere de culoare roșie, așa cum ar fi fost, poate, de așteptat¹¹.

Din discursurile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și ale altor comuniști rezultă convingerea lor fermă în justetea politicii duse în problema agrară, în șansa dezvoltării viitoare a sectorului agricol național, în noul cadru instituțional al cooperativelor agricole de producție. Evoluția ulterioară a evenimentelor nu va fi însă de natură să confirme aceste aprecieri triumfaliste și hiper optimiste, iar viitorul șef de stat, Nicolae Ceaușescu, constatând nerentabilitatea sectorului cooperatist, va încerca, în anii '80, s-o compenseze prin noi măsuri coercitive la adresa țăranimii libere din zonele montane și premontane¹².

De altfel, încă de la începutul anilor '60, pe fondul dezghețului hrusciovist, în statele socialiste est-europene se pune tot mai răspicat problema găsirii unor metode non-coercitive de sporire a eficienței economice, de cointerensare a

⁹ „Informația Bucureștiului”, IX, nr. 2701, 10 aprilie 1962, p. 1.

¹⁰ A se vedea: Prof. Dr. Gherasim Constantinescu, *Recolte mari de struguri se pot obține în toate viile* în „România liberă”, XX, 5437, 2 aprilie 1962, p. 1.

¹¹ „Informația Bucureștiului”, IX, nr. 2717, 27 aprilie 1962, p. 4.

¹² Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România (președinte: Vladimir Tismăneanu), *Raport final*, București, 2006, p. 255-256.

agenților economici în obținerea de beneficii. Problema practică a rentabilizării și a eficientizării activității economice se conjuga însă cu o problemă de ordin teoretic și terminologic, aceea a folosirii unor cuvinte care să nu provină din jargonul economic capitalist și a găsirii unor justificări în opera marxist-leninistă pentru noile orientări. Astfel, „plus-valoarea” și „beneficiul” erau sinonime universale folosite pentru prea-capitalistul „profit”, iar NEP-ul din anii '20 devenea tot mai mult un punct de referință laudativă pentru teoreticienii marxism-leninismului¹³. Tendințele de autonomizare a activităților economice, menite să îi stimuleze pe producătorii merituosi într-o manieră mai practică, mai concretă, au ca moment de referință articolul economistului Libreman publicat în ziarul „Pravda” în septembrie 1964, pe tema ajustării mecanismului de prețuri în funcție de cerințele reale de pe piață¹⁴.

Ecourile acestor dezbateri s-au făcut simțite și în România, chiar dacă mult mai slab decât în toate celelalte țări satelit ale U.R.S.S. (inclusiv Bulgaria). Astfel, în toamna anului 1962, poate fi sesizată, la o lectură mai atentă, creșterea frecvenței de utilizare a cuvântului „beneficiu” și a derivatelor sale. La 2 octombrie 1962, în sfertul din dreapta jos al paginii întâi al cotidianului „România liberă”, regăsim începutul unui articol intitulat *Beneficiul – indicator de bază al activității întreprinderii*, articol plasat sub genericul *Pe teme economice actuale* și continuat pe pagina a doua, sub semnătura lui I. Văcărel, secretar general al Ministerului Finanțelor. De-a lungul celor câteva coloane, autorul încearcă, printre lozinci și clișee teoretice, să explice un lucru de o maximă simplitate: anume, importanța beneficiilor pentru întreprinderi și activități economice în general. Perspectiva de ansamblu rămâne una răsturnată, din cauza raportului invers celui natural, între agenții economici și stat, cel din urmă fiind văzut ca un garant al activităților primilor, și nu invers¹⁵.

În absența unor raportări efective și globale la legile pieței, la cerințele acestora, rolul de înlocuitor al concurenței de tip capitalist revenea întrecerii socialiste, practicate de întreprinderi industriale, agricole, dar și de consilii comunale, în activitățile lor edilitare¹⁶.

Printre foștii deținuți politici puși în libertate în cursul anului 1962 se număra și Ion Dobre, mai bine cunoscut sub pseudonimul literar de Nichifor Crainic, unul dintre purtătorii de cuvânt ai curentului de dreapta din România interbelică, teoretician al statului etnocratic și al armoniei sociale, orientări net opuse comunismului, în speță bolșevismului sovietic. După 15 ani de închisoare, Crainic acceptă să colaboreze cu regimul politic de la București și să semneze în

¹³ J. F. Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 148.

¹⁴ *Ibidem*, p. 148-149.

¹⁵ „România liberă”, XX, nr. 5599, 2 octombrie 1962, p. 1-2.

¹⁶ *Idem*, XX, nr. 5599, 14 octombrie 1962, p. 3.

paginile gazetei „Glasul Patriei”, destinată românilor din diaspora. Gestul fostului ideolog al naționalismului etnocratic și creștin românesc a fost foarte dur comentat în unele medii, o reacție deosebit de virulentă venind din partea lui Ion Gheorghe, fost atașat militar al României la Berlin, rămas în Germania după 23/24 august 1944. Pornind de la ideea de a da o replică fostului general Ion Gheorghe Nichifor Crainic își justifică noua orientare în cuprinsul unui articol intitulat *Sunt în slujba poporului*, publicat inițial în „Glasul Patriei”, apoi și în „România liberă”, câteva zile mai târziu.

În articol, plasat în partea inferioară a paginii cinci, pe șase coloane, semnatarul plasează pe Ion Gheorghe în galeria lugubră a lui Ieremia Golia, a lui Alexandru Sturza și a fostului colonel Crăiniceanu, executat în 1917 în fața trupelor de pe front, tipologie care anticipează reconsiderarea de către autorități a semnificației participării României la Primul Război Mondial¹⁷.

În articol, autorul insistă pe caracterul legitim, constructiv și pașnic al „revoluției democrat-populare”, în care, dintr-o eroare pe care acum declară că și-o asumă pe deplin, nu dorise să creadă. În contrast, „legionarii nu au lăsat în urmă decât cimitire și cadavre”, excесе total absente, susține autorul, în anii revoluției socialiste. Pe lângă schimbarea propriu-zisă a poziției lui Crainic și chestiunii esențiale privind viața și specificul național, articolul mai frapează și prin absența unor referiri laudative la adresa U.R.S.S., ca și prin prezența, discretă, ce e drept, a apelurilor la unitate națională, de data aceasta în jurul Partidului Unic, care soluționase, chipurile, problema exploatării și a inegalităților sociale¹⁸.

Raporturile generale româno-sovietice rămăneau, la nivelul declarațiilor și al manifestărilor oficiale, deosebit de cordiale, însă un observator mai avizat putea citi printre rânduri semnele unei viitoare distanțări. De exemplu, nașterii lui Lenin îi este consacrată, în 12 aprilie 1962, doar jumătate din prima pagină a numărului ziarului „România liberă” din ziua respectivă. Este adevărat că, de la nașterea fondatorului statului sovietic, trecuseră un număr de 92 ani, nu o cifră rotundă, iar articolele laudative și omagiale continuau pe pagina a doua¹⁹.

Un moment de referință pentru mascarea divergențelor tot mai profunde româno - sovietice, sub o suită de amabilități și abilități diplomatico-protocolare, este reprezentat de vizita delegației sovietice, conduse de Hrușciiov, în România, între 18 și 25 iunie 1962, la doar câteva săptămâni după ce reuniunea C.A.E.R. prilejuia apariția unor dezacorduri între București și Moscova, pe tema cooperării intersocialiste²⁰.

¹⁷ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Raller la Mușat și Ardeleanu*, Editura Enciclopedică, București, 2007, p. 208-211.

¹⁸ Nichifor Crainic, *Sunt în slujba poporului* în „România liberă”, XX, nr. 5610, 20 octombrie 1962, p. 5.

¹⁹ „România liberă”, XX, nr. 5440, 22 aprilie 1962, p. 1-2.

²⁰ *Istoria politicii externe românești în date*, coord. I. Calafeteanu, București, Editura Enciclopedică, , 2003, p. 384.

În replică la tendințele Moscovei de a impune României o evoluție economică de tip agrar, oficialitățile din țara gazdă au indus în traseul vizitei oficialităților sovietice numeroase obiective industriale românești, unele de tradiție, altele mai nou apărute pe harta economică a țării. În memoriile lor, unii apărători ai puterii românești de atunci amintesc de gesturile și cuvintele lui Hrușciiov, trădând o deosebită iritare și nervozitate²¹. Presa era însă chemată să prezinte desfășurarea vizitei, în culorile cele mai calde posibil. Astfel, în numărul său din 19 iunie 1962, „România liberă” își anunță cititorii de „prietenia sinceră, căldura frățască și entuziasmul” cu care populația Capitalei a întâmpinat delegația sovietică. Întreaga primă pagină este dedicată evenimentului, ilustrat cu două fotografii, una de la aeroport, cealaltă de la masa discuțiilor. Pe câte două coloane sunt reproduse cuvântările celor doi lideri supremi (Dej și Hrușciiov). Dacă discursul dejist este unul tern, cu referiri la prietenia româno-sovietică, la socialism și lupta pentru coexistență pașnică, Hrușciiov nu uită să amintească faptul că „popoarele țărilor noastre sunt strâns legate între ele prin țeluri și sarcini comune în construirea socialismului și a comunismului”, pentru ca, în final, să strecoare o formulă ambivalentă: „Trăiască prietenia de nezdrcinat între popoarele U.R.S.S. și R.P.R.”²², ceea ce ar fi putut sugera un caracter multinațional pentru statul român, pe urmele „tezei Buharim” din anii interbelici. Și în „Informația Bucureștiului” vizitei delegației sovietice îi este alocat un spațiu amplu, însă lipsesc cu desăvârșire orice titluri de culoare roșie. Cotidianul bucureștean relatează ceva mai mult despre vizita lui Hrușciiov la uzinele „Grivița Roșie”, despre schimburile de opinii, informări și urări între conducătorul sovietic și diverși muncitori (Marin Tation, Nicolae Război etc.)²³.

Vizita delegației sovietice la uzinele „Grivița Roșie” este prezentată pe larg și în numărul din 25 iunie 1962 al ziarului „România liberă”, subiectul ocupând nu doar cea mai mare parte a primei pagini, ci și paginile doi și trei în întregime, aici fiind reproduse pe câte trei - patru coloane discursurile celor doi lideri comuniști. De data aceasta, poziția diferită a celor doi conducători pare ceva mai ușor de descifrat. Dej amintește despre statornicirea unor relații de tip nou între statele socialiste, neuitând să mulțumească U.R.S.S. pentru ajutorul acordat. Hrușciiov își începe cuvântarea cu cuvintele „Nădăjduim că ...”, ceea ce reprezenta un regres, comparativ cu clasicul „Avem convingerea că ...”, „vizita în R.P.R. va servi la dezvoltarea și adâncirea continuă a legăturilor între popoarele noastre”. Discursul hrușciovist este, și de data aceasta, mai animat decât cel al lui Dej. Astfel, conducătorul sovietic remarcă vechimea unor instalații industriale a căror vârstă o

²¹ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București Editurile Univers și Calistrat Hogaș, 1992, p. 86.

²² „România liberă”, XX, nr. 5498, marți, 15 iunie 1962, p. 1.

²³ „Informația Bucureștiului”, IX, nr. 2760, 19 iunie 1962, p. 1.

compară cu a sa și remarcă prezența unui corespondent nord – american, ca și gesturile acestuia²⁴.

Episodul bucureștean al vizitei sovietice în România a cuprins și obiective de tip agricol situate în proximitatea Capitalei: Institutul de cercetări pentru cereale și plante tehnice de la Fundulea și Gospodăria agricolă colectivă de la Ceacu. Prezența lui Hrușciiov la obiectivele amintite este consemnată mai pe larg, cu fotografiile de rigoare, în prima pagină a ziarului „Informația Bucureștiului” din 20 iunie 1962²⁵. Același număr informa despre plecarea delegației sovietice într-o călătorie prin țară. Turneul sovietic a mai cuprins Borzești, Craiova, Hunedoara și Constanța, orașe de unde pentru „România liberă” au relatat corespondenții Constantin Sârbu și B. Buzilă.

Pe parcursul acestor etape ale turneului întreprins de delegația sovietică, discursurile capătă un caracter ceva mai aplicat, mai specific, fiind consacrate unor aspecte mai concrete ale dezvoltării social-economice. În plus, acum au șansa de a lua cuvântul și alți membri ai delegației sovietice, ca și diverși fruntași români locali sau centrali (de pildă, discursul de la Borzești este ținut din partea României de Nicolae Ceaușescu, iar tema sa predilectă constă în eforturile de ridicare economică a Moldovei)²⁶.

Au intrat aproape în folclorul politic românesc schimburile de replici între Hrușciiov și Dej, cu prilejul vizitei de la uzinele Electroputere Craiova, când liderul sovietic a refuzat pur și simplu să ia act de unele realizări românești în domeniu, dar a găsit timp să reproșeze public gazdelor neînsușirea experienței sovietice privind semănatul culturilor de porumb „în pătrat”, ceea ce a atras din partea românilor fie o indiferență sfidătoare, fie referiri politicoase, dar ferme, la propriile condiții și experiențe²⁷. Oricum, nimic din toate acestea nu pot fi regăsite în paginile presei, ziarul „România liberă” scriind despre „sărbătoarea prieteniei” ocazionate de vizita delegației sovietice în capitala Olteniei.

În planul mai larg al relațiilor internaționale, România a cunoscut două evenimente care au afirmat-o: anume, alegerea țării ca membru nepermanent al Consiliului de Securitate al O.N.U., pe durata anului 1962²⁸, și câștigarea turneului U.E.F.A. pentru juniori la sfârșitul lui aprilie 1962. La 28 aprilie 1962, pe ultima pagină a ziarului, „Informația Bucureștiului” titra, în sfertul din stânga sus: *R.P. Română și P.P.F. Iugoslavia în finala turneului U.E.F.A. de juniori*” cu supratitlul: *Măine, pe stadionul 23 August, la ora 16,30* și subtitlul: *Ambele finaliste au obținut victorii categorice: R.P.R. – Turcia 4 - 0 și R.P.F. Iugoslavia – R.S. Cehoslovacia 6 - 2*.

²⁴ „România liberă”, XX, nr. 5499, 20 iunie 1962, p. 2-3.

²⁵ „Informația Bucureștiului”, IX, nr. 2761, 20 iunie 1962, p. 1.

²⁶ „România liberă”, XX, nr. 5500, 21 iunie 1962, p. 3.

²⁷ Silviu Brucan, *op.cit.*, p. 87.

²⁸ *Istoria politicii externe românești în date.....*, p. 383.

Se observă atașamentul la formalism atunci când este vorba de denumirile statelor socialiste, însă, în ceea ce privește statul turc, este folosită denumirea simplă de „Turcia” sau „Republica Turcă”, traducerea mai exactă a sintagmei „Turkiye Cumhuriyet”. Textul propriu-zis, semnat de către Dan Olteanu, este unul echilibrat, victoria României contra Turciei fiind pusă pe același plan cu victoria Iugoslaviei în fața Cehoslovaciei²⁹. De altfel, pe 29 octombrie 1962, cu prilejul celei de-a 39 aniversări a proclamării Republicii Turcia, ziarul „România liberă” publica, pe clasicele două coloane, un material consacrat evenimentului, fiind omagiate pe scurt revoluția kemalistă, personalitatea lui Atatürk și politica pașnică a Turciei, trecându-se cu vederea apartenența la NATO și deosebirile de sistem social-politic³⁰.

Ziua de 29 aprilie 1962 a adus, într-adevăr, succesul echipei de juniori a României, victoria cu 4-1 în fața Iugoslaviei, eveniment comentat de același Dan Olteanu prin sintagma - titlu: *Joc complet, rapid și eficient*, deasupra căreia se afla exclamația *Fotbaliștii noștri juniori - primii în Europa*³¹.

În aceeași zi, în „România liberă”, apărea, în colțul din dreapta – sus, al paginii a șasea, sub semnătura lui B. Ionescu, un articol de două coloane, intitulat chiar *Echipa de juniori a R.P.R. a câștigat a XV-a ediție a turneului U.E.F.A.*. Autorul evidențiază cauzele profunde ale rezultatului, văzută ca o încununare a comportărilor anterioare, felicită pe antrenorii Ola și Dumitrescu, elogiază și jocul iugoslavilor, pentru a se consacra totuși în principal, rezumatului parțial³².

În ceea ce privește relațiile diplomatice propriu-zise ale României, în anul 1962, țara noastră a stabilit asemenea relații cu Marocul, Algeria, Dahomey (acum Benin) și Laos, iar relațiile dintre Berna și București au fost ridicate la nivel de ambasadă³³.

În cadrul lagărului socialist, România a promovat, în această perioadă, o linie politică „ortodoxă” ne-stridentă, fără a intra în conflict cu U.R.S.S., dar și fără a se strădui să fie un vârf de lance în ofensiva verbală contra „dogmaticilor” ori a revizionistilor³⁴. Elocvent în acest sens rămâne modul cum a fost reflectată în „România liberă” deschiderea lucrărilor celui de-al VIII-lea Congres al Partidului Muncitoresc Socialist Ungar în luna noiembrie 1962. Cotidianul românesc de mare tiraj reproduce din discursul lui Ianos Kadar atât fragmentul în care conducătorul maghiar pledează varianta diviziunii socialiste a muncii, cât și partea în care vorbitorul acuză direct Iugoslavia de manifestări revizioniste în Albania (și indirect

²⁹ „Informația Bucureștiului”, IX, 28 aprilie 1962, p. 6.

³⁰ „România liberă”, XX, nr. 5610, 30 octombrie 1962, p. 3.

³¹ „Informația Bucureștiului”, IX, 30 aprilie 1962, p. 6.

³² „România liberă”, XX, 30 aprilie 1962, p. 6.

³³ *Enciclopedia statelor lumii*, ediția a VII-a, București, Editura Meronia, 2001, p. 610-611.

³⁴ Constantin Moraru, *Politica externă a României (1958-1964)*, București, Editura Enciclopedică, 2008, passim.

China), de atitudine sectară și dogmatică³⁵. Politica internă a P.M.S.U. este prezentată doar la nivelul superficial al frazelor șablon despre noi succese pe calea socialismului, fără nicio referire la proiectele reformiste adoptate cu acest prilej și care aveau să transforme radical economia ungară pe parcursul următoarelor două decenii³⁶.

Față de Iugoslavia, atitudinea presei românești rămâne una formal corectă, fără însușirea criticilor sovietice, pe care le reproduce totuși. Numărul din 27 octombrie 1962 al ziarului „România liberă” include pe mijlocul paginii a treia un grupaj de două știri scurte, pe tema relațiilor româno-iugoslave, anume sosirea unei delegații comerciale iugoslave, despre care se spune că a vizitat Combinatul metalurgic de la Hunedoara, apoi câteva obiective similare de la București, respectiv vizita Patriarhului Gherman al Serbiei, la invitația omologului său român, Justinian Marina. Știrea este centrată pe dineul oferit, în seara de 25 octombrie 1962, de către ambasadorul iugoslav la București, manifestare la care au participat, din partea română, Patriarhul Justinian, dr. Iustin Moisesescu și dr. Nicolae Corneanu, mitropolit al Moldovei și al Banatului³⁷.

Atitudinea față de China rămâne una protocolară, în condițiile în care însuși Hrușciov ezita să atace direct Pekin-ul, de maniera în care proceda cu mica Albanie, practic absentă din paginile ziarelor românești. Unele surse menționează chiar o întrerupere a relațiilor diplomatice între România și Albania, în anii 1961 – 1963³⁸, situație nementionată însă de alte surse, sub nicio formă.³⁹ La 1 octombrie 1962, liderii comuniști români, Dej și Maurer, au transmis o telegramă de felicitare, cu prilejul aniversării proclamării R.P. Chineze, unui număr impresionant de lideri de la Pekin: Mao-Tse-Dun, Liu-Sao-Ti, Ciu-Den, Ciu-En-Lai, iar „România liberă” din 2 octombrie a găzduit, în partea superioară a paginii a treia, un grupaj intitulat *Marea sărbătoare a poporului chinez*⁴⁰. Mai puțin protocolară, dar favorabilă, în genere, Chinei, a fost atitudinea adoptată de presa românească în perioada conflictului chino-indian din octombrie – noiembrie 1962, început în paralel cu „criza rachetelor” și terminat cu victoria Chinei, recunoscută tacit și de New Delhi⁴¹.

Singura reflectare a ostilităților de către presa românească, în speță, de către cele două cotidiane urmărite de noi, a constat în reproducerea pe trei coloane, în pagina a treia, de către „România liberă” din 25 octombrie 1962, a comunicatului

³⁵ „România liberă”, XX, nr. 5631, 21 noiembrie 1962, p. 3.

³⁶ R. J. Crampton, *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea ... și după*, București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 348.

³⁷ „România liberă”, XX, nr. 5610, 27 octombrie, p. 3.

³⁸ R. J. Crampton, *op.cit.*, p. 342; Constantin Moraru, *op.cit.*, p. 166.

³⁹ *Istoria politicii externe românești în date*, p. 381-387, Kōpi Kyçyk, *Istoria Albaniei*, București, Editura Corint, 2002, p. 144-154.

⁴⁰ „România liberă”, XX, nr. 5588, 2 octombrie 1962, p. 3.

⁴¹ Herman Kulke, Dietmar Rothermund, *O istorie a Indiei*, București, Editura Artemis, 2003, p. 353-355.

chinez din ziua precedentă, document axat pe voința de pace a Pekin - ului, dar care acuză, chiar dacă într-o formă moderată, India de moștenirea veleităților expansioniste ale coloniștilor britanici⁴².

Pe de altă parte, în octombrie 1962, o delegație românească la cel mai înalt nivel (Dej, Maurer, Corneliu Mănescu etc.) vizitase India, Indonezia și Birmania, turneul fiind pe larg reflectat în presă, mai ales în „România liberă”, în paginile unu și trei. Fără a intra acum în detalii legate de conținutul și reflectarea turneului diplomatic sud – est asiatic întreprins de conducerea românească în toamna lui 1962, vom menționa totuși interesul gazetărilor români pentru specificul național al statelor gazdă, inclusiv reflectarea unor aspecte ținând de spiritualitate și religie, ceea ce poate părea ca insolit pentru mass-media comuniste.

Interesul pentru statele componente ale așa-numitei „lumi a treia” sau, după exprimarea hrușciovistă, lansată în toamna anului 1960, „democrațiile naționale”, presupunea abandonarea, cel puțin parțială, a dogmelor ideologice în raporturile interstatale. Multe din statele proaspăt eliberate de sub dominația colonială, așa cum remarcă mulți analiști, deși adoptau titlaturi oficiale de genul „republica democrată” ori „republica populară”, abia dacă tolerau existența legală a partidelor comuniste⁴³. Un exemplu în acest sens îl constituie Algeria sau, conform titlaturii oficiale, „Republica Algeriană Democrată și Populară”, a cărei zi națională era marcată pe 1 noiembrie 1962⁴⁴, pentru ca, după câteva săptămâni, Partidul Comunist Algerian să fie scos în afara legii⁴⁵.

O situație total diferită, ideală din punct de vedere sovietic, s-a consemnat în Cuba, unde, din cauza atitudinii hegemonice total neinspirate din partea SUA, mișcarea castristă, la început distinctă de comunism, și-a asumat tot mai clar o orientare marxist – leninistă, devenind un aliat al U.R.S.S. în coasta S.U.A.⁴⁶.

Hotărârea lui Hrușciov de a instala în insulă rachete nucleare capabile de a lovi teritoriul S.U.A. nu ieșea din cadrele dreptului internațional la ora aceea, însă atitudinea fermă a administrației Kennedy și hotărârea de a impune o veritabilă blocadă Cubei (act denumit eufemistic „carantină”) au avut drept urmare tensionarea maximă a relațiilor internaționale între 22 și 28 octombrie 1962⁴⁷. Deznodământul crizei este prea bine cunoscut pentru a mai insista acum asupra sa. Ceea ce trebuie însă să remarcăm este preocuparea propagandistică sovietică pentru înfățișarea înfrângerii politico-diplomatice drept o dovadă a voinței de pace a Estului care ar fi învins provocările belicoase din partea Vestului.

⁴² „România liberă”, XX, nr. 5608, 25 octombrie 1962, p. 3.

⁴³ Eric Hobsbawm, *Secolul XX – secolul extremelor*, București, Editura Lider, f.a., p. 498-502.

⁴⁴ „România liberă”, XX, 1 noiembrie 1962, p. 1-3.

⁴⁵ *Idem*, XX, 4 decembrie 1962, p. 3.

⁴⁶ E. Hobsbawm, *op.cit.*, p. 503.

⁴⁷ Jean Louis Dufour, *Crizele internaționale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999)*, București, Editura Corint, 2002, p. 21-24.

În privința României, impactul asupra opiniei publice a fost considerabil accentuat de faptul că perioada de maximă tensiune în relațiile internaționale a coincis cu zilele încorporării așa-numitului „ciclu trei”. În plus, pe 25 octombrie, începând din 1959, se sărbătorea „Ziua Armatei”, iar întreg intervalul 8 octombrie – 7 noiembrie constituia „luna prieteniei” româno-sovietice. Pe acest fundal, în rândurile multor cetățeni și militari a apărut o psihoză a conflictului iminent, circulând și zvonuri total neîntemeiate despre posibilitatea trimerii ostașilor români în Cuba.

Presa românească, inclusiv cele două jurnale care fac obiectul investigației noastre, s-a situat, net, pe poziții pro-cubaneze și pro-sovietice, exprimate uneori strident: „Jos mâinile de pe Cuba!”, „Să înceteze acțiunile anticubaneze ale S.U.A.!” „Cauza Cubei este cauza libertății și independenței (corect și a independenței, n.n.) tuturor popoarelor lumii!”

Un loc de frunte în știrile și comentariile circumscrise „crizei cubaneze” l-au avut manifestațiile și declarațiile de solidaritate cu micul stat cubanez, atât din România, cât și din străinătate, inclusiv din partea unor „cercuri progresiste” din S.U.A. și alte mari puteri ale lumii capitaliste. În cazul României, luările de poziție în favoarea Cubei provin de la cele mai diverse categorii socio-profesionale, dar, în primul rând, din partea muncitorimii industriale, căreia i se adăugă muncitoarele din industria ușoară, colectiviștii, scriitorii și oamenii de cultură.

Un fapt ce se cuvine remarcat este punerea între paranteze a sloganurilor socialiste și asumarea unei retorici axate pe dreptul suveran al fiecărei națiuni de a-și alege calea de dezvoltare, într-un moment când destinul întregii omeniri părea a fi în mâinile a numai doi politicieni: Kennedy și Hrușciiov.

De asemenea, un fapt care se cuvine remarcat este reproducerea în ambele ziare a comunicatului oficial cubanez din 25 octombrie 1962, de unde reieșea destul de clar nemulțumirea lui Fidel Castro față de modul în care înțelesese Hrușciiov să încheie un compromis cu Kennedy, fără a informa în prealabil guvernul de la Havana⁴⁸. De fapt, și oficialitățile românești erau profund nemulțumite de faptul că Hrușciiov nu îi informase vreodată despre intenția de a instala rachete nucleare în Cuba, ceea ce dusese omenirea în pragul unui război atomic⁴⁹. Zgomotoasele manifestări de sprijin pentru cauza Cubei aveau, între altele, și rolul de a masca lipsa de disponibilitate a României în cazul unui nou război mondial, fapt comentat la Washington în octombrie 1963, în mod confidențial, prin Corneliu Mănescu⁵⁰. De altfel, în timpul crizei, întâmplător sau nu, „România liberă” a relatat, destul de discret, despre succesele filarmonicii

⁴⁸ „România liberă”, XX, nr. 5612, 30 octombrie 1962, p. 3; „Informația Bucureștiului”, IX, 29 octombrie 1962, p. 3.

⁴⁹ Silviu Brucan, *op. cit.*, p. 88-89.

⁵⁰ *Istoria politicii externe românești în date*, p. 383.

românești în Statele Unite ale Americii.⁵¹ Un an mai târziu, cunoscutul Ion Lăceanu avea să îi cânte lui J. F. Kennedy din ... frunză (!).

Știrile despre viața politică și economică din lagărul capitalist sunt dominate în continuare de imperativul evidențierii fenomenelor negative (inflație, șomaj, neo-nazism) și a „contradicțiilor” intra și inter-statale (de pildă, asperitățile între Marea Britanie, denumită mereu „Anglia”, și „Cei 6” semnatari ai acordurilor de la Roma, pe tema aderării la Piața Comună⁵²).

În concluzie, discursul presei românești nu suferea încă o schimbare evidentă de conținut, însă în tonalitate pot fi sesizate unele modificări de accent, care, în lumina desfășurării ulterioare a evenimentelor, pot fi considerate ca anticipări destul de prudente ale cotiturii din 1964, la rândul ei limitată de politica externă și conținutul vieții culturale.

⁵¹ „România liberă”, XX, nr. 5603, 19 octombrie 1962, p. 4.

⁵² Ex: articolul *Cei șase sunt hotărâți să nu facă niciun fel de concesiuni Angliei*, în „Informația Bucureștiului”, 26 octombrie 1962, p. 3.

LES «THÈSES DE JUILLET» ET LES MUSÉES D'HISTOIRE THE „JULY THESES” AND THE HISTORY MUSEUMS

Cornel Constantin Ilie

Abstract

The “July Theses” mark the beginning of the “re-stalinization” of Romanian culture. The connections with the Western cultural models and methods were broken and the whole cultural activity had to be guided by the realities of Socialist Romania. Ceaușescu put an end to the liberalizing trends of the 60's and created the appropriate context for the development of a personality cult. History Museums were the easiest way of becoming acquainted with, being aware of and appreciating the past. But, for the Communists they became very effective tools of propaganda, distortion and falsification of history. So, they were directly affected by these new regulations. The negative influence of the “July Theses” was felt in full by History Museums which, at the end of the communist era, had lost their purpose and identity.

Keywords: “July Theses”, Ceaușescu, ideological and political activity, History Museums, exhibition, personality cult.

En juillet 1971, Nicolae Ceaușescu annonce les nouvelles mesures «pour l'amélioration de l'activité politico – idéologique» qui s'inscrivent dans la conscience historique comme «les thèses de juillet», nom qui rappelle les thèses léninistes d'avril. Plutôt dogmatiques que novatrices, ces thèses instaurent des notions abandonnées depuis longtemps au reste du camp communiste et mettent une fin aux illusions de libération de la vie culturelle et aux tendances occidentales. Autrement dit, les intellectuels roumains doivent s'inspirer exclusivement des sources autochtones, précisément des réalités de la Roumanie Socialiste. La conséquence implicite: après une courte période où les liaisons naturelles avec l'Occident sont renouées, la culture roumaine est encore une fois condamnée par le régime communiste (une deuxième fois après la russification forcée de la période staliniste) à survivre, complètement isolée de toute influence occidentale. Autrement dit, «les thèses de juillet» constituent le débout de la «restalinisation» de la culture roumaine par l'annulation de la tentative de 1960 de produire une culture nationale

synchronisée à l'Occident et digne des autres cultures européennes¹. Une nouvelle étape «féconde» commençait pour La Section de Propagande ainsi que pour La Commission Idéologique et La Commission de Culture et de Presse du Comité Central, qui devaient «développer une activité intensive, discuter de façon exigeante les problèmes de l'activité idéologique, politique et culturelle, afin de bien orienter toute activité».

Le fonctionnement des musées d'histoire a été directement affecté par les «bienfaits» des thèses du juillet, prenant en considération rien que les directives pour lesquelles les musées représentaient le moyen parfait d'implémentation: «un accent particulier sera mis sur la présentation des grandes victoires obtenues du peuple roumain- constructeur du socialisme, sur le rôle primordial des travailleurs qui accomplissent honnêtement une mission historique dans l'édification du socialisme, sur l'implémentation du respect envers le travail, envers les producteurs des biens matériels de notre société; il est nécessaire de prendre des mesures pour hausser le niveau de la combativité révolutionnaire et de l'esprit militant de toute activité politique, idéologique et d'éducation communiste des masses; la propagande athéiste sera élargie et intensifiée tout comme les actions de masse pour combattre le mysticisme, les conceptions rétrogrades, afin d'éduquer les jeunes selon l'esprit de notre philosophie matérialiste – dialectique; le débat des problèmes idéologiques actuels de la vie social – politique, de l'activité culturelle et de la création artistique et la hausse de la combativité idéologique envers les influences étrangères, la forte affirmation de la philosophie matérialiste – dialectique et de la politique de notre parti». Tous ces projets pouvaient être accomplis (et seront accomplis) au moyen des expositions (les expositions temporaires et surtout par la réorganisation des expositions principales) et des autres activités «idéologiques – administratives» déroulées au sein de chaque musée d'histoire du pays².

Les thèses de juillet sont officialisées suite à la réunion du Comité Central de P.C.R. de 3-5 novembre 1971. Les musées se retrouvent parmi les institutions qui devront s'impliquer fermement dans l'accomplissement de cette «mini – révolution culturelle». Ce qui est tout à fait normal, si on prend en considération le fait que les 293 musées étaient visités, en 1970, par 8,872 millions de personnes³ et surtout vu que, selon N. Ceaușescu existait «une sous – appréciation des traditions

¹ *Controlul Conștiințelor*, 2008, România Literară, nr. 46, www.romlit.ro/controlul_constiintelor.

² *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii*, 1971, ro.wikisource.org/wiki/Tezele_din_iulie.

³ *Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român*, 3-5 noiembrie, București, Editura Politică, 1971, p. 18.

nationales et social – progressistes»⁴ et que «seulement si on sait joindre harmonieusement le passé glorieux au présent, on arrivera à tracer la voie de la société socialiste multilatéralement développée, à créer les prémisses nécessaires à la construction du communisme en Roumanie»⁵. Ceausescu identifie «deux passés»: un «de mauvais souvenir» de la «domination bourgeoise» et l'autre «dont l'on est fières» du «combat pour libération nationale et sociale (...) du mouvement révolutionnaire et communiste»⁶. Cette conception devait se placer au centre des activités des muséales, assurant par cette voie «l'affirmation vive des principes communistes»⁷.

«L'instrument» autorisé à implémenter les thèses de juillet sera Le Conseil de la Culture et de l'Éducation Socialiste (C.C.E.S.). La nouvelle structure aura le rôle de coordonner et de diriger l'activité culturelle selon les directives du parti, à l'intermédiaire des institutions subordonnées et de ses filiales départementales et sera doublement subordonnée au parti et l'Etat, précisément au C.C. du P.C.R. et au Conseil des Ministres. A partir de 1977, on lui élargi les attributions, Le Conseil devient ainsi l'organisme qui «dirige et contrôle de façon unitaire toute l'activité culturel – éducative de La République Socialiste de la Roumanie». C.C.E.S. s'en charge d'aviser les répertoires des institutions théâtrales et musicales, les activités des musées, les planifications éditoriales et les tirages des livres, la production et la diffusion des films, afin d'instaurer un ordre et une discipline sévère dans l'organisation des spectacles et des concerts à travers le pays. Tout comme les autres institutions culturelles, les musées supportaient pratiquement un double contrôle du C.C.E.S. qui avait repris après 1977 une partie des attributions du Comité pour la Presse. En théorie, la censure institutionnalisée a été remplacée par l'autocensure, mais le parti s'assure que rien de ce qui n'est pas en conformité avec l'idéologie communiste ne soit imprimé. Et comme les musées «produisaient» des nombreux ouvrages scientifiques, «le double» contrôle était pleinement justifié.

Le président du C.C.E.S. était un membre du Gouvernement et la structure organisa torique de cet organisme englobait plusieurs sections: la Direction littéraire – éditoriale, la Direction des théâtres, la Direction de la musique, la Direction culturel – éducative des masses, la Direction des arts plastiques, la Direction des musées, la Direction des publications culturelles et littéraires artistiques, la Direction pour les problèmes culturelles et éducatives des nationalités minoritaires, la Direction de l'enseignement, la Directions des relations externes, la Direction organisa torique, la Direction économique, l'Office juridique. C.C.E.S.

⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁶ *Ibidem*, p. 32.

⁷ *Ibidem*, p. 51.

dirigeait aussi le Centre national de la cinématographie, la centrale du livre, la Centrale de l'industrie polygraphique, la Direction des monuments historique et d'art, des unités de recherche etc. Le Festival national «Le chant de la Roumanie» (inauguré en 1976) passe aussi sous le contrôle de C.C.E.S.

Au niveau des départements et des villes, agissaient des conseils locaux de culture et éducation socialiste, subordonnés au C.C.E.S. et aux comités de parti locaux.

Un Bureau exécutif coordonnait l'activité de C.C.E.S. et parmi ses membres on remarque: le président, les vice-présidents, le secrétaire général, les inspecteurs généraux, du président, et le secrétaire du comité de parti du Conseil. Le président du C.C.E.S. coordonnait aussi l'activité du Comité d'Etat de la Radiotélévision Roumaine. Les présidents du C.C.E.S. ont été: Dumitru Popescu (1971-1976) – celui qui a été l'idéologue du parti communiste pendant la période Ceausescu, Miu Dobrescu (1976-1979), et Suzana Gâdea (1979–1989)⁸. En 1978, C.C.E.S. englobait 94 personnes: un président, 8 vice-présidents et 85 membres. Parmi les personnalités de la culture roumaine qui ont activé pour le C.C.E.S. on remarque: George Macovescu, Eugen Jebeleanu, Ion Irimescu, Radu Beligan, Ion Popescu Gopo, Titus Popovici, Hadrian Daicoviciu. Les musées étaient représentés par Florian Georgescu (le directeur du Musée d'Histoire de la République Socialiste Roumaine) et Hadrian Daicoviciu (le directeur du Musée d'Histoire de la Transylvanie)⁹. Le Bureau exécutif de C.C.E.S. était formé du président, 8 vice-présidents, et 18 membres¹⁰. En 1987, 108 personnes faisaient partie du C.C.E.S., y compris Gheorghe Coleșică – le directeur du Musée d'Histoire de la République Socialiste Roumaine¹¹.

Le C.C.E.S. était sous le contrôle de la Commission Idéologique du C.C. qui se guidait d'après le «Règlement d'organisation et de fonctionnement des Commissions des Sections C.C. et du Collège Central du Parti», approuvé dans la Réunion CC de 26-27 octobre 1977. Cette commission devait «analyser et contrôler» la façon dont C.C.E.S. remplit les missions conférées par le parti, en se doublant par cette voie ses attributions¹².

⁸ *Decretul 301/ 15.09.1971 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste*, în „Monitorul Oficial”, nr. 108/21.09.1971; *Decretul 442/1977 privind organizarea și funcționarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste*, în „Monitorul Oficial”, nr. 13/28.11.1977.

⁹ *Decretul 234/1978 privind înființarea Consiliului Culturii și Educației Socialiste și a Biroului său Executiv*, în „Monitorul Oficial”, nr. 84/11.11.1978.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Decretul 88/1987 privind componența Consiliului Culturii și Educației Socialiste și a Biroului său Executiv*, în „Monitorul Oficial”, nr. 50/30.10.1987.

¹² *Controlul Conștiințelor*, 2008.

Le 11-12 décembre 1971, un symposium aura lieu à Oradea ayant comme thème «Le musée contemporain, facteur actif dans la réalisation de l'éducation socialiste» et réunissant les représentants des musées. Cette initiative envisageait «cristalliser des conclusions afin de diriger le personnel des musées sur la voie de la formation continue, résultat d'une compréhension profonde des idées mobilisateurs compris dans les documents de la Réunion de la CC du PCR de 3-5 novembre 1971 et du discours de haute valeur programmatique du secrétaire général de notre parti, le camarade Nicolae Ceaușescu»¹³. Mais, comme chaque fois, les représentants des musées ont réussi contourner les discussions amorphes autour des documents de la Réunion et ont abordé les problèmes sérieux de l'activité muséale, en s'axant sur la relation «publique – musée». Radu Florescu, le directeur adjoint de la Direction des Musées déclarait: «à présent, le problème principal c'est de ne plus considérer et surtout de ne plus laisser le public passif, amorphe et laïque. Le public souhaite participer non seulement aux expositions et conférences, mais même aux recherches, au travail laborieux des dépôts et laboratoires et surtout il veut tout savoir en partant des méthodes qui déterminent l'authenticité des objets, leur valeur et leur place au milieu des systèmes de référence et en arrivant à la motivation psychologique de la recherche et même de l'activité du musée en soi. La seule méthode de satisfaire les nouvelles exigences du public c'est de le traiter de façon différenciée, selon la personnalité et pas en tant que group grégaire, de le faire participer à l'activité du musée, de transformer cette institution dans un for de débat et activité complexe, ouvert vers le grand public. Il n'y a que deux garanties possibles pour que cette initiative valeureuse-destinée à ériger le musée et son activité dans un facteur de conscience collective, un éducateur des masses selon la nouvelle spiritualité socialiste- ne succombe pas dans la sous – culture: la solidarité des institutions muséales et la personnalité des muséographes»¹⁴. Des choses viables et d'autant plus difficiles à appliquer vu les directives qui étrangeaient l'activité muséale, l'idéologie communiste et le culte de la personnalité, mais des idées qui restent valables aujourd'hui.

Les élèves sont de plus en plus impliqués dans les activités éducatives des musées et ils deviennent à côté de leurs professeurs une espèce de «masse de manœuvre» par laquelle on réalisait «le plan» des initiatives cultural – éducatives. Plusieurs musées – le Musée d'Histoire de la R.S.R. et le Musée du Parti – et plusieurs écoles et lycées de Bucarest ont été engrenés dans ce programme. Les élèves ont été particulièrement impressionnés par les programmes «Decebal, modèle étique» et «Les communistes dans la lutte pour la proclamation de la

¹³ Tereza Singallia, *Simpozionul „Muzeul contemporan, factor activ în realizarea educației socialiste”*, în „Revista Muzeelor”, tom 9, 1972, nr. 2, p. 101.

¹⁴ *Ibidem*, p. 106.

république»¹⁵. Ce genre des activités dédiées aux élèves deviendra de plus en plus fréquent et complexes à travers les années, mais il faut admettre que la plupart ont eu des conséquences positives sur l'auditoire.

Le musée d'histoire pouvait aussi répondre à toute une série des «besoins» de la société socialiste. A partir de 1973, on organise, au sein des musées, la préparation des propagandistes politiques et le cours d'enseignement politique pour les professeurs d'histoire. Dans ce but, les muséographes se déplacent dans des villages afin de raffiner l'activité culturelle – éducative des maisons culturelles.

Dans le cadre des expositions de base commence déjà à se faire sentir «le vent» de la réorganisation, au sens de l'implémentation des dispositions comprises dans «les thèses de juillet» et exprimées à la Réunion de novembre 1971. A la fin de 1973 on inaugure à Moreni l'exposition permanente d'histoire, mais en effet les cinq salles du musée sont dédiées exclusivement à la lutte révolutionnaire des ouvriers du domaine pétrolier «sous la direction du parti communiste» et à «la vie des ouvriers de la zone au présent»¹⁶.

Quoi qu'il soit le thème, les expositions temporaires démarrent avec une citation de Nicolae Ceaușescu. Par exemple, l'exposition «125 années depuis la révolution bourgeoise – démocratique dans les pays roumaines», organisée par la Musée d'Histoire de la Moldavie, débute avec le texte suivant: «Les événements révolutionnaires de 1848 ont eu un caractère unitaire dans tous les pays roumains. Ils ont eu pour but l'abolition des servitudes féodales et la libération des paysans asservis, l'introduction des libertés démocratiques bourgeoise, l'émancipation envers la domination étrangère et la réalisation de l'unité et de l'indépendance nationale – des objectifs démocratiques qui intéressaient tous les niveaux de la société et correspondaient au idéal de l'affirmation de la nation roumaine unitaire»¹⁷. Les expositions organisées par les musées de Brașov, Galați, Oradea, Craiova, Sibiu, Alba Iulia, Fălticeni etc., dédiés au même événement, suivent le même schéma et le même destin aura l'exposition principale du Musée d'Histoire de Blaj.

Vers la moitié des années 70 et surtout dans les années 80 les expositions visant la commémoration des événements liés au passé et à l'activité du parti communiste, de son lieder s'intensifient. Par exemple, pour l'année 1986, le plan des événements du Complexe Muséal Harghita réunissait plusieurs expositions:

¹⁵ Liviu Ștefănescu, *Muzeul și funcția educativ-civică a istoriei*, în „Revista Muzeelor”, tom 10, 1973, nr. 4, p. 305.

¹⁶ Pavel Anghel, *Expoziția permanentă de istorie a orașului Moreni*, în „Revista Muzeelor”, tom 10, 1973, nr. 4, p. 326-327.

¹⁷ Maria Huminic-Teclean, *Expoziția aniversativă 1848 la Iași*, în „Revista Muzeelor”, tom 10, 1973, nr. 5, p. 3393.

«65 ans depuis la constitution du PCR», «Le Président de la Roumanie Socialiste, Nicolae Ceaușescu – héros de la paix», «Réalisations et perspectives dans le développement du département Covasna», «Sous le drapeau du parti»¹⁸.

La fin des années 70 et les années 80 ont marqué la mise en œuvre de la politique de «réorganisation et d'uniformisation» des expositions permanentes des musées d'histoire. Aucun musée ne s'est échappé à la «réorganisation». On est arrivé dans la situation où l'on peut affirmer que si on voyait l'exposition principale d'un musée, on voyait tout. Les éléments d'histoire locale ont été supprimés presque en totalité et en revanche sont introduites, peu importe si la zone était liée ou non à l'événement ou à la personnalité, les expositions «manuel», linéaires, dédiées aux «moments cruciaux et aux personnalités marquants» de l'histoire nationale. Et tout finissait évidemment par les réunions dédiées à «L'Epoque d'Or» et au «Lieder aimé»^{*}.

¹⁸ Arhiva Ministerului Culturii, *fondul Consiliul Culturii și Educației Socialiste*, dosarul 5390/1986, f. 16.

^{*} Articol publicat în cadrul proiectului „Bursele doctorale, premiza pentru creșterea competitivității și competențelor în cercetarea științifică”, ID proiect 63269, Universitatea "Valahia" Târgoviște.

CÂND S-A SFÂRȘIT COMUNISMUL ÎN ȚĂRILE DIN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST

WHEN DID THE COMMUNISM END IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES?

Adam Burakovski*

Abstract

The year 1989 marks the end of communism in the countries of Central and Eastern Europe, i.e. in Germany, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Romania and Bulgaria. In some of the countries it is rather easy to establish a symbolic date of the end of totalitarian regime. In Germany it was the fall of the Berlin Wall on 9th November. In Czechoslovakia - a massive demonstration in Prague on 17th November. In Romania – the fall of Ceausescu on 22nd December. In other countries the situation is more complicated. In Poland after long debates the date was established on 4th June, when the partially free elections were held. In Hungary we can speak about the whole month of October, when significant symbolic changes were made, the most important was probably on 23rd October, when the name of the state was changed to a democratic one. The most difficult situation is in Bulgaria, where there are several dates that could mark the end of communism. We speak about a whole period between 10th November 1989, when Todor Zhivkov, the last dictator, was replaced and June 1990, when the first free elections were held.

Keywords: communism, totalitarianism, Eastern Europe, the year 1989.

Sfârșitul comunismului în țările din Europa Centrală și de Est¹ are ca termen anul 1989. Mai precis, este vorba de o parte din țările care au intrat apoi în Uniunea Europeană: Republica Democrată Germană (în realitate încorporată în Republica Federală), Cehia, Polonia, Slovacia, Ungaria, România și Bulgaria. În fiecare dintre aceste state, anul 1989 este o dată remarcabilă în istorie. Acest fapt nu este valabil pentru alți membri postcomuniști ai UE: Estonia, Letonia, Lituania, Slovenia și Croația (care poate va intra în Uniunea Europeană foarte curând) –

* Institutul de Științe Politice al Academiei Poloneze de Științe; doctor în istorie.

¹ Împreună cu doi colegi ai mei de la Institutul de Studii Politice al Academiei Poloneze de Științe am scris o carte pe această temă: A. Burakowski, A. Gubrynowicz, P. Ukielski: *1989 – Jesień Narodów (1989 – Toamna Națiunilor)*, Warszawa/Varșovia, Wydawnictwo Wotrio, 2009.

făcând parte din organisme statale internaționale, ele au trebuit să aștepte încă doi ani ca Iugoslavia și Uniunea Sovietică să se desființeze.

Lăsând deoparte țările baltice și post-iugoslave, care au avut o istorie diferită în acea perioadă, să ne concentrăm la statele care au scăpat de sistemul totalitar în anul 1989. Falimentul sistemului global comunist era foarte clar chiar de la sfârșitul anilor șaptezeci, dar din motive politice nimeni nu prea vorbea despre asta, nici măcar în Uniunea Sovietică, liderul taberei socialiste. Oricum, impulsul pentru schimbările care au dus la prăbușirea sistemului a venit din Moscova, mai precis de la gruparea lui Gorbaciov și ideile lui de perestroika. Impactul sovietic e clar vizibil în toate țările Tratatului de la Varșovia.

Procesul care s-a terminat în 1989 nu a fost brusc în nicio țară, cu excepția României. Din această cauză există încă discuții despre momentul când s-a sfârșit exact comunismul în fiecare stat și care este data cea mai potrivită pentru sărbătorile aniversare.

Comunismul s-a prăbușit mai întâi în Polonia. În țara mea în fiecare an se sărbătoresc mai multe date despre care putem să vorbim ca marcând sfârșitul comunismului. În primii ani după 1989, cei mai mulți oameni au fost de acord că sistemul totalitar a încetat când puterea a început să negocieze public cu o parte din liderii opoziției. Este vorba de așa numita masă rotundă, care a avut loc în perioada 6 februarie – 4 aprilie. Cei care credeau în această dată au avut un argument foarte puternic – un sistem care permite discuțiile cu alte partide sau organizații civice independente și care respectă rezultatele negocierilor nu mai este totalitar. Dar, argumentau alții, comuniștii polonezi și înainte erau oricum deschiși la discuții. Negocierile cu Biserica Catolică, de pildă, au avut loc, la toate nivelurile, chiar și în deceniile anterioare, mai ales după alegerea Papei Ioan Paul al II-lea. Treptat, tot mai multă lume începea să creadă că o dată mai potrivită este aceea a alegerilor din 4 iunie, care au fost parțial independente și în care candidații sindicatului Solidaritatea au câștigat mai toate mandatele ce puteau fi obținute de ei. Cel mai important an în discuția aceasta a fost 2009 – a 20-a aniversare a prăbușirii comunismului. Atunci s-a sărbătorit cu cel mai mare fast această celebră dată de 4 iunie. Cel mai puternic argument în această discuție a fost că alegerile reprezintă o voce a societății, nu a elitelor, foarte des contestate atunci, dar și mai târziu, de alte aripi ale opoziției democratice, care nu participau la negocierile mesei rotunde.

În Germania lucrurile au fost mai clare chiar de la început. În 9 noiembrie lumea a dărâmat Zidul Berlinului și a pătruns masiv în partea de vest a orașului. Acesta a fost sfârșitul. Sistemul comunist a fost delegitimizat și compromis. Republica Democrată Germană a fost oficial desființată în 1990, dar momentul a fost numai o formalitate. Acum în Germania toată lumea sărbătorește ziua de 9 noiembrie ca sfârșitul comunismului. În 9 noiembrie 2009, în Berlin a avut loc cea mai mare sărbătoare, marcând prăbușirea sistemului totalitar din toată Europa, cu oaspeți din mai multe țări.

În Ungaria procesul detașării de sistemul totalitar a fost unul lung și complicat. Din această cauză sunt mai multe date care pot fi luate în considerare. Pe 16 iunie a fost exhumat și înmormântat Imre Nagy, conducătorul de partid până în 1956, care era atunci considerat ca un erou al luptei pentru libertatea poporului. Pe 19 august a avut loc așa-numitul Picnic Paneuropean, la granița cu Austria. În timpul evenimentului granița aceea a fost deschisă și multă lume (mai ales refugiați din Germania de Est) a trecut-o. În octombrie însă au avut loc o serie de evenimente mai importante. Pe 7 octombrie s-a desființat Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar și a fost creat un nou Partid Socialist Maghiar. Cel mai important lucru, din punct de vedere al ideologiei, a fost schimbarea numelui statului – din 23 octombrie a fost eliminat cuvântul „Populară”. Noua denumire a fost Republica Maghiară. Această dată poate fi considerată, astfel, ca data sfârșitului comunismului. Apoi a avut loc un alt eveniment foarte important – alegerile libere din mai 1990.

În Cehia și Slovacia, care pe atunci compuneau un stat comun, Cehoslovacia, a avut loc o revoluție numită „revoluția de catifea”. Ea a început cu o mare demonstrație în Praga, în ziua de 17 noiembrie. În ciuda faptului că trupele de miliție au acționat foarte brutal, societatea civică nu s-a predat și manifestațiile au continuat și în zilele următoare. Din această cauză lucrurile s-au petrecut foarte repede și până la sfârșitul anului puterea a fost preluată de forțele democratice, membrii fostei opoziții. Până în prezent, ziua de 17 noiembrie este sărbătorită ca ziua eliberării de comunism.

În România lucrurile sunt poate cele mai clare. În 22 decembrie puterea a fost preluată de Frontul Salvării Naționale și au început „timpuri noi”, chiar dacă cei de la conducere erau legați de fostul sistem, în unele cazuri, foarte adânc.

Din contră, cea mai complicată situație există în Bulgaria. În această țară lipsește un punct clar care să poată fi considerat ca un sfârșit al comunismului. Pe 10 noiembrie a fost înlăturat dictatorul Todor Jivkov, dar puterea n-a fost preluată, ca în România, de un organism politic nou, ci de un alt membru al conducerii comuniste, Petar Mladenov. După aceea au fost și alte schimbări. Pe 7 decembrie 1989 a fost creată Uniunea Forțelor Democratice, un partid de opoziție. În ianuarie-mai 1990 a lucrat o masă rotundă, după modelul polonez. Poate că cel mai marcant eveniment în acest context îl reprezintă alegerile libere parlamentare din 10 și 17 iunie 1990. Dar, în pofida faptului că alegerile au fost cele mai importante, în Bulgaria, după 20 de ani, tot mai multă lume asociază sfârșitul comunismului cu prăbușirea lui Jivkov, deci cu data de 10 noiembrie.

Datele prezentate mai sus se referă la câteva puncte importante, ce marchează sfârșitul sistemului totalitar în țările respective. Moștenirea comunismului a fost foarte grea în fiecare stat și în anumite cazuri putem încă să punem în discuție dacă ea a fost combătută.

**PATRIMONIUL TEXTIL AL PUTNEI: SPECIFICUL
ORGANIZĂRII MUZEALE**

**THE TEXTILE PATRIMONY OF PUTNA: THE
CHARACTERISTICS OF MUSEUM CONFIGURATION**

Mihai I. A. Lupu*

Dr. Ileana Crețu**

MOTTO: “Mănăstirea Putna, legendă, istorie și evlavie. Sub impulsul acestui triptic, fiii poporului român din întreaga țară își îndreaptă pașii către Mănăstirea Putna, acolo unde în prisos de artă veghează duhul voievodului Ștefan cel Mare, ctitor și apărător al țării și ‘athlet al lui Hristos’.”

Prea Fericitul TEOCTIST
Patriarhul Bisericii Romane¹

Abstract

The study presents how the Putna Monastery Museum was reorganized for the 500th Anniversary of Stephen the Great's Death (2. 07.2004) and it also suggests some possible directions in the museum's development.

Keywords: Putna Monastery, Byzantine embroidery, conservation.

Muzeul Mănăstirii Putna deține una dintre cele mai importante colecții de artă textilă medievală din Europa prin valoarea materială, artistică și documentară conferite de calitatea materialelor utilizate, specificul tehnicilor de execuție, inscripțiile brodate. Combinarea firului metalic prețios, a perlelor și pietrelor scumpe cu mătasea fir sau țesătură, conferă prețiozitate, eleganță și desăvârșită armonie acestor „*picturi cu acul*”. Calitatea excepțională, unitatea stilistică și rafinamentul pieselor au impus expunerea lor, permanentă sau temporară, de la începutul secolului al XX-lea. Strădania părintelui Alexie Cojocaru, călugăr al

* Expert investigator Muzeul Național de Artă al României.

** Expert restaurator textile, Muzeul Național de Artă al României; doctor în istorie.

¹ Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității românești la Putna*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1988, p. VII.

Mănăstirii Putna, a scos la iveală, după 2004, date remarcabile referitoare la prezența unora dintre capodoperele brodate la manifestări organizate cu mult înainte de 1925, data primei prezențe, oficial recunoscute, în Expoziția internațională de la Paris: 1855 la Cernăuți, 1873 la Viena, 1874 la Kiev, 1886 la Cernăuți, 1887 la Viena. Este important de menționat faptul că protocolul de împrumut stipulează inclusiv plata pentru transportul obiectelor la „*expozițiunea arheologică de la Kiev*”², alături de descrierea cu lux de amănunte a piesei, date, dimensiuni, valoare materială și nr. inventar, după reguli aproape similare celor actuale. Datorăm lui Karl Romstorfer supraviețuirea patrimoniului liturgic românesc bucovinean, prin impunerea sistemului modern de protecție în puținele mănăstiri păstrate în timpul dualismului austro-ungar, și clericilor luminați³ ai Bisericii Ortodoxe Române, publicarea primelor lucrări referitoare la patrimoniul liturgic. Primele informații dedicate pieselor brodate cu fir metalic din Bucovina apar la sfârșitul secolului al XIX-lea, în lucrările Episcopului Melchisedec sau ale lui Stelian Florea Marian. Colecția de artă religioasă a Mănăstirii Putna face obiectul unor importante studii apărute între 1886-1938⁴. Între 1948 și 1989, cercetarea a avut de suferit din cauza criteriului politic, anti-religios, dezvoltând reticența clerului față de cercetătorul laic, care eluda aspectul liturgic al bunului cultural religios. Fenomenul este comun întregii zone creștine ortodoxe aflată sub regim comunist. Excepțiile sunt cu atât mai semnificative. În 1958 apare *Repertoriul Monumentelor și Obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* și, 30 de ani mai târziu, *Comori ale spiritualității românești la Putna* de Claudiu Paradais, ambele cu un aparat bibliografic remarcabil. Nu este în intenția autorilor prezentarea istoriei muzeului Mănăstirii Putna, ci de a expune problematica generală a colecției de artă textilă, pe care, prin deosebita deschidere și sprijinul Prea Sfințitului Arhimandrit Melchisedec Velnic, starețul Mănăstirii, am avut prilejul s-o analizăm. Implicarea noastră directă, în anul 2004, în reorganizarea muzeului în forma actuală ne-a permis înțelegerea complexității și responsabilității demersului în care ne-am angajat. Timpul scurt avut la dispoziție și factori obiectivi, independenți de voința noastră, ne-au limitat alternativele. Ne-a revenit sarcina selectării și prezentării celor mai frumoase piese ale epocii ștefaniene, într-o manieră menită să integreze, imaginar, spațiul interior al bisericii în muzeu, păstrând semnificația liturgică, atmosfera de reculegere, căldură și liniște spirituală, facilitând apropierea publicului de valorile tradiționale ale ortodoxiei românești.

Criteriile de selecție au avut în vedere:

1. specificul, valoarea și fragilitatea colecției;

² cf. Dosar de corespondență 1874, 1, Nota 561 – pus la dispoziție prin bunăvoința părintelui Alexie Cojocaru și a P. S. Melchisedec Velnic, starețul Mănăstirii Putna.

³ Episcop Melchisedec, *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an I, vol. I, 1883.

⁴ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, Editura Cugetarea-Delafras, [1940], p. 737.

2. starea de conservare, modalitatea de expunere și gradul de risc pe termen lung, în condiții de microclimat constant.

Principiile de lucru au avut la bază:

1. cunoașterea detaliată a colecției;
2. identificarea cauzelor degradării și a repercusiunilor asupra stării de sănătate a pieselor, cercetarea condițiilor de micro-climat specifice vechiului muzeu, în vederea eliminării sau reducerii factorilor nocivi;
3. identificarea priorităților de intervenție, pe termen scurt, mediu și lung;
4. stabilirea urgențelor de restaurare, fără deplasarea obiectelor din incintă, vizând o acțiune de perspectivă în care Muzeul Mănăstirii să dețină propriul laborator de conservare-restaurare;
5. aplicarea criteriilor de selecție, asumându-ne *reducerea numărului obiectelor etalate în anii anteriori*.

Textile extrem de valoroase au rămas depozitate din cauza precarității stării de sănătate. Gândirea unui nou spațiu de expunere, în care să-și găsească locul devine imperativ.

COLECȚIA TEXTILĂ A MĂNĂSTIRII PUTNA

Modernizarea sistemului muzeal în România anilor '70 a impus o nouă atitudine față de capodoperele medievale aflate în proprietatea BOR, confruntată cu numeroase pierderi de-a lungul întregii sale istorii: distrugerea pieselor liturgice pentru recuperarea firului metalic, al perlelor și pietrelor prețioase, secularizarea averilor mănăstirești (1864), transportul tezaurului la Moscova sau includerea unor piese în patrimoniul unor instituții de stat după 1945.

Analiza generală a condițiilor de conservare și expunere a colecției Mănăstirii Putna, redeschisă publicului în anii '70, a relevat carențe de expunere, iluminare, securitate, dublate de problemele specifice patrimoniului eterogen. Conservatorul general al Complexului Muzeal Suceava, dl. Mihai Spănu, a semnalat drept cauză a acestor deficiențe politica muzeală. „În ciuda valorii lor de tezaur, bunurile nu au beneficiat de alte cicluri de repaus decât cele impuse de perioadele mai puțin vizitate, nu au avut inspecții și intervenții periodice, amănunțite și la nivelul piesei, proceduri de conservare, dezinfecție, igienizare; un personal specializat și atestat nu există decât de dată recentă”⁵. Restaurarea patrimoniului textil apare ca necesară și obligatorie, pe termen lung, pentru toate piesele. Ea trebuie eșalonată în funcție de degradare, forma evolutivă sau pasivă a degradărilor.

Regretatul Claudiu Paradais rămâne cel care a construit cel mai complet discurs științific despre colecția textilă putneană și tipologia ei⁶. Lucrarea sa a fost punctul de referință în începerea demersului nostru. Criteriul principal de studiu a

⁵ Mihai Spănu, *Muzeul Mănăstirii Putna: problematica de conservare*, 2004, manuscris, p. 1, 4.

⁶ Claudiu Paradais, *op.cit.*

fost clasificarea obiectelor după funcționalitatea inițială (Tabel 1). Inventarul său, comparat cu cel din muzeu, a permis construcția imaginii clare asupra tipologiei colecției și stării ei de sănătate.

La o *primă analiză a celor 45 piese* aflate în expunere din anii 1975, am constatat că:

1. 17 bucăți (37,7%) erau în stare relativ bună, necesitând minime intervenții, incluzând sisteme de expunere corespunzătoare;

2. 28 bucăți (63,3%) sunt broderii în tehnică bizantină, cu fir metalic argint sau argint aurit, mătase și perle, pe fond pânză, saten sau catifea de mătase, roșie, bleu sau albastră; dintre acestea: cinci sunt cu suport înlocuit, cinci complet brodate cu fir metalic, iar trei brodate fir mătase; opt dintre ele prezintă degradări de diferite grade, cele mai afectate fiind: *Acoperământul de mormânt al Doamnei Maria de Mangop* (1477), *Epitaful Eufemiei și Eupraxiei* (în secolul al XV-lea), epitaful donat de Ștefan cel Mare în 1490, două epitrahile din secolul al XV-lea, dăruirea *Buna Vestire* (1484), un acoperământul de tetrapod, acoperământul de mormânt al Doamnei Maria-Voichița;

3. 14 piese (31%) sunt țesături de calitate și proveniențe diferite, damasate sau broșate cu fir metalic prețios, recuperate din veșminte de curte și transformate în piese liturgice sau veșminte; dintre acestea, cinci sunt țesături orientale, restul italiene. Cea mai prețioasă rămâne „*drappi d'oro = materialul de aur*” al acoperământului de mormânt al lui Ștefan cel Mare⁷.

4. am identificat șase țesături cu inscripții de donație brodate cu fir metalic, una singură având și decor vegetal, realizat în aceeași tehnică.

5. majoritatea obiectelor din colecție au suportat intervenții de reparare, transformare, modificare a formei, funcționalității, adăugându-li-se materiale care favorizează degradarea, prin tensionare și comportament diferit față de factorii de mediu.

Cauzele degradării sunt:

1. vechimea și utilizarea lor în serviciul religios;

2. uzura inițială a textilelor decupate și reasamblate;

3. tehnica originală de execuție, bazată pe combinații eterogene de materiale anorganice grele (fir metalic, pietre prețioase) montate pe suporturi textile (bumbac, in sau mătase) sau țesute cu fire de mătase;

4. depozitarea textilelor de-a lungul timpului în condiții de umiditate și temperatură excesivă, plierea pieselor și presarea lor prin suprapunere, etalarea la verticală pe rame din lemn, prin ținte metalice, pe termen lung;

5. istoria proprie colecției.

⁷ Z. I. Balta, M. Donten, I. Crețu, *Characterization of the metallic threads in some medieval court garments and ecclesiastical vestments by using SEM-EDS*, HWC Conference Madrid, 2006.

Mențiune specială: regimul special de vizitare, concentrat în perioada mai-septembrie, a favorizat relaxarea pieselor în lunile de iarnă, când sălile muzeului se aflau în întuneric.

Cunoașterea patrimoniului textil a permis:

1. alegerea a 32 textile, reprezentând 68% din ansamblul celor etalate între 1976-2003;
2. condițiile de etalare au fost strict monitorizate: materiale neutre chimic, planuri înclinate, aproape orizontale, lumina sub 50 lămpi, numai pe perioada de vizitare, microclimat-controlat, sistem de securitate anti-efracție și anti-incendiu;
3. s-a renunțat la paștele broșate pentru a evita tensionarea prin expunere la verticală;
4. s-a renunțat la expunerea *Epitafului din 1490* remontat în secolul al XIX-lea pe un suport nou, foarte casant;
5. a fost restaurată capodopera colecției, *Acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop*;
6. au fost concepute sisteme de etalare pentru acoperămintele de mormânt ale lui Ștefan cel Mare și Mariei Voichița;
7. două epitrahile din secolul al XV-lea, reprezentative pentru broderia bizantină europeană, au fost depozitate, din cauza stării grave de degradare;
8. dezinstalarea vechiului muzeu a fost fotografiată și filmată, în vederea realizării arhivei referitoare la piesele expuse timp de peste 25 de ani.

Conceperea și organizarea spațiului muzeal

Concepția circuitului muzeal a avut la bază criteriul integrării pieselor în spațiul liturgic, respectându-le funcționalitatea inițială. Proiectul general, scenografia expunerii, conservarea pieselor, depozitarea după demontarea vitrinelor au fost rodul colaborării unei echipe de specialiști ai Direcției de Cultură MCC-Suceava, Complexului Muzeal Bucovina, Muzeului Național de Artă al României și Muzeului Mănăstirii Putna care au urmărit “*să pună în valoare noile sau neexploratele descoperiri legate de tematica de idei a expoziției și să le integreze arealului de cultură european, realizând un ansamblu expozițional atractiv, obținut prin conlucrarea elementelor muzeotehnice clasice cu cele derivate din progresele tehnicii și industriei multimedia*”⁸.

Astfel:

1. parterul este conceput ca un interior de biserică, simbolizând însăși Mănăstirea Putna;
2. colecția de epitrahile, în vitrine verticale, este plasată într-o nișă semicirculară, corespunzătoare altarului;

⁸ Mihai Spănu, *art.cit.*, p. 1.

3. cel mai fastuos obiect al colecției și cel mai încărcat de semnificație istorică, *Acoperământul de mormânt al lui Ștefan cel Mare și Sfânt*, este vizibil din perspective diferite, ambele focalizând atenția privitorului, la intrarea în muzeu, prin deschiderea centrală a zidului de la parter și coborând de pe scara generoasă de la etajul întâi. Piesa poate fi privită din unghiuri diferite, punând în evidență strălucirea aurului și contrastul cu catifeaua roșie.

4. acoperămintele de mormânt ale Mariei-Voichița și Mariei Despina Basarab sunt așezate pe socluri, în vitrine;

5. plasarea unui costum complet, din secolul al XIX-lea, în preajma *Acoperământului lui Ștefan*, simbolizează jertfa monahilor și prezența lor permanentă în viața comunității, în conservarea și transmiterea valorilor autentice creștin-ortodoxe, grija lor față de memoria marelui domnitor și facilitează înțelegerea tipologiei și rafinamentului ornamentației costumului liturgic românesc;

6. cea mai valoroasă piesă de broderie a colecției, *Acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop*, este conservată într-o casetă-vitrină, din sticlex, pe un postament plasat central, în sala de la etajul 1;

7. *crucile* sunt grupate într-o singură vitrină, creând imaginea de ansamblu a ceea ce înseamnă arta desăvârșită a sculpturii în lemn;

8. manuscrisele valoroase au fost expuse închise, dar fotocopii color, format A3, le însoțesc pe cele mai importante dintre ele, într-o etalare verticală;

9. replica sabiei lui Ștefan cel Mare leagă religia și arta de luptă permanentă de menținere a independenței Moldovei și de apărare a granițelor creștinătății orientale;

10. obiectele din metal sunt expuse în două vitrine.

Studiul patrimoniului textil al Mănăstirii Putna și intervențiile directe de conservare și restaurare au demonstrat că analiza stilistică a pieselor este unul dintre demersurile necesare, dar nu și suficiente, pentru înțelegerea problematicei acestor obiecte. Etalarea pieselor textile a reprezentat o provocare:

1. Criteriul vechimii și al evoluției artistice este prioritar în expunere?

2. Ce rol are „arheologia muzeografică” în dezvoltarea și îmbogățirea colecțiilor?

3. Care dintre modalitățile de prezentare a obiectelor prezintă cel mai mic factor de risc?

4. Impunerea parametrilor de microclimat universal acceptați se poate face automat?

Muzeografia este o știință vie în permanentă construcție. Muzeele, ca depozitare ale memoriei colective a umanității, își modifică criteriile de selecție și etalare și își dezvoltă capacitățile de preservare și intervenție. Specialistul amendează eventualele disfuncționalități, caută soluții de prezentare a colecției

astfel încât să răspundă oricărui tip de vizitator, în funcție de educație sau interesul său practic.

Perspective și proiecte

Criteriul vechimii și al evoluției artistice este prioritar în expunere?

În ultimii 20 de ani, conceptul noii muzeologii a marcat nașterea unei adevărate revoluții conceptuale, în care rolul fundamental revine muzeului și patrimoniului său ca formator, păstrător și transmițător de informație⁹. Unii receptează fenomenul ca revoluție a domeniului, menită să elimine formele anchilozate de prezentare didacticistă, pentru a le înlocui cu dinamica unei prezentări incitante, care să trezească interes și curiozitate. Arhitectura și spațiul de expunere, mobilierul, ambientul general contribuie la succesul muzeului modern, în care conservarea și restaurarea se impun ca prioritare. Muzeul Mănăstirii Putna, în forma actuală, poate fi considerat unul dintre cele mai frumoase din spațiul muzeografic românesc. Timpul limitat, veșnicele constrângeri economice și fireasca teamă de schimbare au limitat alternativele și au impus căutarea unor soluții „ad-hoc”, fără a accepta compromisul. Probitatea specialistului dedicat domeniului de studiu ne impune corecții ale proiectului inițial, utile celor care vor veni după noi. Conceptul general al modificării muzeului ar trebui să aibă la bază crearea unui complex cu diferite secții și funcționalități, construit pe grupe de vârstă și interes.

Secțiile muzeului ar putea fi:

- a. *Arta medievală* cu sala *TEZAUR* și spațiu de documentare pentru specialiști (biblioteca);
- b. *Costum și odăjdii liturgice*;
- c. „*Serbările Putnei*” (1871-2010) – obiecte cu valoare documentară, expuse în Turnul de la intrare, cu accesul vizitatorilor pe drumul de strajă. Spațiul, închis cu sticlă, permite organizarea de expoziții de artă, punându-se bazele colecției de artă plastică contemporană.
- d. *Ruinele vechilor chilii și ale Casei domnești* pot fi refăcute și redată publicului¹⁰, cu amenajări care să arate cum erau acestea la origine.

Pentru secțiile „*Serbările Putnei*” (1871-2010) și *Ruinele vechilor chilii și ale Casei domnești* se vor întocmi proiecte separate, între beneficiar și arhitect, deoarece implică o procedură complexă.

a). Arta Medievală și expunerea de bază

1. Capodoperele colecției, considerate *TEZAUR*, ar trebui etalate într-un spațiu independent de restul expunerii, la care accesul să fie restricționat, asigurând protecția și controlul facil al microclimatului.

1.1. muzeul deține piese bizantine ce trebuie confirmate de studii viitoare;

⁹ Ioan Opris, *Muzeosofia*, București, Editura Oscar Print, 2006, p. 34.

¹⁰ Claudiu Paradais, *op.cit.*, p. 729.

1.2. acoperământul Mariei de Mangop trebuie să beneficieze de protecție suplimentară.

2. Expunerea de bază poate să nu difere de cea actuală cu următoarele amendamente:

2.1. mobilierul trebuie să îndeplinească dublu rol: de expunere și depozitare, facilitând repausul pieselor fragilizate, cu schimbarea periodică a celor expuse;

2.2. completarea spațiului de la parter cu panou despărțitor din stiplex, prevăzut în proiectul inițial, care să închidă parțial altarul, sugerând iconostasul, cu perspectivă asupra epitrahilelor¹¹.

3. Studiul colecției textile și valorificarea ei în revista „Analele Putnei”, editată de Centrul de cercetare „Ștefan cel Mare” al Sfintei Mănăstiri Putna.

4. Amenajarea unui spațiu dedicat filmelor-document referitoare la istoria străveche a mănăstirii, la importanța ei ecumenică pentru întreaga creștinătate orientală, influența excepțională a ctitorului în occidentul european medieval, personalitatea și incitantă postura de „Împărat”¹², marcând în felul acesta gestul însuși al marelui domnitor care ar fi hotărât, conform cu Iacob Putneanul, ca Putna să fie „cea mai întâi, cap mănăstirilor pământului Moldovei, singura de sine stăpânitoare, de nicăire supusă”¹³.

b). Costum și odăjdii liturgice

„Arheologia muzeografică” descoperă, recuperează și înzestrează cu valoare obiecte aflate în afara depozitelor de patrimoniu, uneori piese cu funcționalitate cotidiană. Obiectele de cult înzestrate cu semnificație liturgică reprezintă nucleul colecției muzeale de bază. Sursele posibile de dezvoltare a colecției muzeale textile și implicit de valorizare a bunurilor culturale mănăstirești:

b.1. *colecția costumelor liturgice ale epocii moderne și contemporane*

b.2. *fragmente textile*

b.3. *materiale din săpăturile arheologice*

b.4. *obiecte donate mănăstirii cu diferite ocazii*

b.1. *Colecția costumelor liturgice, realizate la începutul secolului al XIX-lea*, reprezintă un potențial neexplorat, una dintre cele mai interesante surse documentare, în ciuda ideilor preconcepute:

b.1.1. sunt considerate nesemnificative, unele produse industrial;

b.1.2. rareori este conservat un costum complet;

b.1.3. dificultatea de a concepe un spațiu muzeal și o scenografie corespunzătoare;

¹¹ Emil C. Ursu, Florin Hău, *Proiect de realizare a spațiului muzeal la Mănăstirea Putna. Schiță tehnică*, manuscris, 2003.

¹² Dumitru Nastase, *Ideea Imperială în Țările Române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească*, Atena, 1972.

¹³ Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare Împărat*, în „Studii și materiale de istorie medie”, nr. 16, 1998.

b.1.4. restaurarea lor ridică probleme complexe din cauza materialelor sintetice, coloranților instabili și firelor metalice de calitate inferioară;

b.1.5. sunt preferate piesele unicat, de colecție, cu broderii sau pasmanterie scumpă.

Considerăm că înființarea secției costumului liturgic la Mănăstirea Putna ar crea un precedent excepțional. În România nu există un muzeu dedicat veșmintelor bisericești, evoluției și semnificației lor. Vizitatorul este impresionat de strălucirea aurului sau de expresivitatea chipului brodat, dar nu are nici o informație despre simbolul fiecărei piese.

Continuând străvechea tradiție a cărturarilor putneeni, sub oblăduirea P.S. Arhimandrit Melchisedec Velnic, actualul stareț al Mănăstirii, s-a început tipărirea: *INVENTARIUM cel vechi, din anul 1783, octomvrie, in 23*¹⁴. Conform documentului, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, tezaurul Mănăstirii Putna cuprindea cca. 163 obiecte textile din care 100 erau veșminte liturgice brodate sau realizate din țesături de mătase damasată, cu sau fără fir metalic și galoane, unele noi, altele „prefăcute”, multe dintre ele având însemnarea „foarte vechi”. Descrierea lor amănunțită, „glosarul” termenilor arhaici și elementele de identificare din descrierile pieselor pot servi ca puncte de plecare în recompunerea ansamblurilor costumelor.

Cel mai bun exemplu de valorificare muzeografică a unei astfel de piese îl reprezintă costumele arhieresc expuse în dreapta acoperământului de mormânt al lui Ștefan cel Mare și Sfânt, pus la dispoziție de P.S. Arhimandrit Melchisedec Velnic. Utilizat în timpul serviciului religios până în 2004, costumele sunt din țesătură broșată din mătase tip Jacquard, realizată în secolele XIX-XX, ca și năbedernița. Compararea cu metrajul „drappi d’oro”, contemporan lui Ștefan cel Mare, evidențiază diferența de calitate, rafinament.

Deschiderea acestei secții trebuie să aibă în vedere:

- a. inventarierea pieselor cu precizarea stării de conservare;
- b. corelarea informațiilor scrise cu piesele;
- c. etalarea se poate face pe manechine, în vitrine de centru și margine;
- d. costumele aparținând personalităților BOR pot constitui un grup separat, incluzând și obiecte aparținând acestora împreună cu biografiile lor;
- e. piesele izolate sau în stare precară de conservare, pot servi ca sursă documentară;
- f. costumele aflate în uz pot deveni, în viitor, parte a colecției.

b.2. *Fragmente textile*

Aparent neînsemnate, deseori extrem de degradate, realizate din materiale cu aspect îmbătrânit, cu dimensiuni sau forme excentrice, uitându-se de unde provin, par un balast pe care mulți dintre oamenii de muzeu îl consideră inutil.

¹⁴ Monah Alexie Cojocaru, *Inventarul de odore și obiecte ale Mănăstirii Putna (1796)*, în „Analele Putnei”, II, nr. 1-2/2006.

Marile muzee ale lumii colecționează fragmente textile, formând bănci de date. Textilele muzeale, în special cele mănăstirești, au fost de-a lungul timpului constant reparate. Restaurarea broderiilor bizantine în M.N.A.R a semnalat înlocuirea dublurii originale sau completarea lacunelor cu fragmente diverse care devin surse de interes științific.

b.3. *Materiale din săpături arheologice*

În 1857, Karl A. Romstorfer a publicat integral raportul comisiei însărcinate cu *Săpătura arheologică din 11-17 nov 1856 privind mormintele familiei domnitoare a Moldovei*. În mormântul Mariei Chiajna, fiica lui Ștefan, au fost descoperite „*rămășițe de veșminte lucrate în fir de aur și argint, cu franjură și galoane de aur, podoabe de perle și nasturi de argint, precum și două morminte de aur cu turcoază și rubin*”. De la Elena Brancovici se păstrasera „*resturi de țesături cu fir de aur, 46 nasturi metalici auriți și trei inele*”. Bogdan al III-lea, Petru Rareș și Ștefăniță fuseseră înmormântați în mantii somptuoase, ultimul având o „*cruce de aur brodată în dreptul pieptului*”. La acea dată, fragmentele nu au fost considerate valoroase și nu li s-a acordat atenție. Documentele târzii vorbesc despre păstrarea lor într-o urnă deschisă spre a fi prezentate vizitatorilor, dar la începutul secolului al XX-lea fuseseră uitate. Viețuitorii de azi ai mănăstirii nu pot da detalii despre soarta lor. Sunt ele cu adevărat pierdute, sau printr-un capriciu al sorții pot fi regăsite? O eventuală punere în stare de expunere a unor fragmente textile aparținând voievozilor apropie vizitatorul de timpul istoric real și de marile lui personalități. Săpăturile viitoare din bisericile Bucovinei vor dezveli alte importante mărturii ale trecutului, al căror loc este în acest spațiu muzeal.

În vitrina cu „*odoare*” a actualului muzeu, am așezat nasturii și cerceii descoperiți în mormântul Mariei de Mangop, atât de asemănători cu cei „*zugrăviți*” cu fir de mătase și argint aurit pe celebrul acoperământ de mormânt. Vizitatorul trece grăbit, fără să sesizeze similitudinea lor. Regândirea expunerii prin plasarea unei reproduceri de calitate a chipului Doamnei Moldovei ar sugera acest lucru.

b.4. *Obiecte donate mănăstirii cu diferite ocazii*

Steagurile rituale sau omagiale, perdelele brodate, ștergarele sau portretele donate conturează idea prefacerilor prin care a trecut mănăstirea, și-și găsesc locul într-o expunere eclectică.

Nu putem încheia acest scurt excurs într-o posibilă nouă devenire a patrimoniului Mănăstirii Putna fără să reiterăm importanța și necesitatea construirii unui laborator de restaurare-conservare textile, deserving toate necesitățile mănăstirilor bucovinene, probabil mai mari decât ne putem imagina acum.

Considerăm că valorile conservate în biserici necesită și impun aceeași atenție și grijă acordate celor din muzeele de stat.

Tabel 1:

Nr.	TIPOLOGIE	Nr.PIESE	TEHNICA ORIGINALA
	Epitafuri, aere și procovete	7	Broderii tehnică bizantină
	Dvere, zăvese, valuri de tâmplă	10	Broderii tehnică bizantină (4); țesături (6)
	Acoperaminte de pristol și tetrapod	7	Broderie metal; țesături cu sau fără inscripții (6)
	Acoperaminte de mormânt	7	Broderii tehnică bizantină (2); țesături (5)
	Orare	3	Broderii tehnică bizantină
	Epitrahile	11	Broderii tehnică bizantină
	Rucavite	1	Broderie tehnică bizantină
	Feloane	1	Țesături cu inscripție brodată
	Omofoare	3	Broderii în tehnică bizantină
0	Bedernițe	1	Broderie în tehnică bizantină cu perle
1	Mitra	1	Broderie în tehnică bizantină
	TOTAL	52 piese	34 broderii + 18 țesături

MULȚUMIRI:

Excelențelor sale: dl. acad. Răzvan Theodorescu, Ministru al Culturii, I.P.S. Pimen Arhiepiscop al Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, dl. prof.univ.dr. Ioan Opreș, Ministru secretar de Stat în acea perioadă, P.S. Arhimandrit Melchisedec Velnic, stareț al Mănăstirii Putna și tuturor viețuitorilor, dl. Constantin Emil Ursu, Director DJCC Suceava, pentru grija și respectul față de minunatul patrimoniu al Putnei, pentru susținere și sprijin permanent.

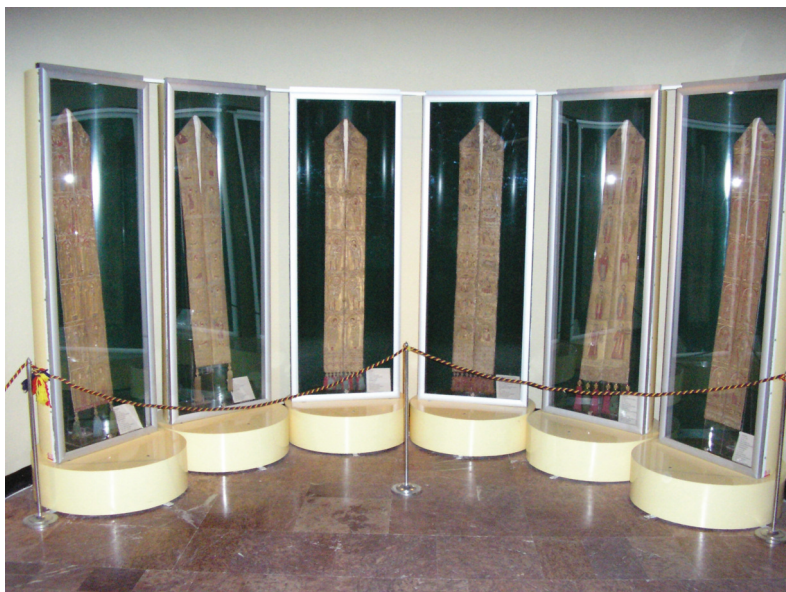
Mulțumirile noastre merg spre echipa de restauratori textile ai M.N.A.R. care au contribuit la reamenajarea Muzeului Mănăstirii Putna, concomitent cu restaurarea Acoperământului de mormânt al Mariei de Mangop, printr-un uriaș efort și implicare sufletească deosebită: Silvia Maria Boca, Liliana Găgeanu, Sorina Gabriela Marin, Roxana Andreea Stuparu, Iolanda Turcu, Elena Mariana Oteteleşanu.

Sală de expoziție. Muzeul Mănăstirii Putna. Înainte de reorganizarea muzeului.
Exhibition Room- The Putna Monastery Museum. Before the reorganization of the museum.

Sală de expoziție. Muzeul Mănăstirii Putna. După reorganizarea muzeului.
Exhibition Room - The Putna Monastery Museum. After the reorganization of the museum.

Sală de expoziție. Muzeul Mănăstirii Putna. După reorganizarea muzeului.
Exhibition Room - The Putna Monastery Museum. After the reorganization of the museum.

Sală de expoziție. Muzeul Mănăstirii Putna. După reorganizarea muzeului.
Exhibition Room - The Putna Monastery Museum. After the reorganization of the museum.

Sală de expoziție. Muzeul Mănăstirii Putna. După reorganizarea muzeului.
Exhibition Room - The Putna Monastery Museum. After the reorganization of the museum.

Sală de expoziție. Muzeul Mănăstirii Putna. După reorganizarea muzeului.
Exhibition Room - The Putna Monastery Museum. After the reorganization of the museum.

O VIZIUNE REALISTĂ ASUPRA MUZEULUI CONTEMPORAN A REALISTIC VISION OF THE CONTEMPORARY MUSEUM

Elena Ploșniță*

Abstract

The contemporary museum is in a perpetual process of change. The modifications that it undergoes at the beginning of the twenty-first century do not only refer to the external characteristics of the institution, to a growth in the number of museums, to the appearance of new types of museums, of new profiles, but also to the very essence of the museum and its activity as a scientific and cultural-educational institution.

In the conservative museum society of Moldova, as well as in that of Romania, museum pedagogy, both as a scientific discipline and as a practical activity, which sees the museum as an educational-instructive system, is very hard to establish and promote. This is caused by a certain lack of civic spirit, by the inertia of the museum staff and the lack of professional educators.

In order to develop the Moldavian museum it is necessary to elaborate a cultural policy whose top priority should not only be the preservation of the cultural and historical legacy of the Republic, but also using this legacy to consolidate the Moldavian society and to create a unique cultural space. Only then will we be able to preserve our national museum and to join the European museum system because, in spite of a certain specific evolution of Moldavian museums, the developing tendencies of museums are general for the whole international museum community.

Keywords: The Republic of Moldova, museum education, museum pedagogy.

Muzeul contemporan se află într-un continuu proces de schimbare. Modificările pe care le suportă muzeul la începutul secolului al XXI-lea se referă nu numai la caracteristicile exterioare ale instituției, la creșterea numărului de muzee, la apariția unor noi tipuri de instituții muzeale, a unor noi profiluri, dar și la esența însăși a muzeului și a activității lui ca instituție științifică și cultural-educativă. Transformările acestea sunt condiționate de schimbarea paradigmei de dezvoltare a societății, care, într-o anumită măsură, determină atât conceptul de

* Sef Secție, Muzeul Național de Arheologie și Istorie din Chișinău.

muzeu, statutul muzeului ca atare, cât și necesitatea și funcționarea lui în societate. Orientarea spre cercetarea socio-umană, spre prioritățile fundamentale ale existenței societății, spre studierea omului ca parte componentă a civilizației a impus muzeului însușirea unor noi forme, după conținut, de activitate, care se caracterizează printr-o abordare sistematică a concepției omului despre lume. În legătură cu aceasta, se schimbă și rolul muzeului, menirea lui în societatea contemporană. El devine ambasador internațional și intercultural al diverselor comunități. Muzeul se include tot mai mult în procesul de rezolvare a problemelor socio-culturale ale societății, devine spațiu de socializare și reabilitare a oamenilor cu anumite nevoi. Instituția muzeală caută să vină în întâmpinarea publicului cu noi servicii publice și oferte, să satisfacă doleanțele și necesitățile vizitatorilor. Așezămintele muzeale încearcă astăzi să devină instituții deschise, să intre în contact și să lucreze cu comunitățile, să-și lărgască influența și rolul de factor de consolidare a societății civile. Astăzi, „muzeele sunt considerate, mai mult decât orice alte așezăminte publice de cultură, instituții implicate în viața de zi cu zi a comunităților locale, cumulând funcția de centre culturale cu cea a bibliotecilor și a mediatecilor, a cluburilor și a locurilor de păstrare a memoriei colective”¹. Rolul social al muzeelor în întreaga lume a crescut, ceea ce este argumentat și de creșterea numărului de muzee pe toate continentele și de creșterea interesului societății față de muzeu. Muzeul devine participant activ la procesele contemporane culturale, naționale și politice. Muzeul contemporan este, poate, unica instituție care e capabilă să rețină între pereții săi memoria trecutului, să păstreze moștenirea culturală, să opună rezistență urmărilor negative ale globalizării. Astăzi, muzeul „este nu numai o instituție cu funcții determinante, stabilite, dar, mai întâi de toate, un anume spațiu plin de conținut, care formează atitudinea omului față de lumea înconjurătoare și față de moștenirea culturală”². Este evident că muzeul începutului de mileniu trei și-a consolidat poziția ca instituție educațională și de cercetare, continuă să evolueze și să se adapteze la societatea contemporană. În primul deceniu al secolului al XXI-lea, tot mai frecvent se pune în discuție, în cadrul diverselor întruniri internaționale, problema rolului și misiunii muzeelor în contextul noilor condiții economico-sociale ale lumii. Se consideră că rolul muzeului trebuie redefinit, că el trebuie să se transforme într-un „fenomen social, generator de cunoaștere și apt de a influența dezvoltarea socială”. Și totuși, ce loc ocupă muzeul în societate? Ce este muzeul astăzi? Se va păstra acest institut al memoriei sociale în viitor și care vor fi rezultatele transformărilor ce au loc astăzi în instituția muzeală? Acestea sunt întrebările la care încearcă să răspundă muzeologii din întreaga lume. Nu știm cum va evolua instituția muzeală în următoarea jumătate de secol, putem cu siguranță afirma doar că tendințele care se conturează astăzi în muzeologia internațională vor determina în mod cert locul

¹ V. Ș. Nițulescu, *Zilele și Noptile Muzeelor*, în „Revista muzeelor”, tom 43, 2008, nr.2, p. 5.

² Шулепова Э., Основы музееведения, Москва, 2005, стр. 582.

muzeului în sistemul cultural și rolul lui în societate pentru prima jumătate a veacului al XXI-lea.

O atenție deosebită în muzeografia europeană, se acordă astăzi problemei muzeificării patrimoniului mobil și imobil, în mod deosebit monumentelor moștenirii industriale, care acumulează nu numai informația științifico-tehnică, dar și o bogată informație istorică, ele devenind instrumente de reflectare a rolului progresului tehnic în viața societății, umanității. Insistent este promovată muzeificarea unor localuri de producție care funcționează și ca expoziție, ca bază de producție și ca un complex de învățământ. Nu mai puțin importantă este muzeificarea obiectivelor memoriale, care sunt legate de viața și activitatea unor anumite personalități, de anumite evenimente social-politice sau culturale. Biografia unor oameni de seamă devine dominantă și în muzeele de istorie cu caracter general, expozițiile lor fiind construite prin prisma biografiei personalităților private, ceea ce atrage publicul.

La începutul mileniului al III-lea, în diferite țări are loc activizarea vieții sociale și politice cu o orientare spre autoidentificare. O tendință concretă, care se manifestă tot mai mult, este muzeificarea modului de viață, a unicității și originalității, a specificului fiecărei regiuni, care devine un semn distinct al dezvoltării muzeografiei. În multe țări ale lumii, muzeele centrale evoluează ca instituții policulturale, iar foarte multe muzee regionale funcționează ca instituții monoculturale. Numeroase muzee astăzi sunt preocupate de căutarea și stabilirea locului lor în spațiul socio-cultural al regiunii.

O caracteristică importantă a dezvoltării contemporane a muzeelor, a sistemului muzeal în întregime a devenit aspirația spre etnicizarea sistemului educațional și a instituțiilor culturale. Ca o legitimitate, apar muzee speciale consacrate unor anumite etnii. Acest proces s-a intensificat, în mod deosebit, după aprobarea de către UNESCO a Convenției din 17 octombrie 2003 privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, care definește patrimoniul cultural imaterial și formele lui. Conform articolului doi al Convenției, prin patrimoniul cultural imaterial se înțeleg „practicile, reprezentările, expresiile, cunoștințele, abilitățile – împreună cu instrumentele, obiectele, artefactele și spațiile culturale asociate acestora – pe care comunitățile, grupurile și, în unele cazuri, indivizii le recunosc ca parte integrantă a patrimoniului lor cultural”³. Important este să menționăm că „acest patrimoniu cultural imaterial, transmis din generație în generație, este recreat în permanență de comunități și grupuri, în funcție de mediul lor, de interacțiunea cu natura și istoria lor, conferindu-le un sentiment de identitate și continuitate și contribuind astfel la promovarea respectului față de diversitatea culturală și creativitatea umană”⁴.

³ *Convenția UNESCO privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial*, 2003, www.unesco.org/culture.

⁴ *Ibidem*.

Patrimoniul cultural imaterial cuprinde tradiții și expresii orale, inclusiv limba, artele spectacolului, practici sociale, ritualuri și evenimente festive, cunoștințe referitoare la natură și univers, tehnici legate de meșteșuguri culturale și altele. Muzeul este acea instituție care poate cerceta, identifica, păstra și valorifica, în scopul realizării funcțiilor socio-culturale, nu numai piese de patrimoniu mobil, dar și forme ale patrimoniului imaterial. Acolo unde tradiția nu este în stare să se autoreproducă, păstrarea și actualizarea ei poate avea loc prin muzeu, ca institut al memoriei sociale. Astăzi orice muzeu fie regional, local sau național încearcă să-și orienteze eforturile atât asupra colectării patrimoniului material, cât și imaterial. Chiar și atunci când o formă de patrimoniu imaterial a încetat de a funcționa în mediul său, în muzeu poate avea loc actualizarea prin modelare și prin metode de fixare, de revitalizare.

Formele patrimoniului imaterial au aceleași calități și caracteristici ca și patrimoniul material, ele sunt purtătoare de informație, se evidențiază prin unicitate, raritate și diversitate. În ultimele decenii ale secolului al XX-lea în muzee au fost determinate aceste forme ale culturii imateriale care au obținut statut de obiect muzeal. Dacă acceptăm elementele structurale ca bază a clasificării, putem evidenția următoarele tipuri de obiecte muzeificate: cultura spirituală – muzică, dans, folclor; tehnologiile și procesele de producție (inclusiv industria, agricultura, meșteșugăritul, ocupații populare); acțiuni tradiționale, ritualuri, obiceiuri; elemente de mediu ambiant; fenomene sociale ecologice, etice, estetice și altele. Muzeele sunt capabile să susțină renașterea tradițiilor populare meșteșugărești, renașterea formelor tradiționale ale gospodăriei și ale habitatului vechi. În multe muzee ale lumii funcționează laboratoare folcloro-etnografice, laboratoare care asigură renașterea și promovarea tradițiilor diverselor națiuni și etnii. În Republica Moldova, tendința aceasta este la început de cale, sunt făcuți doar primii pași în elaborarea legislației privind salvagardarea patrimoniului imaterial, se fac identificarea și promovarea unor anumite elemente de patrimoniu imaterial prin instituția muzeală. Activitatea de muzeificare a moștenirii etnoculturale a vieții urbane și rurale are loc intens în toată lumea. În general, putem spune că în muzeografia europeană, inclusiv în cea moldovenească, au loc procese identice, analoage, care au primit denumirea de „muzeificarea modului de viață”, „muzeificarea memoriei colective”, „muzeificarea identității colective”. Observăm că se schimbă atitudinea muzeelor față de moștenirea culturală imaterială, aceasta poate contribui la apariția unui nou tip de muzeu. În muzeologia internațională este înregistrat un nou fenomen, care, în cadrul discuțiilor dintre specialiștii muzeologi ai Comitetului de muzeologie al ICOM, în 2000, de la München, și ai conferinței ICOM din vara anului 2001, de la Barcelona, a fost numit „muzeul viu”, de parcă ar exista și „muzee moarte”. Oricum, în cazul dat se au în vedere muzeele care participă activ la transmiterea tradițiilor culturale, naționale sau confesionale, nu numai colectând și păstrând artefactele culturale, dar și păstrând vii și demonstrând vizitatorilor diverse meșteșuguri sau capacitatea de a produce unele artefacte.

Tendința aceasta evoluează și se pare că multe muzee, care nu vor putea fi transformate în „muzee vii”, vor capăta atributele „muzeelor vii”. Către muzeele vii migrează sau vor migra și ecomuzeele, unele muzee arheologice și etnografice și muzeele-rezervații.

Obiectul muzeal are mai multe calități și funcții. De fapt, orice obiect material sau imaterial poate deveni bun cultural muzeal, parte a patrimoniului național cultural. Important este dacă obiectul are sau nu valoare și cum identificăm și apreciem noi această valoare. Așa cum observa Radu Florescu, „orice ierarhizare valorică poate fi mai mult sau mai puțin subiectivă și efemeră, de fapt nu există limite morfologice în acceptarea unui obiect ca bun cultural”⁵. Completarea colecțiilor muzeale sau dezvoltarea patrimoniului este o problemă deosebit de serioasă pentru muzeele contemporane, defectuoasă rămânând în multe instituții și evidența științifică a patrimoniului muzeal. Tendința care există în muzeele lumii este cea de revizuire a patrimoniului muzeal. Colecțiile muzeale, obiectele muzeale, oricât nu ar părea de straniu, nu conțin hotărâri și răspunsuri la multe situații social-politice sau economice, nu pot rezolva anumite probleme, nu dau soluții pentru situații problematice. Completarea patrimoniului muzeal trebuie să aibă loc doar foarte selectiv. Perspectiva de colectare și dezvoltare a colecțiilor în Republica Moldova totdeauna a depins de schimbarea paradigmei politice, de prioritățile de bază ale unor științe, în primul rând a istoriei, și până astăzi nu există criterii concrete care ar putea stabili valoarea muzeală a obiectelor, pentru că odată cu schimbarea priorităților unor anumite științe, a regimului politic, îndată se schimbă și perspectiva de dezvoltare a patrimoniului.

Rămâne deschisă întrebarea din care punct de vedere trebuie apreciate colecțiile, care criterii pot fi aplicate în procesul de colectare. În dezvoltarea patrimoniului muzeal cu caracter istoric, totdeauna a existat o panoramă cronologică și nicidecum o colectare tematică de patrimoniu. Din ceea ce au muzeele lumii în depozite, lichidează sau donează altor instituții? Ne punem întrebarea dacă există vreo posibilitate de raționalizare a colecțiilor legate de activitatea partidului comunist în republică, colecții cu mii de piese identice care zac moarte și vor zace și în viitor. Este oare necesar să colectăm și să păstrăm colecții care nu rezolvă nici o problemă, nu pot servi ca suport științific în argumentarea unor idei sau ipoteze? Cum să determinăm ce mărturii istorice vor păstra permanenta semnificație națională, indiferent de regimul politic, și care au valoare doar temporară, cum să reglementăm raportul dintre noul material colectat și cel depozitat în muzee? În asemenea cazuri ne poate salva doar o cunoaștere serioasă a problemei de patrimoniu și de muzeu, altfel spus, o cercetare științifică serioasă.

⁵ Radu Florescu, *Câteva probleme privind o lege a muzeelor*, în „Revista muzeelor”, tom 35, 1998, nr. 3-4, p. 64.

Cercetarea științifică ocupă un loc important în activitatea instituției muzeale. În opinia regretatului muzeolog român Radu Florescu, „ea constituie calea cea mai importantă de dezvoltare a patrimoniului muzeal; constituie baza evidenței științifice a acestuia; fundamentează rațional acțiunea de conservare-restaurare a acestui patrimoniu; orientează în raport cu structura și opțiunile publicului activitatea de valorificare a patrimoniului muzeal”⁶.

Activitate de cercetare în instituția muzeală contemporană se face pe două direcții. Prima direcție este axată pe studierea obiectelor muzeale, a colecțiilor de patrimoniu, a monumentelor imobile, a patrimoniului imaterial. Această direcție de cercetare este legată de științele de profil, ale căror mărturii materiale sunt piese muzeale de arheologie, istorie, etnografie, artă, biologie și altele, cu alte cuvinte toate au drept obiect patrimoniul muzeal. Există o strânsă legătură între cercetarea efectuată în instituția muzeală și cea realizată de știința de profil. A doua direcție – cercetarea muzeologică – este comună pentru toate muzeele, indiferent de profil și se dezvoltă pe baza muzeologiei și a disciplinelor conexe – pedagogie, sociologie, psihologie. Cercetările din cadrul acestei direcții cuprind tematicile de documentare, comunicare, istoria dezvoltării muzeografiei, probleme de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal, proiectarea științifică a expozițiilor, cercetarea sociologică a publicului muzeal, formele și metodele activității cultural-instructive a muzeului. În cadrul muzeului există o strânsă legătură între ambele direcții de cercetare. Muzeul ține cont de rezultatele cercetărilor în domeniul științei de profil, pe de o parte, iar pe de altă parte, rezultatele obținute în cercetarea de profil își găsesc reflectare în cercetările muzeologice, care ar trebui să cuprindă toate direcțiile de activitate a muzeului. În muzeu preocupările pentru cercetare se interferează constant cu oferta cultural-expozițională și educativă. Este important să cunoaștem sau să stabilim care este rolul muzeologiei ca știință, ca disciplină științifică asupra dezvoltării muzeelor. În general, ne întrebăm dacă muzeologia, ca știință, influențează dezvoltarea muzeelor? Ceea ce se observă în muzeologia contemporană este o scădere a interesului față de problemele teoretice ale muzeologiei. Atât muzeologia europeană, cât și cea americană sunt orientate spre practica muzeografică și mai puțin spre teoretizarea muzeologiei, a experienței din domeniu. În cercetarea muzeologică contemporană se manifestă mult și insistent școala rusă de muzeologie, cu bogate tradiții și rezultate. Cercetările teoretice de muzeologie sunt necesare pentru muzeologie, ca știință, pentru a evidenția rolul ei în păstrarea memoriei istorice, pentru determinarea calității valorii muzeale a obiectelor, pentru a menține muzeul ca instituție științifică și cultural-educativă. Sunt puține țări în lume care dispun de Centre de cercetări științifice de muzeologie, lipsește un asemenea centru și la Chișinău. Ar mai fi de adăugat că specializările, care se fac, în muzeologie, la Universitatea de Stat și la Academia de

⁶ Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, ediția a II-a, București, 1998, p. 56.

Muzică Teatru și Arte Plastice, se datorează programei de învățământ a școlii superioare și se bazează pe entuziasmul unor muzeologi practicieni.

Astăzi, profesionalismul în cadrul muzeelor crește foarte repede. Învățământul muzeal există în multe țări ale lumii, cu particularități generale, dar și naționale, chiar și cu anumite tradiții. Învățământul muzeal în Europa este organizat pe două direcții – învățământul de bază de pregătire profesională în domeniul muzeologiei și învățământul cu o frecvență redusă, de perfecționare pentru personalul muzeelor. Învățământul de bază se efectuează în cadrul facultăților de muzeologie sau al unor alte facultăți cu o specializare în muzeologie. Astăzi există mai multe universități europene cu facultăți și catedre de muzeologie, școli superioare de muzeologie. Sunt cunoscute asemenea instituții, ca Școala internațională de muzeologie de la Brno, Academia Reinwardt de la Leiden, Universitățile de la Moscova și Sankt Petersburg, cu facultăți și catedre de muzeologie. Sistemul de pregătire profesională cu o frecvență redusă este orientat, în primul rând, spre specialiștii care de acum lucrează în muzee și care au studii superioare, dar nu întotdeauna de muzeologie. În cadrul acestui sistem este practică organizarea seminarelor, stagiilor, master-class-urilor, conferințelor. Muzeele naționale din Republica Moldova au acorduri de colaborare cu instituții similare din diverse țări ale Europei, în cadrul cărora sunt stipulate anumite condiții de perfecționare a muzeografilor. Această orientare internațională în procesul de pregătire profesională este foarte importantă și dă rezultate practice bune. În Republica Moldova formarea la nivel universitar a muzeografilor se desfășoară în cadrul Facultății de istorie a Universității de Stat din Moldova, începând cu anul 1997. Un sprijin real în organizarea învățământului muzeal în republică a fost acordat de regretații muzeologi români Radu Florescu și Gavrilă Simion. Pregătirea profesională a restauratorilor de obiecte muzeale are loc în cadrul Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice, cu sprijinul Muzeului Național de Artă a Moldovei. Această formă de învățământ oferă posibilități de specializare doar în restaurarea picturii. Astăzi este acută problema modernizării procesului de învățământ și cea a diversificării și promovării unor forme de învățământ universitar pentru un profil profesional specializat. Este necesar de rezolvat problema pregătirii specialiștilor în domeniul serviciilor educative. Dar învățământul muzeal depinde de mai mulți factori, cum ar fi:

- organizarea politică și de stat a societății care determină strategia procesului educațional în general și a celui muzeal în particular;
- nivelul de dezvoltare economică a statului care oferă posibilități de susținere a procesului educațional și muzeal, dar care poate și frâna acest proces, care nu are randament economic;
- nivelul de dezvoltare a culturii și a științei care stimulează și care contribuie la diversificarea procesului educațional și a formelor culturale.

O dezvoltare ascendentă a instituției muzeale moldovenești în următorii ani, o legătură strânsă a activităților muzeelor cu Universitățile, cu învățământul muzeal ar putea duce la crearea unei catedre de muzeologie. Ea este necesară și ar putea fi utilă atât pentru sistemul educațional, cât și pentru sistemul muzeal. Este necesar să remarcăm o tendință care apare timid în ultimii ani – transformarea muzeelor naționale în baze practice și teoretice pentru învățământul muzeal specializat. Dezvoltarea acestei tendințe poate duce la organizarea unei școli de muzeologie în cadrul unui muzeu național, mai degrabă în cadrul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, unde există și baza tehnică și specialiști foarte buni.

În muzeologia contemporană se discută și se publică mult referitor la relația muzeului cu societatea, cu publicul, la problema atragerii publicului în muzeu. Se afirmă că muzeul fără public nu-și mai poate justifica existența, că muzeul, astăzi, ca niciodată, este pus în serviciul publicului. Este adevărat că muzeul are un caracter dublu, că este nu numai o instituție științifică, dar și una cultural-educativă, că „muzeele oferă posibilitatea unică și incomparabilă de a învăța prin impresia directă a obiectelor, modalitate de obținere și fixare de cunoștințe superioară față de procedeele didactice tradiționale de transmitere a cunoștințelor prin intermediul conceptelor pur tradiționale”⁷. În același timp, pentru a face față concurenței existente în sistemul cultural, muzeele își schimbă politicile de atragere a publicului. Una dintre căile alese pentru atragerea publicului în majoritatea țărilor lumii este cea a parteneriatului activ cu școala. Ceea ce trebuie menționat în acest context este faptul că, în Republica Moldova și în România, programele educative sunt privite complementare celorlalte activități de muzeu, că nu există o relație fundamentală a școlii cu muzeul, o relație care să aibă la bază acorduri sau contracte de colaborare, obligatorii pentru ambele părți. Prin protocoale de colaborare cu alte ministere, cum ar fi cel al educației, ar fi posibilă o facilitare a colaborării între muzeu și școală și lansarea unor programe destinate educației. Aceasta este o problemă a pedagogiei muzeale, iar muzeografii și funcționarii din ministerele culturii, educației ar trebui să conștientizeze, în sfârșit, importanța funcției pedagogice și educative a demersului muzeal. La sfârșitul secolului al XX-lea, în muzeologia europeană s-a stabilit termenul de pedagogie muzeală. Problema pedagogiei muzeale se discută între specialiști, în cadrul conferințelor, în publicații, disertații, există muzee cu sectoare, secții, departamente de pedagogie muzeală. În societatea muzeală moldovenească conservativă, dar și în România, pedagogia muzeală, ca disciplină științifică, dar și ca activitate practică, abordând muzeul ca un sistem educațional instructiv, se stabilește și se promovează foarte greu. Este vorba de o anumită lipsă a spiritului civic, de inerția muzeografilor și de lipsa educatorilor profesioniști. Muzeul moldovenesc s-a adaptat, în

⁷ Pierre Bourdieu, Alain Dardel, *L'amour de l'art. Les musées et leur public*, Paris, Éditions de Minuit, 1996, p. 16.

timp, economiei de piață, se fac studii de marketing, sunt elaborate diverse programe pentru copii și adulți. Dar rămâne necesitatea unei schimbări radicale în ceea ce privește diversificarea produsului cultural și a modalităților de promovare. Este nevoie de o relație specială cu școala și cu agențiile de turism. În muzee trebuie să fie departamente specializate de educație. Aceasta nu înseamnă că publicului moldovean nu i se propun diverse programe, axate pe anumite teme, ținându-se cont de vârstă, preferințele, doleanțele publicului ș.a. Astăzi sunt elaborate programe educative pentru adulți – cursuri acreditate, ateliere practice, vizite, ghidaj, prelegeri sau evenimente pentru familie – totul se face pentru marele public. Problema cea mare constă în faptul că rezultatele implementării diverselor proiecte, realizarea programelor pedagogice nu sunt nici teoretizate și nici promovate. La Chișinău s-a scris puțin cu privire la muzeu și ceea ce se scrie nu totdeauna este relevant. Muzeul este bine încadrat cu specialiști în diverse domenii, dar nu cu muzeologi, prea puțini specialiști din muzeu sunt preocupați de muzeologie.

În expozițiile multor muzee, inclusiv în muzeele moldovenești și cele din România, sunt utilizate tehnologii informaționale. Vizitatorilor li se propun diverse programe interactive multimedia, cu multe imagini, sunet, informație, dar cu mai puține emoții și care, practic, nu asigură o comunicare vie a oamenilor. Suntem convinși că, în viitor, muzeograful, în activitatea cu publicul vizitator, va trece de la calculator, de la programe multimedia, la ședințe și seminare, la demonstrații și prezentări de patrimoniu, în cadrul cărora e posibilă comunicarea vie între oameni. Asemenea activități sunt utile și cognitive, dar necesită eforturi intelectuale, sunt costisitoare, dar sunt mai interesante și mai importante, cu efecte mai bune decât utilizarea tehnologiilor informaționale în sălile expoziționale. Educația interactivă este considerată o nouă provocare a muzeelor contemporane, dar pentru cât timp? Fără îndoială, la începutul secolului al XXI-lea, în actuala civilizație comunicățională, nu putem lipsi muzeele și vizitatorii de programe interactive, multimedia, pur și simplu, de calculator în expoziție, audioghiduri, dar tehnologiile informaționale nu trebuie să domine, atunci când vorbim și prezentăm patrimoniul muzeal ca element ce ne evidențiază în structura culturală universală. Suntem convinși că muzeul, utilizând multimedia în expoziții, pierde din inviolabilitatea, imunitatea sa ca garant al păstrării și protejării valorilor culturale. Muzeul, care astăzi este numit în fel și chip – și „for public”, și „centru universal cultural” –, în ochii noștri se transformă în laborator de experimente sau chiar într-un spațiu pentru distracții. Poate că a venit timpul să ne gândim la ecologia muzeului și să-i permitem și mai departe să fie muzeu, nu altceva, dar muzeu - păstrător și ocrotitor al patrimoniului cultural național, pus în serviciul publicului. Iar multimedia să experimenteze în alte spații (în mod special, când este vorba de expozițiile de artă), chiar în laborator, încercând astfel să ocupe un loc aparte în spațiul cultural, loc care până la urmă va căpăta și un nume, chiar poate va naște o nouă instituție în sistemul cultural. Pătrunderea agresivă a tehnologiilor informaționale în spațiul

muzeal, utilizarea lor, practic, în toate activitățile instituției muzeale ne fac să ne punem mai multe întrebări, la care nu avem încă răspuns general valabil. Ne întrebăm, pe cât e posibil ca multimedia și patrimoniul muzeal autentic, ca parte componentă reprezentativă a patrimoniului cultural național, două categorii absolut diferite prin natura structurală și particularități specifice, unite într-un mediu, în spațiu muzeal, să fie capabile să modifice însuși conceptul de muzeu și să schimbe rolul muzeului în societate?

Revenind la mediul cultural moldovenesc, este interesat să observăm că muzeele din Moldova sunt în plin proces de regândire a propriului loc în peisajul instituțiilor culturale și educaționale. Astăzi, probabil este necesară o reanalizare a funcțiilor principale ale muzeului în raport cu publicul. Muzeele sunt considerate instituțiile cele mai demne de încredere în furnizarea istoriei și memoriei⁸ și muzeografi moldoveni trebuie să asigure această încredere. Este un proces de lungă durată, pentru că muzeele sunt instituții sărace și cu un grad mare de inerție. Muzeele naționale sunt cele care ar trebui să promoveze noul în materie de modernizare expozițională, de cercetare muzeologică, iar muzeele raionale ar trebui să se preocupe îndeaproape de activitatea în domeniul relațiilor cu publicul, activitate astăzi complet neglijată. Există o lipsă acută de fonduri. Rețeaua muzeistică din Moldova care supraviețuiește actualmente numără circa 60 de muzee și trebuie să constatăm că aproape toate s-au înființat în perioada regimului comunist. Apariția acestora a fost dictată de politica educativ-culturală a partidului comunist și mai puțin, sau deloc, din inițiativa oamenilor, a comunităților. Ele sunt amenajate în clădiri vechi, fără depozite corespunzătoare, au un patrimoniu redus, provenit din donații ale membrilor de partid, ale fruntașilor partidului comunist. Schimbări radicale în activitatea muzeelor raionale, locale nu se observă sau ele sunt puține și neînsemnate. Probabil că muzeologia moldovenească va fi nevoită să se orienteze spre muzeologia nouă (*muséologie nouvelle*), care nu cunoaște alte priorități decât slujirea societății în calitate de instrument de reflexie, a stabilității sociale și transformarea ei, spre deosebire de muzeologia tradițională, orientată spre descrierea trecutului și introducerea consecventă a publicului ținută în planificarea și realizarea activității muzeului. Muzeologia nouă nu se adresează publicului anonim și pasiv, ci celor care își construiesc activ propriul lor viitor. Conceptul acesta de muzeologie nouă apare în 1986, dar nu a fost recepționat de muzeele Moldovei. Marea majoritate a muzeelor își leagă activitatea de colecționare și cercetare, mai puțin existența muzeelor este legată de actualitatea, perspectiva participării active a publicului în procesul de cunoaștere.

Este importantă crearea bazei legislative privind păstrarea, protejarea și utilizarea patrimoniului cultural și natural. A fost aprobată Legea muzeelor și anumite regulamente privind activitatea muzeală, dar fără a urma alte legi referitor

⁸ David Lowenthal, *Museums Dilemmas: Why the best are so beset* în "The Best in Heritage", Dubrovnik, 2006, p. 8.

la protejarea patrimoniului mobil și imobil, material și imaterial. Din păcate, nu există o bază juridică completă a politicii culturale contemporane. Pentru dezvoltarea muzeul moldovenesc este necesară elaborarea unei politici culturale care să aibă ca prioritate nu numai păstrarea moștenirii istorico-culturale a republicii, dar și utilizarea acestei moșteniri în scop de consolidare a societății moldovenești și de creare a unui spațiu cultural unic. Numai astfel vom reuși să păstrăm instituția muzeală națională și să ne încadrăm în sistemul european muzeal pentru că, în pofida unui anumit specific al evoluției muzeelor în Republica Moldova, tendințele de dezvoltare a muzeelor sunt generale pentru întreaga comunitate muzeală internațională.

MUZEUL NAȚIONAL DE ARTĂ DIN CHIȘINĂU THE NATIONAL ART MUSEUM IN CHIȘINĂU

Tudor Stavilă*

Abstract

The present study deals with the construction of the buildings that shelter the National Art Museum in Chișinău (Vladimir Herța's house, lawyer Moise Kligman's house), with the creation of art collections in the Republic of Moldova and with the evolution of the National Art Museum of Moldova and its patrimony.

Keywords: the National Art Museum of Moldova, private art collections in the Republic of Moldova, the collection of the National Art Museum of Moldova.

Istoricul constituirii

Muzeul Național de Artă din Moldova este situat în centrul orașului Chișinău, în două edificii frumoase, înălțate la finele secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. Unul dintre ele, fosta casă a lui Vladimir Herța, reprezintă o mostră de baroc vienez, cu numeroase ornamente modelate pe fațada principală. Printre autorii proiectului imobilului figurează arhitectul austriac Henrich Lonski, care a mai realizat la Chișinău și proiectul clădirii Adunării Nobilimii. Conform unor informații, reliefurile sculpturale de pe fațadă sunt o contribuție a lui Nichifor Colun, un sculptor din partea locului¹. Relieful ornamental din interior a fost completat pe alocuri cu pictură murală și sobe de teracotă vieneză.

În interior, în afară de sala de festivități și încăperile locative, s-a păstrat așa numita „sală mauritană” pentru jocurile „loto”. După anul 1917, Vladimir Herța a perfectat actele de vânzare a imobilului în folosul „lui Moisei și Mirla Sapiro” pentru suma de 145000 ruble. În anii 1920, în acest imobil s-au aflat structurile Guvernului din Basarabia².

Al doilea edificiu, construit în anul 1897, cu grădină de iarnă, a aparținut avocatului Moisei Kligman și poartă amprenta stilului clasicist, dar exteriorul clădirii contrastează cu interioarele împodobite luxos, care s-au păstrat în stare

* Prof. Dr., Director al Muzeului Național de Artă din Chișinău.

¹ T. Stavilă, *Arta plastică modernă din Basarabia*, Chișinău, Editura Știință, 2000, p. 141.

² P. Starostenco, *Istoricul edificiilor Muzeului Național de Artă din Moldova*, 2006, manuscris, p. 2.

inițială³. Arhitectul proiectului acestui edificiu se presupune că a fost Mihail Cecheruli-Cuș. Pe la mijlocul anilor '70 a fost construită o galerie (arhitect V. Lebedev), ce unește cele două edificii, formându-se astfel un ansamblu pentru expoziția permanentă a muzeului.

După 1989, când a fost lichidat muzeul partidului comunist, clădirea respectivă de pe str. 31 August, nr. 155, monument de arhitectură, construită în anul 1900 de A. Bernardazzi în stil neobizantin a fost transmisă Muzeului de Artă și colecțiile au fost transferate în noul sediu, edificiile de pe Ștefan cel Mare urmând a fi restaurate.

Constituirea Muzeului de Artă din Chișinău s-a aflat într-o dependență directă de existența unor colecții care ar fi putut stimula apariția unui muzeu public în Chișinău. Cu părere de rău, despre aceste colecții aflăm doar din publicațiile timpului, niciuna dintre ele nu s-a păstrat integral, fiind dezintegrate și risipite printre moștenitori sau aflându-se departe de locul unde s-au constituit.

În Basarabia, primele colecții publice de artă au apărut abia în anii '20-'30 ai secolului al XX-lea. Prioritatea îi aparține Societății istorico-arheologice bisericești basarabene din Chișinău, care a publicat în 1923 și 1925 lista celor 1739 de opere și cărți păstrate la Muzeul Mitropoliei⁴. Tot acolo este menționată și biblioteca „...răposatului I. S. Suruceanu, cunoscut arheolog și numismat”, de la care au fost preluate mai multe cărți vechi în diverse limbi⁵. O altă informație aparține sculptorului A. Plămădeală, care, într-un articol din revista „Viața Basarabiei”, amintește succint despre unele colecții anterioare și contemporane timpului aflării sale la Chișinău⁶.

Prima colecție, fără vreun statut oarecare, a fost formată pe timpul activității lui Terinte Zubcu la Școala de desen din Chișinău, spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Ea conținea câteva albume cu desenele studenților Școlii care au participat și au fost menționați la concursurile anuale de la Academia de Arte din Sankt-Petersburg. Dintre toate lucrările, până-n 1943, s-a păstrat doar un singur album, datat cu anul 1895, fiecare desen fiind confirmat de pecetea Academiei de Arte.

Printre colecționarii de la începutul secolului al XX-lea, Alexandru Plămădeală amintește două persoane: Kasso (tatăl fostului ministru al învățământului public din Rusia) și inginerul Drăgoiu. Sculptorul numește colecția de tablouri a lui Kasso „valoroasă”, constatând că ea a fost divizată de către moștenitori și vândută unor persoane care mai apoi au părăsit Basarabia.

Cea de a doua colecție, a lui Drăgoiu, era compusă nu numai din picturi, ci și din sculpturi și se afla la Odesa, unde locuia proprietarul. Deținătorul colecției a

³ *Ibidem*, p. 4.

⁴ *Catalogul bibliotecii Societății istorico-arheologice bisericești basarabene din Chișinău*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1925.

⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁶ A. Plămădeală, *Artiști plastici basarabeni – un scurt istoric*, în „Viața Basarabiei”, nr. 11, 1933, p. 53.

încercat să constituie la Chișinău un muzeu de artă. În acest scop, colecționarul cumpără o casă, „Palatul Cheșco”, care urma să găzduiască colecția primului muzeu basarabean de artă, denumit „Bogdan”. Edificiul respectiv, construit în 1858, aparținând Zamferei Keșco, s-a păstrat până astăzi la adresa Serghei Lazo, nr. 24. Deținătoarea colecției, E. Apostolopol-Bogdan, a lăsat prin testament un milion de ruble în acest scop, însă, odată cu închiderea granițelor, în 1918, activitatea de transferare a operelor a fost suspendată, colecția fiind cedată Muzeului memorial „L. Tolstoi” din Odesa (după 1928), iar după 1944 a fost inclusă în fondurile Muzeului de Artă Ucraineană din localitate.

Catalogul expoziției de tablouri a Societății pictorilor independenți, care a avut loc la Odesa în 1918, ne permite să apreciem valoarea operelor integrate în colecția E. Apostolopol-Bogdan. Printre cele 52 de tablouri expuse figurează lucrări de A. Benois, M. Vrubel, N. Goncharova, M. Dobujinski, E. Lanseret, K. Petrov-Vodkin, N. Rerih ș.a., care de fapt reprezentau cele mai de văză figuri ale Asociației „Mir iskusstva”. Din cele relatate de A. Drăgoiu în articolul introductiv al catalogului, tablourile expuse reprezintă doar o parte a colecției „Bogdan”. Cele două lucrări semnate N. Goncharova au fost realizate la comandă, pentru biserica „Sfânta Treime” din Cuhureștii de Sus, proiectată de A. Șciusev și care a fost construită în anul 1914. Studiile „Sfântul Theodor” și „Sfântul Boris” pentru pictura murală interioară au fost pictate de Goncharova în 1902 și reprezintă o frumoasă interpretare decorativă a iconografiei neobizantine. Toată colecția a fost expusă integral la Odesa în lunile noiembrie-decembrie 1918.

Bătrân și grav bolnav, Drăgoiu, înainte de aceste evenimente, se întoarce la Chișinău, dar nu mai reușește să dea ultimele dispoziții în ceea ce privește „Palatul Cheșco” și colecția sa⁷.

Din conținutul articolului reiese că A. Plămădeală nu a văzut aceste colecții, deoarece nu menționează nimic concret ce ar viza genurile, țările unde au fost create, timpul etc., care ar vorbi elocvent de valoarea și importanța lor pentru Chișinău. Unicele momente concrete ce indică prezența genurilor în aceste fonduri sunt noțiunile generale de „pictură” și „sculptură”.

Faptul că în Basarabia de până la 1920 au mai existat și alte colecții particulare este confirmat de expoziția de artă plastică inaugurată în 1918 în sediul Primăriei, în cadrul căreia, la rând cu peredvijnicii ruși, ucraineni și pictorii basarabeni, au fost expuse și lucrările unor maeștri ca Fonten Latour, Luca della Robia, Prelotzi, Scotgoff ș.a.⁸

Un pasionat colecționar de artă a fost și pictorul Auguste Baillayre. În timpul călătoriilor sale în Europa, artistul achiziționează de la Paris, Munchen și Amsterdam, vechi obiecte de porțelan german, francez și olandez, gravură

⁷ Виставка картин Товарищества независимых художниковъ Одесса, ноябрь-декабрь 1918, 10 p.

⁸ T. Stăvilă, *op.cit.*, p. 24.

japoneză și măști, pe care le împachetează în câteva lăzi înainte de plecarea sa de la Moscova la Chișinău, în 1918. Conform notițelor, au fost pregătite pentru a fi transferate circa 149 de obiecte. Mai târziu despre aceste lucrări nu se pomeneste nimic. Putem doar presupune că ele nu au ajuns în Basarabia. Către sfârșitul anilor '30, A. Baillayre achiziționează de la Chișinău 100 de gravuri originale de Rembrandt care, după cum menționează maestrul, au ars în clădirea școlii în 1940. În timpul incendiului au fost nimicite studii pictate la Amsterdam, nocturne din Petersburg, trei lucrări ale Lidiei Arionescu-Baillayre, cinci ale fiicei sale Tanea și cinci ale lui Gh. Ceglocoff.

În anul 1941, în timpul atacurilor aeriene, este distrusă o parte din clădirea Școlii de Arte, unde se aflau 50 de reproduceri din Muzeul școlii, două pachete cu desene ale studenților, având mențiunea Academiei de Arte din Petersburg, de pe timpurile lui T. Zubcu, biblioteca și lucrările elevilor pentru anul de învățământ 1940-'41.

Despre o altă colecție, A. Baillayre amintește la 26 august 1940. Aceasta i-a fost transmisă de Iurie Bulat, din casa lui Panteleimon Halippa: „25 de tablouri mari și de dimensiuni medii, încadrate în baghet, 13 (3 dintre ele fără rame) tablouri de dimensiuni mici și fotografii”.

Cea mai importantă colecție din această primă jumătate a secolului al XX-lea, s-a constituit, în 1939, din donațiile pictorilor basarabeni pentru viitoarea Pinacotecă municipală. Numai datorită catalogului tipărit în același an, avem posibilitate să luăm cunoștință de operele care, ulterior, fiind încărcate în două vagoane de Binschi (unul dintre responsabili sovietici pentru fondurile muzeale), au dispărut la Harkov încă din primele zile de război.

Conform însemnărilor lui A. Baillayre pe marginea filelor de catalog, colecția enumăra 173 de lucrări (sculptură, pictură, arte decorative și grafică), inclusiv 11 opere donate de Ministerul Cultelor și Artelor, iar alte 20 de persoane particulare. Custode-șef al Pinacotecii a fost numit A. Baillayre, care deține această funcție între anii 1939-'43⁹.

Lista obiectelor și completările artistului indică nume și opere foarte importante în arta basarabeană, care în majoritate nu mai sunt amintite, fie și sporadic, în presa de specialitate sau în colecțiile de artă. Astfel, donația personală a lui A. Baillayre include peisaje din Amsterdam și nocturne din Petersburg (două dintre ele au fost achiziționate de Al. Blok la cea de-a doua Expoziție autumnală din anul 1907), unicele create în perioada studiilor sale și din care s-a păstrat doar unul. Sergiu Ciocolov (cunoscut în anii postbelici ca artist decorator) a donat două vederi din București în pastel; Claudia Cobizeva - sculpturile *Maternitate* (basorelief) și *Portret de țaran*; Teodor Kiriocoff - ciclul *Cele 6 zile ale creației lumii* (s-au păstrat două), iar Alexandru Plămădeală - *Tors*, *Portretul dnei*. O. Plămădeală și

⁹ Referințele privitor la colecțiile interbelice din Chișinău au fost reflectate de autor în monografia *Auguste Baillayre*, Editura Arc, Chișinău, 2004, 96 p.

două desene. Dintre cele amintite, doar câteva se află astăzi în colecția Muzeului Național de Artă. Este vorba de două desene ale lui A. Plămădeală: *Portretul soției artistului* și *Portretul Dnei. E.M.* (1939, Elenei Maslovschi - n.n.), de sculptura *Portretul Dnei. O Plămădeală* (1924) și de cele două acuarele ale lui Kiriacoff.

Donația Ministerului era compusă din opere de sculptură: *Autoportret* de D. Gheorghe, *Nud* de I. Jalea, *Poetul Topârceanu* de Mateescu, lucrări de pictură (H. Maxy, A. Phoebus) și grafica lui Th. Pallady, N. Tonitza etc..

Dintre particularii care au făcut donații, amintim pe E. Maslovschi (*Nud*, teracotă), P. Halippa (masca în teracotă a *Claudiei Mullion* de M. Petrașcu), O. Plămădeală, E. Gamburd, C. Stoica, A. Baillayre și O. Verșcovschi.

Operele dispărute ale plasticienilor basarabeni, amintite în *Catalogul de opere donate pentru fondarea Pinacotecii municipale din Chișinău*, sunt pierderi inimaginabile. Iurie (Gheorghe) Bulat, Larisa Rostovschi-Donici, Gavriil Remmer, Nadejda Ivanov și mulți alții sunt doar câțiva artiști ale căror opere rămân în continuare dispărute.

De o valoare incontestabilă sunt memoriile lui A. Baillayre, care, răspunzând la interpelarea Ministerului Cultelor și Artelor nr. 47.713/1943, informează Subsecretarul de Stat despre următoarele: „Muzeul din Chișinău (Pinacoteca Municipiului Chișinău) a fost fondat în anul 1938 prin îngrijirea Comitetului de inițiativă a Societății Basarabene de Belle Arte, având ca bază donațiile artiștilor basarabeni, ale Ministerului Cultelor și Artelor din București și câteva opere de proveniență rusă donate de Școala de Belle Arte”¹⁰.

Muzeul a fost inaugurat oficial la 26 noiembrie 1939 într-o mare sală, special amenajată în Palatul Primăriei, primar fiind pe atunci Vladimir Cristi¹¹. Existența Pinacotecii în acest local a fost de scurtă durată, căci imediat după instalarea autorităților sovietice, în iulie 1940, muzeul a fost evacuat din Primărie și, după preschimbare și reorganizare, a fost redeschis în decembrie 1940.

Considerabil mărit prin confiscări de colecții particulare și din Instituțiile de Stat (colecții rău plasate și defectuos organizate), Muzeul de Artă al Republicii Moldovenești (cum îl numeau bolșevicii), a servit mai degrabă, cum de altfel „este cazul cu toate muzeele sovietice”, „pentru demonstrații populare și comentarii la conversațiile asupra Artei, ghizilor speciali ai Autorităților sovietice...”¹². În continuare pictorul amintește despre clădirea arsă în timpul retragerii trupelor sovietice, când o parte din lucrări au fost evacuate mai întâi la Tiraspol și apoi la Harkov.

Menționăm că perioada sovietică a durat un timp scurt - septembrie 1940 - iunie 1941 - și că, în timpul retragerii, au fost distruse Arhiva, Cancelaria și Biblioteca Școlii de Artă, care posibil a deținut și colecțiile Pinacotecii, păstrate în

¹⁰ Copia scrisorii a fost donată autorului de M. Iliescu, la 12. 07.1997, 4 p.

¹¹ Aici și în continuare sunt utilizate informații din scrisoarea citată.

¹² Memoriul de activitate al lui A. Baillayre adresat Ministrului Culturii și Cultelor, București, nedatat, copie, ex. 2.

cea de-a doua clădire a școlii, colecții pe care Baillayre le inventariază în toamna anului 1941, transmitându-le, în februarie 1942, primarului de Chișinău, colonelului Dobjanschi. Se mai cunoaște că inventarierea a continuat și în iarna anului 1942-1943, iar procesul verbal cu lista lucrărilor A. Baillayre îl transmite, înainte de plecarea sa la București, Claudiei Cobizev. Soarta colecției de mai departe este deja cunoscută.

Astfel, prima etapă de constituire a colecțiilor particulare și de stat s-a încheiat în ajunul războiului. Următoarea va începe în anul 1947, când în fondurile Muzeului de Artă din Chișinău a fost depusă colecția leningrădeană a academicianului Pavel Șilingovschi, originar din Basarabia, decedat în timpul blocadei, în iarna anului 1942. Colecția de pictură și grafică era alcătuită din operele personale și circa 200 de gravuri ale vechilor maeștri europeni din secolele XVII - XVIII. Fără a pune la îndoială valoarea incontestabilă a stampelor, cea mai prețioasă parte a colecției o constituie, totuși, lucrările create în Basarabia și consacrate ei. Vom aminti că P. Șilingovschi a participat la expozițiile „Societății Amatorilor de Arte Frumoase basarabene” doar în 1906, pe când își făcea studiile la Academia de Arte din Petersburg. Valoroasa colecție include lucrarea de diplomă (*Ghicitul*, 1911), patru-cinci studii legate de acest impresionant, ca dimensiune și măiestrie, tablou; picturi tematice (*Hora*, *La treierat*, 1922), zeci de studii în acvaforte și litografii create în Basarabia. Cercetătorii ruși nu se referă nici măcar tangențial la perioada basarabeană a creației artistului, fiind menționată doar importanța unor opere minore ce reflectă legătura sa cu cultura rusă. Putem presupune că cele mai multe studii și stampe au fost realizate în timpul vacanțelor petrecute în Basarabia, pe care a vizitat-o în mai multe rânduri, până în 1918, când au fost închise hotarele. Cert este faptul că tablourile *Hora* și *La treierat*, create în anul 1922, sunt rodul imaginației. Atât studiile, cât și stampele maestrului din perioada anilor 1912-1916 conțin un mesaj pitoresc al peisajului basarabean, văzut și redat prin prisma Asociației „Mir iskusstva”¹³.

De aceeași sau de o importanță și mai mare este donația lui A. Baillayre, sosită la Chișinău de la București, unde pictorul a locuit în anii postbelici. Conform testamentului, operele sale și colecția integrală, inclusiv arhiva (anii 1880-1918), este transmisă în dar Muzeului de Arte și Arhivei de Stat din Chișinău. Donația de artă plastică numără câteva sute de opere, completând considerabil cunoștințele noastre despre mediul artistic din Basarabia anilor 1918-1940, printre care 34 de tablouri ale maestrului și 48 de stampe ale E. Ivanovschi (din anii '30 locuiește în Belgia). Prin intermediul colecției la Chișinău sunt redescoperite operele lui Teodor Kiriacoff, Tanea Baillayre, Natalia Brăgalia, Vladimir Evers, Gheorghe Ceglocoff, Irina Filatov, Victor Rusu-Ciobanu, Lidia Arionesco-Baillayre și mulți alții, ale căror nume figurai adeseori în presa basarabeană a timpului.

¹³ Pavel Șilingovschi, studiu introductiv de E. Brigalda – Barbas, Chișinău, Editura Arc, 2006, p. 6.

Este lesne de imaginat câte dificultăți a avut de înfruntat în 1962 T. Baillayre, fiica artistului, ocupându-se de transferul acestei colecții, care sosește la Chișinău, după cum menționează în răspunsul său, K. Rodnin, la 5 octombrie 1962¹⁴.

Următoarea colecție sosește la Chișinău, din Moscova, în anul 1967 și aparține pictorilor-restauratori Ana și Ion Croitoru, stabiliți în Rusia încă înainte de revoluție. Ion Croitoru a fost unul dintre cei mai apreciați specialiști ai timpului (lui i s-a încredințat restaurarea capodoperei artei ruse *Apariția lui Hristos în fața poporului* de Alexandr Ivanov). Plecând la Paris în calitate de restaurator și ca supraveghetor al unei expoziții de icoane rusești, Ion Croitoru nu se mai întoarce, continuându-și activitatea în Franța, unde a și decedat în anul 1959, iar Ana Croitoru a rămas să lucreze în U.R.S.S.¹⁵.

Conform dorințelor acestora, o parte din colecția moscovită a fost transmisă Muzeului Național de Arte din Chișinău, care includea 17 opere ale vechilor maeștri europeni, 4 tablouri de Ion și Ana Croitoru, bustul în bronz al lui I. Croitoru (executat de alt basarabean moscovit - Nichifor Colun, primul sculptor basarabean la acea vreme). Valoarea acestei donații este remarcabilă: Van Goyen (secolul al XVII-lea), patru pictori europeni anonimi (secolele XVIII-XIX) și opere de V. Makovski, K. Korovin, G. Miasoedov, I. Grabari ș. a.

În același timp, moștenitoarea, Sofia Croitoru-Phakadze, propune pentru achiziție încă nouă opere ale pictorilor europeni și ruși din secolele XVII-XX: Trubeli (Germania), Rizemer (Franța), Heller (Anglia), S. Maliutin, L. Pasternak, V. Târanov etc.¹⁶. Despre restul colecției „Croitoru”, rămasă la Moscova, nu se știe nimic. Cercetătorii din Chișinău, vizitând a doua generație de moștenitori, în anul 1975, au aflat că din toată colecția au mai rămas doar 10 lucrări, celelalte fiind repartizate de Sofia Croitoru-Phakadze încă în timpul vieții.

În 1979 este oferită o donație din partea Verei Blinov, în vârstă de 83 de ani, soția pictorului basarabean Vasile Blinov, din București. În corespondența dintre moștenitoare și administrația Muzeului se menționează că această colecție, compusă din 22 de tablouri, a aparținut soțului, care a locuit și a activat la Chișinău în anii 1893-1944. Ea include lucrările lui V. Blinov și *Portretul Verei Blinov*, acesta fiind pictat de alt basarabean, Vasile Tarasov, ale cărui lucrări nu au fost cunoscute anterior. În actul de donație se specifică faptul că această colecție este transmisă conform propriei dorințe și că actul este susținut de fiul lui Vasile Blinov, Anatol Blinov (dr. în medicină, psihiatru la spitalul „Gh. Marinescu” din București, decedat în 1974)¹⁷.

¹⁴ Scrisoarea oficială de la Chișinău adresată Tanei Baillayre a fost donată autorului de M. Iliescu la 12.07.1997.

¹⁵ K. Rodnin, *Arta medievală din Moldova*, Chișinău, Editura Știința, 1990, p. 34.

¹⁶ Actul de donație din 28.12.1967, în Arhiva Muzeului de Arte Plastice al R.S.S. Moldovenești.

¹⁷ Scrisoarea de donație a V. Blinov, în Arhiva Muzeului Național de Artă, nr. 243 din 09.11.1979.

Încă o colecție donată Chișinăului mai circulă încă fără a-și afla destinatarul. E vorba de darul istoricului basarabean Gh. Bezviconi, testamentul fiind perfectat încă în 1969 de soția sa, Tatiana Bezviconi¹⁸. În scrisoarea de donație, transmisă la Chișinău lui M. Livșiț, figurează 88 de opere de pictură, sculptură și grafică, primite în dar sau achiziționate de la Chișinău până în 1940. În act se specifică că 17 avize la lucrări au fost dictate personal de Gh. Bezviconi și conțin informații succinte asupra activității plasticienilor, iar altele au fost scrise de el însuși. Printre autori figurează personalități ca Nina Arbore, Milița Petrașcu, August Baillayre, Moisei Gamburd, Nadejda Ivanov, Teodor Kiriacoff, Anatol Cudinoff, Frederick Stork etc., care ar face cinste oricărei colecții muzeale, însă soarta colecției a rămas și până azi incertă. După decesul soției istoricului, colecția s-a aflat la Iași în posesia profesorului universitar Ștefan Gorovei.

Ultima colecție, care practic încă nu a fost pusă în circuitul muzeal, este darul Marinei Iliescu, fiica mai mică a pictorului A. Baillayre, care a transmis Muzeului de la Chișinău, în 2005, cea de-a doua parte a moștenirii, ce completează doar parțial colecția de artă basarabeană.

Colecțiile de artă în general și cele din Basarabia în particular, demonstrează importanța unor asemenea surse pentru existența galeriilor de artă sau ale fondurilor muzeale. Ele reprezintă un interes aparte, fiind cunoscut faptul că donațiile sunt extrem de rare, iar în spațiul dintre Prut și Nistru ele nu prea au avut circulație. Lipsa operelor unor autori face imposibile cercetări mai profunde care să vizeze mai ales arta plastică basarabeană din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Muzeul Național de Artă al Moldovei

După pierderile din timpul războiului, Muzeul se constituie, după cum a menționat A. Baillayre, având ca model instituțiile sovietice. Spre finele lui 1947, în baza unor fonduri livrate de Galeria Tretyakov și de Ermitaj, muzeul își reia activitatea cu inaugurarea expoziției permanente, care includea opere ale măestrilor vest-europeni, ruși și sovietici. Printre cele mai reprezentative lucrări donate muzeului în anii 1947-1950 sunt: *La scăldat* de Z. Serebriakova, *Cap de băiat* de A. Ivanov, *Portretul G. Proșinskaia* de B. Kustodiev, lucrări de autori vest-europeni din secolele XVI-XVIII.

Cu timpul, colecția muzeului s-a completat cu icoane vechi, cu lucrări ale pictorilor basarabeni și ale măestrilor din Rusia, Europa Occidentală, Japonia, India, China. Către finele anului 1972 ea crescuse de mai bine de 10 ori și număra peste opt mii de exponate.

O deosebită atenție s-a acordat achiziționărilor de la colecționarii particulari din Moscova și Leningrad. Numai în 1975 au fost procurate opere ale pictorilor O. Kiprenski (*Fata cu fructe*), V. Makovski (*La cârciumă*), stampe de grafică de A. Durer, W. Hogarth, J. Vazari, K. Kolvitz, N. Utkin, V. Serov, F. Maliavin și multe altele.

¹⁸ Собрание Т.А и Г.Г. Безвиконных .Каталог (копия), Бухарест, 07.01.1969, 9 р.

Cele peste 36 mii de lucrări de pictură, sculptură, grafică și artă decorativă, de care dispune actualmente Muzeul Național de Artă al Moldovei, reflectă dezvoltarea artelor plastice în secolele XV-XX. Printre cele mai reprezentative nume din colecția muzeului sunt: B. Luini, A. Durer, J. Brueghel-senior, P. Gobert, I. Jordaens, A. Renoir, A. Losenko, V. Tropinin, P. Fedotov, V. Perov, I. G. Measoiedov, A. Savrasov, I. Grabari, P. Koncialovski, S. Gherasimov, E. Kibrik ș.a.

Un loc aparte în expoziție îl ocupă compartimentele consacrate artiștilor plastici din Moldova. Muzeul dispune de o colecție importantă de icoane și obiecte de artă populară, de lucrări ale pictorilor din Basarabia: A. Plămădeală, A. Bayllare, Th. Kiriacoff, E. Ivanovschi, Gh. Ceglocoff etc., fondată de vestitul critic de artă K. Rodnin (1921-1975). Cel mai mare compartiment revine lucrărilor plasticienilor din perioada sovietică - M. Gamburd, B. Nesvedov, S. Ciokolov, L. Dubinovschi, I. Bogdesco, K. Kobizeva, L. Grigorașenko, I. Vieru, M. Grecu, V. Rusu-Ciobanu ș.a.

După structura actuală, Muzeul este constituit din următoarele subdiviziuni: Artă națională contemporană (reprezintă opere de pictură, grafică, arte decorative și sculptură create între anii 1944-2005); Artă Vest-europeană din secolele XVI-XX; Artă rusă din secolele XVII-XX și Artă orientală, cu precădere, stampa japoneză din secolele XVIII-XIX, care numără circa 400 de opere.

Prezentarea colecțiilor

Muzeul dispune de o bogată **colecție de icoane**. Dintre ele, dat fiind faptul că în perioada sovietică au fost închise bisericile și mănăstirile, iar patrimoniul lor a fost distrus, opere timpurii aproape că nu s-au păstrat. Icoana *Maica Domnului Hodighitria* de la Muzeul Național de Artă rămâne unicul exemplar de artă medievală din secolul al XVI-lea.

O situație relativ mai bună se referă la secolele XVII-XVIII, care sunt prezentate în colecție de icoanele iconostasului vechi de la mănăstirea Căpriană (secolul al XVII-lea), operele din orașelul Camenca, satele Boroseni, Rotunda, Țareuca, Petrușeni etc..

Un loc aparte în istoria acestei arte îl ocupă icoanele populare, care domină întreg secolul al XIX-lea. Chiar dacă multe dintre ele își au originile în timpurile anterioare, fiind repictate de mai multe ori, icoanele de acest tip respectă integral tradițiile iconografiei medievale. Aceste momente sunt reflectate în *Visul lui Iacob* (1822), în operele zugravilor Gherasim, Mihail Leontovici, Evtaf, Ioan Iavorschi, Iezechil, care făceau parte din categoria călugărilor zugravi. Abundența icoanelor populare din secolul al XIX-lea semnifică proveniența lor rurală.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, bisericile și mănăstirile din Basarabia înclină tot mai mult către a comanda icoane pictorilor laici. Datorită acestui fapt cunoaștem artiști de pictură religioasă ca Vasile Alexandrov (1859), Pavel Piscariov, Pavel Șilingovschi și V. Maleavin (secolul al XIX-lea - începutul

secolului al XX-lea), care au creat icoane pentru bisericile din Chișinău, Chițcani, Căușeni și alte localități din Basarabia.

Rolul și importanța pe care le-au avut arta basarabeană în cultura națională, și mai ales artele din Basarabia de la sfârșitul secolului al XIX-lea - prima jumătate a secolului al XX-lea, rămân până azi o pagină puțin cunoscută și studiată. Apărută la finele secolului al XIX-lea, sub influența expozițiilor itinerante ale pictorilor ucraineni și ruși, arta profesională basarabeană cunoaște apogeul dezvoltării sale către anii '30-'40 ai secolului al XX-lea.

Într-un timp scurt, la Chișinău apare prima Școală de desen (1887), dar și Școala de Arte Frumoase (1919) și primele societăți de arte („Societatea Amatorilor de Arte din Basarabia”, (1903) și „Societatea de Arte Frumoase”, 1921), ale căror participanți, în condiții istorice diferite vizavi de durata constituirii acestora în Europa sau Rusia, au interpretat fenomenele stilistice universale într-un mod original.

Toate aceste particularități distinctive pot fi identificate în operele lui A. Baillayre, E. Maleșevski, A. Plămădeală, P. Șilingovski, Th. Kiriacoff etc..

Tendențele artei „peredvijnicilor”, a impresioniștilor și postimpresioniștilor, a stilului „Art nouveau”, care s-au manifestat în arta basarabeană, poartă amprentele unor diverse centre culturale: Sankt-Petersburg, Odesa, Paris, München, Amsterdam, București și Bruxelles. Aceste tendințe artistice, distanțate de sursele inițiale, au existat concomitent în artele basarabene, interferându-se și suprapunându-se chiar și în creația unui singur pictor.

Studiată insuficient în anii '50-'70 ai secolului al XX-lea, fiind apreciată și etichetată de oficialitățile sovietice drept artă „burgheză”, formalistă, arta basarabeană interbelică a fost, pentru cca. 50 de ani, scoasă din circuitul valorilor culturale ale artei moderne.

În realitate, această epocă a fost o verigă de legătură între arta medievală târzie și cea contemporană, intermediarii săi - A. Baillayre, L. Dubinovshi, Th. Kiriacoff și alții continuându-și activitățile în perioada de după 1945, care a schimbat prioritățile și cerințele în conformitate cu necesitățile „realismului socialist”.

După ocuparea Basarabiei în 1940 și 1944, situația în domeniul artelor s-a schimbat cardinal: printre cerințele adresate pictorilor prioritate se declară artei realiste a „perdvijnicilor” ruși de la mijlocul secolului al XIX-lea, subiectelor și motivelor consacrate „vieții noi”, colhoznică, construcției comunismului.

Pentru majoritatea plasticienilor cu școală la București sau în Europa, aceste bariere au constituit o dramă a creației. Mulți s-au refugiat după graniță, iar cei rămași au încercat să-și mențină nivelul creației în noile condiții. Chiar dacă li s-a impus să se conformeze „comenzilor de stat” în domeniul artelor, pe pozițiile artistice anterioare au rămas M. Grecu, V. Rusu-Ciobanu, L. Dubinovshi, S. Ciocolov, A. Zevin, urmați de mai tinerii I. Vieru, E. Romanescu, A. David, A. Sîrbu, V.

Bolboceanu etc., ale căror creații au constituit adevăratele valori ale artei naționale.

Cele mai vechi opere de *artă italiană* din colecția Muzeului Național de Arte Plastice al Republicii Moldova țin de secolul al XV-lea. Ele au fost transferate la Chișinău din fondurile muzeelor centrale ale Moscovei în anul 1945 și de la Combinatul Unional de Producție al Ministerului Culturii al U.R.S.S. în anii '70 ai secolului al XX-lea. Rămase în mare parte neatribuite, aceste opere de artă italiană pot să ne ofere încă multe surprize.

Secolul al XVI-lea din *arta italiană* este oglindit în colecția muzeului de o pictură cu imaginea Sfintei Ecaterina, atribuită școlii lui Bernardino Luini (1480-1532), de pictura *Sfânta familie* a unui autor neidentificat și de un desen executat cu penița pe hârtie de către cunoscutul artist plastic și istoric de artă Giorgio Vasari (1511-1577). Cu mult mai multe sunt în colecția muzeului operele italienilor executate în secolul al XVII-lea. Avem aici lucrări semnate de Annibale Carracci (1560-1609), Andrea Sacchi (1599-1661), Simone Cantarini (1612-1648), Pietro Liberi (1614-1687), Luca Giordano (1632-1705) ș.a. Cele mai valoroase picturi italiene din secolul al XVIII-lea din fondul muzeului sunt un *Peisaj venețian* al lui Bernardo Bellotto (1720-1780) și un *Studiu pentru decorarea unui plafon* al lui Stefano Torelli (1712-1784). Pictura italiană a secolului al XIX-lea este prezentată mai slab în colecția muzeului. Valoros este *Portretul de cardinal* executat în anul 1896 de Aleksandr Rizzoni (1836-1902) - artist de origine italiană, dar născut la Riga și cu studii făcute la Academia de Arte din Sankt-Petersburg.

În colecția Muzeului Național de Arte Plastice al Republicii Moldova *arta franceză* ocupă un loc destul de important. După numărul de picturi, sculpturi și foi grafice, operele semnate de artiștii plastici francezi le devansează pe cele semnate de artiștii italieni, germani, spanioli sau englezi. Cele mai vechi lucrări franceze din fondul muzeului țin de epoca regelui Franței, Ludovic al XIII – lea: câteva gravuri ale lui Jacques Callot (1592-1635) și o pictură a lui Jacques Courtois, zis Le Bourguignon (1621-1675). Perioada de domnie a lui Ludovic al XIV - numit și Regele Soare - este foarte bogată în realizări artistice. Muzeul din Chișinău păstrează unele portrete de epocă cu imaginea acestui rege - foi grafice semnate de cunoscutul gravor Robert Nanteuil (1623?-1678) - numit de Ludovic al XIV-lea desenator principal al cabinetului său de stampe. Arta franceză din secolul al XVIII-lea este exemplificată de picturile lui Pierre Gobert (1662-1744), Jean Baptiste Vanloo (1684-1745), René Gaillard (1719-1790), de sculpturile lui Claude Michel Clodion (1738-1814), de gravurile lui Gille Demarteau (1772-1776), Jean Daulle (1703-1742) ș.a. Cel mai bogat compartiment din fondul de artă franceză al muzeului îl prezintă operele din secolul al XIX-lea. Avem aici prezente aproape toate stilurile și curente existente în Franța aceluși secol, de la stilul *empire* până la *impresionism* și *Art nouveau*. Pictura lui Paul Louis Narcisse Grolleron (1848-1901) *Husarul* este una dintre cele mai reușite opere ale acestui maestru. O curiozitate din colecția de *artă franceză* a muzeului o constituie așa-numitul *Album*

al lui Hortence Bonaparte. Aici s-au păstrat o serie de desene și de acuarele ale pictorilor și scriitorilor francezi din secolul al XIX-lea. Un interes deosebit îl prezintă *Portretul regelui Romei* - fiul lui Napoleon I - executat în tehnica acuarelei de către Clemance Gamot.

Pictura și gravura flamandă din colecțiile muzeului s-a constituit în anii de după cel de-al doilea război mondial, grație donațiilor făcute de Ermitaj (Sankt-Petersburg, în 1947 și 1949) și datorită achizițiilor din colecțiile particulare din Moscova în anii 1960-1980.

Cele mai timpurii lucrări sunt atribuite secolului al XVI-lea și au fost realizate în tehnologia tradițională, a timpului: pictura în ulei pe lemn, cu utilizarea clarobscurului, tematica lor fiind variată, de la motive religioase, mitologice, istorice sau profane la naturi statice, portrete și peisaje.

Una dintre cele mai timpurii lucrări din colecție, *Christian IV al Danemarciei*, aparține lui Carel Van Mander (1548-1606) și reprezintă genul portretului reprezentativ, caracteristic pentru arta europeană. Aceleași perioade este atribuit și *Sfântul Jeronimus în chilie*, subiect popular în Flandra și Germania din secolul al XVI-lea.

O componentă importantă a fondurilor muzeale o deține gravura reprezentată de Lucas Van Leyden (1489-1533), Hendrich Goltrius (1559-1617) și Raphael Sadeler Seniorul (1595-1675), Schelte Adams Bolswert (1581-1659), care reflectă atât opere originale, cum ar fi cazul lui L. Van Leyden (*Mahomed și călugărul*), cât și gravuri realizate după operele de pictură (S. A. Bolswert și L. Vorsterman Seniorul) care au marcat realizările graficii flamande.

Printre tablourile de valoare de la granițele secolelor XVI-XVII amintim *Venus în fierăria lui Vulcan* de Jan Brueghel Seniorul (1593-1643) și *Educația lui Jupiter* de Iacob Iordaens (1593-1643), ambele cu subiecte mitologice, și care prezintă o interpretare specifică a realizărilor Renașterii italiene, transferată într-o ambianță tipic flamandă.

Anthony Van Dyck (1599-1641) este prezent cu tabloul *Copiii regelui Charles I*, realizat în 1635 și care face parte din cele 37 de portrete pe care pictorul le realizează la curtea regală engleză între anii 1633-1638. Tradițiile picturii flamande ale lui P. P. Rubens (1577-1640) și ale școlii italiene ale lui Caravaggio (1573-1610) se regăsesc în *Angelica și Medor* de M. Desubleo (1601-1676), în *Marte și Venus* (pictor anonim, secolul al XVII-lea). Ultima lucrare, mai fină și rafinată, denotă specificul artei nordice din Țările de Jos și legăturile sale cu Renașterea italiană.

Secolul al XVII-lea este reprezentat în colecție de mai multe peisaje, printre care un loc aparte îi revine lui Aiert Van der Neer (1603-1677) cu *Peisaj în lumina lunii*, subiectul abordat aducându-i celebritate. Originale ca tratare pot fi considerate: *Cireada*, de Simon Van de Does (1653/54-1718), *Port maritim* de Pieter Kasteels (1673-?) și *Peisaj cu râu*, aparținând unuia din reprezentanții școlii

lui Jan Van Goyen (1596-1656), în ultimele fiind evidente particularitățile creației „micilor olandezi”.

Colecția de gravură include opere de ucenicul lui Frans Hals, Adriaen Van Ostade (1610-1685), cu stampana *Șarlatanul* (1648), care continuă tematica tablourilor de gen ale școlii de pictură olandeze.

Portretul și natura statică din secolul al XVII-lea sunt reprezentate de două nume: Nicolaes Maes (1634-1693), ucenicul lui Rembrandt, cu *Portretul unui necunoscut* și Joris Van Son (1623-1667) cu *Natură statică*.

Următoarele două tablouri din expoziția muzeului (*Cavaleriști în luptă* și *Cavaleriști pe fundalul peisajului*), aparțin unor pictori flamanzi anonimi și reflectă o tematică comună pentru Franța (Jac Courtois Bourginion) și Germania (Gheorg Filipp Rugendas), având tangență în Olanda aceluia secol cu creația lui Esaias Van de Velde (1591-1630).

Colecția expusă se finalizează cu *Vedere din Haarlem*, realizată de Antony Waldorp (1803-1958), prin care se continuă tradițiile peisajelor arhitecturale ale „micilor olandezi” din secolul al XVII-lea și inspirația picturii lui Pieter Saenredam (1597-1665), Vermeer Van Delft (1632-1675) și vederile olandeze ale lui Johan Barthold Jongkind (1819-1891).

Cele mai vechi exemple de opere de **artă germană** din colecția Muzeului Național de Arte Plastice al Republicii Moldova sunt câteva xilogravuri ale marelui artist plastic din Nürnberg, Albrecht Dürer (1471-1528) și ilustrațiile la *Weisskunig*, din anii 1514-1516, ale lui Hans Burgkmair Seniorul (1473-1531). O piesă rară pentru muzeele din fosta U.R.S.S. o reprezintă sculptura germană din lemn policrom de secol al XVI-lea, *Corteziul magilor*. Această sculptură a fost achiziționată de către Muzeul Național de Arte Plastice al Republicii Moldova în anul 1975 de la un colecționar particular din orașul Moscova. De la mijlocul secolului al XVI-lea datează și gravura *Hercule* a lui Heinrich Aldegraver (1502-1555/61?), realizată în tehnica acvaforte. Pictura germană din secolele XVII-XVIII poate fi exemplificată prin unele scene de luptă ale lui Georg Philipp Rugendas (1666-1742) și prin portretele lui Balthazar Denner (1685-1749). Astfel, tabloul *Portretul unui pastor* al lui Denner a intrat în colecția Muzeului Național de Arte Plastice din Republica Moldova în anul 1945, fiind transferat din colecția muzeelor centrale din orașul Moscova. Din maeștrii germani ai secolului al XVIII-lea, prezenți prin opera lor în fondurile muzeului, merită să fie amintiți Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712-1774) și Angelica Kauffmann (1714-1807) - elvețiană de origine, dar care a trăit mai mult la Roma. Cel mai valoros artist german din secolul al XIX-lea, a cărui operă este prezentă în muzeu, pare să fie pictorul și graficianul Adolf von Menzel (1815-1905). El este considerat drept unul dintre întemeietorii artei realiste din Germania. În fondurile muzeului se păstrează un *Autoportret* al acestui artist, datat din anul 1885, și realizat în tehnica acvaforte. O personalitate de primă mărime din arta germană de la frontiera secolelor XIX-XX,

prezentă prin opera ei în colecția muzeului, este graficiană Kathe Kollwitz (1867-1945). Litografia *Moartea copilului*, realizată în anul 1910, este una dintre foile grafice cele mai reușite ale autoarei. Atât maniera - aproape expresionistă - în care a fost realizată această litografie, cât și subiectul ei - extrem de tragic - sunt tipice pentru creația de maturitate a lui Kathe Kollwitz.

Din colecția muzeului mai fac parte și o serie de *porțelanuri* din Meissen de certă valoare artistică.

Arta Imperiului Austro-Ungar este prezentată mai slab în colecția muzeului decât arta germană propriu-zisă. Cu toate acestea, neoclasicismul austriac poate fi urmărit de spectatori după unele lucrări ale pictorului Vinzenz Fischer (1729-1810), care a excelat în domeniul tabloului pe teme istorice și mitologice și în domeniul genului peisajului cu imaginile ruinelor antichității.

După numărul de lucrări păstrate în fondurile Muzeului Național de Arte Plastice al Republicii Moldova, *arta rusă* se situează pe locul doi, după *arta națională*. Acest lucru este ușor explicabil, dacă luăm în considerație achizițiile de opere de artă care, de obicei, se făceau de la colecționari din Moscova și Sankt-Petersburg și dacă luăm în considerație donațiile în scopul dezvoltării rețelei muzeale a fostei URSS - donații care au fost făcute în perioada imediat postbelică de muzeele centrale din Federația Rusă. Astfel, la Chișinău au fost aduse opere de primă mărime din pictura rusă. La sfârșitul anilor '40 au fost donate excelențele picturi *Tânără la scăldat*, semnat de Zinaida Serebrenkova, studiul *Cap de băiat* semnat, de Aleksandr Ivanov și *Portretul Iuliei Proșinskaia*, semnat de Boris Kustodiev. În anul 1975 au fost achiziționate cunoscutele tablouri *Fetiță cu struguri* al lui Orest Kiprenski, *La cârciumă* al lui Vladimir Makovski și o serie de foi grafice realizate de Valentin Serov, Filip Maleavin ș.a.

Actualmente, în colecția Muzeului Național de Arte Plastice al Republicii Moldova, sunt prezente aproape toate genurile existente în arta plastică rusă (poate doar cu excepția sculpturii în lemn medievale). Din punct de vedere cronologic, sunt oglindite aproape toate etapele de dezvoltare a artei acestei țări, de la icoanele medievale până la pictura și grafica din perioada sovietică. Puține la număr, dar deosebit de valoroase, sunt picturile realizate de maeștrii ruși din secolul al XVIII-lea (*Portretul lui Petru I* ș. a.). Secolul al XIX-lea este prezentat mai plenar - aici avem atât opere ale maeștrilor neoclasicismului și ale romantismului rus, cât și opere ale realiștilor din mișcarea „pictorilor ambulanți” („peredvižnici”). Primul deceniu al secolului al XX-lea și perioada de până la Revoluția din Octombrie 1917 este cel mai bine exemplificată de picturile și foile grafice ale artiștilor ruși care au făcut parte din asociația „Lumea artei” („Mir iskusstva”). Cât privește arta din perioada sovietică, aceasta este cea mai numeroasă (dar nu și cea mai calitativă!) subdiviziune a fondului de artă rusă din colecția muzeului.

Muzeul Național de Arte Plastice păstrează în fonduri o colecție de circa 400 de **stampe japoneze**, realizate în secolele XVIII-XIX. Aceste stampe au fost

achiziționate de muzeu în perioada postbelică de la colecționari particulari și de la unele magazine de anticariat din Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Odesa ș.a. Aproape toate stampele sunt realizate în tehnica xilogravurii colorate și țin de direcția *ukiyo-e* din arta niponă. Această tendință democratică din arta japoneză s-a format și a atins culmea dezvoltării în perioada numită *Edo* (anii 1614-1868). Finețea hârtiei folosite, calitatea culorilor transparente, intervențiile de pensulă, concepția decorativă a compoziției, prioritar colorată, au atins în Japonia secolelor XVIII-XIX culmi ale genului și au influențat decisiv dezvoltarea picturii și graficii europene de la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea. În colecția muzeului figurează stampe semnate de cei mai importanți maeștri ai genului: Kitagawa Utamaro, Kașushika Hokusai, Ando Hiroshige, Torii Kiyonaga, Toyohara Chikanobu și Taiso Yoshitoshi.

Disponând de cea mai bogată colecție de artă din Republica Moldova, muzeul are, însă mai multe restanțe privitor la valorificarea și promovarea patrimoniului său, mai multe aspecte ale cercetării lipsind. Edițiile muzeale poartă, de obicei, un caracter de publicitate și mai puțin unul vizând studierea științifică a colecțiilor, excepție fiind doar seria *Maeștri basarabeni din secolul XX*, constituită din 14 volume, care se referă la creațiile artiștilor plastici din regiune.

Expoziția permanentă - artă universală.
The permanent exhibition - universal art.

Sediul Muzeului Național
de Artă din Chișinău.

The building of the
National Art Museum of
Moldova.